МСЦ

БЕОГРАД

12–16. IX 2019.

НАУЧНИ САСТАНАК СЛАВИСТА У ВУКОВЕ ДАНЕ

РАЗГОВОРНИ ЈЕЗИК И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ/СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК

БЕОГРАД, 2020.

49/1

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ ЦЕНТАР
Филолошки факултет, 11000 Београд, Студентски трг 3/I

Научни скуп је одржан уз подршку Министарства просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

РАЗГОВОРНИ ЈЕЗИК И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ/СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК

811.163.41-26
811.163.41'26
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch1

Радоје Д. СИМИЋ[*]
Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 03.10.2019.
Прихваћен: 12.2.2020.

СТАНДАРДНОСТ И ВАРИЈАЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА[**]

У наше време књижевни језик се често назива стандардним и сл. Питање је, међутим, у којој је мери књижевни језик стандардна појава. Наиме, поред дијалекатских и жаргонских елемената, препознатљиви су у њему и неки други слојеви који су фактор његовог варирања, као нпр. језик уметничке књижевности, језик науке итд. О свима тим формацијама ваља размислити у којој су мери стандардни, а у којој су мери носиоци својстава што их чине 'нестандарнима'. Аутори се намеравају позабавити управо овим теоријским проблемима – наравно, на грађи српског језика.

Кључне речи: стандард, књижевни језик, варијација, књижевност, наука, администрација.

1. Приступ теми

1. Навикли смо на мисао да књижевни језик, у новије време назван стандардним, представља онај комплекс фонетских, морфолошких и синтаксичких појава које описују дескриптивне граматике. Поставља се, међутим, питање шта је то што описују те граматике. Шта је заправо књижевни језик, шта је стандардни језик, а и језик уопште? У ком специфичном виду он егзистира: психичком или физичком; и у ком облику? Одговор на то питање на свој начин је дао Фердинанд де Сосир (1969: 23) својом теоријом о 'језику' и 'говору':

а) 'Језик' је систем виртуелних ентитета похрањених у људској (под)свести. Он као целовита појава постоји само у колективу који се њиме

[*] jelenajo@beograd.com

[**] Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

служи, док појединац располаже само делом те целине. Међуиндивидуална и апстрактна природа језика – то су заиста његове основне особености:

> Kako treba zamisliti taj društveni proizvod da bi se jezik javio potpuno čist od svega ostalog? Kad bismo mogli obuhvatiti zbir govornih slika koje se nalaze u skladištu kod svih individua, dotakli bismo društvenu vezu koja ustanovljava jezik. To je blago smešteno praksom reči u subjekte koji pripadaju istoj zajednici, u gramatički sistem koji virtuelno postoji u svakom mozgu, ili, tačnije, u mozgovima jednog skupa individua; jer, jezik ni kod jedne od njih nije potpun, on postoji savršeno samo u masi.

б) 'Говор' или 'реч' схвата се као сврсисходна делатност у којој учествују елементи 'језика' реализовани у 'психофизичким' процесима из којих настаје на посебан начин организована фонијска материја, а иза ње мисаона активност у којој се продукују 'поруке'. По Де Сосировим речима, језички 'кодекс' јесте полазиште и регулативни модалитет у производњи 'говора' (1969: 23):

> Reč je [...] individualni čin volje i pameti, u kome treba razlikovati: 1. kombinacije pomoću kojih govoreći subjekat iskorišćuje kodeks jezika, da bi izrazio svoju ličnu misao; 2. psihofizički mehanizam koji mu dozvoljava da ispolji te kombinacije.

2. Биполарност знаковних структура, па и језичких, на свој начин – мање разговетно од Де Сосира, али теоријски врло уверљиво – сагледава и Е. Касирер (1985: 51–52):

> У сваком језичком знаку, у свакој митској или уметничкој слици, неки уметнички садржај, који у себи и за себе превазилази све чулно, јавља се као преображен у облику шумова, онога што се може видети, чути или додирнути. Појављује се један самосталан начин уобличавања, једна специфична активност свести која се разликује од све датости непосредног осећања или опажања, да би се на крају послужила баш самом том датошћу као подлогом, као средством изражавања.

а) Овим речима Касирер заправо саопштава о двојакој егзистенцији знаковних структура и система. Једно је конкретна њихова појавност, којом су способни упутити на реалност ван њих самих. Друго је – знакови постоје у виртуелном виду, где чине чврсту грађевину која омогућава функционисање појединачног знака. И управо та функционално-регулативна природа система, могућност инструктивног деловања која одатле проистиче – и чини нормативну суштину његову. И језичка норма није ништа друго до функционално-регулативна перспектива система.

б) Постоји показна, демонстративна перспектива – чињеница да дати облик служи као узорак по којем бивају формирани конкретни облици у сврху комуникације; а постоји и регулативна перспектива: из те перспективе посматран, језик је систем апстрактних модела и упутстава за њихову изградњу и употребу ('не-него' или сл.).

в) Реално је мислити да постоји и готов производ говора: у обичном смислу то су исказне форме доступне чулима саговорника и његовим способностима да их схвати и разуме њихов смисао. Тај је производ реална чињеница, знаковна по природи, тј. сазнатљива чулима и протумачива од стране учесника говора као преносилац 'поруке'.

2. Уводне напомене

1. Из онога што смо досад представили извиру многе идеје о језику, о језичком систему и норми, о структурним, семантичким и упутребним вредностима језичког израза. Ми смо одабрали да размотримо и покушамо разрешити питања која се тичу језика као система – његове стандардности, дакле утврђености односа у скупу јединца које га чине, те на другом крају лествице могућности произвођења исказних форми и њихове употребе у споразумевању, што је заправо чиста супротност утврђености и начелне непокретности система.

2. У покушају да нађемо одговор на постављена питања прегледаћемо неке ставове српских граматичара, и неке описе српског књижевног језика. Одмах ваља констатовати: доста се јасно разликују старији граматичари српског језика од новијих. Вук је нпр. описивао сопствени језички идиом, али је свој став поткрепљивао тезом да је то језик народне књижевне продукције коју је интензивно бележио, и у својим збиркама народних песама и прича створио корпус текстова изванредног уметничког домета који су одушевили цео културни свет. О томе језику А. Белић (2000: 573) са одушевљењем пише следеће похвалне речи, али оне садрже и неке назнаке неопходне за расправу о нашим питањима:

> Наш књижевни језик заснован је на народном језику, то је истина: али на народном језику наших ненадмашних народних песама и осталих народних умотворина. У тим делима имали смо већ развијен и обрађен језик. То је био, у ствари, већ 'књижевни језик', ако се тако може рећи, неписане књижевности једног народа. Он се развијао неколико векова док није дошао до нас у оном савршеном облику који он има нарочито у прве четири књиге народних песама Вукових [...].

а) Који је то језик кад није народни говор, већ се реализује једино певањем или причањем приче? Очито: то је део колективног памћења, и то углавном чврсто уобличен заједно са мисаоним структурама које описују догађаје – и готов за репродукцију. Дакле: језик народних умотворина живи у виду сећања, које у већ утврђеном облику излаже певач и(ли) приповедач, дајући му материјални вид већ исклесан у фонијској материји, и трудећи се при томе да што верније оживи упамћене облике (*Поранио Краљевићу Марко / Прије зоре и бијела дана*; *Паун пасе, трава расте, / гора зелени*). За такав скуп утврђених форми које живе у подсвести људи, а које сви чланови колектива бар делимично знају, умеју и имају право и слободу репродуковати,[1] али по могућности у датом виду. Вук је дакле по Белићу написао граматику, сачинио попис и опис утврђених структура које носе јасне поруке о славној прошлости (епске песме) и лепотама и невољама живота у садашњости (лирска поезија).[2] Опис – граматички, поетолошки и сл. – искључиво се тиче тога

[1] По Вуку је у свакој кући и механи било гусала на располагању сваком ко уме певати јуначке песме, а лирске су певане посебним поводима; приче су причале углавном старице окупљеној деци у зимским вечерима крај огњишта.

[2] Такав језик – у идеалном случају, дакле у приликама које не допуштају отклоне у репродукцији – може се претпоставити да постоји једино још у вокалној и вокално-инструменталној

традицијом утврђеног узорка, еталона похрањеног у сећању савременика, а записаног у Вуковим збиркама. Тај узорак представља стандардну форму језика на којем је изграђен, али она не обухвата целокупну масу језичких факата већ само онај део који је изграђен као поетски израз. Актуелна употреба мора бити потчињена еталону[3], то јест стандарду, како у семантичкој, тако исто и у формалној појавности својој и његовој. Али обавеза се тиче дакле поетског израза а не свакодневне комуникације. Тај конкретни скуп структура садржан је у Вуковим збиркама фолклорног стваралаштва, а из тога проистиче обавеза припадника српског језика да као књижевне употребљавају облике тамо затечене, без измена: у стандардној форми.

б) На основу свега реченог могла би се формулисати дефиниција књижевног језика српског, и утврдити његови структурни и функционални параметри. Еталон – који чине народне песме и приче – има утврђен и неприкосновен карактер; рећи ћемо, узимајући савремену терминологију, да је тако схваћен књижевни језик стандардизована форма народног језика у посебној служби. Препоручујући се за општу употребу, тај језик добија статус корпуса са регулативном моћи – језичке норме. Тако је и теоријско питање о стандардном језику, о језичком стандарду, о норми и нормативности итд. – решено на једнозначан и прост начин: што је у корпусу народног опуса, то је узор и углед за даљу употребу књижевног језика. Али касније развој и језика и теорије језика – учинили су ова питања веома сложеним и тешко разрешивим.

3. За Вуком, сваки на свој начин, иду Ђ. Даничић и Ст. Новаковић, и то тако што грађу, сем из народних умотворина, преузимају и из оригиналних списа Вукових (и Даничићевих).

а) Даничић је по природи својих преокупација обрађивао грађу старих списа, али у опису савременог стања (нпр. у *Облицима* и *Акцентима* држао се материјала из *Српског рјечника*) – он се држи Вукова корпуса, који обухвата фолклорно стваралаштво, али и Вуков језик, нпр. реализован у *Српском рјечнику* 1818.

б) Новаковић се за још један корак удаљава од оцртане линије, јер је за основни текст своје *Српске граматике* (1894–1902) узео екавицу. Грађу је углавном узимао из језика народног стваралаштва, ону коју је забележио Вук, али је није локализовао, а допуњавао ју је узгред скупљеним примерима, помињући при томе Бранка (на стр. 47 и сл.), више пута Даничића (стр. 266, 271, 355 и др.). Тиме је опсег еталона далеко прекорачен, а онда је и питање стандарда измештено из језгра које је еталоном било дефинисано. Али како ваља схватити однос корисника према својој граматици, Новаковић заправо објашњава истим начином као што би то чинио описивач еталона: његова је граматика описнога, а не нормативнога типа, те читалац, поред упознавања са облицима, у вези са тим, у прилици је да спозна како ваља исправно користити језичка средства. Говорећи о врстама граматика – упоредна, историјска,

---

музици: постоји либрето и извођачи су обавезни држати се његових симбола кад год обављају репродукцију.

[3] РСтрР 2008 s. v.: „прецизно направљен узорак мере који служи за проверавање истих таквих мера које су у употреби; основна мера".

описна, – аутор потоњу дефинише овако (стр. 43): „Она пак граматика која само казује како је што у језику сад, а од прошлости узима у помоћ само оно што је неопходно да се садашње тачније објасни, јесте описна граматика. Таква граматика српскога књижевног језика излаже се у овој књизи.”

Уместо дакле еталона као скупа стандардних форми у које се требало угледати при говору и писању, сада улогу узора и угледа преузима сама граматика, као скуп образаца које треба ваљано бирати и употребљавати у ’књижевној’ комуникацији. О томе се Новаковић директно изјашњава: „Мислио сам да је узалуд изискивати од образованих Срба да својим језиком чистије и правилније пишу, ако се не би спремила књига која би олакшавала вршење те дужности, данас, хвала Богу, свакоме драге” (стр. VI Увода). Граматика је посредник између еталона и ’образованог Србина’, који по упутствима граматичара бира из тога скупа узорака оне који су му тренутно потребни.

5. Свој врхунац овај правац проучавања српског (и хрватског) језика доживљава код Т. Маретића (1899–1963).

а) Маретић се, за разлику од Новаковића, стриктно држи еталона, с тим што га је проширио грађом из оригиналних Вукових и Даничићевих списа и текстова неколика српска и хрватска аутора свога доба (1963: 667–670). Маретић најпре истиче Вуков став „да у књижевни језик иде оно што је обичније и што је правилније”, а затим излаже начела одбира грађе из народног говора, па закључује: „Радећи Вук тако постигао је то да му је језик јединствен и самотвор у којему нема крпежа од свега и свачега” (1963: 16–17).

б) О сваком проблему по правилу он најпре излаже теоријски став, а затим разматра стање у Вуковом и вуковском језичком корпусу. Ево нпр. исечка из расправе о именици ’дан’ (Маретић 1963: 147):

> Nema nijedne imenice koja bi imala toliko mnoštvo različnih oblika koliko ih ima imenica dan [...]: N. *dan*, G. *dana*, *dneva*, *dnevi*, *dne*, D. *danu*, *dnevi*, *dne* [...]. Velika većina navedenih oblika su dijalektizmi, a najobičniji su u svemu narodu oni oblici koji između *d* i *n* imaju *a*, dakle: *dan*, *dana*, *danu* itd.; od ostalih oblika Vuk i Daničić upotrebljavaju samo neke: *oko devetoga sahata dnevi*, V. d. ap. 10. 3, *do Đurđeva dne* prep. 4, 126 [...].

Сада пред собом имамо два типа корпуса: ’језик’ народних умотворина унапред утврђених форми, и ’језик’ Вук-Даничићевих оригиналних списа различитог типа и намене. Овај потоњи настајао је у резултату стваралачког напора аутора, а за испитивача и он има исто онако утврђену форму као језик фолклорних облика. И ту се постављају два врло важна теоријска питања за нашу даљу расправу. Прво је: како гледати на структуре које назвасмо ’језицима’? А друго, откуда грађа од које су те структуре сачињене?

(1) Што се тиче првог, постоји српски, руски итд. језик као неки општи системи одакле се активирају јединице различитог нивоа и модели њиховог комбиновања ради изградње облика који носе поруке у процесу споразумевања. Постоји међутим језик народне поезије, те језик Вукових и Даничићевих списа. Све је то схватљиво као скуп структура изграђених од материјала општег језика и пројектованих на предмет споразумевања као своје ’значење’ и као поруку. Томе се затим придружује грађа других писаца.

(2) Моделовање конкретних структура, по ономе што смо горе утврдили, може значити просто репродуковање њихово као већ раније насталих готових форми, а може бити спроведено на лицу места од састојака и са матрицама које нуди језик као систем. Закључујемо између осталог да постоје крупније и ситније форме од којих настаје језички израз. Једноставније форме, видимо, служе и директно за пренос порука, а и као материјал за изградњу крупнијих и сложенијих формација. Могуће је, дакле, преузети из језика већ готову структуру и послужити се њоме; а могуће је од ситнијих детаља – уз помоћ неке регулативе и/или с обзиром на комуникационе потребе – обликовати је на лицу места.

(3) Шта је оно што се обликује, шта је оно од чега се обликује? – Може се прихватити мисао, коју смо већ горе формулисали, да и једно и друго чине језик. У том случају морамо разликовати језик као општи систем, на једној страни, и језик као остварену структуру ради преношења поруке, на другој. Језик као систем – то је значајна чињеница – не садржи дакле само чисту грађу, већ и нешто као упутства како градити и употребљавати конкретне структуре. Назив који одговара томе чудном јединству које садржи уградне делове и упутство за њихову употребу – може се назвати стандардом (РМС 1967–1976: s. v.: „пропис о мерама и квалитету појединих индустријских производа". – Оно 'о мерама' заправо значи о врстама састојака и количини потребној за израду датог производа). Језик је – на крају речено – (макро-)стандард по себи, а и састављен је од стандарда разних степена сложености, разних својстава и функција.

5. Рекосмо да се на истој линији мишљења о језику налази и М. Стевановић (1991: 1, 2–3), с тим што он захвата шире у језичку материју од Маретића, и нешто друкчије гледа на њу.

а) Општи став Стевановићев формулисан је овако: „Ја сам себи поставио задатак да језичку грађу на којој ћу изложити своје одређено граматичко учење о српскохрватском књижевном језику узмем, дакако, и из дела из којих су Маретић, а пре њега Новаковић, па већином и Даничић и други граматичари, узимали примере за своје граматике, али и из дела познатих српских и хрватских писаца од постанка поменутих граматика до данас, из језика наше науке, из савремене журналистике, па, по потреби, и из разговорног језика."

б) 'Узимање примера' није у ствари исто што и опис корпуса као целине. Стевановић не излаже облике као такве, већ као елементе замишљеног система насталог у разбору свога 'граматичког схватања'. Тај систем не може бити ништа друго до апстрактна схема језичких елемената и њихових међуодноса. Грађа служи само као илустрација ауторових схватања, а не као полазна основа за опис.

в) И без посебног увида у учење о тзв. функционалностилским формацијама, које је наглу експанзију доживљавало управо у време када је Стевановић писао своје дело, он јасно распознаје многострукост језичких служби (језик писаца, језик науке, журналистике, „разговорни језик"), и језичког понашања људи с обзиром на те службе. Једном танком линијом Стевановић се делимично враћа првобитном начелу 'еталона', јер је и код њега основни

фонд грађе пореклом из вук-даничићевских текстова. Али другим делом он је заправо на Вуковим позицијама: преузимао је грађу и из ’разговорног језика’. Но за разлику од Вука, он нпр. није – или бар није у принципу – преузимао исечке директним бележењем, већ их је активирао из сопственог памћења.

г) Сада постајемо свесни још једне важне истине: знатна је разлика између скупљача народног блага и граматичара: први формира корпус макроструктурних целина, а други је упућен на анализу тих целина и преузимање микроелемената. Ствар је дакле у томе што се еталонирање код Вука односи на макроцелине, на опсежније говорне узорке, док се овде ради практично о микроеталонима који служе као грађевински детаљи у обликовању исказних форми. Шта дакле чини граматичар? Он своје идеје само ’опримерава’ навођењем грађе, а описује нешто изван и изнад ње. Долазимо до сазнања да предмет граматичког описа у крајњој линији није конкретна грађа, већ скуп апстрактних ’модела’ реализованих у грађи.

д) И још нешто врло значајно. Стевановић сагледава и разлике у понашању структурних слојева језика што се тиче функционалностилске варијације:

> За објашњење процеса и појава и за потврду својих тумачења – објашњава Стевановић свој методолошки поступак – ја сам узимао примере који су, онакви какви су, потврђени у наведеним изворима. Али за примере који се дају у појединим речима, тј. за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе, јер се сви примери, или највећи број њих, налазе у већини наших извора [...], док ће уз примере у синтакси [...] најчешће бити означено и одакле су они узети.

Нови моменат у нашој расправи представља Стевановићева изјава да одустаје од консултовања извора: „за примере у фонетици и морфологији, нема никакве потребе наводити и изворе”; неочекиван и разлог за то: „јер се сви примери, или највећи број њих, налазе у већини наших извора [...].” Суочени смо са проблемом ’оверe’ грађе, како се то обично каже. Граматичар може извршити оверу констатовањем употребе облика у текстовима или говорним узорцима компетентних ’говорника’, а шта бива кад то не чини? Тада се аутор ослања на сопствену ’језичку компетенцију’, и мора се признати да је у извесној перспективи у праву ако тако чини – у перспективи доброг познавања језичког система и језичке употребе. „Ја говорим тако, и то је исправно.” ’Исправност’ – својство језика које се у условима пословања са овереним материјалом не поставља као проблем – сада је један од битних методолошких постулата тзв. нормативне граматике (насупрот описној).

6. Истрајно се и са ентузијазмом овим питањима бавио Ј. Вуковић (1972). Његово мишљење о књижевном језику и књижевнојезичкој норми специфично је као и многе друге идеје које је заступао (стр. 171–172):

> Jezik za podmirivanje svojih najnužnijih komunikativnih potreba ima svoj osnovni materijal potrošnje. To bi bilo u književnom jeziku ono što prof. Milka Ivić[4] naziva jezik ’bezbojnog proseka’. U njemu se najvidnije (to je stvarno) ogleda književni jezik kao sistem. U njemu će se

[4] В.: М. Ивић 1965: 13.

> pojaviti sav onaj najpotrošljiviji leksički materijal, u njemu će se pojaviti sav onaj najuobičajeniji skup formi koje funkcionišu u standardu jezika kao sistemu. On će biti jasno izdiferenciran u odnosu prema općenarodnom jeziku [...]. Leksički taj jezik, jezik 'bezbojnog proseka', stalno se bogati, zbog toga što se bogati i običan život novim pojmovima, novim poimanjima života [...]. Ali, na drugoj strani, izražajno bogaćenje je u njemu vrlo ograničeno tim što u prosječnom izrazu vlada rutina. Novinar npr., kao prenosilac vijesti, kao običan, prosječan i prenosilac i komentator vijesti, služi se rutinski izgrađenim standardom jezika [...].

У разгранатој фразеологији којом се послужио Вуковић распознајемо неке мисли које би у преводу на обичан језик значиле да он под 'стандардом' разуме општеупотребљив репертоар елемената и структурних узорака познатих 'просечном' припаднику језичког колектива, а огледа се у 'рутински' сачињеним текстовима, по Вуковићу дневне штампе, а можда је очитије заступљен у административном и пословном дискурсу. Али 'стандардност' није непокретна категорија, дата у неком узорку или сл., већ је динамична по природи, прилогодљива условима употребе, и напредује са напретком духовног живота заједнице којој служи.

7. Ж. Станојчић (2010: 32) експлицитно утврђује да је његова граматика нормативна, и објашњава своје схватање норме. По њему језик чине утврђени 'обрасци': „Српски књижевни (стандардни) језик, као општи језик припадника наше језичке заједнице има два изговора – екавски и ијекавски – и заснован је на утврђеним фонетским, морфолошким, творбеним и синтаксичким обрасцима. Скуп тих образаца изложен у школским и нормативним граматикама, чини норму књижевног језика, систем правила обавезних за све оне који тим језиком говоре и пишу у јавној употреби. Према томе систему правила оцењује се правилност или неправилност језичког израза." Није јасно каква је природа 'образаца'.

а) Ако они чине језички систем, дакле скуп виртуелних модела по којима се језички израз уобличава, онда је књижевни језик виртуелна творевина људске свести, скуп апстрактних 'образаца' са регулативном наменом и регулативном моћи обраде фонијског материјала, који по себи, необрађен по тим моделима, нема лингвистички значај.[5] И друго, 'оцена правилности' подразумева постојање 'правилних образаца' и конкретних форми које не одговарају увек апстрактним 'обрасцима'. 'Правилност' је мера изоморфичности остварења и 'обрасца'.

б) 'Обрасци' су, међутим, схватљиви и друкчије: као узорци (и узори) настали 'говорном' активношћу, дакле као предметне чињенице. Управо на такво значење термина 'образац' упућује речник књижевног језика (РМС 1967–1976: s. v.): „1. оно што служи као узор, углед, пример [...], 2. леп примерак, узорак [...]." Нема разлога за једностране гледање на 'обрасце', како иначе, тако исто и кад је реч о језику: језик обухвата – и узајамно повезује

[5] Ово је тумачење блиско ставу Ф. де Сосира (1969: 134–135), уз известан отклон од његове мисли о тоталној апстрактности језика као моделативног принципа у односу и на мисао и на фонијски материјал: „Карактеристична улога језика у односу на мисао не састоји се у томе да створи фонично материјално средство за израз идеја, већ да служи као посредник између мисли и звука, и то под таквим условима да њихово јединење нужно доведе до узајамног омеђења јединица." Опширније о језичким и културним обрасцима в: Симић 1997: 178 и д.

– систем апстрактних модела различитих по саставу и структури, на једној страни, и корпус готових форми произведених језичком активношћу чланова дате заједнице, на другој страни. Из овог угла посматран, језик би имао свој систем апстратних моделативних форми, и скуп конкретних форми које служе за пренос порука, а сграђених према тим моделима. Логично би било апстрактни систем образаца – који би се у некој перспективи могли назвати и 'стандардима' – сматрати стандардним језиком.

в) Норма није ни крута као систем правила, ни непроменљива у времену, већ је подложна варијацији и развојним процесима. Теорију функционално-стилске варијације Станојчић (2010: 33) образлаже као учење о језичким 'слојевима': „По законима који вреде за сваки природни језик, и наш књижевни језик се раслојава, тј. у њему се стварају језички слојеви, који егзистирају једновремено са целином, у њеним оквирима."

> За разлику од раслојавања целине народног језика на наречја и дијалекте, ово раслојавање засновано је на посебним условима остваривања целовитог књижевног језика на одређеној територији са специфичним савременим културно-историјским развојем, затим – на употреби општег књижевног језика у одређеним различитим културним слојевима и, најзад, на употреби књижевног језика према предмету и методу мишљења [...].

(1) Под територијалним раслојавањем аутор не разликује екавски од ијекавског изговора, иако је тај факат ставио у саму дефиницију српскога књижевног језика, а у разматрање узима неке мање значајне, и мање упадљиве моменте (варијација у изговору *е*, слабљење разлике *ч* према *ћ* и *џ* према *ђ*, одсуство *х* итд.).

(2) Под социолектима Станојчић разуме заправо професионалне 'језике': „Познатији су социолекти лекара, адвоката, војника, рудара, и уопште, припадника појединих професија" (ту урачунава и нпр. ђачки жаргон итд.).

(3) Аутор разликује пет функционалних стилова[6]: разговорни, административни (канцеларијски), публицистички (новинарски), научни, књижевноуметнички.

г) Нешто ниже међутим (стр. 36) читамо и следеће: „Општи књижевни српски језик има и своје нестандардне варијетете (подврсте). Ти варијетети књижевног језика немају општу границу ни према општем књижевном језику, ни према територијално-дијалекатском слоју тога језика, као ни према неком од његових функционалних стилова [...]"; „српски књижевни језик [...] – заснива се на народним говорима прво новоштокавских дијалеката ијекавског изговора, а онда и на новоштокавским дијалектима екавског изговора, који заједно захватају највећи део језичких територија насељених српским народом. После Бечког договора [...], у другој половини XIX века нови, заједнички српско-хрватски књижевни језик [...] учвршћивао се делатношћу

[6] В. нешто друкчије конципирану теорију функционално-стилске варијације, и нешто друкчије схватање стилова у: Симић/Јовановић 2002: 56 и д. Тамо се најпре „разликују комуникативне функције које прате и језички уобличавају, одн. вербализују облике друштвене свести и друштвене праксе: пословна, идеолошка, правно-религијска, научна, свака са подврстама према фазама развоја симболизацијских средстава која их прате: одразна, нормативна, критичка, примењена итд."

филолога и књижевника, језичком праксом и теоријским разматрањима [...].”

8. П. Пипер и И. Клајн (2015: 13) књижевном језику приступају из друкчије теоријске позиције, и о варијацији норме расправљају само са гледишта односа датог облика према норми:

> Чињеница да се нормативне квалификације не формулишу увек као искази који безусловно обавезују говорнике на одређено говорно понашање, даје основа за став да се нормативна лингвистика не мора видети као синоним за прескриптивну лингвистику; јер ако прескриптивна лингвистика у ужем смислу прописује како треба говорити или писати, нормативна лингвистика, за коју су такође карактеристични пре свега директивни искази, обично поред дескриптивне и прескриптивне има и пермисивну и прохибитивну, тј. проскриптивну (а углавном и едукативну) компоненту, будући да има за предмет како описивање језичких облика (и њихових функција) које се имплицитно или експлицитно препоручују као исправни, тако и оне који се допуштају, не препоручују или забрањују, односно остављају изван књижевнојезичке норме [...].

Расправа је више усмерена на третман грађе у нормативном приступу него самој тој грађи. Али се из ње могу извући неке консеквенце од битног значаја за познавање норме. Једно је хијерархијски карактер оценских судова који прате дескрипцију: они се крећу од препоруке, преко неутралног става, допуштања, не-препоруке, па све до забране; то све упућује на слојевитост норме посматране у квалитативном правцу, која се креће у нешто ширим дијапазонима од мајестетизма до простаклука, од поетизма до вулгаризма, те од клицања до псовке.

3. Анализа грађе

1. Многоструко изукрштане дистинкцијске линије по себи сведоче о комплексности језичке материје и многострукости њених особености. И књижевни језик, који се по свему мора сматрати само једном од компонената тога комплекса, такође се у овом светлу приказује заправо као скуп варијетета разграничивих на различитим условима егзистенције и нивоима посматрања. Неколика примера показаће бар нешто од онога што се може у овом или оном смислу узети као варијациона материја. Пођи ћемо од оних момената који указују на функционално-стилске дистинкције међу језичким варијантама на том нивоу посматрања. Унапред ћемо устврдити да предметни садржај, дакле тематика у подлози језичке активности у једном правцу посматрања који смо ми желели пратити не утиче на варирање форми. Узимамо тему ’Мачва’, и текстове разних функционално-стилских типова који се на њу односе.

2. Ево најпре књижевноуметничког описа Мачве у роману *Хајдук Станко* (Веселиновић 1962: 19):

> Nema veće ravnice u Srbiji od Mačve. Ona se prostire od Mišara do Drine i od najvišeg vrha Cera planine, Vidojevice, do Save [...]. To je prostor od dvanaest sahata hoda. Možeš u dugu danu hodati po Mačvi, a nećeš videti jednog brežuljka, sve je to ravno kao tepsija. Zamori se pogled putnikov gledeći jedno isto: njivu – pašnjak, njivu – pašnjak, i ništa više. Ili uđe u

> selo. Tu vidi kućicu do kućice; uz kuću staje; iza staje bunar, iza bunara voće [...]. Iznajpre ga to oveseli; ali, malo pomalo, ta mu jednolikost dodija, on saginje glavu i postaje zlovoljan. – Takva je Mačva danas. Pa, i pored svega toga, ona je lepa, divna! [...] Ona je bogata cura. Sve što se u njenu crnu utrobu baci donosi bogata ploda. Lepa su njena polja kad ozelene, a još lepša kad se pozlate zlaćenim vlaćem [...]. Ona vam je kao tuđinka, ne da se svakom poznati! [...] Ko hoće da zna njene draži i njene lepote, taj mora živeti u njoj. Tome ona otvara svoja nedra i daje svoju miloštu [...].

а) Почетним исказом: „Нема веће равнице у Србији од Мачве" – аутор поставља тему, а упућује и на перспективе из које ће је посматрати, истичући њену посебност у односу на остале 'равнице у Србији'. Исказ овако конципиран, са својим описним стилом и са скривеном нијансом оценског карактера могао би бити део сваког научног текста.

б) Научном стилу припада и исказ за овим: „Она се простире од Мишара до Дрине и од највишег врха Цера планине, Видојевице, до Саве [...]." Кад боље размислимо, ово је опис истог предмета – Мачве – дат из другог угла, па би са строго лингвистичког гледишта без двојбе морао бити оквалификован као сувишан, као логичка грешка – circulus vitiosum. Али ако оба исказа посматрамо у перспективи међуодноса, испада заправо да други делује као објашњење првог – као аргументативни анекс. Опет је у питању научни текст, сада јасније оцртан као такав.

в) На трагу започете анализе, и наставак текста чини нам се опет као део научног описа: „То је простор од дванаест сахата хода. Можеш у дугу дану ходати по Мачви, а нећеш видети једног брежуљка, све је то равно као тепсија." Ипак, поређење са тепсијом опомиње нас да тај обрт не спада у научни стилски комплекс, већ много дугује свакодневном, колоквијалном изразу. А кад онда погледамо цео овај исказ пада нам уочи да је и његова општа структура такође много дугује народској речи („а нећеш видети једног брежуљка"). Но још нешто: опис је неприметно попримио обрисе приповедања, и то са призвуком могућег, а не реалног дешавања („Можеш у дугу дану ходати по Мачви [...]").

г) Ту долази карактеристичан прелом излагања, и карактеристичан приступ теми. Са нивоа општих исказа аутор прелази на приче о конкретном путнику и његовом доживљају једноличности равнице („Замори се поглед путников гледећи једно исто: њиву – пашњак, њиву – пашњак, и ништа више"). Приповедање је прожето оценским тоном, а овај се приказује посредно: у пројекцији на понашање и ставове путника.

д) Долазимо до закључне сентенце „Таква је Мачва данас". А онда, у оштром контрасту према претходно реченом, долази нежна и занесена похвала томе на свој начин врло лепом пределу. Најпре аутор изриче директно своје дивљење: „Па, и поред свега тога, она је лепа, дивна! [...]." А затим прелази на метафорични израз и читаву алегоријску причу: „Она је богата цура" итд. Тек одавде постаје јасно да је реч о уметничком изразу препознатљивог квалитета и стилских обележја.

ђ) Остаје нам да закључимо да уметнички књижевни израз на посебан начин окупља елементе различитих стилова, допуњава их разноврсним о-

светљењима и амалгамише у формално и дубински по естетским мерилима извајано дело.

3. Остаћемо у Мачви, и навести део њеног описа из Енциклопедије Југославије (ЕЈ 5 1962: s. v.):

> MAČVA, oblast između Drine i Save, severno od Cera u severozapadnoj Srbiji. M. je deo Sremsko-mačvanske nizine, u kojoj su usečena plitka korita Bele reke, Jereza, Bitve i drugih rečica. Pored Drine i Save pruža se 200–2000 m širok inundacioni pojas[7], kojemu je apsolutna visina pored Drine 95–84 m, a pored Save 84–76 m. U inundacionom pojasu ističe se više i ocednije zemljište koje se sastoji od greda nanesenog rečnog materijala; one se uglavnom javljaju severno od Bogatića. Između njih se nalaze bare i jezera u napuštenim meandrima Save i Drine [...]. Pored zemljoradnje dosta je razvijeno stočarstvo (goveda, konji, ovce i svinje) [...].

а) Почетак текста састоји се од назива теме и његовог објашњења („Мачва, област између Дрине и Саве [...]"). Пада у очи лексиконски облик текста: без глаголске споне између назива и описа.

б) Даљи ток излагања има облик простих обавештења о детаљима са истицањем односа међу тим детаљима: „северно од Цера у северозападној Србији": „део Сремско-мачванске низине".

в) Непосредно за овим долази део описа који – услед импостираних глагола кретања – благо инклинира приповедању: „којој су усечена плитка корита Беле реке, Јереза, Битве и других речица. Поред Дрине и Саве пружа се", додатно ваља поменути структуре са набрајањем појединости („Беле реке, Јереза, Битве и других речица").

г) У даљем тексту углавном се излажу подаци са метричким и нумеричким приказом квантитативних односа („200–2000 м широк инундациони појас"), и набрајањем детаља („говеда, коњи, овце и свиње").

4. Из пословно-пропагандне сфере преузимамо текст основних обавештења о мачванском округу[8]:

> **МАЧВАНСКИ УПРАВНИ ОКРУГ**
>
> **Мачвански управни округ** је подручни центар државне управе и обухвата осам локалних заједница – два града и шест општина. То су градови **Шабац и Лозница и општине Богатић**, **Владимирци**, **Коцељева**, **Крупањ**, **Љубовија и Мали Зворник**.
>
> Захвата подручје северозападне Србије, површине око **3.270** км^2 са **339.644** становника, према попису из 2001. године.

а) Употребљени су општи подаци о Мачви и њеним насељима, праћени низом скица и фотографија. Све су прилике да је текст намењен туристичкој понуди. Упадљив моменат који га карактерише као административни акт (иако нема битне елементе званичног акта), јесте језички састав: скоро потпуно одсуство глаголских речи: два пута употребљена је глаголска спона 'је'/'су', и једном карактеристична реч 'захвата' (подручје, уместо живахнијег и отворенијег 'простире се', како смо утврдили за научни текст). Текст делује статично и неинформативно, и поред огромне претрпаности чињеницама.

---

[7] РСтрР 2008 s. v.: „плавно подручје водотока реке".

[8] Извор: https://drive.google.com/file/d/0B2tR6ddHxyxvckhYUHhCaFdZMzg/view

б) У очи пада и употреба два типа именичких речи: географских имена и назива административних јединица: ’мачвански округ’, ’подручни центар’, ’државна управа’, ’локална заједница’ итд.

4. Закључна напомена

1. Књижевни језик (и свакако језик уопште) – по ономе како на њега гледају граматичари које смо управо цитирали – јесте систем средстава за међуљудску комуникацију који бива реализован у самом процесу комуникације.

2. И управо корпус реализованог језика, у виду писаних текстова, представља извор грађе за проучавање најпре самога тога корпуса, а затим посредно и система. Јер, дадајмо, систем постоји у виртуелном виду (и доступан је само мисаоном интроспекцијом појединца); а као корпус практичних остварења комуникационе активности постоје једино текстови или фонијски материјал усменог изражавања.

3. Тек проучивши најпре конкретну грађу ’говорних’ производа, у стању смо доносити закључке о језику као виртуленој појави.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Веселиновић 1962: J. Veselinović, *Hajduk Stanko*, Beograd: Branko Đonović.
ЕЈ 5 1962: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: Leksikografski zavod.
РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
РСтрР 2008: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 2000: А. Белић, *О различитим питањима савременог језика*, Београд: Завод за уџбенике.
Вук 1818/1966: Вук Ст. Караџић, *Српски рјечник* 1818, Београд: Просвета.
Вуковић 1972: J. Vuković, *Naš književni jezik danas*, Sarajevo: Veselin Masleša.
Ивић 1965: М. Ивић, Проблем норме у књижевном језику, *Књижевност и језик*, 3, 8–19.
Касирер 1985: Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
Маретић 1899: Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Новаковић 1894–1902: Ст. Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
Пипер/Клајн 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
Симић 1995: Р. Симић, *Правопис српскога језика – нормативистичка и кодиколошка испитивања*, Никшић: Унирекс; Земун: МХ 'Актуел'.
Симић 1997: Р. Симић, *Увод у филозофију стила*, Београд: Универзитет у Београду.
Симић/Јовановић 2002: Р. Симић и Ј. Јовановић Симић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: НДСЈ и Јасен.
Станојчић 2010: Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1–2*, Београд: Научна књига.
Ф. де Сосир 1969: Ф. де Сосир, *Општа лингвистика*, Београд: Нолит.

Radoje D. Simic
Jelena R. Jovanovic Simić

STANDARD AND VARIATION OF LITERARY LANGUAGE

Summary

In our time, the literary language is often referred to as standard, etc. The question, however, is the extent to which literary language is a standard occurrence. Namely, besides dialectical and jargon elements, some other layers are also recognizable in it, which are a factor of its variation, for example. language of art literature, language of science, etc. All these formations should be considered to what extent they are standard and to what extent are the carriers of the properties that make them 'non-standard'. The authors intend to address precisely these theoretical problems – of course, the content of the Serbian language.

Keywords: standard, literary language, variation, literature, science, administration.

811.163.41’367
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch2

Димка В. САВОВА*
Софийски универзитет
„Св. Кл. Охридски”, София

Оригинални научни рад
Примљен: 06.03.2019.
Прихваћен: 15.07.2020.

ИМПУЛСИВНЕ СИНТАКСИЧКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ’ГЛАГОЛ + *МИ СЕ*’ У СРПСКОМ РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ

Овај рад има за циљ да се позабави разговорним карактером једног језичког елемента са синтаксичког нивоа, па да се на тај начин прикаже веза између разговорности и синтаксе. С друге стране, конструкције типа *пева ми се* у српском језику морају добити своју детаљнију семантичку анализу и класификацију, а овај је рад управо покушај у том смеру.

Кључне речи: разговорни језик, деагентивне конструкције, логички субјекат.

Импулсивнима називамо конструкције с логичким субјектом у дативу и са повратним обликом глагола (’глагол + *ми се*’), које значе својеврсно унутрашње стање логичког субјекта – осећање импулса (потребе или жеље) за извршење дате радње (потребе – уп.: *враћа ми се; спава ми се*, односно жеље – уп.: *пева ми се; плеше ми се*). Појмом *импулс* покушавамо да изразимо своје разумевање таквог подстицаја у човеку који, „мада настаје унутар самог доживљавача, као да је потпуно независан од њега и његове воље” (Савова 2018). То значење сврстава импулсивне конструкције у већу групу деагентивних конструкција ’глагол + *ми се*’ типа *догодило ми се, допало ми се, врти ми се у глави* итд., чије је заједничко основно значење управо ’наглашавање самосталности радње и њене независности у односу на вољу и контролу вршиоца’. Међутим, у оквиру ове групе импулсивне конструкције истичу се својом монолитношћу у погледу особине ’разговорни карактер’, коју све оне имају.

Иако се у литератури појам разговорности у језику још увек не тумачи једнозначно и постоје спорови око питања његовог домета и места у стратификацији језика, аутори се слажу у вези са одликама разговорног језика: усмени облик постојања, неформална комуникација, спонтаност и непри-

* dimkasav@abv.bg

премљеност, јака повезаност са контекстом, економичност, субјективност, експресивност, емотивност, логичка недоследност, елиптичност, тематика из свакодневног живота, конкретност и др.

Мада ми интуицијски осећамо разговорни карактер импулсивних конструкција (уп.: *пева ми се, једе ми се, иде ми се у биоскоп* и сл.), покушаћемо овде најпре да издвојимо неке конкретније особине које сачињавају тај карактер. У ту сврху ћемо упоредити импулсивне конструкције с конструкцијама из других подврста деагентивних конструкција 'глагол + *ми се*', тачније, упоредићемо конструкције *допада ми се, свиђа ми се, смучило ми се*[1] и импулсивну контрукцију *пева ми се*. Заједничко за све њих значење, које смо више навели, наиме: 'наглашавање самосталности радње и њене независности у односу на вољу и контролу вршиоца', улази у унутрашњи свет субјекта преко издвајања семантичких елемената 'воља' и 'контрола вршиоца', па због тога припада области која је приоритет у неформалном разговору (уп. опаску Д. Кликовац (2008: 162) о неформалном дијалогу: „Тема разговора је често свакодневна и конкретна, а **по правилу се лично тиче саговорника**", [истицање моје – Д. С.]. Наведена особина: семантика језичког израза уврштује се у тематику неформалног разговора, нужна је код дефинисања сваког израза као разговорног. Али она није довољна – то се може видети по чињеници да прва од наведених конструкција, *допада ми се*, има одговарајућу семантику, која је обично сврстава у **тематику** неформалног разговора, али, за разлику од своје синонимне конструкције *свиђа ми се*, конструкција *допада ми се* није разговорна.[2] Зато је друга – већ довољна – особина разговорности коју бисмо издвојили везана за **употребу** разговорног језичког средства у неформалном разговору (уп. и код Д. Кликовац (2008: 173): „... разлика између типичног говореног и типичног писаног језика поклапа се, ..., са разликом између неформалне и формалне употребе језика"). И још тачније, разговорни је, за нас, онај елемент који се не среће у формалној употреби (не користимо се обрнутом тврдњом – да је „разговорни онај елеменат који се среће у неформалној употреби", зато што је неформална употреба елемента из књижевног неразговорног, писаног језика ипак донекле и природна). Та друга особина објашњава разлику према разговорности / неразговорности између конструкција *свиђа ми се* и *допада ми се*, које су, иначе, као синоними, подједнако прикладне својом семантиком за тему неформалног разговора: *свиђа ми се* не среће се у формалној употреби, док се *допада ми се* среће. Често, као и код ових двеју конструкција, разговорни елеменат представља експресивнију алтернативу неког неутралног неразговорног књижевног елемента и то је постојање у пару (разговорни ↔ књижевни неразговорни) особина која чини разговорни карактер елемента још убедљивијим. Међутим,

[1] На издвајању те разлике као и на низу корисних опаски по теми, захваљујемо проф. Д. Кликовац.

[2] У Савова 2018 наводимо да донекле супротни по свом значењу глагол *смејати се* у бугарском језику може да се у разматране конструкције укључи не у значењу потребе, већ у значењу жеље човека да се смеје: *смее ми се*. То је изазвано, према нама, чињеницом да је плач човекова потреба, а да је смех реакција (какви су и гнев и страх нпр.). Исто је на снази и за српски језик.

у неким случајима елеменат може да буде разговорни и без неутралне варијанте – у таквим случајевима се он често карактерише високим степеном експресивности и сликовитости. У широј, деагентивној групи такве су конструкције типа *завртело ми се у глави, смрачило ми се*, *маглило ми се* и др., за које ће се теже наћи неутрални синоним (израз *добио сам вртоглавицу* вероватно је сам изведен од разговорне конструкције *завртело ми се у глави*). На крају, у чему је разлика у изражавању наведеног значења, заједничког за целу групу: 'наглашавање самосталности радње и њене независности у односу на вољу и контролу вршиоца', између конструкција *свиђа ми се*, с једне стране, и *пева ми се*, с друге стране? Сматрамо да код прве конструкције то значење улази као семантички елеменат у лексичко значење самог глагола *свиђати се (некоме)*, док се код друге конструкције исто значење не изражава лексичким, већ синтаксичким путем – услед учешћа глагола, нпр: *певам, спавам, једем*, у разматраној конструкцији 'глагол + *ми се'*. Сада бисмо већ могли да уопштимо на следећи начин своје схватање о разговорном карактеру датог језичког елемента: тај елеменат мора у себи имати најмање две особине – да његова семантика буде прикладна за неформални разговор и да је, у принципу, немогућ у формалној употреби. Додатно, ако је елеменат разговорни, он може да има своју неутралну варијанту (и тада је његов разговорни карактер несумњив) и/ или да се карактерише појачаном експресивношћу и сликовитошћу. А да бисмо говорили о разговорном елементу на *синтаксичком* нивоу, овим ћемо обавезним и додатним особинама додати и синтаксички начин изражавања одговарајућег значења – глагол добија разговорно значење само у оквиру синтаксичке конструкције (уп. *певам* и *пева ми се*). Ако се сад вратимо импулсивним конструкцијама, пронаћи ћемо да у њима постоје све горенаведене особине: и особина 1) нужна за придавање разговорног карактера – прикладна за неформалну употребу семантика (због горенаведеног појма о *импулсу* ова семантика конкретизује се у виду: 'самосталност потребе и независност од воље и контроле доживљавача'), која изразу придаје субјективност – везу са субјектом; и особина 2) довољна за придавање таквог карактера – немогућа употреба у формалној говорној ситуацији; и 3) експресивнији карактер у поређењу са неутралном варијантом изражавања сличног значења (уп., нпр., *<u>иде ми се</u> у биоскоп* ↔ *<u>желим да идем</u> у биоскоп*); и на крају – 4) изражавање наведеног значења самосталност осећане потребе и независност од воље и контроле доживљавача' на синтаксички начин. Код импулсивних конструкција као фактор који исказу придаје разговорни карактер истиче се и још једна особина разговорног језика – тежња ка економичности, уп.: *Желео бих да певам → Пева ми се.*

Подвући ћемо да наведено основно значење деагентивних конструкција 'глагол + *ми се*', наиме: 'наглашавање самосталности радње и њене независности у односу на вољу и контролу вршиоца', говорнику омогућује да остварује различите комуникативне намере, међу којима се посебно истиче сугестија о томе да субјекат не сноси одговорност за радњу. То се исто односи и на импулсивне конструкције (уп.: *Зашто си певао усред ноћи? – Па, певало ми се*).

Након што смо истакли и покушали да образложимо разговорни карактер импулсивних конструкција, у реферату даље предлажемо модел њихове семантике и класификацију према њиховим особинама. Анализа се темељи на 15.000 примера које смо ексцерпирали из електронског копуса српског језика.

1. За импулсивне конструкције карактеристично је то што се у њиховом значењу подразумева глагол *хтети* (у смислу: *имати потребу/ жељу*), уз то – у деагентивном облику. Тачније, код њих можемо конструисати следећу синтаксичку и семантичку трансформацију: (1) *Ја <u>хоћу (= имам потребу/ жељу)</u> да певам* → (2) *<u>Хоће ми се</u> певати* → (3) *Пева ми се*. Са неутралном варијантом глагола *хтети* (*ја хоћу*) саодноси се деагентивна варијанта *хоће ми се*, у којој се као синтаксичко значење (изазвано употребом глагола у одговарајућој конструкцији) истиче значење 'независност потребе / жеље од воље субјекта и немогућност субјекта да је контролише'. Захваљујући том значењу, конструкција *хоће ми се* означава појаву која може бити тема неформалног разговора. С друге стране, она се у принципу не користи као одговарајуће средство у формалној употреби (говорник би је користио ако одлучи да у неком тренутку, из неких комуникативних разлога, замени формални карактер свог текста неформалним). Услед тих двеју назначених особина, као и услед чињенице да конструкција *хоће ми се* има своју неутралну варијанту у конструкцији *ја хоћу,* може се видети да је конструкција *хоће ми се* разговорног карактера. Иако није фреквентна, сматрамо да је та конструкција прототипична за све импулсивне конструкције (у неким словенским језицима, овде имамо у виду пољски, она је и једино могућа у изражавању одговарајућег значења). Деагентивна конструкција с глаголом *хтети* + *ми се* чешћа је у прошлом времену (*хтело ми се; није ми се хтело*), мада имамо примера с њом и у презенту, али без зависних глагола: mogao je da peca i pliva kad <u>mu se hoće.</u>

2. Импулсивне конструкције могу се поделити према двама критеријумима – према основном семантичком критеријуму и према основном формалном критеријуму.

2.1. Према основном семантичком критеријуму импулс доживљавача да изврши неку радњу, који не зависи од његове воље и контроле и који изазива његово одговарајуће унутрашње стање, можемо разматрати у оквиру једне двостепенске скале – од физиолошке потребе до свесне и контролисане жеље или мотивисаности за извршење радње.

2.1.1. Глаголи прве семантичке подврсте изражавају физиолошка стања доживљавача проузрокована потребама организма. Реализација одговарајућих радњи тражи неке, макар и минималне, напоре од стране доживљавача и може да се до неке мере подреди његовој контроли, пре свега – извесном одлагању реализације. Ту припадају такви глаголи са значењем физиолошких потреба као што су: *једе ми се; пије ми се; спава ми се; пишки ми се; дрема ми се*, уп.: *Odlučio sam da je najbolje da se prvo odmorim, možda i odspavam, jer <u>mi se baš spavalo</u>*. Ту бисмо додали и глагол *плакати: плаче ми се*[3], јер

[3] У Савова 2018 истичемо једну посебну употребу разматраних одричних конструкција – када доживљавачева нежеља није везана за извршење дате радње Р, него за доспевање у дату

радњу њиме изражену проузрокује психолошка слабо контролисана потреба, уп.: Plače mi se. *A ne mogu. Vrištala bih. A ne mogu*. Додаћемо и конструкцију *жури ми се* с глаголом *журити*, јер је и овде изражено слабо контролисано стање напетости изазвано потребом индивидуе да одговори неком захтеву за брзином (уп.: *U ponedeljak ujutro David je poranio u radionicu. Žurilo mu se da vidi šta je odneto u subotu*).

Постоје физиолошке потребе које су аутоматизоване и не подлежу свесним (и зато контролисаним) напорима од стране индивидуе, зато оне не могу учествовати у разматраним конструкцијама, нпр.: **дише ми се*; **зноји ми се*.[4]

2.1.2. Конструкције друге групе са значењем стања изазваног неким импулсом изражавају значење жеље или друге врсте контролисане мотивисаности доживљавача да изврши радњу, која се најчешће повезује са осећањима пријатним за доживљавача. Као и у претходној групи, где су биле у питању физиолошке потребе, и овде се жеља, импулс везује за конкретне радње, пре свега из области свакодневног живота. Међутим, та група прилично је бројнија од претходне, будући да одражава област људских жеља и интенција, која је неупоредиво већа од сфере људске физиологије, уп.: *Nano, smetam li vam? Peva mi se! – I zapeva tiho; Rekla sam da mi se ide kući; Kad god mi se prohte, strpaću te u zatvor; ... moram da molim ako mi se kupa i pliva; ... šteta, a baš mi se čitalo nešto ružno na moj račun; I Harijeti se pričalo, večeras; Radio je ono što mu se radilo* и мн. др. Мада су јело и пиће физиолошке потребе, сматрамо да, када човек има преференцију шта тачно жели јести и пити, тада је то његова жеља, а не потреба, и одговарајуће конструкције укључују се у ову групу, нпр.: *I sve to samo zato što su mi se jeli **kolači**; Ne pijem ja što mi se pije!* (овде се има у виду алкохол, а не физиолошка потреба да се пије вода). У свом раду о импулсивним конструкцијама у бугарском језику (Савова 2018) одређујемо следеће семантичке подврсте конструкција које изражавају жељу, а које се донекле потврђују и у српском језику[5]: жеља за говорењем (*прича ми се*); за умереним кршењем устаљеног реда (*виче ми се; дере ми се*); за привременим прекидањем извршења обавеза (*лешкари ми се*); најбројнија и истовремено најсубјективнија због зависности од индивидуалних преференција јесте група са значењем тражења задовољства преко кршења рутине (*Onda mi se prohtelo i da pevam sa mladim Turcima; Je l ' ti se igra?*; *Ili sa tim zeljem, ako ti se baš toliko sluša muzika!*); кршења или очувања некога статус кво (*Jamačno ti se ide kući, a?;... a, opet, ostajalo mi se na ovom otvorenom i u isti mah zaklonjenom mestu*). И овде се, наравно, подразумева да субјекат мора

ситуацију S, која је везана за ту радњу, рецимо: *Нећу облачити овај дебели џемпер – не зноји ми се затим у аутобусу*. С тим значењем, које, међутим, не сматрамо импулсивним, могуће су одричне конструкције од свих глагола (уз помоћ одговарајућег контекста).

[4] Због недостатка довољног броја примера у електронским корпусима, за бугарски језик одређујемо значења после прегледа свих глагола у једнојезичном речнику и уз помоћ свог језичког осећаја – као изворни говорник језика. Наравно, за српски језик немамо такву могућност, па ће овде једна прецизнија анализа тражити анкете носилаца језика и друге изворе примера осим електронског корпуса.

[5] У фигуративном значењу овог глагола, *мрдати = одлазити*, у вези с поменутим горе значењем 'нарушавања / ненарушавања неког статус кво', могућ је како потврдни тако и одрични облик глагола.

уложити неке напоре за реализацију радње. Зато, као што пише и Б. Стипчевић: „... искључен је „пасивни доживљавач" (уп. *гледа ми се, слуша ми се...,* али **виђа ми се, *чује ми се, ...*)" (2014: 258).

Наравно, у многим случајевима употреба импулсивне конструкције није могућа с датим глаголом из лексичкосемантичких разлога, од којих се у литератури често истиче апстрактна семантика глагола. Да ли се глагол може употребити у импулсивној конструкцији, зависи и од тога које се од глаголских радњи могу или не могу у принципу везати за глагол *хтети/ желети* и за значење волунтативне модалности; уп. нпр. **желим да намеравам, *желим да претпостављам*. Удругим случајевима деагентивна конструкција са импулсивним значењем могућа је само у својој прототипичној варијанти – са главним глаголом *хтети се некоме* – и о томе најчешће одлучују лексичко-граматички разлози. За бугарски језик утврђујемо да фактори који не дозвољавају употребу друге деагентивне конструкције осим прототипичне јесу, нпр., фазно значење – уп.: *учи ми се,* али једино могуће *иска ми се да науча* (немогуће **научава ми се*), или неподударање граматичког лица главног и зависног глагола – *иска ми се ти да учиш* и немогуће **учиш ми се* (Савова 2018: 5–6). У принципу, такви чиниоци како за бугарски тако и за српски језик још увек нису проучени.

Овде ћемо навести примере из нашег српског корпуса о ограничењу које на употребу разматраних конструкција намеће друга подврста значења начина глаголске радње – значење кратког времена извршења: *Ali se jednog jutra mala nestašnica iskrade od svojih drugova i sama pobeže na reku. Htelo joj se da se* ***malo*** *po vodi* ***pro****voza* (уп. немогуће **vozalo joj se malo*). Када нема тог конкретизујућег значења, ограничење нестаје, уп.: *Ako joj se voza, mravi od čašica žira naprave kolica...*

Већ смо споменули да се глагол *дисати*, због аутоматизованог карактера радње, не употребљава у разматраном типу конструкција (**дише ми се*). Овде ћемо додати да није могућа ни прототипична деагентивна конструкција с глаголом *хтети се некоме*, уп.: **хтело ми се дисати.* Међутим, контекст код импулсивних конструкција има важну улогу и може да уклања семантичка ограничења пред њиховом употребом, као, нпр., у реченици *Htelo mi se da slobodnije dišem!* Овде се ограничење губи због присуства одредбе за начин *slobodnije,* која конкретизује начин вршења радње и уклања визију њене аутоматизованости. Међутим, чини нам се да, за разлику од прототипичне употребе, друга врста импулсивне конструкције остаје немогућа: **дисало ми се слободније.*

2.2. Подела импулсивних конструкција може се извршити и према основном формалном критеријуму (који одражава и одговарајуће семантичке разлике). То је могућност да се дата импулсивна конструкција употреби са потврдним или одричним обликом глагола.

Употреба свих конструкција са потврдним обликом глагола о којима је овде било речи, нарочито конструкција са значењем жеље, природна је и са његовим одричним обликом, уп.: *Čaj mora da je bio zelen ili se bio suviše ustajao, jer joj se dugo nije spavalo posle toga; ... nije mi se išlo u preduzeće,*

nije mi se izlazilo na ulicu, još manje mi se išlo u klub, nije mi se čak ni kod kuće sedelo. Та околност може наћи своје онтолошко објашњење у чињеници да су жеље подједнако релевантне за човека како у позитивном тако и у негативном облику (*пева ми се, не пева ми се*). Међутим, импулсивне конструкције са глаголом у одричном облику уклањају из своје семантике елеменат 'постизање пријатних осећања и задовољства', који смо забележили за потврдни облик тих конструкција, уп.: *пева ми се = ја желим певати + певање ми доноси задовољство,* али у одричном облику: *не пева ми се = немам жељу певати.*

Код импулсивних конструкција са одричним обликом глагола могу се издвојити две семантичке подврсте. Код глагола прве изражава се једноставно недостатак одговарајуће жеље, која би у другој ситуацији могла природно постојати, нпр.: *Ne spava mi se* (= немам потребу/ жељу да спавам), *gospođo Sajfert, pa mi se i ne ide kući*. Код глагола друге подврсте не изражава се недостатак жеље за Р, већ жеља за супротном од изражаване радњом – за не-Р. Нпр., реченица*: Pa vidiš , nikako mi se nije dalo da to nekako pokvarim* означава *Želeo sam da to* ***ne*** *pokvarim*. Реченица *Još mi se ne napušta jazbina u tvom podrumu* означава: *Želim da još* ***ostanem*** *u jazbini u tvom podrumu*. Разлика између двеју група донекле је релативна.

У електронском корпусу налазимо и примере у којима се у импулсивној конструкцији одрични облик глагола не може заменити одговарајућим потврдним обликом. Нпр. у реченици *Ovaj je tvoj, Brite, ne gubi mi se vreme!* изражава се природна непожељност радње *губити време*, зато је, као израз те природне ситуације, по нашем мишљењу, немогућа деагентивна употреба у позитивном облику **губи ми се време (нечим).* У примеру *... da se u Srbiji umetnost igre usidrila u Beogradu i Novom Sadu. I, kao da joj se baš ne mrda odatle* вероватно се немогући потврдни облик конструкције (**мрда ми се*[6]) објашњава значењем минималне количине напора, што исто изгледа неприродно у својству жеље у позитивном облику (*желим да уложим минималне напоре у мрдању). У примеру *Stegnem ga za vrat, a on samo krekne kao jare. Mora da prizna i ako mu se ne priznaje* исто је природна непожељност признавати нешто (уп. немогуће без неког специјалног контекста **признаје ми се*), као што је неприродно и у примеру *Nije mi se izlazilo iz tople postelje* да би човек желео прекинути околности које су за њега пријатне – *лежати у топлој постељи* (уп. немогућу без специјалног контекста реченицу **Izlazilo mi se iz tople postelje*). У реченици *Ne rastaje mu se od šumara Sima i strica Andrije* одражава се природна непожељност за човека да се растане од нечег и некога. Уколико се ипак желимо растати од неког, нећемо то изразити импулсивном деагентивном конструкцијом попут **Растаје ми се од тебе*, него ћемо преузети одговорност за своју жељу и изразићемо то агентивно: *Хоћу/ желим да се растанемо.*

[6] У фигуративном значењу овог глагола, мрдати = одлазити, у вези с поменутим горе значењем 'нарушавања / ненарушавања неког статус кво', могућ је како потврдни тако и одрични облик глагола.

Поново онтолошки гледано, горенаведено значи да је у животу човека доста ситуација које су за њега пожељне када се дата радња не врши (*не устаје ми се, не признаје ми се, не растаје ми се, не тражи ми се*), а показатељ њихове пожељности у српској језичкој свести јесте могућа употреба импулсивне конструкције (одричне). У свом истраживању (Савова 2018) утврђујемо да је у бугарском језику негативних импулсивних конструкција, у целини узев, много више него позитивних и зато тамо истичемо лексичка значења која *не* допуштају учешће у таквим конструкцијама. Долазимо до закључка да је за бугарску језичку свест (бар у разговорном језику) карактеристичније да се непожељност изражава на деагентивни начин, у блажем облику (*не ми се иска*), док је за пожељност карактеристичније агентивно изражавање, уз учешће воље дожиљавача (*искам*). Потребна је детаљна анализа великог корпуса разговорних исказа, да би се могло утврдити је ли могуће утврдити исту тежњу и у српском језику.

3. На основу извршене анализе могу се извести следећи закључци.

Као што смо показали, све импулсивне конструкције у српском језику имају разговорни карактер, пошто имају све три особине разговорних језичких елемената назначене у реферату: семантику која може уврстити исказ у тематику неформалног разговора, не употребљавају се у формалном говору, имају експресивно значење (посебно се наглашава самосталност радње и њена независност у односу на вољу и контролу вршиоца). Ове особине везују се за неке од особина разговорног језика забележених у литератури, као што су:

тежња ка субјективности – наведено експресивно значење скреће пажњу на унутрашње стање субјекта, кога приказује крајње пасивним (и на тај начин субјекта можемо ослободити одговорности за његове поступке),

тематика из области свакодневног живота, која за собом води и другу разговорну особину импулсивних конструкција, нарочито оних са позитивним обликом глагола – конкретну семантику глагола,

тежња ка економичности (ум. *Не бих желео да идем пешице → Не иде ми се пешице*).

Као што смо већ поменули, важно је и то да су импулсивне конструкције алтернатива неутралној, неразговорној варијанти.

3.1. Семантика импулсивних конструкција зависи од лексичке семантике глагола, синтаксичког значења ’наглашавање самосталности радње и њене независности у односу на вољу и контролу вршиоца’, улоге негације, конкретизујуће улоге контекста.

3.2. Могућност употребе импулсивне конструкције од датог глагола показатељ је природности одговарајућег импулса за српску језичку свест.

ИЗВОР ЕКСЦЕРПИРАНЕ ГРАЂЕ

Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду: http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/login.php

ЛИТЕРАТУРА

Кликовац 2008: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Савова 2018: Д. Савова, Синтактични конструкции с логически субект 'глагол + ми се' в българския език, *Slavia meridionalis*, 18.

Стипчевић 2014: Б. Стипчевић, *Дативне рекцијске конструкције с непрелазним глаголима у савременом српском језику*, [докторска дисертација], Универзитет у Београду, Филолошки факултет, доступно на: https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:10016/bdef:Content/get

Димка В. Савова

ИМПУЛЬСИВНЫЕ СИНТАКСИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ 'ГЛАГОЛ + МИ СЕ' В СЕРБСКОЙ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ

Р е з ю м е

В работе рассматривается одна из групп деагентивных конструкций – т. наз. импульсивные конструкции, которые выделяются своей разговорностью. Обуславливается их толкование как разговорные конструкции, при чем формулируются те признаки, которые составляют разговорный характер данного языкового элемента на синтаксическом уровне. Делается классификация импульсивных конструкций в соответствии с семантическим и с формальным критериями.

Ключевые слова: разговорная речь, деагентивные конструкции, логический субъект.

811.163.41'367.624
81'1:165
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch3

Душка Б. КЛИКОВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 02.02.2020.
Прихваћен: 12.02.2020.

О УПОТРЕБИ ПРИЛОГА *ТУ* И О ПРИРОДИ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА ЗА МЕСТО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се, на теоријским основама когнитивне лингвистике, анализира употреба заменичког прилога *ту*. Утврђује се да њиме говорник може упућивати на место у близини саговорника (како се на основу његовог корена *т-* и очекује и када је комплементаран прилозима *овде* и *овамо*), у својој близини (када је често заменљив прилозима *овде* и *овамо*), као и у њиховом заједничком простору, а може упућивати и анафорички – што је и његова најраспрострањенија и најразуђенија употреба. Од упућивања у физичком простору развија се упућивање и у апстрактним, метафоричким просторима. На основу анализе реконструише се одговарајући подсистем заменичких прилога за место у српском језику и закључује се да се он колеба између трочланог (и троличног): *овде – ту – тамо (онде)* одн. *овамо – ту – тамо (онамо),* и двочланог : *овде/ту – тамо (онде)* одн. *овамо/ту – тамо (онамо)* – што можда указује на даљи правац развоја система заменичких речи у српском језику. Анализа показује и да прилог *ту* може изгубити своју упућивачку функцију, кад му деиктички центар више нису учесници у комуникацији, и стећи природу прилога као што су *близу, горе, напред* и сл.

Кључне речи: савремени српски језик, когнитивна лингвистика, заменички прилози, прилог *ту*, граматичка категорија лица, егзофора, анафора, појмовна метафора.

1. Увод

Иако су употребе заменичког прилога *ту* обрађиване у научној литератури, његов положај у систему заменичких прилога за место није сасвим јасан. Пошто садржи корен *т-*, очекивало би се да упућује на место бли-

* klikovac@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

зу саговорнику; а пошто не садржи ни суфикс *-амо*, који садрже заменички прилози који упућују на правац или место завршетка кретања (у даљем тексту: МЗК), нити *-уд(а)*, који упућује на путању кретања, очекивало би се да упућује на место на којем се нешто налази одн. одвија (у даљем тексту: МН). У литератури је примећено да то није сасвим тако, али различити аутори имају различите налазе.

П. Пипер, у својој контрастивној студији о заменичким прилозима у српскохрватском, руском и пољском језику (Пипер 1988), закључује да *ту* може упућивати и на место близу говорнику и на место близу саговорнику (у ауторовој терминологији: има обележја и централности и периферности); прва употреба препознаје се у примеру *– Где си била цео дан? – Ту – одговара Бранка и седе поред носила*, а друга у примеру *Овде, у ходнику, је жена са дететом, а ту, у вашем купеу, има једно слободно место [...]* (стр. 22); аутор такође закључује да *ту* обично упућује на МН (у ауторовој терминологији: има обележје локативности), али да може упућивати на МЗК (може имати и обележје адлативности).

Клајн (2005: 155) *ту* сматра прилогом који исказује МН (по ауторовој терминологији, „место у простору"), и то само у близини саговорника. Исто решење налазимо и у *Нормативној граматици српског језика* (Пипер/Клајн [2]2014: 202–203).

С. Кордић (2002: 93) сматра да *ту* може изражавати близину и 1. и 2. лицу, али само у значењу МН. У другом раду (Кордић 2003) прецизира да „[у] преко 95% примјера *ту* изражава статички аспект локализације", али наводи и примере у којима *ту* упућује на МКЗ („изражава динамички аспект локализације ").

Најзад, Т. Ашић (2015) констатује да се „*ту* употребљава тамо где би се очекивало *овде*" (стр. 113), а сматра да разлика у значењу прилога *овде, ту* и *тамо* „не може да се сведе на опозицију између области *ја* (говорника), *ти* (саговорника) и *он* (особе која је одсутна из комуникативне ситуације)" (стр. 112).[1]

Треба додати да се наведени извори, осим у тумачењу употреба прилога *ту*, некад разликују и по теоријским приступима и по исцрпности анализе. Највише података нуде С. Кордић (2003), која даје преглед најважнијих значења, али без претензија да објасни њихову међусобну везу, и Т. Ашић (2015, 2019), која бележи различита конкретна и апстрактна значења прилога *ту*, а његову употребу објашњава помоћу „тзв. фактора прагматичких инференција"; обе ауторке се нарочито баве разликом између прилога *ту* и *овде*.

У овом раду покушаћемо да детаљно, и на сразмерно обимном корпусу, анализирамо употребе прилога *ту*; при томе ћемо се служити појмовно-терминолошким апаратом когнитивне лингвистике (на нашем језику в. Кликовац [2]2006; Расулић 2004; Расулић/Кликовац 2014), који смо досад применили и на друге заменичке речи у српском језику (Кликовац 2010, 2013, 2016,

[1] Изворни рад је на енглеском језику, а у овом раду, из практичних разлога, наводимо превод (који је наш – Д. К.).

2017, 2018 – у штампи). На основу резултата те анализе бићемо у прилици да нешто закључимо о природи система српских заменичких прилога за место у вези са граматичком категоријом лица.

Грађу за ово истраживање сачињавају следећа дела: *Сумњиво лице* Б. Нушића (скраћеница: Н.), *Травничка хроника* И. Андрића (А.), *Људи говоре* Р. Петровића (П.), *Корени* Д. Ћосића (Ћос.), *Башта сљезове боје* Б. Ћопића (Ћоп.) и *Антологија народних приповедака* (ур. М. Ђурић; скраћ.: *Ант.*),[2] као и један текст из корпуса С. Савић и В. Половине (1989: 168–180; скраћ.: *Разг.*). Ексцерпирањем тих текстова добијено је око 500 примера употребе прилога *ту*. У обзир смо узели и примере из наведене стручне литературе, као и из *Речника српскохрватског књижевног језика* (одсад: *РМС*) и *Речника српског језика* (одсад: *РСЈ*), један пример потиче из *Корпуса савременог српског језика* (www.korpus.matf.bg.ac.rs ; скраћ.: ЕК), а један смо забележили у говору.

2. *Ту* као заменички прилог 2. лица: егзофора

2.0. У складу са његовим кореном *т-*, заменичким прилогом *ту* говорник (у даљем тексту: Г) може упућивати на место у близини саговорника (у даљем тексту: С). То место може бити у физичком простору (т. 2.1), али и у метафоричким просторима поседовања (т. 2.2) и намене (т. 2.3). У реченици може бити употребљена, осим *ту*, још нека заменичка реч 2. лица (пр. 1, 2).

Ту по правилу упућује на МН, а врло ретко на МЗК (таква су само два примера од укупно четрдесетак у овом значењу; један од њих дат је под бр. 5).

2.1.1. Место на које Г упућује прилогом *ту* може се налазити на С-овом телу (пр. 1) или близу С-а (пр. 2, 3). Из пр. 2 добро видимо да је *ту* у овом случају комплементарно са *овде*, а пр. 3 јасно показује да Г на исто место упућује и заменицом *онај* – ако је појам далеко од њега и од С-а, и прилогом *ту* – ако је на истом том растојању од њега али је близу С-а:

(1) Д[октор]: Показујеш ногу? Показујеш ногу, је л'? [...] Да, онда **те** је ту нога болела [...]? (*Разг.*)[3]

(2) ЈЕРОТИЈЕ (Милисаву): А јесу ли ту у фиоци списи што су нађени код онога?
МИЛИСАВ: **Овде** су.
ЈЕРОТИЈЕ: Добро их чувај [...]. А је л' **ти** ту поверљиви протокол? (Н.)

(3) На то се аждаја насмеје, па јој рече: – Онде је моја снага у **оном** огњишту.
Онда баба притисне грлити и љубити огњиште, а аждаја, кад то види, [...] рече: – Луда жено, није ту моја снага. (*Ант.*)

---

[2] Сва ова дела, осим *Травничке хронике*, доступна су на сајту Учитељског факултета Универзитета у Београду (www.uf.bg.ac.rs).

[3] Прилог *ту* у примерима подвлачимо, а било који други елеменат реченице релевантан за анализу штампамо масним слогом.

2.1.2. Г прилогом *ту* може упућивати и на место на којем се налази С. Предикат је тад у 2. лицу. *Ту* има чисто семантичку вредност (пр. 4, 5). Иста је употреба прилога *ту* и у клаузи *ту си* изговореној с узвичном интонацијом, која је на граници фразеологизма, јер има прагматичку функцију: служи Г-у да изрази изненађење (пр. 6).

(4) Стадоше пред сељаке. [...]
– Дођосмо – рече неко.
– Знао сам да **сте** ту – рече Аћим. (Ћос.)

(5) Кад нећеш звонити, што **си** ту дошао? (*Ант.*)

(6) Одмах краљ скочи с постеље па на таван, те Грбу за врат. Краљ се мало зачуди па рече: – Ту си, лопове, сад си ми запô шака! [...] (*Ант.*)

Кад је предикат у облику императива, *ту* долази одмах иза њега. Тај прилог има и даље семантичку вредност – њиме Г упућује на место на којем се налази С – али и прагматичку: таквим исказом Г наређује С-у да именовану радњу обавља на месту на којем се налази. Тиме имплицира да му је по статусу надређен, што исказу даје оштрину. Могућа су два случаја, у зависности од семантике глагола: императивом се исказује строга наредба (пр. 7) или се, ако С нема моћ над извршењем радње, исказује пре клетва него наредба (пр. 8).

(7) А **ти** ћути ту док ја не дођем [...]. – Никола устаде и поново га затрпа сеном. (Ћос.)

(8) Еро узјаше опет Турчина, те га још једном прејаше преко ћуприје, па га онда збаци Турчин на земљу: – Ето, цркни ту, кад немаш чим да платиш [...]. (*Ант.*)

У следећим примерима Г прилогом *ту* упућује на место на којем се С налази (пр. 9), односно обавља неку радњу (пр. 10); предикат је у презенту. Сâмо место је мање релевантно него радња која се ту обавља. Тако формулисан исказ је груб:

(9) КАПЕТАН: [...] (Спази практиканте.) А шта сте се ви, бре, ту искупили, као да је ово менажерија? (Шчепа дивите, лењире и све што му дође до руку и гађа их [...].) (Н.)[4]

(10) [...] оде право пред царски двор и прислони се уз врата. Царски га ашчибаша спази [...], те га упита: – Шта ти ту чекаш? (*Ант.*)

Кад место уопште није релевантно за оно што С ради (тј. та радња би се могла обављати и на било ком другом месту), *ту* служи искључиво за исказивање прекора (пр. 11, 12). Исти говорни чин се изводи и ако глагол стоји у конструкцији с *немој* (пр. 13):

[4] Пејоративност се у овом примеру изражава, осим прилогом *ту*, и на друге начине: реторским питањем, хиперболичним и пејоративним поређењем (*као да је ово менажерија*), речју *бре*, изрицањем личне заменице за друго лице. Ово последње средство је употребљено и у пр. 11.

(11) А ти ту нешто мислиш да си бољи од њега. Ајде! (Ћоп.)
(12) КАПЕТАН: Е, видиш ли, синко голи, на шта изађе ствар? Заокупио ту: докуменат, закон, истрага, а оно ено шта испаде! (Н.)
(13) Ено га сад види. Ма немој ми ту кварити унука. (Ћоп.)

На крају, значење места у структури прилога *ту* сасвим је нестало, јер је реч о одсутном појму. *Ту* не лоцира ситуацију (и нема функцију одредбе места), него служи искључиво да искаже потцењивање (и везује се за именичку јединицу према чијем садржају Г има негативан став) (пр. 14). Исту вредност *ту* има и у споју *овај ту*: заменицом *овај* Г упућује на појам у својој близини, а прилогом *ту* исказује потцењивање, презир (пр. 15).

(14) Та неће ваљда ићи да загледа ђевојку – какоће дјед. – Још ћеш ту некаквој доконој парипини ићи угађати и табане му чешкати, а! (Ћоп.)
(15) [...] збуњеном интенданту тек наврх брдске косе коначно постаде јасно да умјесто краве води са собом голему доброћудну момчину. [...] – Шта ли ћу сад казати комесару? – хукну интендант. – Ко ће ми вјеровати да сам овога ту замијенио за марвинче? (Ћоп.)

2.2. У следећим примерима Г и С се налазе у истом односу према одређеном простору. Очекивало би се да Г одреди тај простор у односу на себе, тј. да употреби показну реч 1. лица; међутим, он употребљава прилог *ту*, којим имплицира да је то С-ов простор – а он може бити С-ов само у том погледу што му припада:

(16) ЈЕРОТИЈЕ (улази споља под капом): Је л' није ту господин Вића? МИЛОСАВ: Није! (Н.)
(17) Кад дођоше у другу царевину, али крај бијелих дворова лијепа башта, врт [...]. Сад рече лија: – Ту је **твој** трс. (*Ант.*)

2.3. Г неки појам, који физички може бити подједнако удаљен и од њега и од С-а, а може бити и ближе њему него С-у, фиктивно ставља у С-ов простор, да би му га наменио, наметнуо његовој пажњи, истакао да је то релевантно за њега и сл. Физички простор и простор намене обично се поклапају (оно што некоме намењујемо најчешће и стављамо у његов простор), али то није нужно случај:[5]

(18) Тетак Аћим пријекорно смаче раменима. – Шта има да се изражавам. **Ево ти** ту пјесника, то је његов посао. (Ћоп.)[6]
(19) – Медреса, медреса, упамти. То **ти** је ту, одмах на почетку алеје... дрвореда, она кућа с црвеним и жутим пругама. – Аха, она путаста, **знам**. (Ћоп.)[7]

[5] Чини нам се да се на такав начин може протумачити и пример *Потпишите се ту/овде, молим вас*, који даје Ашић (2015: 114): *овде* упућује на место у физичком простору Г-а, а *ту* у простору намене С-у. На исти начин би се могао протумачити и пример *Седи ту негде (на било коју столицу која постоји у просторији)* (пример даје Ашић 2015: 116).

[6] Показну речцу за прво лице – *ево* – Г је употребио зато што он нешто нуди („из свог простора"), а са *ту* намењује С-у то што нуди.

[7] Значење прилога *ту* појачано је и посесивним дативом *ти*. У примеру је јасно да је кућа подједнако, и сразмерно много, удаљена од обају саговорника (***она*** *путаста*).

3. *Ту* као заменички прилог 2. лица: анафора

3.0. Како је то и иначе случај са заменичким речима 2. лица, прилог *ту* не само што може бити употребљен анафорички него је таква употреба за њега типична (посведочена је у нашем корпусу више од три стотине пута, а и веома разграната). Он може упућивати на претходно поменути физички простор (т. 3.1), али и на различите метафоричке просторе (т. 3.2–3.9). У питању је чиста анафора (без егзофоричких примеса, коју уносе заменичке речи 3. лица).

Од укупног броја примера, у свега десетак *ту* упућује на МЗК (в. пр. 10, 22).

3.1. Најчешћи антецедент је садржатељ. У питању може бити практично свака врста физичког садржатеља (в. Кликовац [2]2006): насељено место (пр. 1); просторија (пр. 2), зграда или институција (пр. 3); ограничен дводимензионални простор (пр. 4); предмет-садржатељ (пр. 5), укључујући и очи (пр. 6); део пејзажа (пр. 7); група/гомила (пр. 8). Антецедент је обично исказан, али се некад реконструише из контекста (у пр. 3 реконструише се његов предлошки део).

(1) Атијаси су најстарија јеврејска породица **у Травнику**. Ту живе већ преко сто и педесет година. (А.)

(2) Изнад ове дворане, на првом спрату, налазила се **друга иста оволика**, оскуднije намештена, али светлија. Ту везир држи Диван само за време лета. (А.)

(3) Кад су стигли **у Конзулат**, Давна је замолио Давила да га прими на неколико минута и ту му је саопштио новости које је чуо из везирове околине. (А.)

(4) Кад је пролеће поодмакло и башта олистала, девојке су прешле у **башту**. Ту су везле преко целог лета. (А.)

(5) У **том сандуку** је Тахир-бегов дед затварао своје рукописе; отац му је ту чувао новац; а он, ево, држи лекове и завоје. (А.)

(6) Гледао је у **њене очи**, сјере и дубоке, са сјајем негде на дну, и учинило му се да и ту има неразумљивих обећања. (А.)

(7) [...] једнога дана нашао се с Даном **у плиткој вртачи поред куће** и ту су, под кржљавом лијеском, један другог обријали крњатком старе косе. (Ћоп.)

(8) Зато се **све што је угрожено** од непријатеља склања под окриље бригаде. Има ту чланова партијских комитета, омладинских и АФЖ-овских руководилаца, одборника, старих угледних људи [...]. (Ћоп.)

Антецедент може бити и носитељ – предмет са равном горњом површином (пр. 9), равна издигнута површина (пр. 10), равна површина на земљи (пр. 11), уопште површина (пр. 12), *место* (пр. 13):

(9) – Ено, побратиме, видиш **тамо на крају онај златни кревет**, ту лежи царева кћи; сад отиди тамо, па зграби цареву кћер заједно с поплуном и брзо је донеси овамо. (*Ант.*)[8]
(10) **На горњем спрату** било је нешто више светлости, али је и ту [...] владала сенка пуна хладовине. (А.)
(11) Дуго ћу стајати **на обали**. Пре много година ту сам ја по младом леду прешао реку. (Ћос.)
(12) **На зиду** три слике. [...]. Ове слике висе ту већ више од половине људског века [...]. (А.)
(13) Претрнула, није могла да се макне с **места** и ту је дочекала Давила [...]. (А.)

Прилог *ту* може упућивати и на место исказано предлошко-падежном конструкцијом с предлозима *код, поред, уз, крај, испред, пред, над, под, иза, између* итд., или се ти предлози могу реконструисати (пр. 20):

(14) **Поред тих прозора** било је увек пријатно седети. Ту је увек било светлости и зеленила или бехара [...]. (А.)
(15) Идите ви, а мене чекајте **код горе која плаче**. Ту ћемо се наћи. (*Ант.*)
(16) [...] па би се прибио **уз огњиште**, ријешен да ту проборави до суђена часа. (Ћоп.)
(17) Стража ће се пробудити, ухватиће те и одвести **пред цара**, и ту ће ти отићи глава доље. (*Ант.*)
(18) Други грађанин [...] сакрио се напред, **иза рафа за фасцикуле** и ту се шћућурио [...]. (Н.)
(19) То је та плочица **између пршљенова**, која хоће да се помери, па онда – па онда притиска живац [...] и онда се он ту укљешти – (*Разг.*)
(20) [...] један од везирових коњаника одвојио се, као стрела појурио и брзо стигао **Давила и његову пратњу**, који су у том тренутку застали. Ту је нагло зауставио захукталог коња и гласно изговорио ове речи [...]. (А.)

Антецедент може бити исказан и зависном реченицом, кад је *ту* корелатив те реченице:

(21) **Докле год досеже вриједна рука љетописца-млинописца**, ту ти је угљеном записано ко све „тимари" кобилу или козу [...]. (Ћоп.)
(22) Наравно, тамо **гдје су интенданти**, ту је увијек близу и помисао на магацине, слагалишта и разноразну робу [...]. (Ћоп.)[9]

3.2. *Ту* може бити употребљено у приповедачком тексту, као текстуални конектор, са значењем „тада", „у том тренутку". Наиме, у приповедању се подразумева временска „линија", на којој су поређани догађаји који чине основни приповедачки низ. Прилог *ту* упућује на „место" на тој „линији",

[8] *Тамо* и *овамо* су, наравно, употребљени егзофорички.
[9] У овом примеру употребљен је корелатив и испред месне клаузе (*тамо*).

одн. на догађај из тог приповедачког низа, за којим следи догађај који се прилогом *ту* најављује. У питању може бити место у развоју догађаја (пр. 23), у разговору (пр. 24), говору (пр. 25) или размишљању (пр. 26).[10]

Слично прилогу *тад(а)* (в. Кликовац 2017), *ту* уводи ситуацију која је изненадна и драматична, а може бити и завршна у низу:

(23) Сад је запита би ли му знала казати гдје живе Таригора и Кривигреда. Она му показа да су то њихови двори. Ту јој се он **сад** каже, узме је за руку па с њом у те дворе [...]. (*Ант.*)[11]

(24) Убрзо после презривих речи о српском устанку као и о босанској војсци која треба да га угуши, разговор је сам од себе дошао на Селимову смрт. Ни ту се везир није изменио ни у гласу ни у лицу. (А.)

(25) [...] Хамди-бег застаде и у потпуној тишини одби један дим па настави:
– Па и да буде! Ваља видјети како ће бити и колико ће бити. Ничија није до зоре горила, па неће ни тога ... тога ...
И ту се Хамди-бег лако загрцну и закашља од прикривене љутње [...]. (А.)

(26) Јесте, човек зна да постоје ти јазови и све те противности међу људима [...]. Какве би то молитве требало да буду па да све то зајазе и изравнају? Њена потиштеност јој је одговарала да **таквих молитава уопште нема**. Али ту се њезина мисао, уплашена и немоћна, заустављала. (А.)

У тексту који није приповедачки, антецедент може бити и нека активност одн. догађање – појам који траје. *Ту* се опет може заменити прилогом *тада*, али овог пута са значењем „током те активности/догађања" или, уопштеније, „том приликом":

(27) Ваља им опет **прелазити ону јучерашњу цесту коју контролише непријатељ**. Може ту доћи до густог. (Ћоп.)

(28) **Жена удовица, попила она, попио ја**, па шта ћеш, свакакве се ту работе десе – слеже Пантелија раменима. (Ћоп.)[12]

3.3. Антецедент прилога *ту* могу бити и околности, на основу метафоре (метонимијски засноване) ОКОЛНОСТИ СУ МЕСТО. Овај случај се надовезује на претходну групу примера (пр. 28) – нека активност, догађање или стање стварн лако прерастају у околности у којима се нешто дешава:

(29) Сутрадан је био **ручак** на који су позвани Давил са женом и Дефосе. Осим њих ту су били долачки жупник фра Иво Јанковић и млади викар гучегорског манастира [...]. (А.)

---

[10] Кордић (2003: 89) такву употребу прилога *ту* назива метатекстуалном, кад он „има значење 'на том мјесту у говору / у писању / у приповиједању' и уводи неки метатекстуални додатак". Ашић (2019: 68) бележи да је у том случају могуће употребити и *овде*, али не и *тамо*.

[11] На временско значење прилога *ту* указује и прилог *сад*; заправо, као да је значење прилога *тад(а)*, који би по значењу одговарао датом контексту, разбијено за две компоненте: анафоричку компоненту (исказану прилогом *ту*) и временску (исказану прилогом *сад*).

[12] Трајање је у овом примеру означено резултативним крњим перфектом.

(30) Па се некако подеси и то да свака кућа прибави своју „фелу" најменика. Један домаћин увијек налети на свађалицу, па се ту поваздан ронда, богара и виле се потежу. (Ћоп.)

3.4. Антецедент је некакво циљано стање ствари или активност, а *ту* значи „ради тога", „да би се то догодило/обавило" (пр. 31) или „за то" (пр. 32) – или пак „да се то не би догодило" (пр. 33):

(31) Шта је за сеоско момче био камарат у она [...] вучја времена, то се из чиста мира, тријезно, **не да исказати**. Ваљало би ту намакнути пред очи какво млако јесење вече у коме шушти презрео кукуруз, налијеже на рамена језеро згуснутих звијезда, а душу извлачи ојкава пјесма невидљивих дјевојака. (Ћоп.)

(32) – Па нек буде и тако, али дедер ти мене поучи како да ми њега излијечимо од те будалаштине? Жао ми, браћо, младице, **начисто увену грешно чељадешце**.
– Није ту лако лијека наћи – вајка се брадоња. – Мораш, просто-напросто, пустити да се рана сама смири и зацијели. (Ћоп.)

(33) Ја знам шта је теби тешко: теби је жао изгубити златну јабуку, али ја ћу ти и ту помоћи. (*Ант.*)

3.5. *Ту* има апстрактно значење „у вези с тим"; антецедент је неки појам или неко стање ствари:

(34) Све што је фра Лука у току година сакупио знања и података [...] било је садржано у тим свескама. Па и ту је фра Лука наилазио на неблагодарност своје браће и на многа разочарања. Једни су несавесно преписивали, други су из незнања или непажње кварили или испуштали поједине речи и читаве реченице [...]. (А.)

(35) Забушанти и докоњаци из команде позадине одавна су командиру „реалне" пришили надимак Цар Душан [...]. Јашта него **цар**, шта ту има да се прича. (Ћоп.)

(36) Али **кад се у некога усели зло**, онда ту не помаже ништа. (*Ант.*)

Ту је употребљено у овом значењу и у оквиру израза *нема ту (ни)шта*, одн. *нема ту*, који може значити „нема у вези с тим шта да се разговара/дискутује" (пр. 37), али може прерасти и у поштапалицу, без јасног значења (пр. 38):

(37) Е, **јеси прави Џакан**, нема ту шта... (Ћоп.)

(38) Ја сам иш'о од куће. Нема ту. Попустило ме, шта ја знам, мало, и про'од'о сам / и каже докторица: „Добро, ти иди". (*Разг.*)

У неким случајевима упућује на претходно поменуту ситуацију без јасне семантичке везе са следећом, која се, онда, мора реконструисати из контекста:

(39) – Већ је тај некуд здимио с кравом, не би га сад ни божија мајка нашла – јавну се Василије и саучеснички се осмијехну као да се ту о њему баш ништа не ради. (Ћопић)

(40) Другога јутра нашли су пролазници Кукчево тијело на магленој прузи, и властима је успјело да утврде идентитет трупла тек послије необично дуге истраге. Да ли се тȳ радило о несретном случају или о самоубојству, није се могло установити никако. (Кордић 2003: 89)[13]

С. Кордић (2003: 89) каже да се „анафоричко *ту* које упућује на ситуацију" користи и у изразу *шта се ту може*:

(41) „Посао је посао, Charles, што се тȳ може!"

3.6. Антецедент прилога *ту* је писани текст или књига (текст је садржатељ за значење):

(42) А још истог дана, оба конзула су, у исто време, седели дуго над табацима грубе хартије за концепте и низали **дуге редове службеног извештаја о првом виђењу са својим партнером**. Тȳ је прва посета изгледала сасвим друкчије. (А.)

3.7. Антецеденти су различити апстрактни садржатељи: човеков емоционални простор (пр. 43), временски одсечак (који се метафорички концептуализује као ограничени дводимензионални простор – пр. 44), области знања (пр. 45) и сл.

(43) Од тога тренутка, тумач се, уплашен, повукао у **себе** и тȳ почео да меси своју мржњу на старешину, невиђено и потајно [...]. (А.)

(44) Сва своја искуства у свету, своје мисли [...], своје жеље и своја негодовања, Давил је пребацивао у **далека времена и магловите прилике у којима је живео његов главни јунак**, и тȳ им је пуштао слободна маха и настојао да их саделье у правилне стихове и вишемање строге риме. (А.)

(45) Потпуковник је био потпуно немузикалан [...]. **Разговори о митологији и римским песницима** ишли су много боље, али тȳ је опет Ана Марија била слабија и на сваки њен дистих овај необични потпуковник је одговарао низом стихова. (А.)

3.8. У овој групи примера рилог *ту* значи „у томе", а у питању је таква употреба предлога *у* која проистиче из метафоре ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НЕКОГ ЕНТИТЕТА ЈЕ ПРОНАЛАЖЕЊЕ ОБЈЕКТА КОЈИ СЕ У ЊЕМУ САДРЖИ (в. Кликовац ²2006: 173–177). Антецедент је ентитет који се интерпретира, а сам појам интерпретације обухвата различите ствари: уочавање правог идентитета одн. особине неке појаве (пр. 46, 47), узрок појаве (пр. 48) или њену последицу (пр. 49). Глагол који је предикат клаузе којој припада прилог *ту* има егзистенцијално значење (обично је то *имати* или *бити*).

(46) КАПЕТАН (Виђи): Ама, читај кад ти кажем! Ко зна шта се тȳ крије, јер ти револуционари имају тако неке шифре, па једно пише а оно му друго значи. (Н.)

[13] С. Кордић тим примером илуструје случај кад *ту* „упућује на читаву ситуацију описану у претходном контексту и може се парафразирати помоћу 'у тој ситуацији, у свему томе' и сл." (Кордић 2003: 89).

(47) – А том истом руком сликаш и коње, а? – Сликам. – Па како то? – Лијепо, брате. Шта ту има необичнога? (Ћоп.) [= „шта је ту необично”]

(48) Плаче он тако [...], а у томе дође к њему нека стара [...] бака, па га запита шта му је да тако плаче. А он јој одговори: – Па није ми – вели – ништа. Ето сјетио сам се своје покојне мајке, па ми се нешто ражалило и стешчало.
На то ће бака: – Ма знам, синко, знам, али има ту и још нешто. [...] Мој синко, ти плачеш зато што си гладан [...]. (*Ант.*)

(49) Одговори чобан: – Прометну ми се она шеница: све никоше букве и јеле.
Тада краљ рече: – Ох, ту би много штете!
А чобан прихвати: – Ту мене није штете, већ ми је корист. (*Ант.*)

3.9. Прилог *ту* може бити анафорички употребљен и у оквиру израза *бити ту негде*, који може значити „отприлике тако као што је речено” или „слично томе”. *Ту* има значење „близу тога (што је речено)”, а *негде* уноси значење неодређености („отприлике”). Осим метафоре СЛИЧНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА (пр. 50), у питању може бити и метафора НАГАЂАЊЕ ЈЕ ТРАЖЕЊЕ ОБЈЕКТА У ПРОСТОРУ (пр. 51).

(50) Д[октор]: Да ли је сада боље и у односу на стање када си био тамо?
П[ацијент]: Пааа, ту је негде. (*Разг.*)

(51) – Удата си? – пита [жену] Синан ... Удовица? – вели Синан. – Ту си негдје. (*РМС*: Ћ. Сијарић)

4. *Ту* као заменички прилог 1. лица

4.0. Прилогом *ту* Г може упућивати и на свој простор – физички (т. 4.1) и два метафоричка – простор времена (т. 4.2) и поређења (т. 4.3). У овој употреби *ту* може доживети и пуну адвербијализацију, кад постаје прилог као што су *горе, доле, близу, лево, десно, напред* итд.

4.1. Г прилогом *ту* упућује на простор који му је сразмерно близу. Наиме, оно што је у том простору чулно му је доступно – надохват руке одн. при руци (пр. 1), пред очима (пр. 2), пред њим (пр. 3), у видном пољу (пр. 4), у близини (пр. 5), у кући (пр. 6), па и психолошки близу (пр. 7).[14]

Ту у управном говору може имати вредност прилога *овде* (пр. 1) и, као и све заменичке речи 1. лица, може имплицирати да је тачка гледишта Г-ова (пр. 2–7):

[14] Ово значење се имплицира у дефиницији лексеме *овај* која се у РСАНУ даје под т. 1.а: „који је овде, који је присутан, који се налази *ту, у близини*” (истицање курзивом наше – Д. К.). Наиме, *ту* и *у близини* употребљени су као синоними.

(1) – Па гдје је, гдје је тај? – запита орлетица. – Ма гдје ми је, кажите ми? Ја бих га, да **ми** је ту, од радости и милоште, овај час појела! (*Ант.*)

(2) То кројење и прекрајање званичног извештаја у мислима умирило је мало Давила. Злочин који се десио колико јуче, ту **пред његовим очима**, изгледао је одједном мање страшан и одвратан [...]. (А.)

(3) А Давил је одједном осетио да је увређен и бескрајно више усамљен него што је био још пре неколико минута. Чинило му се да ту **пред њим** стоји слика и прилика новог нараштаја **и да је прстом додирује**. (А.)

(4) Видећи да фон Митерер гледа предмете на асури, и Давил сакупи снагу и **баци поглед** на разастрте трофеје. Мртви предмети од коже и метала били су двоструко мртви и лежали су ту, жалосни и напуштени [...]. (А.)

(5) Опет искрсну у њему оно јутрошње осећање запрепашћења да се ту **у његовој близини** и у вези са његовим радом, дакле и са њим, десио злочин [...]. (А.)

(6) Да је женско [...], истрпео би осамнаест година па би га удајом изјурио из куће. Али, мушко је рођено да заувек остане ту, **у његовој кући**, и пород запати. (Ћос.)

(7) Обућарски син, који је бежао из једног света и хватао место у другом, видео је у томе позиву знак судбине и добродошлу могућност да се и материјално удаљи од родитељске беде која је живела ту, **свега неколико улица даље од њега**. (А.)

Посебну пажњу заслужују следећи примери, јер у њима *ту* не упућује на место близу учесникâ у комуникацији, него близу трећем лицу, и значи, просто, „близу”, дакле близу било коме. Прилог *ту* је, онда, изгубио своју упућивачку вредност и постао прилог као што су *близу, горе, доле, напред* и сл., који захтевају деиктички центар, али он може бити било која особа или објекат у простору:

(8) Каваз Хусеин, Арнаут, [...] заустављао се пред дућанима и што год би затражио, Турчин са ћепенка одговарао је, намрштен, да тога нема. Тражена роба је често висила ту, **надохват руке**, и кад би му каваз то приметио, дућанџија би или одговарао мирно да је то продано [...].

(9) Поткрај разговора лекар је постајао све тиши и све чуднији. Сео је и он, сасвим поред младића, сагнувши се према њему [...] и дајући му знак са обе руке да буде миран и да речима или покретом не поплаши и не одагна нешто ситно, драгоцено и плашљиво, као птицу која је ту, на поду, **пред њима**. Загледан у то место на ћилиму, говорио је готово шапатом [...]. (А.)

На исти начин заменички прилог *ту* је доживео пуну адвербијализацију и у изразу *ту ми/јој/му/им... је*, са значењем „имам/има... код себе” (пр. 10), с тим што „код себе” може метонимијски да прошири значење на „код

себе кући", тј. „на мом уобичајеном месту", а одатле и „у гостима" (примере као што је 11 бележи Ашић (2015: 125–126), са другачијим објашњењем: да „субјекат у свом релевантном 'функционалном' месту има посетиоца"):

(10) Јел ти ту телефон? Ту му је телефон. (забележено у разговору)

(11) Ту ми је другарица. Шетамо.

4.2. Од упућивања у физичком простору развија се метафорички упућивање у простору времена. Г прилогом *ту* тада упућује на појам који се налази у временској близини, било да је то будућност (пр. 12) или прошлост (пр. 13):

(12) Лекари нађу да је стање болесника врло опасно и да је катастрофа ту, неизбежна **за који дан**. (*РМС*: Скерл.)

(13) Ама кажи ми, цркве ти, е смо се ту неки дан између нас на сијелу имали за длаку побити [...]. (*Ант.*)

Треба запазити да и у пр. 12 *ту* означава близину 3. лицу, а не учесницима у комуникацији.

Исту, временску употребу прилог *ту* има и у изразима *ту скоро, ту недавно, ту неки дан* и сл., које помиње *РМС*, са дефиницијом „за појачавање значења близине: пре кратког времена, недавно".

4.3. *Ту* може значити и „отприлике". Реч је о близини у простору поређења (релевантна метафора је СЛИЧНОСТ ЈЕ БЛИЗИНА). *Ту* је опет употребљено као прави, а не заменички прилог:

(14) Зато што, овај, ту смо на пола пута – (*Разг.*)[15]

5. *Ту* које упућује на простор заједнички говорнику и саговорнику

Г прилогом *ту* може упућивати на место на којем се он налази заједно са С-ом. Да бисмо објаснили о чему је реч, употребићемо пример који наводи Кордић (2003) у вези с прилогом *овде*. Г са С-ом разговара телефоном и каже: *Овог часа затварам и долазим к теби. Ја овдје више не остајем*. Г, по нашем језичком осећању, није у том случају могао уместо овдје рећи *ту*; прилог *ту* би могао бити употребљен само ако би био присутан и С: *Ја ту више не остајем*.[16]

Додатни доказ налазимо у пр. 1, где и Г и С употребљавају прилог *ту* да упуте на исто место; стога то може бити само заједничко место.[17]

---

[15] Т. Ашић (2019: 69) наводи пример *Њих двојица су ту по висини*, где *ту* има значење „квантификативне проксималности".

[16] Исто важи и за два примера из телефонског разговора која наводи Ашић (2015: 117): *Хоћеш ту да спаваш вечерас?* и *Хоћемо ту да вечерамо?*. Ауторка сматра да се „*ту* може односити и на говорниково и на саговорниково место"; по нашем језичком осећању, међутим, ова друга инптерпретација је много вероватнија.

[17] У овом примеру прилог *овамо* упућује на исто место на које упућује и прилог *ту*. Дакле, оба саговорника су могла употребити и прилог *овде* уместо *ту*.

Заједничко место на које Г упућује прилогом *ту* може бити место на којем се борави – просторија или зграда (пр. 1), или насељено место одн. земља (пр. 2, 3, 4).

(1) [...] ето ти сунца, па, назвавши матери добар вече, рече јој:
– Мајко, ту мирише рајска душица.
А мајка му одговори:
– Нема ту, синко, никога; та не може **овамо** ни тица долетети, а како би рајска душица дошла? (*Ант.*)

(2) [...] а ако немаш воље да идеш **одавде** [= из подземаљског света] можеш остати па ту живљети [...]. (*Ант.*)

(3) – Чујеш, Раде, па не мора то баш бити **нека** ту, домаћа Маријана. Бог зна због чега то човјек тугује, па кроз пјесму олакшава души. (Ћоп.)[18]

(4) У кафани, у којој раније није одседао, узео је собу „на дуже" и страховао да не сретне познаника, некога ко би га упитао за укућане и њихово здравље [...], запитао шта он ради сада ту, у Београду. (Ћос.)

6. Израз *бити ту*

6.1. Израз *бити ту* значи „постојати на датом месту, у датим околностима, ситуацији", „бити присутан" (ово друго значење региструје и Ашић 2015: 121).[19] Значење прилога *ту* у оквиру тог израза могло се развити из значења које има кад је 1. лица или кад упућује на заједнички Г-ов и С-ов простор.

Фокус може бити на *ту* (пр. 1, 2, 3), али не мора (пр. 4, 5).

(1) Царица [...] скочи брже-боље и одведе га ђевојци у собу. Како га ђаво опази, он му проговори:
– Ту си, побратиме?
– Ту сам. (*Ант.*)

(2) Ањим ћути и гледа у колена. Нема црвених вунених рукавица, и очима топлих. [...] Да **је** Симка ту, грдио би је. (Ћос.)

(3) [С]ељаку се, бар за један свијетли тренутак, учини да би једном некуд вриједело отићи кад **је већ** ту пут и шупље испод неба [...]. (Ћоп.)

(4) Василије омјери пажљиво тројицу пролетера (нема шта, прилично обучени, утегнути, ту **је** и оружје, момчине и по!) [...]. (Ћоп.)

(5) Не кажем за онај утисак, тако чест, када се човек тек упознаје, да је то већ старо познанство. Ту **је** само утисак а познанство у ствари још не постоји. (П.)

[18] Прилог *ту* је у овом случају употребљен у придевској, атрибутској функцији (*ту = домаћа*).

[19] Да то присуство може бити и начелно, а не само конкретно, показује одличан пример који наводи Ашић (2015: 122): *Павле је ту/*овде, али је изашао да донесе сунђер*. Прилог *овде*, очигледно, има конкретније значење.

Исту такву употребу прилог *ту* има и у изразу *шта је – ту је*, са значењем „треба се помирити с оним што је неизбежно; што је учињено, учињено” (*РМС*):

(6) Дијете једнако држи у памети што му је отац казао да не меље у воденици ђе нађе ћоса, али сад већ помисли: што је, ту је; па рече ћосу [...].(*Ант.*)

Бити ту може значити и „бити код куће”, будући да је кућа уобичајено место на којем се човек налази (пр. 7), а може значити и „бити где треба, где се очекује, где је (било) предвиђено” (пр.):

(7) Гудиш у пустој кући. Они чији хлеб ждереш **нису** ту. Можда се неће ни вратити. (Ћос.)

(8) Кочијаш нагло заустави коње, окрену се њему и смешкајући се рече: – Ту **смо**! (Ћос.)[20]

Одатле и узвично *Ту смо!*, којим Г реагује на битан тренутак откривања чињеница током разговора (пр. 9) или развоја догађаја (пр. 10); прилог *ту* тада упућује на „место” на линији развоја разговора или догађаја:

(9) ЂОКА: Пре ћу погинути но што ћу дозволити!
КАПЕТАН: Аха! Аха! Ту смо! Нагазили смо на жуљ! (Н.)

(10) Охо, опет је почело некакво необично кошкање између дједа и самарџије! Дај да се прикучим ближе да ми штогод не измакне. Ево, већ се помињу и коњски табани, ту смо. (Ћоп.)

Ако су особе у питању, израз *бити ту* може значити „позван да нешто уради” (пр. 11), „на услузи/располагању” (пр. 12). Значење „спреман, припрaван” може важити и за особе (пр. 13) и за ствари (пр. 14):[21]

(11) Па и онда не знам шта ће им [девојкама, да читају и пишу]. Да читају ваљда из „Кувара” како се праве пуслице и мушкацоне. Ту **је** муж, па ако му се једу пуслице, а он нека прочита жени како се праве. (Н.)

(12) [А]ко господину конзулу не би на време стигли државни новци [...], ту **је** ето он, Саломон Атијас, увек на службу Француском царском... то јест краљевском конзулату и господину конзулу лично, и на располагању са оно мало што има и што може. (А.)

(13) У једном светлом и топлом углу [...] две конзуловице су селе да измењају безбројне речи и лепа осећања. И за једно и за друго ту **је била** Ана Марија, јер су њена речитост и њена осећајност просто укочиле госпођу Давил. (А.)

---

[20] Сличан је, и врло речит, пример који даје Кордић (2003: 88): *„Ту смо” – мукло је рекао Jean и запалио цигарету. „Ја не кужим стари” – добацио је Michel жмигајући косим очима – „што ћемо ми заправо овдје... [...]”*. Ауторка коментарише: „Замјена прилога *ту* помоћу *овдје* није могућа јер би се умјесто ’стигли смо гдје смо хтјели’ добило ’ми се налазимо на овом мјесту’ (стр. 88), али то објашњава тиме што „мјесто на које прилог *ту* упућује није наглашено” (стр. 87).

[21] Сличну, мада не и сасвим исту интерпретацију израза *бити ту* има и Ашић (2015, 2019).

(14) Над нама разгорено небо најављује близину најтајанственијег путника, мјесеца. Ха, ту **су** грабље, само га закачимо и повучемо, ево га зачас у крилу. (Ћоп.)

6.2. Од значења постојања на актуелном месту развија се и значење постојања у садашњем тренутку. Наиме, пошто је ентитет апстрактан, недоступан чулу вида (*спасење*), од значења „овде и сада" остало је само значење „сада":

(15) Исти курир [...] предао је и фон Митереру декрет о његовом премештају из Травника и стављању на располагање Министарству војном. – Ту **је било** дакле то спасење које пуковник са породицом очекује већ годинама. И сада, кад **је било** ту, изгледало је врло једноставно, разумљиво само по себи [...]. (А.)

7. Катафоричко *ту*

Прилог *ту* може бити употребљен и катафорички – онда кад је корелатив месне клаузе која за њим следи. Чини се, међутим, да то није употреба која се може објаснити на јединствен начин, него су случајеви различити, и већ објашњени у вези са другим употребама. *Ту*, наиме, може бити употребљено и егзофорички (пр. 1); може место означено месном клаузом стављати у простор С-ове пажње (пр. 2); може значити „близу", при чему је деиктички центар неки елеменат ситуације, а не С (у пр. 3 то је *свак*, у пр. 4 *стегно*):

(1) Ама, ето ту, чини ми се, неке труловине, као од дрвета... ту **где коњ копа**! (Кликовац 2019: М. Глишић).

(2) Свитало је, у слеђеном блату, ту **где су сада Коларчев универзитет и Капетан-Мишино здање** ... (Кликовац 2019: С. Велмар Јанковић)

(3) Планине су постајале непроходне и људи теже покретни и мање предузимљиви. Свак се спрема да презими ту **где се затекао** [...]. (А.)

(4) [...] и ударао се од немоћног гнева дланом по свиленом минтану, ту негде **где треба да му је стегно**. (А.)

8. Изрази *ту и тамо, ту и ту*

8.1. Израз *ту и тамо*, који своју ефектност дугује и алитерацији, може да значи „овде-онде, местимично, понегде" (пр. 1), „понекад" (пр. 2), па и „помало" (пр. 3) (в. Кликовац 2018).

(1) Силазио је у Конзулат, иако је морао да прође кроз разбеснеле гомиле или поред стратишта која су ницала час ту час тамо. (А.)

(2) А чини се, канда се ни непријатељ није боље снашао, па је ту и тамо кокао своје камараде, све док се нису почеле дизати руке на предају. (Ћоп.)

(3) Идем на Брач. [...] Да, идем да радим, знаш, али онако ту и тамо и да се одморим. (Кликовац 2018: *Разг.*)

8.2. За израз *ту и ту* у *РМС* каже се да „показује место које говорно лице неће да помене, али које мора да буде одређено". Међутим, битно је истаћи – што РМС чини у вези с изразима *тај и тај, тад(а) и тад(а)* и др. – и да је тад у питању сажето препричавање; при томе је то место било експлицитно наведено у тексту који се препричава, али за само препричавање није битно:

(4) [...] него иди к цару и ишти лађу и у њој триста акова вина и триста акова ракије и уз то још двадесет дунђера, па кад дођеш на лађи ту и ту између две планине, загради воду што је онде, па успи у њу све вино и ракију. (*Ант.*)

(5) Кад је дете било уједно госпођа М. га је, природно, одвела код лекара, а лекар је савесно превио рану и саветовао да дете, за сваки случај, прими вакцину против беснила. За вакцину треба отићи ту и ту. (ЕК: *Политика*, 2001)

9. Закључак

9.1. Прилог *ту* има врло широку семантику. Најпре, иако најчешће упућује на место на којем се нешто налази одн. на којем се нека ситуација одвија, може упућивати и на правац одн. место завршетка кретања.

Друго, с обзиром на граматичку категорију лица, има следеће употребе.

1) Како би се на основу његовог корена и очекивало, он је 2. лица, у том смислу што Г њиме упућује на место близу С-а, одн. на место на којем се С налази. У том случају *ту* је комплементарно са *овде*.

Од тог упућивања у физичком простору употребе се гранају у два крака: а) преко читавог континуума случајева до прагматичке вредности прекора, кад више нема уопште месно значење нити функцију прилошке одредбе (која је за њега типична), и б) у метафоричке просторе поседовања и намене/пажње/релевантности.

2) Како је то такође уобичајено за заменичке речи 2. лица, *ту* може бити употребљено и анафорички; штавише, та употреба је и најчешћа и најразуђенија. Најпре, може анафорички упућивати на неки физички ентитет. Најчешће је то садржатељ (тј. *ту* упућује на садржај конструкције *у*+лок., ев. *у*+ак.), али може бити и носитељ (*на*+лок., ев. *на*+ак.) или место одређено другим предлошко-падежним конструкцијама. Апстрактни антецеденти најчешће су управо метафорички садржатељи: околности; писани текст одн. књига; човеков емоционални простор, временски одсечак, област знања и сл.; ентитет који се интерпретира. Осим тога, антецедент може бити и неко циљано стање ствари или активност (*ту* значи „ради тога"); неки појам или стање ствари, кад *ту* има врло опште значење „у вези с тим", или просто само упућује на претходно поменуту ситуацију, при чему се веза између две ситуације мора реконструисати из контекста. Посебно треба поменути анафоричко *ту* које

упућује на временски појам, кад је синонимично са *тад(а)*, у значењу „у том тренутку, на том месту у развоју догађаја" или пак „том приликом".

3) Прилогом *ту* Г може упућивати и на место у свом простору; *ту*, онда, често има вредност прилога *овде/овамо*. Могло би се рећи да се та употреба може надовезати на његову основну употребу: оно што је близу С-у истовремено је и на извесној удаљености, али не великој, и од Г-а. Тако *ту* од заменичке речи 2. лица постаје и заменичка реч 1. лица. *Ту* тада значи „близу мени" – „мени надохват руке", „преда мном", „у мом видном пољу", „у мојој ближој околини" и сл. Одатле и метафоричко проширење у простор времена: „близу у будућности" и „у блискоj прошлости". *Ту* може значити и „близу у простору поређења", кад има вредност прилога *отприлике*.

У оквиру овог значења *ту* чак може изгубити своју заменичку природу и постати прилог као што су *близу, доле, назад* и сл. – кад није везано за учеснике у комуникацији, него означава близину било ком ентитету (одн. 3. лицу).

4) На крају, *ту* може упућивати и на заједнички Г-ов и С-ов простор.

Посебно смо издвојили употребу прилога *ту* у изразу *бити* (ев. *налазити се*) *ту*, у смислу „постојати у датој ситуацији", „бити присутан", са различитим конкретизацијама – „код куће", „где је предвиђено, планирано, где се очекује"; за особе – „позван да нешто уради", „на располагању"; за особе и ствари – „спреман". Одатле и метафоричко проширење у простор времена, кад *бити ту* значи „постојати у овом тренутку".

9.2. Пошто прилог *ту* покрива не само простор 2. него делимично и 1. лица, рекли бисмо да одговарајући део подсистема заменичких прилога за место изгледа овако:[22]

	Заменички прилози...	
	...за место на којем се нешто налази/одвија	...за место које је правац или место завршетка кретања
За 1. лице	овде/ту	овамо/ту
За 2. лице	ту	
За 3. лице	тамо (онде)	тамо (онамо)

У простору 1. лица очигледно влада гужва: у њему се налазе и *овде/овамо* и *ту* – понекад као сасвим синонимични, понекад међусобно незаменљиви. Исход тих конкурентних односа тешко је, наравно, предвидети; али пошто *ту* покрива велики број значења (па и она која надилазе дату табелу), вероватно је да ће се његов семантички опсег и даље ширити.

9.3. Малочас наведена табела крије у себи, заправо, две. Наиме, у свом основном значењу – кад је 2. лица – прилог *ту* заузима средишње место у трочланом (и троличном) систему *овде – ту – тамо/онде* (ако упућује на

[22] Овог пута занемарујемо околност што се *овде* и *онде* врло често употребљавају и у значењу „овамо" одн. „онамо". Дешава се и обрнуто, али знатно ређе.

МН), односно *овамо – ту – тамо/онамо* (ако упућује на МЗК). Међутим, кад је 1. лица, систем више није трочлан, него двочлан: деиктички центар за употребу прилога *ту* више није С, него Г – који, онда, упућује на место близу себе (прилозима *овде/овамо* или *ту*) или далеко од себе (прилозима *тамо* или, знатно ређе, *онде/онамо*). Другим речима, заменички прилог *ту* је место где се систем заменичких речи колеба између трочланог и двочланог:

	МН	МЗК
Трочлани систем	овде – ту – тамо/онде	овамо – ту – тамо/онамо
Двочлани систем	овде/ту – тамо/онде	овамо/ту – тамо/онамо

Такво стање у овом делу система заменичких речи можда наговештава и правац даљег развоја тог система. Али да би се о томе нешто више могло рећи, потребно је утврдити да ли таква колебања постоје и на другим местима у њему и колико су интензивна.

ЛИТЕРАТУРА

Ашић 2015: T. Ašić, Spatial deictic expression in Serbian *ovde, tamo, tu*; a new approach, *у*: Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ур.), *У простору лингвистичке славистике*, Београд: Филолошки факултет, 111–134.

Ашић 2019: Т. Ашић, О апстрактним употребама заменичких прилога *овде* и *ту*, *Јужнословенски филолог*, LXXV/1, 63–71.

Клајн 2005: I. Klajn, *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Кликовац ²2006: D. Klikovac, *Semantika predloga*, Beograd: Filološki fakultet, 2006.

Кликовац 2010: Д. Кликовац, Неколико речи о заменицама у српском језику: предлог класификације и одговарајуће терминологије, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, 73–84.

Кликовац 2013: Д. Кликовац, Граматичка категорија лица код показних речи у српском језику, *Зборник Матице српске за славистику*, 83, 269–286.

Кликовац 2016: Д. Кликовац, О употреби показних речи *ево*, *ето* и *ено*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/3, 101–134.

Кликовац 2017: Д. Кликовац, О употреби заменичких прилога за време *онда* и *тад(а)*, *у*: Р. Драгићевић (ур.), *Путевима речи – Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*, Београд: Филолошки факултет, 495–516.

Кликовац 2018: Д. Кликовац, О систему заменичких прилога за место у српском језику: прилог *тамо*, *у*: *Српска славистика – колективна монографија (Радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта), Том I: Језик*, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 125–140.

Кликовац 2019: Д. Кликовац, *Српски језик у светлу когнитивне лингвистике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Кликовац (у штампи): О показним заменицама *оволики, толики, онолики* (семантички, синтаксички и прагматички аспект).

Кордић 2002: S. Kordić, *Riječi na granici punoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Кордић 2003: S. Kordić, Prilozi ovd(j)e / tu / tamo / onamo / ovuda / tuda / onuda, *Јужнословенски филолог*, 59, 81–103.

Пипер 1988: П. Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик.

Пипер/ Клајн ²2014: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Расулић 2004: K. Rasulić, *Jezik i prostorno iskustvo – Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Расулић/Кликовац 2014: К. Расулић, Д. Кликовац (ур.), *Језик и сазнање – Хрестоматија из когнитивне лингвистике*, Београд: Филолошки факултет.

Савић/Половина 1989: S. Savić, V. Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Duška B. Klikovac

ON THE USAGE OF THE ADVERB *TU* AND ON THE NATURE OF THE SYSTEM OF PRONOUN ADVERBS OF PLACE IN SERBIAN

Summary

This paper, based on the theoretical framework of cognitive linguistics, explores the usage of the Serbian pronoun adverb *tu 'there*$_{PROXIMAL}$*'*. The analysis reveals that *tu* can be used to point to a place close to the addressee (as can be expected on the basis of its root *t-,* in which case it is complementary to the adverbs *ovde* '*here'* and *ovamo 'here, hither'*), to a place close to the speaker (in which case it is often interchangeable with the adverbs *ovde* and *ovamo*), or to a place in the shared speaker–addressee space. Apart from spatial deixis, *tu* is also used to point anaphorically in discourse, which in fact turns out to be its most common and most ramified usage. Besides, pointing in the physical space further extends to pointing in abstract, metaphorical spaces. On the basis of these findings, the related subsystem of pronoun adverbs of place in Serbian is reconstructed, whereby it is established that the pertinent subsystem wavers between (i) a three-member (and three-person) variant: *ovde – tu – tamo (onde) 'here – there*$_{PROXIMAL}$ *– there*$_{DISTAL}$*'*, i.e. *ovamo – tu – tamo (onamo) 'here, hither – there, thither*$_{PROXIMAL}$ *– there, thither*$_{DISTAL}$*'*, and (ii) a two-member variant: *ovde/tu – tamo (onde) 'here/there*$_{PROXIMAL}$ *–there*$_{DISTAL}$*'*, i.e. *ovamo/tu – tamo (onamo) 'here, hither / there, thither*$_{PROXIMAL}$ *– there, thither*$_{DISTAL}$*';* this ambivalence may be indicative of the future direction of the development of the system of pronominal words in Serbian. The analysis also shows that the adverb *tu* may lose its deictic function altogether (in cases when its deictic centre no longer involves the interlocutors), acquiring the character of adverbs such as *blizu 'near', gore 'up', napred 'forward'* etc.

Keywords: contemporary Serbian, cognitive linguistics, pronoun adverbs, adverb *tu*, grammatical category of person, exophora, anaphora, conceptual metaphor.

811.163.41'367.622
811.163.41'367.635
811.163.41'38:070.41
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch4

Милош М. КОВАЧЕВИЋ*
Филолошки факултет Београд
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Оригинални научни рад
Примљен: 11.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

О ТМЕЗИЧКОЈ ПЕРМУТАЦИЈИ ЕНКЛИТИКЕ „ЛИ" У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се, на примјерима из новинарског подстила публицистичког стила српског језика, са структурног, семантичког и нормативног аспекта анализира један специфичан тип разговорне (колоквијалне) упитне конструкције: *Је л' сте здраво*? Рад нуди одговоре на питања: како и зашто је настала ова тмезичка упитна конструкција.

Кључне ријечи: разговорни језик, тмеза, упитна реченица, ненормативност, ријечца „ли" сложена ријечца „да ли", енклитички спој „је ли".

У раду анализирамо случајеве у којима се једна лексема разбија енклитичком ријечцом „ли" на своје саставне дијелове, тако да у резултату тог тмезичког разлагања од дволексичке структуре (пунозначне лексеме и ријечце „ли") добијемо тролексичку структуру. Специфичност тмезе с ријечцом *ли* у томе је што та ријечца, никад у свом пуном него увијек у апокопираном облику *л'*, „разбија" тоничку ријеч с којим чини акценатску цјелину, али та тоничка ријеч није сложеница. Изневјеравају се двије битне карактеристике праве граматичке тмезе[1]: не разлаже се на компоненте сложена него проста ријеч, а у том разлагању просте ријечи никад не учествује пуни облик, него

* mkovacevic31@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *178014: Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Тмеза може бити граматичка и стилистичка (Ковачевић 2015а: 229–239). Као граматички термин, како то наводе рјечници (нпр. Симеон 1969: 616; Клајн/Шипка 2008:1252), тмеза значи растављање једне по правилу сложене ријечи тако што се између њених дијелова умеће нека друга ријеч. Тмезичку структуру у српском језику увијек имају одричне замјенице употријебљене у неком зависном падежу с предлогом, тј. у некој предлошко-падежној конструкцији, као нпр.: *нико → ни од кога, ни за ким, ни о коме, ни због кога; ништа → ни од чега; ни за чим, ни на што, ни због чега,* и сл.

искључиво скраћени, апокопирани облик енклитичке ријечце. За потврду ћемо засад навести само два парадигматична примјера[2]:

(1) *Је л' сте* [← *Јесте л'/ли*] здраво? (Прес, 13. 8. 2010, 4: Добрица Ћосић); *Је л' си* [← *Јеси л'/ ли*] ти звиждала? (Српски Телеграф, 4–5. 2. 2017, 21).

Овакава тмезичка пермутација остварује се само у једном обличком типу упитних реченица: у упитним реченицама које се творе упитном ријечцом *ли* употријебљеном иза тоничких облика глагола *бити (јесам)* у предикату израженом перфектом (или плусквамперфектом) као сложеним глаголским обликом или презентом с именским или прилошким предикативом. Дата тмезичка конструкција одлика је разговорног, а не књижевног или стандардног језика.

Како је и зашто у разговорном језику настала ова тмезичка упитна конструкција – основна су питања на које одговоре треба да понуди овај рад. А пут до одговора води преко суодносне анализе упитних реченица творених упитном енклитичком ријечцом *ли* и оних творених сложеном упитном ријечцом *да ли*.

Зато ћемо најприје указати на међуодноc ових двају обличких типова упитних реченица у српском језику. Сложена упитна ријечца *да ли* има слободну дистрибуцију: њом се творе упитне реченице уз било који – прости или сложени – морфолошки тип предиката, што потврђују и сљедећи примјери:

(2) *Да ли је жив* Милан? (Политика, 24. 3. 2019, 24); *Да ли је* то и даље *тако*? (Блиц, 17. 3. 2019, 13); *Да ли* о томе неко *размишља* у Вашингтону? (Политика, 9. 3. 2019, 18); *Да ли сте се надали* повратку у репрезентацију? (Политика, 13. 3. 2019, 19); *Да ли ћете одсвирати* и неку нову песму? (Вечерње новости, 18. 3. 2019, 17); *Да ли бисте* ми *се придружили* у прослави Празника рада? (Данас, 8. 5. 2019, 18) и сл.

Сложена ријечца *да ли*, како се и из наведених примјера види, долази на почетку упитне реченице (или, као у посљедњем примјеру, зависноупитне клаузе) без обзира да ли је предикат реченице неглаголски (копулативни) или је у питању прости или сложени глаголски предикат, с тим да није битно да ли је прости глаголски предикат изражен морфолошки простим или сложеним глаголским обликом. Једноставно речено, употребом сложене упитне ријечце *да ли* обавјештајни се комуникативни тип реченице без икаквих структурних и морфолошких измјена преводи у интерогативни.

Употреба упитне енклитичке ријечце *ли* дистрибуцијски је еквивалентна употреби сложене ријечце *да ли*, што значи да се и помоћу те ријечце могу творити упитне форме реченица без обзира какав је њихов морфолошки или синтаксички тип предиката. Ријечца *ли* и сложена ријечца *да ли* битно се, међутим, разликују у погледу мјеста које заузимају у структури упитне

[2] Сви примјери који се у раду наводе ексцерпирани су из новина које наводимо у *Изворима* на крају рада. Сва истицања у примјерима, углавном курзивна, накнадна су, тј. наша – МК.

реченице. За разлику од сложене ријечце *да ли,* енклитичка ријечца *ли* не може доћи на почетку упитне реченице, него увијек долази на другом мјесту, иза акцентоване глаголске лексеме. Зависно од тога да ли је у саставу предиката употријебљен или није несвршени глагол *бити*, односно *јесам*, све упитне реченице творене ријечцом *ли* могу се подијелити у два типа: а) упитне реченице творене ријечцом *ли* употријебљеном након презентског облика пунозначног, модалног или фазног глагола на почетку реченице, б) упитне реченице творене ријечцом *ли* употријебљеном након презентског или аористног облика глагола *бити* на почетку реченице када је у питању неглаголски (копулативни) предикат или сложени глаголски облик који у свом саставу има презентски или аористни облик глагола *бити.* Ево за потврду по неколико примјера и за један и за други тип упитних реченица творених ријечцом *ли*:[3]

(3) *Може ли* опстати српско село? (Данас, 6. 3. 2019, 8); *Видите ли* ви шта о мени пишу? (Данас, 6. 3. 2019, 28); *Хоће ли* неко ово да заустави? (Политика, 12. 3. 2019, 9); *Одобравате ли* готовинске наменске кредите? (Вечерње новости, 13. 3. 2019, 2); *Недостаје ли* вам Србија? (Блиц, 27–29. 4. 2019, 34); *Има ли* Партизан рецепт за Звезду? (Политика, 24. 4. 2019, 18: наслов) итд.

(4) *Јесте ли* ви верник? (Политика, 1. 7. 2019, 13); *Јесте ли* ту у августу? (Политика, 17. 3. 2019, 23); *Јесте ли* спремни за турнир? (Вечерње новости, 27. 5. 2019, 32); *Јесу ли* бол и љубав богатство? (Блиц, 30.4 – 2. 5. 2019, 33); *Јеси ли* то пошао у шетњу? (Данас, 23–24. 3. 2019, додатак Недеља, II); А *јеси ли* и докторирао? (Данас, 14. 5. 2019, 10); – *Јесам ли* видела добро? (Вечерње новости, 20. 5. 2019, 16); *Јесте ли* чули за термин „цванкање"? (Блиц, 19. 5. 2019, 20) итд.

Битна разлика између упитних реченица обликованих са *да ли* и са *ли* јавља се само при творби реченица са глаголом *бити (јесам)* у саставу предиката, какви су примјери (4). Са *да ли* енклитички облик копулативног или помоћног глагола *бити* (сам, си, је, смо, сте, су), реализован непосредно након *да ли*, обавезно је у саставу предиката, док са *ли*, осим у трећем лицу једнине, глагол *бити (јесам)* долази само у акцентованом, ортотонијском облику (јесам, јеси, јесмо, јесте, јесу), и то испред ријечце *ли*.

(5) *Да ли* <u>*су*</u> натпросечно <u>*вредни*</u>? : <u>*Јесу*</u> *ли* натпросечно <u>*вредни*</u>?; <u>*Јеси*</u> *ли* <u>*докторирао*</u>? : *Да ли* <u>*си докторирао*</u>*?* итд.

Само се у једном случају упитних реченица са *да ли* и *ли* с предикатима који у свом саставу имају копулативни или помоћни глагол *бити* (*јесам*) предикати облички подударају, и то када је у саставу предиката употријебљен облик трећег лица једнине презента. У саставу таквог предиката никад се,

[3] С тим да нећемо наводити примјере с аористним обликом помоћног глагола *бити* на почетку реченице и упитном речцом *ли*, јер тај тип упитне реченице није у вези са тематиком нашег рада.

без обзира да ли се упитна реченица твори са *да ли* или *ли*, не употребљава акцентовани облик трећега лица *јест(е)*, него искључиво енклитички облик *је*, само што у реченицама са *да ли* енклитика *је* долази послије упитног маркера *да ли* (в. примјере под 2), док у реченицама са *ли* та енклитика долази на почетку реченице, тј. испред *ли*, чему су потврда сљедећи примјери:

(4а) *Је ли* то пораз? (Вечерње новости, 26. 4. 2019, 23); *Је ли* могуће да не постоји начин да се прогони зауставе? (Политика, 7. 3. 2019, 20); *Је ли* тешко бити редитељка у Бејруту? (Политика, 16. 3. 2019, КУН, 2); *Је ли* истина да сте на почетку каријере каснили на посао? (Блиц, 10. 3. 2019, 11); *Је ли* је пољубио? (Политика, 23. 3. 2019, 18); *Је ли* причао послије гдје је био и шта је радио? (Политика, 24. 3. 2019, 26) итд.

У питању је „изузетан случај употребе енклитичког облика 3. л. једнине (*је*) на почетку упитне реченице. Он је, прво, изузетан по томе што је то једини случај у српскохрватском књижевном језику да се енклитика употребљава на почетку реченице. А пада у очи и по томе што се облици осталих лица и помоћног глагола *јесам* употребљавају на почетку упитних реченица само у акценатским, тј. пуним облицима" (Стевановић 1979: 14). Међутим, у вези са енклитиком *ли,* у споју *је ли*, презентски облик *је* губи статус енклитике. У споју *је ли* енклитике се „наслањају" једна на другу[4] а затим заједно на трећу ријеч која има акценат. Тако се питање *Је ли јȁсно*?, иако се пише као три ријечи, изговара као једна ријеч, као цјелина с једним акцентом: *Јели јȁсно*? И то је, вјероватно, јединствен случај у српском језику да спој двију атоничких, енклитичких јединица творе својесврсну „енклитичку" проклитику.

Употреба упитне ријечце *ли* у споју *је ли* још се по једној особини битно разликује од напријед анализираних комбинација ријечце *ли* са пунозначним, модалним, фазним глаголима или пак са ортотонијским облицима глагола *бити (јесам),* а то је њена апокопирана форма – *је л'*. Апокопирање *ли* иза пунозначног глагола готово да је оказионално, ни иза акцентованих облика глагола *бити* није често (*јесмо л', јеси л', јесте л', јесу л'*), али је зато врло обично и распрострањено у споју *је ли,* чему су потврда и сљедећи корпусни примјери:

(4б) *Је л'* то неслана шала? (Вечерње новости, 18. 4. 2018, 2); *Је л'* било пропуста у вршењу те акције? (Блиц, 20. 3. 2018, 5); *Је л'* ту Мики Манојловић? (Данас, 22. 8. 2019, 10); *Је л'* љубоморна? (Блиц, 19. 3. 2019, Поп&Култура, 4); *Је л'* било тог мејла или није? (Блиц, 2. 7. 2019, 13); Па *је л'* то у реду? (Политика, 1. 7. 2019, 13); Тето, *је л'* ова кућа наша? (Блиц, 14. 6. 2019, 2) итд.

[4] И како, погрешно, наводи Љ. Поповић, „а слажу се у овом случају са ортотоничким облицима помоћних глагола" (Поповић 1997: 285). Погрешно, зато што „је ли" акценатску цјелину чине тек с наредном акцентованом ријечи. Скуп „да ли" има статус сличан или чак подударан статусу неакцентованих проклитика.

Апокопирана форма *је л'* подобнија је за „улексемљење" од неапокопиране *је ли*. У *је ли* се јасно извајају двије компоненте, па је њихово срастање готово искључено, док се форма *је л'* као тоничка цјелина осјећа и као монолексичка цјелина. И то не само у говору него и у писању[5]: пише се као једна лексема *јел*, посебно још кад изостане знак за апостроф. Истина сусрећу се примјери и са улексемљеним *јел* са апострофом *јел'* и без ње – *јел*:

(4в) *Јел'* јасно? (Данас, 23. 1. 2019, 16); *Јел* то једини случај у Србији? (Вечерње новости, 17. 3. 2019, 27); А она, *јел'* повређена? (Вечерње новости, 17. 3. 2019, 27); Ало, *јел'* то полиција? (Данас, 22. 5. 2019, 10); *Јел'* повређена? (Данас, 5. 6. 2019, 8); Кардељ га је [Перу Зупца], кад је овај завршио, питао – а *јел'* било после нешто? (Данас, 4–5. 5. 2019, додатак Недеља, III: Зоран Пановић); и сл.

У свим наведеним примјерима сем посљедњег предикат реченице је неглаголски (именски или прилошки) с тим да је копулативни дио предиката садржан у улексемљеном упитном маркеру *јел* или *јел'*. Исти је случај и са посљедњим примјером у коме је употријебљен перфекат у предикату[6] (*јел'* било).

Један од разлога стварања улексемљеног *јел* без апострофа вјероватно је и неразликовање употребе зависног узрочног везника *јер* и енклитичког упитног споја *јел* у разговорном језику, које је, то неразликовање, „све распрострањеније чак и међу школованима" (Стијовић 2012: 139), а потврђују га и сљедећи забиљежени примјери из новинарског језика:

(5) Питам: *јер* [→ *јел*] ово друг-ица скраћеница друга конференција? (Вечерње новости, 11. 10. 2008, 25: Миња Богавац); *Јер* [→ *Јел*] тачно да ви феминисткиње не депилирате ноге? (Вечерње новости, 11. 10. 2008, 25: Миња Богавац); Ђурић је „морао" да оде на Косово, *јел* [→ *јер*] да није отишао планета би престала да се окреће (Данас, 29. 3. 2018, 11); *Је л* [→ *јер*] да је то рекао, наводи историчарка Стојановић, то би значило да је против сецесионистичког Републике Српске модела (Данас, 23. 10. 2019, 8: Перо Симић); итд.

---

[5] Што је, истина нејасно, и правописно прописано. Наиме, у правописном рјечнику уз одредницу *је ли* каже се **„**питање и узречица; разг.: *јел', јелте, јелда*" (Правопис 2010: 336), док се у тексту правописа у т. 133. каже „Одвојено се пише и узречица (у разговорном стилу) *је ли:* у множини се употребљава редуковани облик *јелте*." (Правопис 2010: 94). У нормативним савјетницима дају се различити, покаткад и супротни, предлози правописних решења за различите форме споја *је ли* (в. нпр.: Клајн 2008: 110, 132; Фекете 2008: 7–72).

[6] Кад је у перфекту употријебљен повратни глагол, онда у трећем лицу једнине у контактни положај долазе енклитике *се је,* па долази до упрошћавања сажимањем „енклитика *се је*, које се у изговору обично сведе на *сē (се је >се е > сē)*, те смо тако од *окренуо се је* добили *окренуо се*, од *дигао се је – дигао се*, од *прочуло се је – прочуло се* итд." (Стевановић 1981:100). У тим упитним реченицама са повратним глаголом у трећем лицу једнине перфекта ствара се привид да се могу замјењивати сложена ријечца *да ли* и енклитички упитни спој *је ли*, као нпр.: *Да ли* [→ *Је ли*] *се* Цица и вама *јавила*? (Политика, 23. 3. 2019, 18); *Да ли* [→ *Је ли*] *се* иједном *догодило* да сам негирао интегритет БиХ? (Вечерње новости, 30. 4 – 2.5. 2019, 2). Међутим, само у реченицама са *да ли* перфекатски облик је сажет (без енклитика *је*), док у реченицама са *је ли* сажимања нема, нити је могуће, јер се јављају обје енклитике и *је* (у *је ли*) и *се.*

Употреба узрочног везника *јер* умјесто упитног споја *јел*, и обрнуто, „представља грубу грешку", односно „грубо нарушавање српске граматичке норме" (Пипер/Клајн 2013: 421, 514). Они који употребљавају *јел* умјесто *јер* то *јел* и не доводе у везу са *је ли*, него га прихватају као једну лексему еквивалентну лексеми *јер*, што је индикатор да се у оваквим случајевима *јел* мора писати без апострофа (зато што ни *јер* нема апострофа), а што даље значи да је *јел* – које је настало од краћег облика помоћног глагола *јест(е)* и скраћене упитне ријечце *ли* – сада добило статус монолексичке упитне ријечце.[7]

У нормативној се литератури наводи да су „реченице с конструкцијом *јел'* одлика разговорног стила и да се у другим стиловима ни оне не препоручују" (Стијовић 2012: 140). Међутим, иако за питање *Јел' знаш ко нам долази?* наводи да је „одлика колоквијалног изражавања", П. Пипер ће непосредно иза тога написати: „Ако је предикат у презентском облику пунозначног глагола, осим речци *ли* и *да ли* може бити употребљена речца *јел*', која ту има статус посебне упитне речце, а не дела сложеног глаголског облика, нпр. *Јел' читаш?*" (Пипер 2005:675). Питање је, међутим, у чему је разлика између питања *Јел' знаш ко нам долази?*, које је проглашено „колоквијалним", и питања *Јел' читаш?*, које ваљда треба схватити као нормативно неспорно јер је дато за поткрепу правила творбе упитних реченица с презентским предикатом пунозначних глагола?!

Истина је, међутим, да су у разговорном језику, који у овоме раду репрезентују примјери из публицистичког стила, врло честе упитне реченице творене са а) *је л'* или б) *јел/јел'* уз презентски предикат изражен пунозначним глаголом, што потврђују и сљедећи забиљежени примјери:

(6) *Је л'* људи воле анегдотице? (Курир, 2. 3. 2012, 26); *Је л'* грађански рат почиње сам од себе или има неко свечано отварање? (Вечерње новости, 11. 4. 2019, 2); *Је л'* видите да у фудбалу увек има горе? (Вечерње новости, 10. 6. 2019, 32); Сместа напоље**,** *је л'* ме чујеш? (Политика, 26. 5. 2019, 23: Момо Капор); *Је л'* знају студенти да препознају то што од њих тражите? (Данас, 3. 5. 2019, 7); *Је л'* планирате да отворите неку компанију у општини Ражањ? (Блиц, 3. 3. 2019, 3); *Је л'* правите венце? (Блиц, 11. 8. 2019, 13); *Је л'* има студената који би блокирали овај факултет? (Вечерње новости, 13. 5. 2019, 3); *Је л'* ти хоћеш да мене Слоба убије? (Блиц, 28. 1. 2018, 5); *Јел'* ме разумеш, куме? (Вечерње новости, 11. 9. 2019, 18);
Јел ви то хоћете да постанемо комби странка?! (Вечерње новости, 12. 3. 2019, 2); А *јел'* има он бејзбол палицу? (Вечерње новости, 8. 4. 2019, 2); Каже: *јел* ти се не чини као да сам ту? (Данас, 10–11. 2. 2018, Недеља, IV); *Јел* ти слушаш да је фасцикла потпуно празна! (Данас, 27. 6. 2018, 16); ...а он јој одговори: „*Јел'* ти то сматраш

[7] Анализирајући говор београдских глумаца из телевизијске серије *Самац у браку*, Душка Кликовац закључује да се „у серији општа питања најчешће постављају на начин који није својствен негованом говору – помоћу речце *јел*" (Кликовац 2018:112). Ту речцу Д. Кликовац и пише као једну ријеч и без апострофа (*јел*). Уз то, Д. Кликовац у датој серији биљежи и примјере у којима се јавља „*јер* уместо *јел*": *Јер* [→ *јел*] ме волиш?; *Јер* [→ *јел*] је рекла? (Кликовац 2018: 112).

нормалним?" (Данас, 10–11. 3. 2018, додатак Недеља, III); Тата, *јел'* могу да истражим има ли у нашој фирми непотизма? (Вечерње новости, 17. 2. 2019, 27); Па *јел* треба да трпимо? (Данас, 19–20. 10. 2019, 7); итд.

Разлике између *је л'* и *јел'/јел* нема у говорном језику, јер се оба лексичка споја изговарају као једна тоничка цјелина. Разлика је само у писаном језику јер је један спој (*је л'*) написан као дволексички, а други (*јел/јел'*) као монолексички. У свим наведеним примјерима с презентским предикатом пунозначног глагола и монолексички и дволексички написан спој има вриједност упитне ријечце, и синониман је сложеној упитној ријечци *да ли /да л',* која га, сљедствено, у свим наведеним примјерима може замијенити. Као што ни елементи сложене ријечце *да ли* не улазе у структуру предиката, тако ни дио структуре предиката није монолексичка ријечца *јел/јел'*, али то такође није ниједан од елемената сложене ријечце *је л'* (јер је предикат изражен презентом пунозначног глагола прости морфолошки глаголски облик, а енклитика *је* може бити само дио или сложеног неглаголског предиката, или морфолошки сложеног глаголског облика).

Да је у овом случају у питању само правописно диференцирана проста (*јел/јел'*) или сложена (*је л'*) ријечца, показује не само могућност њене замјене сложеном ријечцом *да ли*, него и могућност употребе испред глаголских облика у предикатима чија структурна компонента није нити може бити енклитика *је* која је саставни дио просте или сложене ријечце, чему су показатељ, не само напријед наведени примјери, него и примјери што слиједе:

(6а) Хајде лепо склони те новине и признај: *је л'* да *би* ти *било* много лепше да си сам, без нас двоје, а? (Политика, 26. 5. 2019, 23: Момо Капор); Да се ваша ћерка смувала са човеком од 30+, *је л' би* и тада *било* „љубав не зна за године"? (Курир, 29. 6. 2019, 18); *„Јел'* оно *беше* на паради исто *имају* ракете?" – унапред нарогушен се наглас запитао Живорад. (Вечерње новости, 6. 5. 2018, 2) и сл.

У сва три наведена примјера, од којих су у прва два предикати изражени потенцијалом, а у трећем комбинацијом презента и имперфекта (*беше имају*)[8], могућа је замјена *јел/је л'* са *да ли*, с тим да у првом примјеру та замјена не би била потпуно значењски еквивалентна, јер би употреба *да ли* укинула компоненту значења сугестивности питања, коју носи везник *да* нужно испустив при употреби ријечце *да ли* због већ присутне компоненте *да* у њеном саставу.

Као што је монолексички или дволексички апокопирани спој *јел'/је л'* у разговорном језику замјењив сложеном ријечцом *да ли,* исто тако се (да ли само у разговорном језику?) сусрећу и случајеви употребе неапокопираног споја *је ли* у вриједности сложене ријечце *да ли*, као нпр.:

(6б) *Је ли долазиш?* (Правопис 2010: 94); *Је ли* то *значи* да нас двоје сада сједимо и разговарамо у мраку? (Данас, 9–10. 3. 2019, додатак Недеља, XIII) и сл.

[8] О конструкцијама типа „беше имао" в. у Ковачевић (2008: 149–161).

Пошто је у наведеним примјерима у предикату презент пунозначног глагола, „је" никако не може бити дио предиката, него са *ли* чини сложену ријечцу *је ли* синонимну сложеној ријечци *да ли.* Зато је у литератури и постављано питање о конкурентности *је ли* и *да ли*, посебно с обзиром на нормативни аспект њихове употребе. Тако су хрватски нормативисти сматрали да „упитној честичној/везничкој скупини *је ли* треба у стандардном језику дати предност пред скупином *да ли*" (Худечек/Вукојевић 2007: 217–218). Детаљнија анализа показала је, међутим, да је „такав савјет неточан, а примјери показују да се у правилу жељело казати да умјесто скупине *да ли* треба употребљавати честицу *ли* којој претходи предикат или предикатна копула ако је ријеч о именскоме предикату. Та копула може дакако бити у 3. лицу презента, па онда реченица 'случајно' започиње с *је ли*, али тада то није честична скупина *је ли*" (Худечек/Вукојевић 2007: 218–219). Из тога онда нужно произлази да је употреба скупине „је ли" могућа само за питање у трећем лицу једнине предиката који у свом саставу имају презентске облике глагола *бити (јесам*). Конкретно речено, нормативним се не могу сматрати случајеви употребе „је ли" умјесто „да ли" испред предиката изражених презентом пунозначних глагола, какав је нпр. *Је ли долазиш?*, који, невјероватно, као нормативан доноси српски Правопис.[9]

У оваквој у разговорном језику врло фреквентној употреби *је ли* (и њених ортографских варијанти *је л'/јел'/јел*) у функцији општеупитне ријечце лексема – „је" губи статус глаголске енклитике, уједињујући се са партикулом *ли* у сложену партикулу. А то онда нужно доводи до линеарног преструктурисања дијела предиката израженог копулативним или помоћним глаголом *бити (јесам)*. Акцентовани презентски облик глагола *бити* растављa се на два дијела – на *је* и енклитички облик: *сам, си, смо, сте и су.* Између компоненте „је" и енклитичког презентског облика глагола *бити* интерполира се апокопирана форма упитне партикуле *ли* (форма *л'*), тако да добијамо тмезичку тролексичку структуру: <u>је + л' + енлитички облик презента глагола *бити*</u> (у свим лицима сем у трећем лицу једнине):

(1а) Где је Дачић? Ту сам, *је л' сте* [← *јесте ли*] срећни (Блиц, 31. 8. 2013, 2–3: наслов); *Је л' смо* [← *јесмо ли*] доносили закон о браниоцима или они? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л' смо* [← *јесмо ли*] ми подизали споменик правоснажном пресудом, доказаном терористи какав је Миро Баришић? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л' смо* [← *јесмо ли*] ми рекли трећину Срба треба покрстити, трећину протерати, трећину убити? (Курир, 6–7. 1. 2018, 5: Александар Вучић); *Је л' су* [← *јесу ли*] неке девојке намештене? (Курир, 3. 4. 2012, 22); У једном тренутку сам га питала: „Па, *је л' смо* [← *јесмо ли*] се договорили нешто?" (Блиц, 5. 4. 2018, Блиц сцена, 8); Па, *је л' сте* [← *јесте ли*] отворили неку ординацију, осим што лепо причате сад? (Курир, 21. 3. 2012, 5: Дра-

[9] „Ако је речца *ли* повезана с карактером реченице или с глаголом, пише се одвојено: *Је ли долазиш?*" [sic!] (Правопис 2010:94).

ган Марковић Палма); Ја пушим. *Је л’ си* [← *јеси ли*] нерасположен? (Вечерње новости, 16. 10. 2011, 26: Светозар Влајковић); – *Је л’ сте* [← *јесте ли*] нашли певца, и је л’ имамо коња? – пита Шотра (Вечерње новости, 10. 7. 2009, додатак „ТВ новости” од 11–17. 7. 2009, 19); Зашто сликате? *Је л’ сте* [← *јесте ли*] питали да ли може? *Је л’ сте* [← *јесте ли*] ви можда руски навијачи? (Вечерње новости, 20. 7. 2010, 48: Радомир Антић); ...и питао девојку: „Ана *је л’ си* [← *јеси ли*] то ти?” (Блиц, 26. 4. 2009, 13) итд.

Само од правописног рјешења да ли ће се апокопирана ријечца писати одвојено или састављено са глаголском енклитиком „је” зависи и да ли ће тмезичка структура бити тролексичка или дволексичка. У корпусу су, уз напријед наведене тролексичке, забиљежени и примјери дволексичке тмезичке структуре:

(1б) А, *јел’ су* [← *јесу ли*] обе на ТВ? (Вечерње новости, 3. 12. 2010, 38); Ти си ми некако познат, *јел’ си* [← *јеси ли*] радио на телевизији? (Политика, 23. 10. 2018, 22); Не знам *јел’ си* [← *јеси ли*] глед’о ону сахрану? (Вечерње новости, 6. 5. 2018, 2); Нисам обраћао пажњу на те порнографске снимке док ме колега током „шетње за Оливера Ивановића” није упитао „*јел си* [← *јеси ли*] видео Карлеушину звездицу?” (Данас, 21. 1. 2019, 1) итд.

И тролексичка, и дволексичка тмезичка структура упитне реченице обичне су у разговорном језику. Припадају колоквијалном стилу изражавања и не могу се сматрати нормативним. Интересантно је да богата савјетничка нормативна литература овај тип огрешења о језичку норму и не региструје. Ваљда због толико великог броја очигледнијих нормативних огрешења у вези са употребом споја састављеног од енклитичког облика глагола *бити* и (не)апокопиране ријечце *ли*.

ИЗВОРИ

Блиц – *Blic*, dnevne novine iz Beograda.
Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
Данас – *Danas*, dnevne novine iz Beograda.
Курир – *Kurir*, dnevne novine iz Beograda.
Прес – *Press*, dnevne, ugašene, novine iz Beograda.
Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.
Српски Телеграф – *Srpski Telegraf*, dnevne novine iz Beograda.

ЛИТЕРАТУРА

Клајн 2008: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, девето издање, Нови Сад: Прометеј.

Клајн/Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови сад: Прометеј.

Кликовац 2018: Душка Кликовац, О савременом српском језику и савременој свести о њему (на материјалу телевизијске серије *Самац у браку*), у: *Језици и културе у времену и простору*, VII/2, Тематски зборник, уреднице Снежана Гудурић и Јелена Ајџановић, Нови Сад: Филозофски факултет, 99–118.

Ковачевић 2008: Милош Ковачевић, О деиктичкој употреби имперфекта, *Српски језик,* XIII/1–2, 149–161.

Ковачевић 2015а: Милош Ковачевић, Тмеза и дијакопа, у: *Стилистика и граматика стилских фигура*, IV битно допуњено издање, Београд: Јасен, 229–239.

Пипер 2005: Предраг Пипер, Интерогативност, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 670–679.

Пипер/Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српског језика,* измењено и допуњено издање, редакција измењеног и допуњеног издања Мато Пижурица, Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић, Нови Сад: Матица српска.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva II*, Zagreb: Matica hrvatska.

Стевановић 1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II (Синтакса)*, треће издање, Београд: Научна књига.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I увод, Фонетика, Морфологија)*, четврто издање, Београд: Научна књига.

Стијовић 2012: Рада Стијовић, ЈЕЛ’ ИЛИ ЈЕР, у: *Језички саветник*, Београд: Чигоја штампа, 139–140.

Фекете 2008: Егон Фекете, Једна правописна несугласица, у: *Језичке доумице*, књига друга, Београд: Београдска књига, 70–72.

Худечек/Вукојевић 2007: Lana Hudeček, Luka Vukojević: *Da li*, *je li* i *li* – normativni status i raspodjela, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 33, Zagreb, 217–234.

Miloš M. Kovačević

ON THE TMETIC PERMUTATION OF THE “LI” ENCLITICS IN COLLOQUIAL LANGUAGE

Summary

In the paper, on examples from the journalistic sub-style of publicistic style of the Serbian language, one specific type of non-normative conversational (colloquial) interrogative construction is analyzed from structural, semantic and normative aspects: *Je l’ ste zdravo?*

In this construction there is a linear restructuring of the part of the predicate expressed by the copulative or auxiliary verb *biti (jesam)*. The accented form in present of the verb *biti* is broken down into two parts – to *je* and the enclitic form: *sam, si, smo, ste* and *su.* The apocopied form of the interrogative particle *li* (form *l’*) is interpolated between the “je” component and the enclitic form of present of the verb *biti*, so that we get the tmetic three-lexic structure: je + l’ + enclitic form in present of the verb *biti* (in all persons except in the third person signular): *Je l’ si dobro?; Je l’ smo se dogovorili?* etc.

Key words: colloquial language, tmesis, interrogative sentence, non-normativeness, particle “li”, compound particle “da li”, enclitic compound “je li”.

811.163.41'27
811.163.41'276.12:81'42
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch5

Бојана С. МИЛОСАВЉЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 13.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

О ЕМПАТИЈИ И ИЗРАЖАВАЊУ САОСЕЋАЊА – ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ ИНТЕНЦИЈЕ СЛАГАЊА**

У раду су на корпусу говореног језика, са семантичко-прагматичког аспекта, представљена два типа говорних стратегија којима се изражава саосећање и пружа емпатијска подршка саговорнику, односно представљене су комуникативне јединице (КЈ) којима се те стратегије остварују. Један од закључака је да се многе описане КЈ с илокуцијом изражавања саосећања и пружања емпатијске подршке саговорнику налазе и у сфери говорне етикеције, што је показатељ да се, описима разговорног језика и говора свакодневне комуникације, границе говорне етикеције могу проширивати, с једне стране, на индиректне језичке форме говорне етикеције и, с друге стране, на њен невербални аспект.

Кључне речи: изражавање саосећања, емпатија, пружање емпатијске подршке саговорнику, интенција слагања, говорне стратегије, комуникативне јединице, прагматика, семантика, говорна етикеција, разговорни језик.

1. Уводне напомене

Истраживање које смо за ову прилику спровели представља наставак нашег ранијег истраживања о интенцији слагања (в. Милосављевић 2019). Испитујући комуникативне јединице (КЈ) с илокуцијом подржавања саговорника у мишљењу и поступању, као што су *Да*, *Наравно*, *Тако је* и др., о слагању смо том приликом рекли следеће.

1) Комуникативни смисао и илокутивна снага говорног чина слагања распознају се у дијалошкој структури коју чине реплика стимулус и реплика реакција, као и читав комуникативни контекст. Отуда се може говорити о различитим интенцијама слагања.

* bojana.milosavljevic@uf.bg.ac.rs

** Истраживање у раду спроводи се у оквиру пројекта бр. 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а изводи се у Институту за српски језик САНУ.

2) Међу издвојеним интенцијама слагања, на основу нашег запажања, а и на основу запажања других аутора, прототипичним слагањем сматра се слагање као подржавање саговорника/другога у мишљењу и поступању.

3) То подржавање саговорника/другога пак у комуникацији испољава се у два општа вида: као истицање истомишљености, где се потцртава општи став симпатије према саговорниковом мишљењу – нпр. *Слажем се са тобом*, и као одобравање саговорниковог поступања, где се потцртава емпатијска подршка другога, тј. саговорника – *Добро је што сте тако урадили*.

4) Одобравање саговорниковог поступања, према нашем истраживању, није једина интенција слагања којом се на емотивном плану исказује став емпатије према саговорнику. Ту су још и оправдавање другога, похвално говорење о другоме (величање, упућивање комплимената), благосиљање, али и друге интенције.

Стога овом приликом наша истраживања иду даље, и то у правцу испитивања оних интенција слагања којима се манифестује управо тај говорников став емпатије према другоме и којима се саговорнику пружа психолошка подршка.

2. Предмет, метод и циљ истраживања

Тако су предмет истраживања у овом раду били искази као комуникативне јединице (КЈ) којима се у говорном процесу пружа емпатијска подршка саговорнику, односно којима се изражава саосећање, као што су: *Жао ми је, Баш ми је криво, Држи се, Не дај се, Не брини, Не бој се, Биће све у реду, Јеси ли добро?* и др. Опште прагматичко значење 'пружање емпатијске, психолошке подршке саговорнику' јединице овога типа добијају у контексту, у говорној интеракцији дијалошког типа. С обзиром на то да дијалог представља најприроднији вид људске комуникације, ово истраживање смо спровели на корпусу говореног језика, тако да смо анализирали дијалошке разговоре преузете из књижевних дела и примере из разговорног језика, односно свакодневне комуникације, као и са интернета, из језика форума[1], те се у теоријско-методолошком опису ослањамо на семантичко-прагматичка истраживања разговора и дијалога, као и говорних чинова. Циљ рада је био да се сагледају функционалне особине ових јединица узимајући у обзир илокуцијски аспект њихове употребе – смисао, намеру, ситуацију и говорни чин. Тиме се, с једне стране, детаљније осветљава и комуникативно-прагматичка категорија слагања, саглашавања са саговорником значајна за организацију говорне интеракције. С друге стране, овакво истраживање доприноси и дескрипцији разговорне врсте језика која је неопходна не само у процесу нормирања разговорног језика него и шире.

Но, пре него што нешто више кажемо о резултатима нашег истраживања, погледајмо како се на емпатију, као примарно психолошки феномен, гледа у комуникацији.

[1] Списак извора дат је на крају рада.

3. Емпатија као категорија лингвистичке прагматике

У научним оквирима психологије људске осећајности изражавање емоција пред другима не посматра се само као индивидуални чин него и као социјални чин. Свако изражавање емоција у пољу социјалне комуникације добија експлицитно или имплицитно значење одређене поруке. Та порука у најопштијем смислу има значење да субјект тог тренутка доживљава нешто важно и да од другога очекује неку реакцију (Миливојевић 2004: 108). Емпатија отуд представља непосредни емоционални одговор појединца на туђе искуство (Таценко 2015). Код емпатије појединац покушава да осети исто што и други, да се идентификује са њим, да схвати, открије основну логику другог, његова уверења о себи, о другима, да дешифрује његов референтни оквир како би могао приближно доживети оно што он доживљава (Миливојевић 2004: 112).

У комуникацији изражавање разумевања осећања свог комуникативног партнера и пружање психолошке подршке током комуникације кључ је успешне комуникације. Зато неки истраживачи о емпатији као језичком феномену говоре у контексту конверзационих импликатура. Наиме, сваки вид сарадње представља прагматичку компоненту емпатије, односно придржавање принципа сарадње омогућује остваривање емпатијских импликатура, што је предуслов за стварање позитивног емоционалног и психолошког расположења, за постизање највишег комуникацијског ефекта. Или, другачије речено, игнорисање емотивног и психичког стања саговорника снижава степен продуктивности говорне интеракције и не могу се сматрати фактором цивилизоване комуникације (Седов, према Нестерова 2011: 75).

Ово показује да је емпатија као феномен сложене природе и да на њу треба гледати с различитих аспеката – с емоционалног, социјалног, когнитивног и комуникативног, односно прагматичког. Овај прагматички аспект најмање је изучен. Тако, према појединим истраживачима, емпатија се може и негативно тумачити, нарочито зато што омогућује да се у комуникацији језиком манипулише. Наиме, способност уживљавања у психо-емотивно стање другога, свог саговорника и могућност дешифровања његовог референтног оквира омогућује говорнику да свој говорни израз обликује тако да циљано делује на саговорника, па и да манипулативно утиче на његово понашање. Ова страна емпатије, свакако, може се сматрати њеном негативном страном, али може представљати и њену позитивну страну, у оној мери у којој се и сама манипулација може сматрати позитивном, нпр. у педагогији, у комуникацији родитеља са децом и сл., где одрасли, руководећи се психо-емотивним стањем деце, настоје свесно – похвалним говорењем, давањем комплимената и ласкањем – да утичу на њихово понашање у циљу васпитања, образовања итд.

4. Емпатијско пружање подршке у говорној интеракцији и изражавање саосећања – анализа резултата

Погледајмо сада како у говорној интеракцији говорник исказује став емпатије пружањем психолошке подршке саговорнику.

У комуникацији испољавање става емпатије и пружање психолошке подршке јавља се или као реплика реакција на одговарајућу реплику стимулус или као спонтана реакција проистекла из одређене пресупозиције. У сваком смислу, дакле, реч је о реактивном чину; мора постојати стимулус, вербални или невербални.

Емпатијско пружање подршке у комуникацији подједнако се јавља и поводом негативних догађаја и поводом позитивних (Кузњецова 2010: 82).

У првом случају, реч је о испољавању осећања заједничке жалости с оним кога је задесила несрећа, невоља, а које можемо назвати *саосећање* будући да се у Речнику МС *саосећање* дефинише као ’осећање разумевања према туђој жалости, невољи, суделовање у нечијој жалости, саучешће, сућут’.

У другом случају, реч је о испољавању осећања заједничке радости с оним ко је доживео неку пријатност, срећу, а које у српском језику можемо означити лексемама *сарадост*, односно *сарадовање*[2].

Ми овом приликом пажњу посвећујемо само саосећању.

На плану језичког израза јединице којима се изражава саосећање и пружа емпатијска подршка саговорнику нису у великој мери конвенционализоване. По синтаксичким обележјима различите су природе. Али, без обзира на синтаксичку хетерогеност, ове КЈ се у контексту свакако препознају као типски искази одређене илокутивне снаге, односно као експоненти појединих говорних чинова, као и сигнали одређених говорних стратегија. Стога су параметри према којима се оне могу сагледавати и описивати прагматичке природе. Наиме, ти параметри су исти као и параметри по којима смо описивали КЈ са илокуцијом подржавања саговорника, а о чему смо у ранијем истраживању говорили. Подсећања ради, реч је о параметрима који се тичу позиције говорникâ – тј. оријентисаности КЈ на „ја–позицију” говорника или на „ти–позицију” саговорника, степена категоричности у исказивању илокуције, степена интензитета, емоционалности (експресивности) и сфере употребе (в. Милосављевић 2019: 160). Отуда ћемо КЈ којима се изражава саосећање, имајући у виду наведене прагматичке параметре, посматрати кроз говорне стратегије којима се у комуникацији пружа емпатијска подршка саговорнику.

---

[2] Што се тиче употребног статуса лексема *саосећање* и *сарадост* у српском језику, можемо рећи следеће. *Саосећање* је општеупотребна реч. Лексема *сарадост* пак није у широкој употреби – забележена је у Речнику МС и поткрепљена само једним примером Б. Кнежевића. Међутим, према нашем увиду, лексеме *сарадост* и *сарадовање* врло су честе у религијском дискурсу, те илустрације ради наводимо речи из беседе једног српског владике – „То је оно што можемо да научимо и од Светог пророка Илије – да у сваком тренутку будемо с Богом и тада ћемо имати спокој да у сваком тренутку имамо саосјећај са онима који плачу и сарадост са онима који се радују.”

Према увиду у нашу грађу и према консултованој литератури, можемо рећи да се саосећање и емпатијска подршка саговорнику исказују двама типовима говорних стратегија. Први тип стратегија има за циљ – ’покажи саговорнику да дату ситуацију на исти или сличан начин доживљаваш као што је и он сам доживљава’. Други тип стратегија има за циљ – ’покажи саговорнику да ти је у датој ситуацији стало до њега, да си му партнер, сарадник, помагач’.

У даљем тексту представићемо подробније ове говорне стратегије и КЈ којима се оне остварују.

4.1. *’Покажи саговорнику да дату ситуацију на исти или сличан начин доживљаваш као што је и он сам доживљава’*

Изражавање саосећања на овај начин у говору се може остваривати експлицитно – конвенционалним начином изражавања жаљења – нпр. *Жао ми је [што ти се то догодило]*, *Криво ми је [због тебе]* и сл. или имплицитно – неконвенционалним експресивним говором.

За експлицитно изражавање саосећања изражавањем жаљења користе се конвенционалне КЈ које су оријентисане на „ја–позицију” говорника. У њима је говорник носилац ситуације ’осећати разумевање према саговорниковој жалости, тузи, невољи’. На површинској структури тих исказа говорник као носилац ситуације, тј. као доживљавалац емоције туге, жалости, може бити персонализован на различите начине.

Може бити персонализован обликом датива личне заменице за 1. лице једнине, најчешће у енклитичком облику, у функцији семантичког субјекта, и то у имперсоналним реченицама с копулативним предикатом и прилозима *жао*, *криво* у функцији семантичког језгра – нпр. *Жао ми је [што ти се то догодило]*, *Криво ми је [због тебе]* и сл.

Говорник може бити персонализован и перформативним обликом глагола — обликом за 1. лице апсолутног презента, и то глагола *жалити*, *сажаљевати*, *саучествовати*, *саосећати – Жалим, Сажаљевам, Саучествујем у болу (тузи), Саосећам са тобом* и сл.

Може бити персонализован и обликом присвојне заменице која одговара 1. лицу једнине, а то је *мој, -а, -е*. Њега налазимо у формама *Моје саучешће (сажаљење), Прими моје саучешће.*

Наведени искази углавном функционишу у домену говорне етикеције као форме учтивости формалног стила.

У говору, међутим, саосећање се не мора увек изражавати експлицитно изражавањем жаљења и „ја-позиција” говорника не мора бити увек овако експлицитно дата у структури исказа. Нарочито се у изненадним, спонтаним реакцијама јављају експресивни искази који на формалном плану представљају експоненте редуковане дубинске структуре са значењем ’ја осећам исто што и ти, саосећам са тобом’. Тим експресивним исказима саговорнику се жаљење и саосећање, путем одређених говорних стратегија, на индиректан начин исказује.

Једна од тих стратегија јесте изражавање изненађености, неверице да је дошло до остварења дате ситуације. У ту сврху користе се кратки, ексклaмативни и/или упитно-ексклaмативни искази нпр. *Уф!, Их!, Боже господе!*, *Господе благи!*, *Да ли је могуће?!*, *Није ваљда!* и др.

Али има, Лоло, нешто још страшније!
Шта може бити тако страшно? Ти се, мала моја сестрице, само узрујаваш.
Јесте, јесте, Лоло. Мој отац је, изгледа, и Дубравков отац. Ми смо брат и сестра!, говорила је јецајући.
Како је то могуће? Мама, је ли то та госпођа казала? (MJ 2002: 400)

Јесте ли се уселили?
Још не!
Их! Па што? (PJ)

Иначе, оваква реакција говорника, како показују примери, јавља се непосредно по сазнању говорника да се ситуација одвија или се одвијала неповољно за саговорника, те је главно средство њихове експресивизације повишени упитно-ексклaмативни тон, као и израз лица, став тела и друго што може пратити такав тон.

С друге стране, оваквим исказима говорник саговорнику уједно даје и сигнал да настави с причањем. У анализи конверзације искази с овом функцијом називају се „измамљивачи предмета разговора" (Стевић 1997: 141).

Друга говорна стратегија којом говорник саговорнику имплицитно показује да осећа исто што и он, да са њим саосећа, јесте негативно квалификовање и оцењивање ситуације у којој се саговорник као оштећени нашао – нпр. *Ужас!*, *Катастрофа!* и сл., односно негативно квалификовање и оцењивање трећег лица заслужног за насталу ситуацију – нпр. *Бедник један!*, *Бестидница једна!* и др. Ти искази су обично метафорички, садрже хиперболу, сликовита поређења, експресивну лексику негативне конотације, те су прилично илокутивно јаки, снажни и комуникативно ефектни.

Рече му Вељa, кад сазнаде за данашње догађаје. – *Па то је читав атентат на твој живот* …
– *Ђавоља посла!* – настави Вељa (CP 1959: 97).

И како их не би срамота, макар оне тамо у министарству … Досад се то није дешавало никоме (CP 1959: 97).

Она једва промуца:
Споменка ме је напала, мама, да си само чула …
Јаој, бестидница једна! Да нападне тебе. Умири се, сине … *Неваљалица једна!* … (MJ 2002: 336–337)

Међутим, илокутивно су најјачи они искази којима се став емпатије категорички изражава, и то путем осуде. У говору свакодневне комуникације пак илокуција осуде остварује се изразима вербалне агресије усмерене према особи виновнику настале ситуације (призивањем зла на ту особу, прижељкивањем њеног страдања, њене пропасти, проклињањем и сл.). За илустрацију ћемо навести два коментара читалаца дата на интернету поводом новинске

вести о хапшењу једног политичара који је злостављао малолетницу: *Дабогда се распадао од мука, али лагано да дуже траје!, Тог мајмуна треба на смрт, је л' има правде, је л' има своју дјецу, црк'о дабогда!*

4.2. *'Покажи саговорнику да ти је стало до њега, да си му партнер, сарадник, помагач'*

Овај сарадднички, партнерски однос говорник најексплицитније показује тако што се саговорнику ставља на располагање нудећи се за помоћ — потенцијалну или конкретну, физичку.

Када је у питању потенцијална помоћ, у домену говорне етикеције, усталиле су се форме *Зови ако ти требам*, *Штагод да ти затреба, ту сам*, *За тебе су моја врата увек отворена*, *Стојим Вам на располагању* и сл.:

> А: Да ли је много тешко постићи такав успех?
> Б: Па није лако …Треба радити …
> А: То значи да ја догодине на испиту треба да добијем петицу?
> Б: Па …требало би …Гледаћемо да добијете … *Ја ћу вам бити на услузи свакад, кад ви зажелите*.
> А: Хвала вам унапред (СР 1959: 35).

> Милка је плакала неуздржано, из пуна срца. Од Иванове несрећне погибије нико је, осим њезине рођене мајке, није овако пожалио и казао јој лијепу људску ријеч [...]
> – Ево, Милка, што је твоје, па *кад год ти нешто устреба, ти само потражи мене или Кекића* […] (БЋ 1963: 330)

Када је у питању конкретна, физичка помоћ, у говору се, као релативно устаљени јављају искази типа *Дајте (дозволите), ја ћу* …. Они се, сходно комуникативној ситуацији, у пропозицији допуњују експлицирањем радње коју говорник намерава извршити у корист свог саговорника или се пропозиција не експлицира будући да представља део пресупозиције те се контекстуално распознаје шта је то што говорник намерава да уради за свог саговорника:

> И глава ме боли. Кад бих могла мало да поквасим марамицу?
> *Дајте, ја ћу је* [за Вас] *исцедити* кроз прозор у ходнику.
> Колико се ви трудите око нас! (МЈ 2002: 260)
> Нек остане Виктор ту [у парку] да одем до продавнице да му купим воду.
> Важи, важи.
> (Виктору) Буди ту, сад ће мама доћи.
> (Виктор креће за мамом)
> Е, Сања, 'ајде, *ја ћу* [за/уместо тебе отићи и купити воду]. Буди ти с њим. *Ја ћу* (РЈ).

Што се тиче синтаксичко-прагматичких обележја ових КЈ, важно је напоменути да, без обзира на то да ли су оријентисане на „ја–позицију" говорника или на „ти–позицију" саговорника, у њима се, како примери показују, саговорник персонализује или би се, према контексту, могао персонализовати облицима заменице за 2. лице, и то оним падежним облицима који имају значење користи, намене, а то су облици датива *теби (ти)* / *Вама (Вам)* и акузатива са предлогом *за (за тебе / Вас)*.

И нуђење саговорника јелом и пићем онда када говорник процени да је саговорнику та врста физичког окрепљења потребна као надокнада услед претрпљеног стреса, емоционалног шока, физичког напора и сл. сматрамо једном од стратегија испољавања сарадничког, партнерског односа и имплицитног начина изражавања саосећања према саговорнику:

> Љубица … оде у свој стан. На вратима је дочека домаћица:
> – Ej, веселнице, скапала си од глади. Да ти начиним часком кајгану? …
> – Море ти си болесна? – …провири у собу ова жена, гледајући је с оним простосрдачним женским саучешћем (СР 1959: 115).

Такође и пружање физичке заштите, уточишта саговорнику, као и сама спремност говорника да се физички обрачуна са другим како би (за)штитио свог саговорника од реалне или потенцијалне опасности једна је од стратегија испољавања сарадничког, партнерског односа према саговорнику и пружања емпатијске подршке:

> Катица пробуди своју комшиницу [...] исприча јој читав свој удес и замоли је да је неко вријеме прими код себе [...] Есма [...] узела је Катицу за руку као мало дијете и посадила је на широк миндерлук подно ниска прозора.
> – *Пас им траг и усташама, нек се само неки усуди на мој праг, одмах ћу га сикиром!* (БЋ 1963: 193).
> Ко би знао докле би тако наивно бездушна дјеца задиркивала и кињила малог Тодора, да однекле не испаде четвртошколац Никола Бурсаћ, незграпна крупна дјечачина, и поче отпасивати дебео каиш начињен од старе коњске узде … Дјеца се нерадо почеше растурати, а Никола прије дјечаку који још увијек није пуштао летве и узе га за руку.
>
> – *Ајде ти, брате, са мном, па се не бој. Нека га само одсад ко дирне, па ћу се ја с њим старати* (БЋ 1963: 43).
>
> Глава му је била оловно тешка, стегнута потмулим болом, језик му је горио [...] а онда је одједном […] чуо […] шапутање:
> – *Ником ја тебе не дам,* знаш ли … Идемо ми код наше Катице. Тамо ће теби … тамо ћемо ми … *ништа се ти не бој* (БЋ 1963: 170, 172).

Као што се може приметити, КЈ којима говорник изражава спремност да физички заштити саговорника од другога имају илокуцију претње. Занимљиво је поменути да се у говору са малом децом врло често вербална агресија, испољена као претња, а и као прекоревање, усмерава на предмет на којем се дете озледило, нпр. на играчке, камен, дрво итд. и служи томе да се дете умири и утеши. Примера ради, ако дете удари главом о столицу и почне да плаче, није необично чути *Ах, та столица! Неваљала столица! Бије мама столицу!* прстом претећи столици и сл.

Пружање утехе такође налазимо у илокутивној палети испољавања сарадничког односа према саговорнику и изражавању саосећања. Неки од типичних исказа са илокуцијом пружања утехе јесу они којима се саговорник умирује уверавањем да ће све бити у реду – нпр. *Не брини, све ће бити у реду!* Но, према увиду у грађу, пружање утехе је комплексан говорни чин и захтева посебну пажњу, тако да ћемо овде овај вид пружања емпатијске подршке саговорнику само поменути и илустровати следећим примерима.

Она изведе децу на двориште …а сама се стаде брисати марамом и дувати уснама, као да је неки велики терет носила. И Гојко … јој приђе:
– Шта …не иде вам све као подмазано?
– Ман'те се … Кад бих знала да ће овако ићи целе године, бацила бих све још сад.
Хе ...а нисте још ништа ни почели. Полако! ...Сваки је почетак тежак (СР 1959: 37).

У говорној интеракцији партнерски однос према саговорнику испољава се и бригом о његовом психо-физичком стању. Та забринутост за саговорника најчешће се исказује питањима: *Како си?*, *Јеси ли добро?*, *Је ли све у реду?*, *Нешто се догодило?* и др. или констатацијама да се примећује промена у његовом изгледу, расположењу, понашању, нпр. *Изгледаш лоше, Уморан си*, *Бледа си* и сл.

Кринићу, што само ћутиш – бојажљиво је питала Лола.
Ништа, Лолице, посматрам како се плави море.
Ја волим кад си весела, Кринићу.
Па ја сам весела. … (МЈ 2002: 238).

Саговорника, уколико се снебива да прича о свом стању, императивним исказима *Реци слободно*, *Не стиди се*, *Отвори душу* и сл. говорник подстиче и охрабрује да говори. Охрабрује га и да се исплаче, односно да плачући да одушка своме болу, тузи. У пружању емпатијске подршке саговорнику велику улогу имају и фамилијарни тон, фамилијарно обраћање, али и загрљај, стисак руке, додир и др., што налазимо у нашим примерима:

Вели нам господин капетан да и ви имате некакве жалбе на пређашњег писара овога среза, господина Перу … Чујемо да вас је тукао камџијом. Испричајте нам како је то било и зашто.
Капетан се диже, приђе Гојку и метну му руку на раме.
– *Будите слободни …Испричајте све лепо*, као што сте мени причали (СР 1959: 161).

Шта си то нашла? – трже се Кринка.
Две огрлице, оне из Венеције … Он тебе воли, ја знам, то ти је Дубравко дао. Је ли да ти је он дао? …
Јесте – зајецала је Кринка. – И прстен ми је дао – Обећао је да ће доћи …
Можда ће он доћи – миловала је Лола, сва разнежена.
Неће он доћи …Опрости ми што ја плачем сада када си ти тако срећна.
Ако, исплачи се. Ја сам осећала да тебе нешто тишти и да нешто кријеш (МЈ 2002: 278).

Иначе, у комуникацији изражавање забринутости за психо-физичко стање саговорника може бити манипулативног карактера. Посебно је манипулативног карактера овај илокутивни вид саосећања у рекламно-пропагандном дискурсу, нпр. у рекламама за различите производе, где се наводном забринутошћу за психо-физичко стање потенцијалних конзумената, потрошача, типа *Боле вас леђа?*, *Имате уморне ноге?*¸ *Осећате се уморно?* и сл. емпатијским пружањем подршке настоји допрети до одређених циљних група људи.

У сфери говорне етикеције питањима *Како си (сте)?*, *Јесте ли добро?*, па и *Шта има ново?* и сл. говорник се пак само куртоазно занима за говорниково психо-физичко стање. Таква питања у домену говорне етикеције

имају превасходно фатичку функцију – функцију успостављања контакта са саговорником.

5. Закључна разматрања

Запажања проистекла из спроведене анализе иду у правцу следећих наших закључака.

Прво, говорне стратегије које имају за циљ 'покажи саговорнику да дату ситуацију на исти или сличан начин доживљаваш као што је и он сам доживљава' обухватају следеће стратегије:

1) изрази жаљење директно, на конвенционалан начин
2) изрази жаљење индиректно, на неконвенционалан начин, и то
   a. изражавајући неверицу, негодовање да је дошло до одређене ситуације
   b. квалификујући, оцењујући негативно ситуацију и особу заслужну за насталу ситуацију
   c. осуђујући особу виновника путем вербалне агресије усмерене према њој.

Наведене стратегије представљају заправо вербализацију одређених емоционалних реакција.

Говорне стратегије које имају за циљ 'покажи саговорнику да ти је стало до њега, да си му партнер, сарадник, помагач' обухватају следеће стратегије:

1) стави се саговорнику на располагање, понуди се да помогнеш
2) понуди саговорника храном и пићем
3) пружи му физичку заштиту, стани у његову одбрану
4) пружи му утеху
5) изрази забринутост за његово психо-физичко стање.

Стратегије овога типа тичу се махом конкретних, невербалних радњи (остварених или намераваних да се остваре) у говорној интеракцији праћених одређеним језичким формама (исказима).

У говору се ове стратегије често удружују. На пример, изражавање забринутости за саговорника често се удружује са стратегијом нуђења физичке помоћи или, с друге стране, изражавање чуђења, неверице да је саговорник доживео непријатно искуство удружује се са негативним квалификовањем виновника настале ситуације или саме ситуације итд.

Друго, језичке форме, искази којима се остварују наведене стратегије показују у већој или мањој мери препознатљиву предикатско-аргументску структуру карактеристичне лексике. У описаним контекстима функционишу као КЈ са илокуцијом изражавања саосећања саговорнику и пружања емпатијске подршке, односно, шире гледано, припадају КЈ са илокуцијом слагања са саговорником.

Треће, многе описане КЈ са овом илокуцијом налазе се и у сфери говорне етикеције, што је показатељ да се, описима разговорног језика и говора

свакодневне комуникације, границе говорне етикеције могу проширивати, с једне стране, на индиректне језичке форме говорне етикеције и, с друге стране, на њен невербални аспект, те самим тим променити и перспективе њеног истраживања.[3]

ИЗВОРИ

БЋ 1963: В. Ćopić, *Prolom*, Rijeka: Otokar Keršovani.
РЈ: Из говора свакодневне комуникације
СР 1959: С. Ранковић, *Сеоска учитељица*, Београд: Народна књига.
МЈ 2002: М. Јаковљевић Мирјам, *То је било једне ноћи на Јадрану*, Београд: Драганић.

ЛИТЕРАТУРА

Кузнецова 2010: А. А. Кузнецова, Лингвистический аспект эмпатии, *Вестник Челябинского государственного университета*, No 13 (194), 80–82.
Миливојевић 2004: Z. Milivojević, *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*, Novi Sad: Prometej.
Милосављевић 2019: Б. Милосављевић, Комуникативне јединице с илокуцијом подржавања саговорника – прилог изучавању интенције слагања, Научни састанак слависта у Вукове дане, 48/1, 157–167.
Нестерова 2011: Т. В. Нестерова, Непрямые способы выражения интенций „сочувствие" и „утешение" в обиходном общении русских, *Русский язык за рубежом*, № 5, 75–81.
Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
Стевић 1997: S. Stević, *Analiza konverzacije*, Beograd: Filološki fakultet.
Таценко 2015: Н. В. Таценко, Емпатия як категорія лінгвістичної прагматики, *Вісник Запорізького національного університету, Філологічні науки*, №2, 282–288.

[3] Такав закључак наилазимо и код Нестерове (в. Нестерова 2011: 80).

Bojana S. Milosavljević

EMPATHY AND EXPRESSION OF COMPASSION – APPENDIX TO THE EXAMINATION OF AGREEING INTENTION

Summary

In this paper, on the corpus of spoken language, from the semantic-pragmatic viewpoint, two types of speech strategies are expressed, which express compassion and provide empathetic support for the interlocutor, actually communicative units that realize these strategies are presented. The analysis showed that one type of strategy aims to ”show the interlocutor that you are experiencing the situation in the same or similar way as he or she is experiencing,” while the other type of strategies is to ”show the interlocutor that you care about him or her, that you are his partner, associate, helper”. One of the conclusions is that many of the described communicative units with the illocution of expressing compassion and empathetic support for the interlocutor are also in the sphere of speech etiquette, which is an indication that the boundaries of speech etiquette can be extended to the indirect linguistic forms of speech etiquette and to its non-verbal aspect.

Key words: compassion, empathy, agreeing intention, speech strategies, communicative units, pragmatics, semantics, speech etiquette, spoken language.

811.163.41'367.62
811.133.1'367.62
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch6

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ[*]
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 14.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

НЕКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ЛЕКСЕМЕ *ЈЕДАН* У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ И ФРАНЦУСКИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ[**]

У раду испитујемо ненумеричку употребу лексеме *један* у функцији детерминатива. Полазећи од француских преводних еквивалената облика *један* испитујемо својства по којима овај облик показује одлике француског неодређеног члана.

Кључне речи: лексема *један*, основни број, неодређени члан, семантика, српски језик, француски језик.

1. Увод

Познато је да је лексема *један* категоријално поливалентна, односно полифункционална реч (в. Ивић 1971, Чудомировић 2012). Она се, наиме, може употребити било нумерички, било ненумерички. У нумеричкој функцији лексема *један* је основни број. Контексти који намећу недвосмислено нумеричко читање овог облика су следећи:

1. Присуство неког другог основног броја: *Један, два, три* / *Купио сам једну књигу, а не две*.
2. Употреба неког нумеричког модификатора: *бар, највише, тачно*: *Направио је бар/највише/тачно једну* грешку.
3. Употреба неког компаративног израза: *више од, мање од*: *Направио је више од једне грашке.*
4. Употреба рестриктивног адверба *само*: *Направио је само једну грешку*.

[*] veranva@gmail.com

[**] Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178014, *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Поред нумеричке, лексема *један* може имати и ненумеричку употребу у којима, самим тим, она нема статус основног броја. Наиме, у ненумеричкој функцији лексема *један* може бити:

а) Придев, ако се може заменити придевом *исти* или *једнак* без разлике у значењу: *Једна мајка их је однеговала.* (=иста); *Ваши и наши народи су кроз векове били једне среће.* (=једнаке, исте).[1]

б) Именичка заменица, ако се употреби самостално, при чему се из контекста види да је тип референта[2] познат учесницима у комуникацији, нпр. *Хајде, попиј једну*.

в) Придевска заменица, као у примеру *Попео се на једно брдо*, где *један* није ни број, ни придев ни именичка заменица, него уводи за саговорника нов, претходно непоменут референт.

Да би се одредио категоријални статус лексеме *један*, често се мора узети у обзир и ванјезички контекст, као у следећем примеру: *Купио сам једну књигу*. Наиме, у зависности од комуникативне намере говорника, облик *једну* тумачиће се овде: или као број, или као придевска заменица. Наиме, ако желим да обавестим свог саговорника о броју књига које сам купио (нпр. у ситуацији у којој он зна да сам ишао у куповину књига), лексема *један* биће основни број, а ако ми је пак циљ да у дискурс уведем нов ентитет (књигу) о којем намеравам нешто ново да му саопштим (нпр. у ситуацији у којој мој саговорник не зна да сам био у куповини књига), онда ће се *један* тумачити ненумерички – али не као придев или именица, него као придевска заменица. Неки аутори, попут М. Стевановића, овај тип ненумеричких употреба лексеме *један* доводе у везу са употребама неодређеног члана у језицима са чланским системом: „Број *један* се врло често у нашем језику употребљава – не да се њим означи број, него више као нека врста неодређеног члана" (Стевановић 1981: 313).[3] Павица Мразовић лексему *један* третира као детерминатив (Мразовић 2009: 288). По овој ауторки лексема *један* у рематској позицији има функцију члана, па се, сматра она, може заменити обликом *неки* као у примеру *Чека те једна*/*нека жена*. (Мразовић 2009: 289).

Ми ћемо се у овом раду усредсредити на ненумеричку упоребу облика *један* са статусом придевске заменице. У анализи користимо термин 'детерминатив један' или 'лексема *један* у детерминативној функцији'. Полазећи од француских преводних еквивалената овог облика, испитаћемо она својстава по којима овај облик показује одлике француског неодређеног члана. Истраживање смо спровели полазећи од примера ексцерпираних из паралелног корпуса ParCoLab (Parallel Corpus for Serbian, French and English)[4], и то оног

[1] Погледати у: Ђурић (2019: 11).

[2] Тј. ванјезичког ентитета на који подразумевана именица упућује.

[3] Чудомировић (2012: 320) указује и на став Томе Маретића о употребама облика *један* „bez ikakve potrebe prema njemačkom artikulu ein, franc. un, tal. uno" (Maretić 1963: 510).

[4] Реч је о корпусу упарених текстова на француском, српском, енглеском, а однедавно и на окситанском, који броји преко 13 милона речи и који је резултат заједничког пројекта Универзитета у Београду и Универзитета у Тулузу. Корпус је бесплатно доступан на сајту: http://parcolab.univ-tlse2.fr/.

дела овога корпуса који је најближи спонтаном разговорном језику, а то су транскрипти домаћих филмова преведених на француски језик.

2. Корелација *један–un*

Пошто у француском језику постоји члан као врста речи, а лексема *један* у детерминативној функцији показује одређену сличност са неодређеним чланом, пођи ћемо од питања да ли и у којој мери облик *један* и француски неодређени члан *un* корелирају као могући преводни еквиваленти, тим пре што обе форме, зависно од контекста, у испитиваним језицима могу бити и основни бројеви (као у примерима 1–4) па су тада потпуно еквивалентни.[5] Ово последње практично значи да ће се *један* као основни (кардинални) број на француски увек преводити обликом *un* као основним бројем, и обрнуто, тј. кардинални број *un* на српски ће се увек преводити бројем *један*. Следећи примери илуструју поменуту преводну еквиваленцију у смеру од српског ка француском:

(1) Ево још *један шахић*. „У плавоме сну.” / Et en voilà *un autre échec*. „Dans le rêve bleu.”

(2) Зовем се Малик Малкоч, али ме нико не зове само Малик. Него, сви кажу: „Малик, Малик, на говно си налик.” Родио сам се 2. новембра 1944, а мама је написала да сам се родио 29. октобра, тј. три дана раније зато што је био рат, и зато што смо били сиромашни па да добије још *један доплатак* на онај мјесец кад се ја уствари нисам ни родио. Јожа је мој најбољи друг, ал’ се не зове тачно Јожа него Серјожа Петровић. / Je suis Malik Malkoc, mais on ne m’appelle pas Malik. On dit: „Malik, Malik, voilà le hic.” Je suis né le 2 novembre 1944 mais ma mère m’a déclaré le 29 octobre, c’est-à-dire trois jours plus tôt, parce que c’était la guerre, et comme on était pauvres, c’était pour avoir *un* supplément pour ce mois précédent alors que je n’étais pas encore né Joza est mon meilleur ami ; en fait, son vrai nom est Serjoza Petrovic.

(3) Морамо нешто да попричамо са овом тетом. *Један*, два, три, сад! Добро. / On doit lui dire deux mots à cette dame. *Un*, deux, trois, allez ! Bien.

(4) А сада, поштовани посетиоци, дошао је тренутак да са посебним задовољством најавим звезду вечерашњег програма, дражесну Доли Бел! Још *један аплауз* за Доли Бел! / Et maintenant, chers invités, le moment est venu de présenter l’étoile de la soirée, la charmante Dolly Bell. Bravo pour Dolly Bell !

[5] На дијахронијском плану, наиме, француски неодређени члан води порекло од основног броја *un*.

Међутим, како је употреба лексеме *један* час факултативна, као у примерима (5)–(7)[6], час теже прихватљива (ако је уопште прихватљива), као у примерима (8)–(10), при чему ће се у француском језику као преводни еквивалент употребити именица са неодређеним чланом, јасно је да ови облици нису апсолутни корелати. Наиме, из ових примера се види да именичкој синтагми са неодређеним чланом у француском може одговарати и недетерминисана именица у српском.

(5) Јасно! Ово је (*један*) *фин дечко*, немаш шта да бринеш. / C'est clair. C'est *un* bon garçon.

(6) Мирза ми је показао то на карти гђе је то на једној ријеци Дрини гђе се гради (*једна*) *велика фабрика струје* што се зове хидроцентрала. / Mirza m'a montré sur la carte, c'est sur la rivière Drina, où on construit *une* usine d'électricité qu'on appelle une centrale hydraulique.

(7) Е, мој пријатељу, јуче је јуче, а данас је данас. Имаш (*једну*) *цигару*? Имам, ево. / Cher ami, hier c'était hier et pas aujourd'hui. Tu as *une* sèche ? Voilà, tiens.

(8) Татин брат. *Брицо*. А може да обрезује и *прави доктор*. / Le frère de papa. *Un* barbier. *Un* docteur aussi peut le faire.

(9) Куда ћеш с тим животињама. Доле није *зоолошки врт*, већ *склониште за људе*. / Où emmènes-tu ces animaux? Ma cave est *un abri*, pas *un zoo*. Je ferme.

(10) Шта сте ово урадили? Он је био *комуниста*. / Qu'est-ce que vous faites ? C'était *un communiste* !

Да апсолутне корелације између *један* и француског неодређеног члана *un* нема, сведоче и случајеви у којима се француски неодређени члан употребљава као еквивалент придевске заменице *неки*, као у следећим примерима:[7]

(11) Људи, не можемо да је пустимо саму. Чекај, можда успут нађемо *неки такси*! Можда мазнемо *неки превоз*... / On ne peut la laisser y aller seule. Attends, on trouvera peut-être *un taxi en chemin* ! Ou piquer *un autre moyen de transport*...

(12) Кажи: „Јавићу се за пет минута." Хајде, кажу *неки глумац* хоће да запали позориште. А тебе хоће да убије. / Dis-leur que je rappellerai dans cinq minutes. *Un des acteurs* veut mettre le feu au théâtre.Et il menace de te tuer.

(13) Станиславе, овде нема гријања. Молим те, тражи да нас преместе у *неки други хотел*. Враћам се ја брзо. / Stanislav, il n'y a pas de chauffage. Dis-leur de nous trouver *un autre hôtel*. Je reviens vite.

---

[6] Факултативност (тј. необавезност) ове лексеме, коју су потврдили наши информанти, бележимо заградама.

[7] Наиме, француски неодређени члан неутралан је у погледу познатости референта за говорника, тако да се он може употребити као преводни еквивалент како облика *један* тако и облика *неки*. О томе говоримо у наредном одељку овога рада.

(14) Тата! Не, не дели сам друг Тито дивљач, не, него *неки тип са брковима*, из протокола. / Non, ce n'est pas le camarade Tito qui distribue le gibier, c'est *un type moustachu* du Protocole qui le fait.

Међутим, ако пођемо од ефективно реализованог детерминатива *један* у српском, односно, ако занемаримо његов евентуално факултативни карактер – на који указују већ претходно поменути примери (5–7)[8] – можемо очекивати да ће се у највећем броју случајева као француски еквивалент облика *један* у детерминативној функцији употребити управо неодређени члан, тим пре што је детерминатор у француском (француски термин déterminant) обавезан елемент именичке синтагме. Ако је неодређени члан једини преводни еквивалент детерминатива *један*, а он то јесте, онда се може претпоставити да овај последњи има (бар неке) одлике неодређеног члана. Питање на које ћемо покушати да одговоримо у следећем одељку овога рада јесте следеће: Шта је заједничко француском неодређеном члану и детерминативу *један*?

3. Својства заједничка детерминативу *један* и француском неодређеном члану

И неодређени члан *un* и лексема *један* уводе у дискурс за саговорника нов (тј. претходно непоменут и у том смислу непознат) референт. Следећи примери из нашег корпуса илуструју ово фундаментално својство како неодређеног члана у француском, тако и лексеме *један* у српском језику.

(15) Господине, ми смо драмски уметници из Београда, и идемо на турнеју у тај Србобран. Господине, ми смо позвани у Републику Српску да изведемо *један уметнички програм*. – Nous sommes des comédiens de Belgrade en route vers Srbobran. Monsieur, nous avons été invités pour donner *des* représentations en République serbe.

(16) Он може час посла да се увуче међу нас. Још нешто. Има *једна песма* коју ћемо сви морати да научимо напамет и коју ћете током марша често певати. Il peut s'infiltrer dans nos rangs en un clin d'œil. Encore une chose. Il y a *une chanson* que vous devez tous apprendre par cœur, car vous la chanterez souvent pendant la Marche.

Референт може бити познат говорнику, што се може и експлицитно сигнализовати као у следећем примеру са релативном реченицом „коју не бих сада да именујем":

(17) Нарочито бих хтео да нагласим да су ми од тебе дражи и моји другови, *једна девојчица* коју не бих сада да именујем, и још нешто: (...). – Je voudrais particulièrement souligner que je te préfère mes copains,

[8] Факултативност лексеме *један* коју смо констатовали у неким случајевима, представља, по нама, основни аргумент у прилог општеприхваћеном ставу да *један* није члан у српском. Наиме, у језицима који имају чланski систем, какав је француски, члан се мора употребити у одсуству неког другог детерминатора.

et une fille que je ne nommerais pas maintenant. Encore une chose : (...).

Занимљива је употреба детерминатива *један* у примеру под бр. (18) где говорник синтагмом *једној ријеци Дрини* сигнализује да је њему некада (као саговорнику дотичног Мирзе) река Дрина била непозната. Овде се, наиме, непознатост референта (на коју указује облик *један*) транспонује у прошлост уз делимично прекомпоновање улога учесника у комуникацији. Наиме, употребом детерминатива *један* локутор саопштава, поред осталог, да му је некада, као саговорнику дотичног Мирзе, референт именичке синтагме био непознат.

(18) Мирза ми је показао то на карти гђе је то на *једној ријеци Дрини* гђе се гради једна велика фабрика струје што се зове хидроцентрала. – Mirza m'a montré sur la carte, c'est sur *la rivière Drina*, où on construit une usine d'électricité qu'on appelle une centrale hydraulique.

Овде је важно уочити и то да у француском језику аналогна транспозиција у прошлост непознатости референта за саговорника није могућа употребом неодређеног члана. Не чуди стога што је у преводу на француски употребљен одређени члан уз именицу *rivière* сигнализујући само то да је овде реч о ентитету који је јединствен у својој врсти[9].

Већ смо констатовали да детерминатив *један* указује на то да референт именичке синтагме није познат саговорнику. У вези с тим је и следеће својство које је заједничко облику *један* и француском неодређеном члану, а то је њихова неутралност у погледу епистемичког статуса референта за говорника (уп. Станојевић 2013: 64). Наиме, референт може а не мора бити непознат и говорнику. У досад анализираним примерима контекст сугерише да је референт познат говорнику. То, међутим, није нужно. Наиме, у примеру *Један певач запевао у брдима*, у којем се *један* може заменити лексемом *неки*, тешко је замислити да говорно лице зна о којем је петлу реч.

У многим до сада анализираним примерима детерминатив *један* се може изоставити а да то не наруши синтаксичку прихватљивост реченице и не промени семантичку интерпретацију синтагме (непознатост референта за саговорника). Међутим, ако је детерминатив *један* синтаксички факултативан, он није нужно и семантички факултативан. Семантичка обавезност значи да би се изостављањем облика *један* променила интерпретација именичке синтагме, тако да њоме означен референт не би више био непознат саговорнику. Синтагме које уводе познат референт (за саговорника) јесу одређене именичке синтагме. Треба имати на уму да није свака одређена синтагма и референцијална[10] (в. Станојевић 2010: 124), али и то да свака синтагма која уводи

[9] Наиме, постоји само једна река Дрина и то је све што се одређеним чланом саопштава.

[10] На пример, у француском као језику с чланским системом синтагме са одређеним чланом могу бити и генеричке (нпр. *Le chien est un animal domestique*.), а генеричке употребе су нереференцијалне.

саговорнику познат референт – мора бити одређена.[11] Одређеност именичке синтагме јесте, дакле, нужан али не и довољан услов за познатост њом уведеног референта.[12] Погледајмо следећи пример у којем је лексема *један* семантички обавезна а синтаксички факултативна:

(19) Сад се ово носи као штос. *Један мој друг* је платио две марке за Орден народног... Немој ово да продаш. – C'est vachement cool ! Un copain a payé deux marks pour une médaille de héros... Ne les vends jamais.

Синтагма *један мој друг* из примера (19) означава особу која, по природи ствари, локутору мора бити позната. Детерминатив *један* сигнализује да је дотична особа (тј. мој друг) непознат саговорнику. Међутим, иако синтаксички факултативан, облик *један* то није и семантички, јер би његово изостављање значило да особа на коју реферише синтагма *мој друг* није непозната саговорнику. Можемо, дакле, рећи да је лексема *један* обавезна уколико би се њеним изостављањем променила интерпретација (у смислу познатост-непознатост референта) именичке синтагме. Овде треба имати у виду да синтаксичка факултативност не имплицира семантичку факултативност детерминатива *један*, док се обрнуто подразумева: семантички факултативан облик *један* мора бити и синтаксички факултативан. Другим речима, синтаксичка факултативност је нужан, али не и довољан услов за семантичку факултативност, тј. за испустивост лексеме *један*.[13] У француском је ситуација једноставнија пошто је члан у овом језику синтаксички обавезан[14], тако да се питање његове семантичке факултативности и не поставља.

Из досадашњег разматрања произилази да референт именичке синтагме уведене детерминативом *један* мора бити непознат саговорнику било да је он познат или непознат говорнику.

Поменимо овде и то да комбинације „један + посесив + именица" неретко имају и партитивну интерпретацију ('један од') која подразумева плуралност скупа индивидуа из којег се издваја једна, за саговорника непозната индивидуа:

(20) Шта је било? Ма *један мој глумац*. Прети да ће да се убије. Па нек се убије, заболе те. – Qui c'était ? *Un de mes acteurs*. Il menace de se suicider. Qu'il se suicide.

(21) На пример, да ти високо краљевство ниси узео светлу Марију, не би у Србији данас предел Северина био. Или да *један твој син* никакав

[11] Наиме, није природно употребити властито име уколико знамо да саговорнику није позната особа коју тим именом означавамо. У другим случајевима познатост референта произилази из његове претходне поменутости у дискурсу. Тако, на пример, особа на коју реферише синтагма *тај студент* не мора бити позната саговорнику, али мора бити претходно поменута, тј. претходно уведена у дискурс.

[12] О односу одређеност (неодређеност)/познатост (непознатост) погледати у Станојевић (2010).

[13] О случајевима обавезности и факултативности лексеме *један* погледати у: Ивић 1971: 104–107.

[14] Будући да се не може изоставити, а да то не наруши синтаксичку прихватљивост именичке синтагме у француском.

> предел од Грка не добије или други син никакав предел од Бошњака, како би далеко Србија отишла.То, брате Србине! – Par exemple, si votre haut royaume n'avait pas accueilli la vénérable Marie, la Serbie n'aurait pas de région Severina. Si *l'un de tes fils* recevait une région des Grecs, un autre de tes fils, une région des Bosniaques, la Serbie serait tellement vaste ! Vas-y, mon frère !

За разлику од француског језика у којем је неодређени члан једини маркер непознатости референта за саговорника, у српском се у овој функцији употребљава и лексема *неки*. Међутим, облик *неки* се разликује од облика *један*, а самим тим и од француског неодређеног члана, по томе што *неки* није неутралан у погледу епистемичког статуса референта за говорника. Познато је, наиме, да придевска заменица *неки* сигнализује да је референт именичке синтагме непознат не само саговорнику, него и говорнику (Чудомировић 2012: 325–326, Станојевић 2013: 64, Ђурић 2019: 74), што значи да овај облик потпада под категорију игноратива (в. Пипер и др. 2005: 934–936). Међутим, познато је да се лексема *неки* каткада може употребити и да означи да је референт познат локутору. Наиме, Чудомировић у примеру *Звао ме је неки човек што ме стално прогања* употребу облика *неки* објашњава потребом говорника „да нагласи (емотивну или неку другу) дистанцу према појму о којем је реч" (Чудомировић 2012: 325). У примеру *Иван жели да отпева неку романсу* исти аутор улогу заменице *неки* објашњава на следећи начин: „знам коју, али мислим да је лоша, безвредна". Ово, међутим, није нужна интерпретација наведеног исказа. Пре ће бити да је у овде улога лексеме *неки* да сигнализује оно што Љ. Ђурић назива дискурсном непроминентношћу референта (Ђурић 2019: 75), а М. Ивић индиферативом (Ивић 2000: 141), будући да облик *неки* напросто сигнализује да романса о којој је реч није битна за даљи ток разговора, што не мора нужно да значи (иако не искључује) да је она лоша или безвредна. Дискурсна непроминентност је очигледна у примеру *Неки мој друг је купио Хјундаи i30* где облик *неки* не значи да је дотична особа (говорников друг) непозната говорнику, нити да се говорник од ње емотивно дистанцира, него само то да она није битна за даљи ток приче.

4. Детерминатив *један* у предикату

У корпусу смо нашли неколико примера са копулативним реченицама у којима именичка синтагма са детерминативом *један* функционише као део предиката, па се, као таква, она на француски преводи неодређеним чланом. Следећи Лајонса (Lyons 1977: 185), говорићемо о употребама облика *један* у тзв. предикативним[15] копулативним реченицама, у којима је синтагма на

[15] Поред предикативних постоје и екватине копулативне реченице у којима су синтагме на позицији субјекта и именског предиката кореференцијалне (Марија је моја сестра.; Марко је професор којег сам јуче упознао.) – уп. Лајонс (1977: 185).

позицији предиката нереференцијална. Овај тип употребе у нашем корпусу имају тзв. скаларне именице, тј. именице које садрже неку евалуативну компоненту, која им даје одређену експресивност (примери 22 и 23), а ако је употребљена нека нескаларна именица као у примеру (24), онда њу модификује неки скаларни придев који именичкој синтагми даје евалуативну значењску компоненту (уп. Ђурић 2019: 126–128).

(22) Ти си *један угојени дегенерик*! Мама, Зоран је разбио теглу са нашим слатком! – T'es *un gros dégénéré* ! Maman, Zoran a cassé notre pot de confiture !

(23) Ово стварно превазилази све границе. Станиславе, ти си *један обични кретен*! А, зашто ја? – Ça dépasse les bornes. Stanislav, tu n'es qu'*un crétin* ! Pourquoi moi ?

(24) Ово је *један фин дечко*, немаш шта да бринеш. – C'est *un bon garçon*. Tu n'as pas à t'inquiéter.

У србистичкој литератури (Ивић 1971: 114, Чудомировић 2012: 336) лексеми *један* уз експресивне евалуативне именице приписује се тзв. „експресивно-афективна функција". Овакво тумачење донекле је спорно будући да функцију лексеме *један* изводи из семантичког доприноса неког другог елемента синтагме – скаларне именице у примерима (22) и (23), односно скаларног придева у примеру (24) – тако да експресивност целе конструкције више зависи од именичког или придевског а мање од детерминативног члана синтагме. Пре ће бити да облик *један* у наведним копулативним конструкцијама функционише као нека врста интензификатора будући да се његовом употребом појачава експресивни набој именице (или придева) по продуктивном моделу вокативних конструкција с постпозицијом облика *један* (типа *Кретену један!*, *Идиоте један*!), дајући синтагми већу експресивност него што би је она имала без детерминатива. Ако се експресивно-афективна функција облика *један* у овом типу употребе и може бранити тиме што ће се том облику приписати функција интензификатора, теже је, међутим, одбранити став по којем би детерминатив *један* у овом типу употребе имао генеричку вредност. Наиме, Чудомировић (2012: 336–337) тврди да *један* у експресивно-афективној функцији (*Грубијану један!*), коју има и у копулативним конструкцијама типа *Ви сте један грубијан*, не указује на неодређеност појма него на „типичне карактеристике појма" (2012: 338) о којем је реч, односно, да се тада овај облик налази у генеричкој употреби. По нашем мишљењу, међутим, осим ако интерпретација копулативних реченица није еквативна, тј. не подразумева да су и субјекат и именски део предиката референцијално одређени (као у примеру *Марко је Маријин брат*.), именичка синтагма на позицији предиката копулативних реченица интерпретираће се или као својство, попут придева, као у примеру *Марко је један грубијан*,[16] или референцијално, као у примеру: *Марија је једна кретенка коју сам недавно упознао*, у којем именичка синтагма 'једна кретенка коју сам недавно упознао'

[16] По моделу копулативних реченица с придевом, типа *Марко је луд*, где се субјекатском ентитету (Марку) приписује својство 'бити луд', тј. где се Марко сврстава у скуп лудих особа.

означава конкретну индивидуу, па је копулативна реченица идентификујућа.[17] Она свакако не може бити генеричка. Овде бисмо додали још нешто. Било да је реч о вокативним или њима еквивалентним копулативним конструкцијама, облик *један* уз скаларне (евалуативне) именице нема само функцију да појача интензитет својства означеног евалуативном именицом (или придевом) него и да сигнализује да је то својство нешто ново за саговорника или пак за самог говорника.[18] Тако би се, уз примарну функцију која се састоји у увођењу новог референта у дискурс у неутралним контекстима (тј. у одсуству неке скаларне именице или придева), за детерминатив *један* могла везати и једна секундарна функција – 'увођење новог својства' – коју овај облик има у афективним контекстима, тј. у присуству неке скаларне именице и/или придева. У сваком случају, ваљало би подробније испитати интензификаторску функцију детерминатива *један* у неким будућим истраживањима.

5. Закључак

Детерминатив *један* и француски неодређени члан корелирају на плану превођења са српског на француски будући да имају бар два заједничка семантичка својства која су константно присутна у равни референцијалне употребе, а то су: увођење новог референта у дискурс, тј. референта непознатог саговорнику, и епистемичка неутралност у погледу познатости референта за говорника. У домену нереференцијалне употребе у којима се јавља као елемент именског дела предиката (*Марко је једна будала*) овим се обликом појачава интензитет, тј. афективни набој својства означеног скаларном (тј. евалуативном) именицом које се уводи као нова информација за саговорника. Но, и овде се именичка синтагма са обликом *један* може интерпретирати референцијално под условом да се именица модификује релативном реченицом која додатно спецификује субјекатски ентитет (нпр. *Он је једна будала која ми се напила крви*.). Најзад, иако за то немамо потврде у нашем корпусу, кореспонденција *један–ип* постоји и на равни генеричке употребе, будући да је *један* у генеричким реченицама могуће употребити само ако се реченицом изражава тзв. нормативна генеричност (*Један џентлмен отвара врата дама-ма*.), која се у француском језику изражава неодређеним чланом, о чему смо већ писали у неким нашим претходним радовима (види Станојевић/Ђурић 2016).

[17] *Један* је овде маркер специфичности па није интензификатор за разлику од предикативне копулативне реченице *Марко је један грубијан*, где, у присуству скаларне именице – он то јесте.

[18] На пример, у ситуацији у којој би говорник, свестан неке своје заблуде или грешке, рекао самом себи: *Будало једна*!

ЛИТЕРАТУРА

Ђурић 2019: Ljubica Đurić, *Gramatikalizacija broja 'jedan' u srpskom kao balkanskoslovenskom jeziku u poređenju s francuskim: arealna i tipološka perspektiva*, [doktorska disertacija], Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Ивић 1971: Милка Ивић, Лексема *један* и проблем неодређеног члана, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XIV/1, 103–118.

Ивић 2000: Milka Ivić, O odredbi *izvestan*, *Lingvistički ogledi, tri*. Beograd: Biblioteka XX vek, 137–148.

Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics*, vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.

Маретић 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Мразовић 2009: Павица Мразовић, *Граматика српског језика за странце*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Пипер и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Станојевић 2010: Веран Станојевић, О неким аспектима референцијалности у француском и у српском језику, *Интердисциплинарност и јединство савремене науке*, у: Милош Ковачевић (ур.), том 1, Филолошке науке: зборник радова са научног скупа одржаног на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву (Пале, 22–24. 05. 2009.), књига 4, Пале: Филозофски факултет, 123–134.

Станојевић 2013: Veran Stanojević, „Quelques aspects de l'indéfinitude en français et en serbe", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXVIII/3, 59–71.

Станојевић/Ђурић 2016: Veran Stanojević, Ljubica Đurić, Sur les indéfinis singuliers génériques en français et en serbe, *Travaux de linguistique* 72, 121–133.

Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд: Научна књига.

Чудомировић 2012: Јован Чудомировић, О полифункционалности лексеме *један* у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 41/3, 319–346.

Veran J. Stanojević

QUELQUES ASPECTS DE L'USAGE DU LEXÈME *JEDAN* EN SERBE PARLÉ ET SES ÉQUIVALENTS FRANÇAIS

Résumé

Nous nous intéressons dans ce travail aux emplois non-numériques du lexème *jedan* en tant que déterminant du nom. Partant des équivalents français de *jedan* nous examinons les propriétés que cette forme partage avec l'article indéfini.

Mots clé: jedan, cardinal numéral, article indéfini, sémantique, le serbe, le français.

811.163.41'367.635
004.738.5:81'27(497.11)
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch7

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ*
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 11.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПАРТИКУЛА У РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСУ

Партикуле, као јединице прагматичког нивоа, представљају факултативне чланове исказа, а њихова основна функција јесте функција модификације, која се најчешће реализује као комуникативно, градуативно или емотивно-експресивно појачавање. Партикуле имају важну улогу и у процесу организовања дискурса, при чему се ове јединице јављају као конектори, односно као формални показатељи смисаоних односа у дискурсу. У овом раду, чији корпус чине интернет-форуми на српском језику, испитујемо функционалност партикула у разговорном дискурсу управо са прагматичког и текстуалнолингвистичког аспекта.

Кључне ријечи: партикула, ријечца, интензификатор, конектор, разговорни дискурс.

1.0. У овом раду испитује се улога партикула у специфичном типу дискурса, какав је разговорни. Овако постављена тема најприје изискује објашњење термина партикула и одређење појма разговорни дискурс, пошто у домаћој науци о језику ставови о овим проблемима нису усаглашени.

1.1. Партикуле, на примјер, поједини аутори терминолошки изједначавају са ријечцама (в. Мразовић [2]2009, Ристић 1999), док други (уп. нпр. Ковачевић 1998, Јањушевић Оливери 2018) сматрају да су партикуле подврста ријечци и да тек са модалним ријечима чине ријечце као врсту ријечи. Терминолошка неусаглашеност при одређењу партикула и/или ријечци отежава и могућност њиховог дефинисања, тим прије што је ове јединице немогуће издвојити као врсту ријечи на основу уобичајених морфолошких и синтаксичких критеријума.

Како је већ уочено (Половина 1999: 78, Бадурина 2008: 26), ријечце/партикуле је могуће препознати и правилно идентификовати тек на нивоу текста, односно дискурса, и то на основу њихове прагматичке вриједности. Тако

* anna.janjusevic@gmail.com

се ријечце могу одредити као елементи дискурса/текста који, с једне стране служе за модификовање исказа, а са друге – дјелују као формални показатељи (смисаоних) односа у дискурсу.

Сам појам модификације је веома широк, а он, када су у питању ријечце, подразумијева макар три типа, и то: (1) наглашавање исказа или његовог дијела, (2) мијењање комуникативног типа исказа с обзиром на истинитосну вриједност предиката и с обзиром на аспекат пружања или тражења информације (изјавност/упитност) и (3) изношење става говорног лица према неком од елемената говорног чина. С обзиром на тип остварене модификације, ријечце је оправдано подијелити на *партикуле*, које карактеришу прва два типа модификације, и на *модалне ријечи*, којима се искази из индикативности преводе у модалност.[1] Из овог произлази да се и унутар саме класе партикула могу издвојити потклассе, и то: интензификаторске партикуле, које чине већину,[2] упитне партикуле и потврдне и одричне партикуле. Ово истраживање ограничићемо на улогу интензификаторских партикула у модификовању и обликовању разговорног дискурса.

1.2. Под разговорним дискурсом ћемо у овом раду подразумијевати неформални вид свакодневне језичке комуникације, који може бити остварен не само усменим него и писменим путем, под условом да га одликују спонтаност, дијалогичност, флексибилност у погледу поштовања норме, али и употреба експресивних језичких средстава. Нарочит степен експресивности у овом типу дискурса носи његова лексика, у коју, свакако, спадају и партикуле.

1.3. Као корпус за овај рад послужиле су четири форумске теме – *Да ли ваш вереник, муж, дечко… зна да кува*; *Право време за брак*; *Да ли сматрате да је батина из раја изашла и да ли бијете своју децу* и *Може ли закон да васпитава нашу децу* – као и коментари новинског чланка *Стари студенти се позивају на своја права*, објављеног у *Политици.* Концепција форума и новинских коментара заснива се на дијалогу, који може тећи у више праваца. Наиме, дијалог подразумијева изражавање става у вези са постављеном темом, али се у овим типовима дискурса може полемисати и са туђим ставовима.

2.0. Управо дијалошка природа разговорног дискурса отвара могућност употребе разноврсних интензификаторских партикула, које се, генерално, могу подијелити у три групе.[3] Првима се издваја комуникативно најважнији елемент на плану контекста, и то су асеверативне партикуле у ширем смислу, а обухватају *асеверативно-фактивне*, *пресупозицијске*, *рестриктивне* и *адверзативно-концесивне партикуле*. Другом типу припадају градуативне партикуле, које истичу степен заступљености особине,

[1] На основу ових критеријума, Л. Бадурина (2008: 30) разликује ’праве честице’ – *да*, *не*, *ли* и *зар*, које „mijenjaju rečeničnu predikaciju od afirmacije do negacije, od potvrdnosti u upitnost” и модалне ријечи које реченицу мијењају „od indikativnosti u modalnost”.

[2] У студији о интензификаторским партикулама издвојили смо чак 84 овакве јединице – в. Јањушевић Оливери 2018.

[3] В. и класификацију интензификаторских партикула у Јањушевић Оливери 2018.

док трећу групу чине емфатичке партикуле, чија је функција експресивно-емотивно наглашавање исказа или његовог дијела.

2.1. Међу партикулама првог типа најразноврсније су у разговорном дискурсу асеверативно-фактивне партикуле, а наш корпус пружа потврде за интензификаторе *баш*, *управо*, *заиста*, *стварно, просто*, *и то* и *у ствари*.

Партикулама *баш* и *управо* наглашава се да се реченична предикација тиче издвојеног појма, а не неког другог. Сличну улогу има и перифрастичка партикула *и то*, којом се најчешће наглашава зависни члан синтагме:

(1) Ma, nekuva UOPSTE […] ali ne smeta mi to,da ja budem glavna u kuhinji.... ostale poslove ne delimo.... ma volim ga ja svakako,**bas** *takvog*.... (Женски свет 1);[4] Materijalna sigurnost je vazna u braku i svi to znamo, a mnogi brakovi krahiraju **upravo** *zbog lose finansijske situacije*. (Женски свет 2);

(1а) Zna da kuva **i to** *dosta dobro*. (Женски свет 1)

Партикуле *заиста*, *стварно* и *просто*, осим што комуникативно наглашавају предикат, истичу и истинитост тврдње изнијете исказом. У истој, припредикатској позицији и са истом вриједношћу могу бити употријебљене и партикуле *и* и *баш*:

(2) E sad, ja **stvarno** *mislim* da su duže veze pre braka poželjne, pa čak i zajednički život, jer tako **zaista** *imamo* priliku da upoznamo svog partnera i da znamo šta nas sve u zajedničkom životu očekuje. (Женски свет 2); Kod mene u kuci je glavni kuvar moj muz. [...] On **prosto** *obozava* da kuva i to radi perfektno. (Женски свет 1);

(2à) Brak je jako komplikovana stvar sa bezbroj finesa i poteskoca, tako da samo prava ljubav uspeva da premosti sve! [одговор] Da, u pravu si, brak **i** *jeste* komplikovana stvar. (Женски свет 2); [...] rekao mi je – ma, ovako ti je bolje, vidi da ima celuloze u ljusci, to ti je dobro za varenje... ovo ti je još i zdravije.... [одговор] Haha zveko **bas** *je dobar*. (Женски свет 1)

Партикула *у ствари*, која је само једном потврђена у корпусу, има нешто другачију вриједност – њоме се коригује претходно изнијета информација, и у систему партикула јој је најближи интензификатор *заправо*, за који немамо потврде на прегледаним страницама. Забиљежено је, међутим, више примјера (укупно пет) са партикулом *и* у овој функцији, што говори о томе да је за разговорни дискурс као партикула са корективном интензификаторском функцијом резервисана партикула *и*.

(2б) Zna da kuva, ali to je uglavnom ono nesto najosnovnije, a inace ne kuva jer nece....**u stvari** da ne lazem *hoce* ali jaaaako retko (Женски свет

[4] Примјере наводимо у оригиналном облику, дакле, са правописним грешкама, карактеристичном интерпункцијом, те употребом великог и малог слова. Наше интервенције тичу се уклањања емотикона и успостављања начина истицања – болдом је обиљежена партикула, а италиком елеменат исказа који је наглашен.

1); Nikada brak nije uspeo koji **i** *postoji* samo radi papira i formalnosti! (Женски свет 1).

Партикуле *баш*, *стварно* и *заиста* у нашој грађи имају приближно једнаку заступљеност (по осам, односно девет потврда),[5] док *управо* има дупло мању фреквенцију, за којом слиједе партикуле *и то*, *просто* и *у ствари*. Овакав однос у погледу заступљености асеверативних партикула је и очекиван, јер су интензификатори *баш*, *заиста/стварно* репрезентативни представници ове врсте партикула и карактеристични су за све типове дискурса, док су партикуле *управо*, *и то* и *у ствари* одлика публицистичког и научног дискурса, преко којих су, вјероватно, и доспјеле у објаве на форумима. Оно што је неуобичајено и неочекивано у овом типу дискурса јесте већа фреквенција партикуле *и*, којој наглашавање истинитости тврдње није примарна функција.

2.1.1. Типична прагматичка вриједност партикуле *и* јесте истицање једног од појмова чије присуство у свијести учесника говорног чина пресупонира постојање и других појмова обједињених неком заједничком карактеристиком. Партикулом *и*, односно њеном одричном варијантом *ни*, резервисаном за одричне исказе, уз незнатан утицај на значење исказа, могу се супституисати и друге пресупозицијске партикуле. Као таква, ова партикула је доминантна у разговорном дискурсу, а уз њу су потврђени, са неупоредиво нижом фреквенцијом, и пресупозицијски интензификатори *такође*, *још* и *чак:*

(3) Moj zna da sprema **i** *zimnicu*,pogotovo ajvar,da pojedes **i** *teglu* (Женски свет 1); Moj ne kuha, i meni je to sasvim ok. Ne volim da mi se bilo ko petlja u kuhinju; [одговор] Nevolim **ni** *ja* bas da mi se petlja u kuhinju, mnogo sudova isprlja... (Женски свет 1); Mi nismo na teretu drzave, vec sami placamo sve. Profesori postoje. *Rokovi i literatura* **takodje**. Za svaki ispit sam kupila novu literaturu, polagala sa bolonjcima. Nijedan profesor nije rekao da smo mi smetnja. **Cak** *tvrde* da mi bolje naucimo od bolonjaca. Za nas **još** *jedan* produžetak na samom kraju je naša pobeda i pobeda naših porodica i samog društva kao celine. (Политика).

2.1.2. У разговорном дискурсу су евидентиране и партикуле чије је основно значење сужавање, односно рестрикција. Уз типични рестриктор *само*, забиљежена је и партикула *једино.*

(4) A sto se tice pravog vremena, **jedino** *pravo* je ono kad pronadjes pravu osobu i nista drugo! [...] Brak je jako komplikovana stvar sa bezbroj finesa i poteskoca,tako da **samo** *prava ljubav* uspeva da premosti sve! (Женски свет 2).

Са рестриктивном вриједношћу, уз информацију да издвојени појам представља задовољавајући минимум, у корпусу су регистроване партикуле *макар* и *бар*:

[5] У раду, због ограниченог простора, наводимо по један или евентуално два карактеристична примјера за сваку од партикула.

(4а) Ali recimo dok sam radila duze od njega uvek je imao dobru volju da nesto sprcka – **makar** *najjednostavnije*, al znaci!!! (Женски свет 1); Postoji li roditelj koji **bar** *jednom* nije tako nahranio dete ili mu dete nije prespavalo u krevetu? (Бебац).

2.1.3. Партикулама са функцијом наглашавања комуникативно најважнијег елемента исказа припадају и адверзативно-концесивне ријечце *ипак* и *опет*, које се од осталих јединица ове врсте разликују по томе што уравнотежују међусобно супротстављене садржаје.

(5) [...] Sto se tice doba u kom bi trebalo stupiti u brak, ja bih samo govorila o donjoj granici Neko ko ima 15 ili 16 godina **ipak** *je jos uvek dete u svojoj biti* i ma koliko da ima iskustva u zivotu, **ipak** *mislim* da ne moze u potpunosti shvatiti odgovornosti i obaveze koje brak nosi. (Женски свет 2) […] Ja stvarno vjerujem da vrlo malo roditelja ide svjesno da nanese fizičku bol svom djetetu, ali ih **opet** *kvrcne* po guzi i kaže ma ne boli to ništa! Kakav onda efekat ima to kvrcanje po guzi? (Бебац).

2.2. Осим партикула које служе за истицање комуникативно најважнијег елемента исказа, у разговорном дискурсу је очекивана и употреба јединица којима се истиче степен заступљености особине. Међутим, сакупљени корпус је показао да такве партикуле имају сужену употребу, а да њихову прагматичку вриједност преузимају прилози (*јако*, *много, апсолутно*) који као секундарну могу имати и функцију градуативног појачавања. Регистровано је неколико примјера употребе типичних градуативних партикула *врло* и *веома*, као и партикуле *све* и *још*, које појачавају компаративни степен:

(6) Prosto svako od nas ima svoju **vrlo** *subjektivnu* i **veoma** *objektivnu* pricu i razlog produzenog studiranja. (Политика);

(6а) Imam 23 godine, dugu vezu, planove...ali sto sam starija, **sve** se *teze* usudjujem na taj korak, nekako se plasim mnogih stvari koje brak donosi. (Женски свет 2); Upravo se prelaskom na Bolonju studije produzavaju **jos** *vise*. Sta je onda cilj ministra, da duge studije **jos** *vise* produzi, pricajuci da je dugo studiranje problem? (Политика).

У разговорном дискурсу се јавља и перифрастичка градуативна партикула *и те како* којом је могуће наглашавати и предикат, имајући притом у виду нарочит начин вршења радње:

(6б) **Itekako** *zna* da kuva, sve on to polako, pa isprobava, od nicega svasta napravi. Jedino ostavi brdo sudova, pa dok se snadjem u kuhinji... (Женски свет 1).

2.3. За разлику од градуативних партикула, чија је фреквенција у анализираном корпусу сразмјерно ниска, једна од доминантних карактеристика разговорног дискурса јесте употреба партикула којима се емотивно-експресивно, односно емфатички истиче цијели исказ или неки његов дио. Управо разговорни дискурс омогућава издвајање овог типа партикула, због чега их П. Мразовић ([2]2009) назива *конверзационима.* Ми се, због њихове прагматичке вриједности, ипак опредјељујемо за термин *емфатичке партикуле*.

На прегледаним интернет-страницама забиљежена је партикула *па*, сама и у комбинацији са партикулом *још,* затим партикуле *само*, *хајде*, *бре, ма*, *е*, које такође служе са ескпресивно-емотивно истицање исказа или његовог дијела.

(7) Ne slazem se zakonom, **pa** skoro *uopste*. (Бебац) **Pa** *s*amo u mom okruzenju ima primera gde su deca bas zanemarena u svakom smislu, i niko nista..… Zakon, **pa jos** *takav*.....… (Бебац);
...kad se **samo** *setim* – jednom sam imala neki grip i zamolim ga da mi donese beli luk da jedem...kad on doneo beli luk u ljusci... (Женски свет 1)
E pa, *ovo je stvarno mucenje za ljude*. Pustite ih, ne izmisljajte kojekakve stvari. Odlaze mladi, prazni se Srbija. **Ajde** *naterajte* i ove da odu! (Политика);
Ma *batina* **bre**. Da su mene roditelji barem malo bili, msm da bih bila bolja sto se tice ponasanja prema njima...I skole (Лептирица).

Иако наша грађа не пружа потврду за њих, у овом типу дискурса се јављају и многе друге партикуле које емотивно-експресивно појачавају исказ, нпр. *ама, ала(ј), та*, етички датив, емфатички акузатив итд. (в. Јањушевић Оливери 2018). Типична позиција већине емфатичких партикула јесте иницијална, што им и отвара могућност да улози експресивно-емотивног појачавања придодају и улогу дискурсних конектора.[6]

3.0. Већ је у литератури скретана пажња на улогу ријечци у обликовању текста или дискурса (Ристић 2004, Бадурина 2008, Чудомировић 2009). У досадашњим истраживањима узимане су у обзир углавном модалне ријечи и њихова кохезивна улога, док се на такву улогу партикула само спорадично указивало. Разлог томе је, свакако, и непостојање јасног критеријума за диференцирање партикула од везника, са једне, и од узвика, са друге стране.

Полазећи од одређења партикула које смо дали у уводу, у наставку истраживања приказујемо партикуле које у разговорном дискурсу служе не само за наглашавање него и за прецизирање смисаоних односа у дискурсу. Ту се, када је у питању разговорни дискурс, у првом реду издваја класа емфатичких партикула, а као кохезивно средство могу бити употријебљене и неке од партикула које примарно служе за комуникативно наглашавање исказа.

3.1. Међу емфатичким партикулама улогу конектора у разговорном дискурсу најчешће имају партикуле *па* и *е*, а у истој улози се, у нашем корпусу, јавља још и партикула *ма*, као и емфатички употријебљена партикула *и*.

(8) **pa** jeste izasla iz raja naravno, mada se sve moze rijesiti i razgovorom (Лептирица);
Ja to uradila sa celih 30 godina. Za mene to bilo pravo, jer sam tek tada nasla Pravog. Zao mi jedino zbog dece sto nisam ranije. [одговор] **Pa** dobro, kazu da je najbolji period za radjanje dece izmedju 25 i 35... (Женски свет 2);

[6] С. Ристић (2004: 508) под *дискурсним конекторима*, у које, поред партикула, спадају и везници и прилози подразумијева „експоненте *кохезије семантичког типа*", који служе за повезивање прагматичких и когнитивних садржаја дискурса.

Ma batina bre. Da su mene roditelji barem malo bili,msm da bih bila bolja sto se tice ponasanja prema njima... I skole (Лептирица);
Moj zna da sprema i zimnicu, pogotovo ajvar, da pojedes i teglu, [одговор] **E**, moj to jos nije probao, jer nam uglavnom sprema moja majka. (Женски свет 1);

(9) Naravno da se pozivamo na svoja prava!!**Pa** valjda smo pravna drzava a ne kameno doba! (Политика);
I ja sam takva. On donese od mame (njegove) pitu, i hvali je na sav glas, pa ja onda brže bolje sutradan napravim i slatku i slanu, samo da i moju hvali **Ma**, prepredeni su oni, namerno to rade (Женски свет 1);
Moj muz zna sve da sprema cak me nekim stvarima naucio..a sada samo ja kuvam, jedino rostilj **e** tu je glavni...iskreno vise volim ja da sam glavna sto se tice kuvanja.… (Женски свет 1);
(...) Ima dosta ljudi koji su socijalni slučajevi, moje komšije na vikendici npr nemaju u kuci WC, djecu tušira u velikoj banjici grijući vodu na šporetu i slično, djeca su joj kulturna, vaspitana, izuzetno uredna i odlični učenici. „**E sada** pošto oni nisu djeci obezbjedili, osim velike ljubavi, pažnje, razumjevanja i vaspitanja ništa drugo" njima treba oduzeti djecu jer eto nemaju, konkretno taj wc! (Бебац);
Mislim da će ovo biti debelo zloupotrebljeno. Mada mi kao država se busamo u grudi kako donosimo promene, **e pa** neke stvari ne treba menjati. (Бебац).

Иницијалним *па*[7] и *ма* у дијалошкој реплици потврђује се туђи претходно изнијети став (у оба наведена примјера тај став је оличен у пословици *Батина је из раја изашла*), док се партикулом *е* на почетку реплике супротставља њен садржај претходећим тврдњама саговорника. Уз партикулу *па* на почетку реплике често се употребљава и прилог *добро*, чиме се још јасније истиче однос сагласности. Исту вриједност ове партикуле имају и као дискурсни конектори у склопу реплике (примјери 9). Партикула *е*, поготову када је праћена партикулама *сада*[8] и *па*, изражава однос контраста и супституентна је конектором *али.*

И партикула *и*, употријебљена на почетку исказа са циљем да истакне чуђење или негодовање говорног лица поводом пропозиције, поред интензификаторске, има и улогу дискурсног конектора. Примјер (10) показује да се такво *и* може наћи и на почетку (реторичког) питања, али, по нашем мишљењу, исказ са емфатичким *и* би морао имати узвичну интонацију, иако дискутант на форуму није тако обиљежио своје исказе.

---

[7] Иако уочава да се *па* у овој позицији не понаша на идентичан начин као хомоформни му везник, као и да уноси експресивност у исказ, Чудомировић (2015: 175–177) овакво *па* сматра везником.

[8] Ријечцу *сад* Ј. Чудомировић (2009: 291) такође третира као текстуални конектор и напомиње да се она често употребљава у склопу конекторских исказа *е сад*, *а сад, и сад.*

(10) Hoce li to biti nesto na ovu foru?
Error! Hyperlink reference not valid.
I da li mislite da je ovo tacno.? Pa sve i da jeste prilicno je glupavo. Postoji li roditelj koji bar jednom nije tako nahranio dete ili mu dete nije prespavalo u krevetu? **I** za to se oduzimaju deca... (Бебац).

3.2. И пресупозицијске партикуле, захваљујући свом значењу проширивања, видљиви су сигнали контекстуалне укључености исказа. Међутим, улогу правог дискурсног конектора, којим се експлицира природа везе међу дијеловима текста, има партикула *такође,* и то када се нађе у иницијалној позицији исказа или реплике.

(11) Zanimljivo je, da je ministar gospodin Šarčević isticao i kako će pre prelaska na Bolonju biti jasno definisani uslovi prelaska [...] **Takođe** treba se setiti i ostalih izjava ministra gospodina Šarčevića datih pre samo godinu dana. (Политика); Moj suprug ume da kuva,voli da kuva razna jela, narocito voli da nas iznenadi sa kineskom hranom, riblju corbu bolje kuva od mene moram priznati. [...] [одговор] **Takodje** anaana i moj isto tako...pravi kinesku hranu, riblju corbu, mesi pizzu i hleb. Sve to su njegovi specijaliteti i ja se u njih nemesam. (Женски свет 1);

(11a) Ne slazem se zakonom, pa skoro uopste. [...] **Takodje**, skoro sam citala jedan clanak koji ima doticnih tacaka sa ovim o cemu ovde pricamo i mislim da je jako lepo napisan, i predocava neke stvari koje, mozda, i nisu tako lake za uocavanje. (Бебац).

Како је већ утврђено, „конектор *такође* означава да садржај који следи представља наставак претходног садржаја, који се њиме проширује у истом смеру" (Чудомировић 2009: 291). Међутим примјер (11а) показује да *такође* може бити употријебљено као конектор који само најављује проширивање дискурса, при чему његов наставак може донијети и нову тему. С обзиром на то да је у исказима наведеним под (11) са истом прагматичком вриједношћу проширивања употријебљена партикула *и*, ријечца *такође*, са семантичко-прагматичког аспекта, представља плеоназам. С друге стране, као дискурсни конектор, она олакшава рецепцију текста.

И партикуле засноване на значењу сужавања могу бити видљиви знаци смисаоних односа у дискурсу. У тој улози, са по једним примјером, у нашем корпусу су забиљежене партикуле *само* и *једино*, при чему се њихово значење рестрикције претвара у значење релативизовања:[9]

(11) Zna da kuva i to dosta dobro. **Samo** nema baš vremena za to, tako da sam glavni kuvar (Женски свет 1); Itekako zna da kuva, sve on to polako, pa isprobava, od nicega svasta napravi. **Jedino** ostavi brdo sudova, pa dok se snadjem u kuhinji... (Женски свет 1).

[9] Чудомировић, поред овог, наводи и значење оспоравања, када је у питању конектор *само* (Чудомировић 2009: 291).

Најближи синоним партикулама *само* и *једино* у наведеним примјерима јесте адверзативни везнички конектор *али*.

Улогу релативизатора садржаја изнијетог претходним исказом има и адверзативна партикула *међутим*, која је једном потврђена у нашем корпусу:

(12) Ranije sam mislila da je pravo vreme za zenu 26 do 28 godina... Chak sam mislila i shto kasnije – to bolje. **Medjutim**, sad mislim da je pravo vreme za brak onda kad se nadje prava osoba, kad god to bilo, jer mozda ce u vreme koje mi smatramo pravim naici pogreshna osoba... (Женски свет 2).

4. На основу прегледа грађе, чији смо само дио навели у овом раду, закључујемо да су у разговорном дискурсу најразноврсније асеверативно-фактивне и емфатичке партикуле. Анализа је уз то показала да поједине партикуле, у зависности од контекста у коме су употријебљене, могу имати различите прагматичке вриједности, што свједочи о томе да су у питању „функцијске јединице", које немају лексичко, већ прагматичко значење.

4.1. С обзиром на то да се разговорни дискурс темељи на размјени ставова, при чему је поједине дијелове потребно нагласити или пак истаћи истинитост изнијетих тврдњи, сасвим је очекивана и оправдана употреба партикула асеверативно-фактивног типа. Овај вид комуникације захтијева и повезивање елемената обједињених истом карактеристиком, при чему се на плану контекста једни елементи истичу, а други се подразумијевају, те је испитивани тип дискурса отворен и за пресупозицијске партикуле. Осим ових, у разговорном дискурсу евидентирана је и употреба рестриктора *само* који је сличан како асеверативним, тако и пресупозицијским партикулама, јер се њиме на фону контекста истиче елеменат исказа који је, у односу на сличне елементе, издвојен посједовањем неке карактеристике. Најнижу фреквенцију имају партикуле адверзативно-концесивног типа.

У овом типу дискурса ријетке су и градуативне партикуле, а разлог томе јесте употреба конкурентних средстава – прилога (*јако*, *много*, *апсолутно*), којима се такође може истицати степен заступљености особине.

Разговорни дискурс као тип комуникације који се одликује дијалогичношћу, експресивношћу и спонтаношћу омогућава употребу јединица којима се емотивно-експресивно наглашава исказ или његов дио. Такве партикуле, које смо назвали емфатичкима, модификују илокутивни аспект исказа, уносећи у њега значења неочекиваности, противљења, убјеђивања итд.

4.2. Емфатичке партикуле се употребљавају и у улози дискурсних конектора. Посебну важност за уобличавање дијалога као јединственог дискурса имају партикуле које се налазе на почетку реплике. Као текстуални конектори, емфатичке партикуле указују на то да су дијелови дискурса међусобно у односу сагласности (*ма, па*) или супротстављања (е).

Партикуле чија је примарна функција истицање комуникативно најважнијег елемента, када су употријебљене као текстуални конекотри, изражавају односе проширивања претходног исказа или реплике (*такође*) и релативизовања претходног садржаја (*само, једино, међутим*). Прегледом грађе смо

утврдили да су ови конектори прилично ријетки у разговорном дискурсу, јер су их, по свој прилици, истиснула друга конкурентна средства. На примјер, најчешћа партикула не само разговорног него и било ког другог типа дискурса – партикула *и* – у стању је да искаже односе који се обиљежавају дискурсним конектором *такође*. С друге стране, односи релативизовања, контрастирања или, најшире узето, супротстављања – у разговорном дискурсу се везују за везничке конекторе *али* и *а*, којима обилују и прегледане интернет-странице.

ИЗВОРИ

Бебац: https://www.bebac.com/forum/index.php?/topic/3224-mo%C5%Bee-li-zakon-da-vaspitava-na%C5%A1u-decu/ 18. VIII 2019.

Женски свет 1: https://www.zenskisvet.com/forum/tema/925-2/Da-li%E2%80%94on.html 17. VIII 2019.

Женски свет 2: https://www.zenskisvet.com/forum/tema/2-1/Pravo-vreme-za-brak.html 17. VIII 2019.

Лептирица: https://www.leptirica.com/forum/moja-porodica-24/da-li-je-batina-iz-raja-izasla/ 18. VIII 2019.

Политика: http://www.politika.rs/scc/clanak/436149/Stari-studenti-se-pozivaju-na-svoja-prava#komentari 22. VIII 2019.

ЛИТЕРАТУРА

Бадурина 2008: L. Badurina, *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Rijeka: Izdavački centar.

Јањушевић Оливери 2018: А. Јањушевић Оливери, *Интензификаторске партикуле у савременом српском језику*, Косовска Митровица: Филозофски факултет; Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Ковачевић 1998: М. Ковачевић, Диференцијација партикула и хомоформних (дијелова) везника, у: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа, 246–257.

Мразовић ²2009: P. Mrazović [u saradnji sa Zorom Vukadinović], *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Половина 1999: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd: Čigoja štampa.

Ристић 1999: С. Ристић, Партикуле и њихови функционални еквиваленти, у: С. Ристић, М. Радић-Дугоњић, *Реч. Смисао. Сазнање*, Београд: Филолошки факултет, 93–117.

Ристић 2004: С. Ристић, Партикуле као јединице семантичке кохезије, *Српски језик*, IX, 505–514.

Чудомировић 2009: Ј. Чудомировић, Речце као текстуални конектори у савременом српском језику, *Књижевност и језик*, LVI/3–4, 277–295.

Чудомировић 2015: Ј. Чудомировић, Семантика и прагматика саставних одн. супротних напоредних везника *и*, *па*, *те*, *а*, *али*, *него* [докторска дисертација], Београд: Филолошки факултет http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4868/Disertacija495.pdf?sequence=1&isAllowed=y 20. VIII 2019.

Анна М. Янюшевич Оливери

ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ ЧАСТИЦ В РАЗГОВОРНОМ ДИСКУРСЕ

Р е з ю м е

Частицы, как единицы прагматического уровня, представляют собой факультативные члены высказвания, основной функцией которых является функция модификации, реализуемая как коммуникативное, градуативное или эмоционально-экспрессивное усиление. Частицы играют важную роль также в процессе организации дискурса, причем данные единицы встречаются в виде коннекторов, точнее – формальных показателей смысловых отношений в дискурсе. Анализ, проведенный в данной работе, показал, что в разговорном дискурсе разнообразные утвердительные и усилительные частицы, в зависимости от сферы употребления, могут иметь различные прагматические значения. Оба типа частиц, в особенности в начале высказывания, могут служить коннекторами для обозначения семантической связи между частями дискурса.

Ключевые слова: частица, интенсификатор, коннектор, разговорный дискурс.

811.163.41’27"17/18"
811.163.41-26”17/18”
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch8

Александар М. МИЛАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 08.06.2020.
Прихваћен: 15.07.2020.

МОГУЋНОСТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ СРПСКОГА РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА У СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОХИ

У раду се указује на теоријско-методолошка ограничења која спречавају ваљану реконструкцију разговорног језика у славеносрпској епохи. Она произлазе из недостатака јединих релевантних текстова из 18. и 19. в. (дијалога у књижевним делима, дијалога у разговорницима и филолошких расправа и граматика), а који су узроковани актуелном језичком ситуацијом и поетичким начелима стилских формација.

Кључне речи: разговорни језик, говорни језик, народни језик, колоквијализам, дијалог, разговорник, језик комедије.

1. Терминолошка разграничења у дијахронијској србистици. Појам и термин *разговорни језик* отварају бројна теоријско-методолошка питања, о којима нас информише чак и површни увид у лингвистичке терминолошке речнике и основну литературу. У србистици разграничавање између термина *разговорни*, *колоквијални* и *говорни језик* није ни доследно ни стабилизовано јер између ових термина и има и нема синонимског преклапања, а различити аутори овим терминима дају и различито значење.[1] У односу на истраживања посвећена савременом језику, још је компликованија слика у дијахронијској србистици, пре свега због магловитости распрострањеног термина *народни језик*, који се појављује као конкурентан наведеним терминима.[2] Термин *народни језик*, одомаћен у србистици и под утицајем терминолошких решења у руској славистици у 19. и 20. в., овде постаје хипероним за дијалекте, али се њиме неретко описују и говори у градским срединама (као у случају описа генезе и функционисања славеносрпског језика на простору данашње Војводине).[3] Урбана средина описује се као „градска”, али и као „грађанска”

* aleksandar.jus@gmail.com

[1] Уп. податке које наводе Симеон 1969 и СХЈ 1972.

[2] Термин *народни језик* био је прихваћен и устаљен и у књижевној историји. Уп. нпр. дела Јована Скерлића у којима описује српску књижевност у 18. и 19. в.

[3] Уп. нпр. Суботић 1989: 5. В. коментаре везане за овај термин у Гутков 2005: 62–63.

(Јерковић 1972: 285), а издвајају се углавном њене лексичке специфичности. О „народним речима" и „народним пословицама" као типичним репрезентима народног језика у књижевном тексту писао је већ Милован Сучевић (1914: 6–7) у првој студиозној анализи Доситејевог језика, што указује на нови методолошки проблем: да се под народним језиком није подразумевао само скуп дијалеката већ и фолклорни језик, што ни у новијој литератури неретко није разграничено.

Терминолошка слика постаје још сложенија детаљима уколико се у обзир узме и неустаљена терминологија коју су користили српски филолози у 18. и 19. в. (уп. Мацановић 2018). Образлажући, на пример, свој избор између термина *општи језик* и *прост језик* и увиђајући пејоративне конотације другог, Јован Хаџић писао је у форми дијалога: „Сл. Зашто обштегъ, а не простогъ? Я не знамъ, шта є простъ єзыкъ, само знамъ, да онимъ истимъ говори и простъ и непростъ; нити има какавъ други, кои би се овомъ противоставити могао: дакле се пре може општи єзыкъ назвати, него простъ, да се одъ особитогъ, коимъ само гдикои говоре, може разликовати."[4] *Особити језик*, према сажетом Хаџићевом опису, могао би бити дијалекат, али и поједине форме социолеката. Иако је Хаџић тврдио да постоји само један општи језик којим „говори и прост и непрост", Михаило Стевановић (1964: 29), описујући језик Захарија Орфелина, Емануила Јанковића и Павла Соларића, констатује социјално раслојавање: „Али се у пракси ови писци, сем последњег, нису ни наслањали на простонародни; већ на језик 'изображеније класе'."

2. Могућност реконструкције разговорног језика. Није чудо што ниједан историчар српскога књижевног језика у својим расправама није дубље покретао питања разговорног језика јер би у таквим анализама заправо непрекидно измицао објект истраживања.[5] Наиме, сваки *текст* који би се могао посматрати као „одраз" некадашњег разговорног језика у писаном изразу немогуће је упоредити са оригиналом, односно са тонским записом разговора.[6] Стога смо осуђени на нужну теоријско-методолошку омашку: да уверљивост некадашњег опонашања разговорног језика анализирамо и вреднујемо узимајући мерила постављена на основу анализа савременога српског језика, базирана на описима и анализама тонских записа снимљених разговора (уп. нпр. Половина 1987). Анахроничност таквог поступка не морамо доказивати.

Стога су у србистици и даље изазовна питања како и колико можемо реконструисати разговорни језик у прошлости, и на основу којих текстова. За тзв. „предвуковски период", као и за друге из српске историје, ова питања се морају сагледати и из угла дијахронијске стилистике, полазећи од појмова *стил* и *жанр*. Увид у текстове из друге половине 18. и прве половине 19. в. указује да некадашњи разговорни језик можемо покушати да реконструише-

[4] Наведено према Суботић 1989: 11. Хаџићевом термину *општи језик* по обиму тј. захвату ближи се савремени термин *просечни језик*, чији је творац био Јован Кашић (1969).

[5] Семантичку опозицију између термина *говорни језик* и *разговорни језик* у овом раду поистовећујемо са опозицијом *говор* : *разговор*.

[6] Значајан помак дијахронијска србистика добила је преоријентацијом анализе са језика на текст који се посматра као конкретна манифестација језика, покренутом монографијом Ане Кречмер (1989).

мо на основу три врсте извора: а) књижевних текстова у којима се тежило миметичности, б) тзв. *разговорника*, в) некадашње филолошке литературе. Што се дубље иде у прошлост, реконструкција разговорног језика све је релативнија будући да је више него ретка била потреба да се прецизно и верно запише и опише неформални, спонтани разговор из животне свакодневице.[7]

3. Два смера стварања славеносрпског језика. Настанак славеносрпског језика директна је последица српске језичке ситуације у 18. в., створене на барокној поставци о триглосији, као и односа између ниског, средњег и високог стила у њој. Како је средњи стил, односно славеносрпски језик, настајао укрштањем особина високог стила (рускословенског језика) и ниског стила („народног језика"), од почетака истраживања су се постављала питање које особине „народног" тј. „говорног језика" су продирале у рускословенски језик, када и како. Првобитна поставка о „вернакуларизацији" (србизацији, посрбљавању) рускословенског језика успостављена је истраживањима Александра Младеновића, који је доказао да је славеносрпски језик „од свога почетка био усмерен и отворен према српском народном језику" (Младеновић 2008: 197), а његова „србизација" је вршена „помоћу језичких особина данашњег екавског шумадијско-војвођанског дијалекта" (Младеновић 2008: 195–196). Овај смер развитка детаљно је описиван у радовима аутора из новосадске школе (А. Албијанић, Ј. Јерковић, Ј. Кашић, П. Херити, Љ. Суботић, Ј. Нуорлуото).[8] Другачији смер настанка славеносрпског језика, везан за стилско уздизање „народног језика", остварен углавном у Црној Гори, управо се описује кроз нова истраживања Исидоре Бјелаковић (2019а, 2019б).

3.1. У радовима наведених аутора термин *говорни језик* употребљава се веома опрезно, док термина *разговорни језик* нема. На пример, када се Орфелин у чувеном предговору *Славеносрпског магазина* (1768) позивао на „књиге на собственномъ своемъ (т. е. съ коимъ говоретъ) езыку", ову конструкцију Младеновић (2008: 185) одређује на следећи начин: „Поменути Орфелинов *сопствени језик*, тј. говорни језик појединих европских народа, за Србе би – иако у томе нису сви сагласни – наравно, требало да буде *српски језик* или *славенос(е)рпски језик* како се још онда а нарочито касније често звао, или *наш језик* како га Орфелин назива на једном месту у предговору овога свога часописа". Младеновићево увођење термина *говорни језик* у овом цитату није даље праћено објашњењем, али се из анализе види да се он поистовећује с термином *народни језик*.[9] Тако је, уосталом, било у читавом Младеновићевом опусу: у монографији *О народном језику Јована Рајића* он констатује да

[7] Појам *свакодневице*, значајан за тумачење *разговорног стила* и *разговорног језика,* описан је у стилистици у Симић/Јовановић 2002.

[8] Исти смер анализирали су и Никита Толстој (2004: 130–134), Владимир Гутков (2005: 61), Александар Албијанић (2010: 64–71) и др.

[9] Стихови песме „Плач Сербији" написани су „српским народним језиком", али са неизбежним славенизмима (Младеновић 2008: 187); *Аритметика* Василија Дамјановића написана је „у великој мери српским народним језиком уз употребу, нарочито у предговору, и славенизама" (Младеновић 2008: 191); Рајић штампа *Катихизис* „на српском народном језику уз употребу, наравно, и појединих славенизама" (Младеновић 2008: 192), и сл.

се у писаном виду тадашњег књижевног језика „региструју у извесној мери и типичне особине говорног језика" (Младеновић 1964: 9).

3.2. Термин „народни језик" је за Јована Кашића подразумевао и фолклорни и говорни језик. Говорни језик, у жељи за прецизнијим описом, именује и као „живи народни говор", који илуструје конструкцијама „које су или готове преузете из народног језика, или су рађене по узору на живи народни говор" (Кашић 1968: 144–145).[10] Иако не уводи термин *разговорни језик*, Кашић (1968: 145) о њему говори кроз опис дијалога Видаковићевих јунака: „Не само да су Видаковићеви јунаци употребљавали устаљене изразе које налазимо и у народном језику него су често и говорили онако како су разговарали Видаковићеви савременици. Ако у тим разговорима и нађемо неку рускословенску реч или облик, то не мења саму суштину дијалога који је потпуно у народном духу." Наведени цитат показује да маркере разговорног Кашић (1968: 145) препознаје првенствено у разговорним фразеологизмима и устаљеним изразима, али и у „употреби појединих речи и израза који су особина говорног језика, у првом реду примитивнијих средина": *море*, *бре*, *богме*, речце *та* и *е* „у почетку говора", вокативи *синко* и *сине* и сл. Такође, на другом месту у монографији Кашић (1968: 111) указује и на синтаксичке „краће конструкције" у дијалозима „који су често преношење живе говорне речи у писане текстове". Иако је прецизно детектовао одређене особине разговорног језика, Кашић (1968: 145) у закључку ипак промашује стилистичку суштину, сматрајући да се у њима „у извесној мери" огледа „неизграђеност књижевног језика", а не наглашавајући Видаковићеву жељу да актуелизује говор својих јунака и ликова. Није помогло ни што је претходно на истом месту овај Видаковићев језички поступак повезао и са ширим стилским контекстом дијалога: „Често се разговори који одговарају говорном језику воде у помало шаљивом тону".

3.3. У Доситејевој аутобиографији и *Баснама*, регистровала је Херта Куна (1970: 170), реченица је „ne samo znatno kraća i razumljivija nego i veoma živa i po strukturi bliska rečenici narodnih pripovijedaka". Појам *живог* опет се, као и код Ј. Кашића, везује и за фолклорни и за народни језик, тј. дијалекат: „Osim toga, i kod Dositeja ima dosta često rečenica sa elipsom predikata, što je jedna od osobina sremskog govora" (Куна 1970: 170). Описујући Доситејеву лексику, Куна (1970: 252) уводи и термин *колоквијални језик*, сматрајући да су турцизми по правилу његов саставни део, „koji je ušao u Dositejeve spise pod neposrednim impulsom želje da se što više pribiži govoru naroda".

3.4. За Питера Херитија (1983), аутора монографије *Књижевни језик Емануила Јанковића*, *говорни језик* и *народни језик* прави су синоними.[11] Он у закључку на више места говори о Јанковићевом „народном језику" (Херити 1983: 311), док тај израз Маринковић (1966: 529) описује као језик „близак или, чак, идентичан обичном говору краја из којег је водио своје порекло. Појам *говора* прецизиран је, дакле, атрибутом *обичан*. За Никиту Толстоја

[10] Примери: *ако ти је живот мио*, *никуд ни мађи*, *но камо та срећа*, *једно другому до ува* и сл.

[11] Уп. опис деловања писаца „који су такође веровали у могућности једног књижевног српског језика проистеклог из говорног, односно народног" (Херити 1983: 6).

(2004: 122, 123) у Јанковићевом препеву *Терговаца* чува се (у преводу на српски језик) „аналогни прост разговорни језик", што се потом значајно терминолошки прецизира: „Може се говорити о томе да је у преводима Е. Јанковића доследно спроведен типично разговорни стил језика, по свој прилици војвођански градски коине." Термин *градски коине*, нажалост, у дијахронијској србистици још увек није довољно теоријски разрађен.

4. Разговорни језик у граматикама и језикословним расправама. Почетак 19. в. довео је, кроз интересовања за реформу ћирилице, и до ближег интересовања за фонетске црте говорног језика. Расправе Павла Соларића, Саве Мркаља и Вука Караџића упознају Србе и са начелом „пиши као што говориш", које у оба своја тумачења вуче ка српском народном тј. говорном језику.[12] Несумњиво је да је Вук ово начело увек везивао за *говор*, и то *говор народа*. Запажа се и Вукова еволуција у тумачењу значења Аделунговог (потом Соларићевог и Мркаљевог) начела од оног уско правописног па до оног схваћеног у ширем књижевнојезичком контексту. У почетку то је ортографски принцип: „Пак зашто да се рѣчи изврћу, и да се другчіе пишу него што се говоре? (Караџић 1968: 17); „но наїпосле ми се учинило да їе овако наїлагше дотерати Сербско Правописанье под оно заглавље: Пиши, као што говориш; а читаї, као што їе написано (Караџић 1968: 31). Међутим, већ у Вуковој *Другој рецензији српској* читамо савет: „проды се поправляня езыка ; него пиши, као што народъ говори, па ако не узваля, не ћешъ ты быти кривъ, него народъ, као и у свима осталымъ (како старымъ, тако и новымъ) езыцима" (Караџић 1968: 195). Критеријум *као што народ говори*, који први пут у српској култури постаје средишњи, не подразумева у новом Вуковом тумачењу само фонетску страну израза, већ комплетну језичку структуру.[13] Све до Вукове *Писменице* (1814) и *Српског рјечника* (1818), праћеног *Српском граматиком*, ми, нажалост, немамо детаљније филолошке описе српског „народног" језика, па зато и одговор на загонетку *говорног* и *разговорног језика*, нарочито многих њихових синтаксичких и прагматичких особина, остаје већим делом у магли. Управо је питање инвентара графема у српској ћирилици, те првенствено статуса графема <х>, <ф>, и <ц>, утицало на веће занимање не само филолога за говорни језик, нпр. и у делу Луке Милованова Георгијевића. У средишту интересовања нашла се тада и она фонетска страна говорног језика која свој одраз није налазила директно у инвентару писма:

> Србльи говоре у брзомъ изговору рашта, мешчини, ништъ, валь да, госпръ, приль, ча (приль и ча найвише по Бачкойн. п. приль Іова, ча Пая) и т. д. мѣсто ради шта, мени се чини, ништа, валяда, господаръ, прїятель, чича ; али тркъ, крвъ, гркъ, трнъ, дрво, грмъ и т. д. они тако изговараю, макар иза гласа выкали, или на уво еданъ другомъ шаптали (Караџић 1968: 191).

[12] Обично се ово начело тумачи у контексту залагања за фонолошки (фонетски) правопис ослоњен на црте народног језика, али и у значењу „'piši kao što misliš', tj. kako je u onom jeziku kojim izričeš misli" (Могуш 1987: 92).

[13] „И я велимъ Србски, али како Србски? Мы велимо онако, као што народъ говори: Склоненїя, сопряженїя и Синтаксисъ (едномъ рїечи сву Грамматику) морамо узети одъ пастыра и одъ орача ; а за остало ћемо се договарати" (Караџић 1968: 191).

Концепција граматике Јосифа Добровског, коју су преузимали и наши граматичари, није, међутим, погодовала описима говорног и разговорног језика јер у њој нема описа лексике и синтаксе, нарочито оне говорне, нити било каквих социолингвистичких, стилистичких или прагматичких напомена.

5. Књижевни текст и реконструкција разговорног језика. Специјални функционални стилови (научни, публицистички, административни), који су се зачињали у предстандардној епохи, само су у одређеним сегментима, пре свега лексичком и фразеолошком, могли указати на особине говорног језика. Тако, на пример, разговорну фразеологију срећемо и у тадашњим дневним новинама (Милановић 2013: 204–210), али и у првим Вуковим расправама.[14] Друге особине разговорног језика стога ваља тражити пре свега у књижевним делима. Књижевноуметнички стил, као одувек отворен за утицај (раз)говорног језика, најсигурнији је извор колоквијализама. Стилистичка анализа мора водити рачуна о чињеници да су колоквијализми у књижевности – нарочито у предвуковској епохи, а и током стандардизације језика – могли бити стилски мотивисани и немотивисани: први активирани свесно, дакле као стилеме, други су пак били плод омашке, непажње, те немају стилску вредност. Јасно је да црте разговорног језика пре свега треба тражити у тадашњој драми, али су многи колоквијализми већ анализирани и у различитим жанровима прозе, нпр. у путописима.[15] Снажан утицај говорног језика регистрован је и у тзв. „календарској књижевности", алманасима, календарима и забавницима, штиву које је одређивано и као „књиге за народ" или „пучке књиге". У „календарској књижевности" је постојала „тежња уредника и издавача да директно успоставе дијалог са народом, да остваре потпуну комуникацију са најширим слојем читалачке публике" (Матицки 1986: 32, 51).

5.1. У прози би колоквијализме ваљало очекивати пре свега у *дијалозима* књижевних јунака и ликова, на основу чега би се могла анализирати уверљивост или пак извештаченост говора, односно, изражено социолингвистичком терминологијом, *говорних чинова* (Радовановић 2003: 159–162). Стилска недаћа писаца епоха сентиментализма и класицизма лежала је, међутим, у чињеници да је синтакса аутентичног живог разговора препуна недовршених реченица, елипси, огрешења и сл. Тадашњи писци, свесни ових особина, разговор су ипак по правилу улепшавали „граматикализовањем", односно пребацивањем у форму његове синтаксичке потпуности и коректности, док су аутентичност покушавали обезбедити само на фонетској и лексичкој равни, активирањем форми карактеристичних за неформалну комуникацију. Иако у дијалозима у тадашњој прози углавном има многих узвика и партикула забележених касније у Вуковом речнику,[16] нема многих говорних „поштапалица"

[14] Уп.: „Тако дебело еръ, у осталымъ речма, остае 5тый точак у колима" (Караџић 1968: 139); „но колико га мы познаемо изъ нѣговы кньига, боимосе да не рече: Слїепацъ слїепца оће да води" (Караџић 1968: 194) и сл.

[15] Уп. анализу стилскских функција речи страног порекла, хунгаризама, германизама и турцизама у тадашњим путописима (Цветковић Теофиловић 2016: 29–44).

[16] Уп. поглавља о речцама и узвицима у монографијама о језику писаца предвуковске епохе према Милановић 2014: 270–271.

као информативно нефункционалних у књижевном тексту, из културолошких разлога нема псовки и опсцене лексике, и сл. Ређе монографије у којима се засебно у односу на језик наратора описује језик књижевних јунака показују да су писци „предвуковске" епохе дијалоге чинили лексички ближим живом разговору, тј. „свакодневном језику људи ове средине" (Јерковић 1976: 135) активирањем „варваризама" из немачког, мађарског и турског језика који дочаравају специфичности градског живота.[17] Лексику страног порекла као маркере говорног језика у језику Гаврила Стефановића Венцловића већ почетком 20. в. издвојио је Владан Јовановић (1911), а у језику Доситеја Обрадовића Милан Сучевић (1914).[18] Доситејев пут, као и у другим областима, и у поступку активирања говорних германизама, романизама и турцизама следио је и пуриста Павле Соларић (Бабић 2012: 207–208).

Поетичке поставке везане за миметичност у различитим стилским формацијама (сентиментализам : романтизам : реализам) у средиште интересовања на различите начине су доводиле и проблем (не)уверљивости разговора у књижевном делу,[19] што би на књижевнојезичком плану водило, на пример, и ка анализи стилског статуса различитих славенизама. Питања на која је још увек јако тешко дати одговор јесу колико су славенизми били карактеристика градског (раз)говорног језика, да ли их је било и у сеоском разговорном језику на тлу данашње Војводине, и сл. Такве социолингвистичке напомене, нажалост, у тадашњој филолошкој литератури углавном немамо, осим оних које нуди Вуков *Српски рјечник* (1818).

Од појаве првог српског романа *Аристид и Наталија* (1801) па све до појаве српске *сеоске приповетке* у другој половини 19. в., у епохи реализма (РКТ 1992), *ауторски говор* се није конституисао по угледу на разговорни језик. Тек са појавом приповедања у првом лицу, у форми нараторовог *ја-говора* који репрезентује вуковски народни језик, а нарочито од тренутка преузимања технике сказа из руске књижевности, можемо издвајати елементе разговорног језика и у ауторском говору писаца епохе реализма. Али, већ у Видаковићевим романима, на самом почетку 19. в., аутор тежи актуелизацији говора својих јунака у дијалозима кроз активирање многих типичних маркера разговорног језика.[20]

5.2. Зато је веома значајно из перспективе сагледавања разговорног језика уважити запажања како тадашње књижевне критике, односно актуелно

---

[17] Уп. примере у Јерковић 1972: 285–286, Јерковић 1976: 135–136.

[18] Сучевић (1914: 6–7) издваја турцизме (*аман*, *атар*, *бака*, *бре*, *вилајет*, *зејман*, *есап*, *кардаш*, *пешкеш*, *терзија* и *шејтан*) и германизме (*грунт*, *најфајније*, *сапрлотирања*, *солдат*, *унтерофицир*, *тал*, *фурт* и *штрапац*) као речи „које су се већ биле одомаћиле у језику Срба", а које у „сличицама из народног живота" дају „нарочиту занимљивост".

[19] Методолошки опрез и овде је неопходан. Пишући о Стеријином сукобљавању књижевног и стварног света, Душан Иванић (2007: 34) подсећа: „И кад је имититативан, миметички, дух приповиједања се прилагођава општим текстуалним конвенцијама стилских норми, градње ликова и фабуле."

[20] „Одређене синтаксичко-семантичко-прагматичке категорије примарно се, а неке и једино, изражавају у оквиру управног говора, као на примјер, употреба вокатива, императива, узвика, узвичних, упитних и упитно-узвичних исказа, појединих типова експресивне и емоционалне лексике и сл." (Ковачевић 2012: 33).

вредновање језика и стила у дијалозима, тако и запажања књижевне историје, односно вредновање са мање или веће временске дистанце. Будући да је настајало у време настанка романа, актуелно вредновање аутентичности књижевних дијалога за наша истраживања има неупоредиво већи значај, нарочито оно изнето у Вуковим рецензијама, првим текстовима који су репрезентовали белићевско „културно мишљење" и постали темељ будућег стандардног језика. Вук у њима полази од критеријума *чистоте језика* (Караџић 1968: 126),[21] а као узоран за књижевика узима се *чист и непокварен говор народа српскога*.[22] Већ у првој рецензији, романа *Усамљени јуноша*, Вук Караџић (1968: 130–131) указује на Видаковићеве конструкције које не постоје у *говору*.[23] У другој рецензији, романа *Љубомир у Јелисијуму*, Вук Караџић (1968: 146–147) већ погађа саму суштину вреднујући уверљивост дијалога. Примери су добро одабрани, и још боље прокоментарисани. Тако Вук издваја следећи исказ из дијалога: поздравите вы Господина Бучина, да се я нѣга нимало не боимъ, бяше онъ дщерь свою болѣ чувао; она е тражила моега Сына, а не мой Сынь ню. У коментару овог Љубомировог исказа Вук Караџић (1968: 146–147) не критикује само дочаравање самога живог разговора, већ и дочаравање *говорника* и *говорне ситуације*: (- тако се одговараю зле жене – опайгоре и начжакбабе – а не Философи, као што Г. В. каже да е нѣговъ Любомиръ -).

Иако не жели да похвали уверљивост опонашања разговорног језика у дијалогу и иако не наводи критеријуме по којима је одабирао цитате, Вук Караџић (1968: 147–148, 151) ипак селектује поједине дијалоге Видаковићевих јунака који (вероватно) добро дочаравају живи разговор:

а) а слуга (Архи-Епїскоповъ) рекао му: „А елъ што младо?" „Младо и прекрасно двое дѣчице, отвѣща Светозар." Служит. „Та не пытамъ я за дѣцу, но за матерь ели млада." Светоз. „Нїе тако ни стара, али е добра сирота." Служит. „На часть Вам све добре на свѣту, само мени доведите младу и лѣпу";[24]

б) а слуге се почеле смїяти, онда он рекао: „Бога ти, еси л' ты заборавїо оно, што у С. писму пише, гладна наранити, жедна напоити?";[25]

в) а она рекла: „Яао! Ето ти ми куге, кой га бѣсъ садъ овамо донесе."[26]

---

[21] Вук Караџић (1968: 126) наглашава да у анализи књиге „прелазимо на чистоту єзыка, коимъ є писана".

[22] Будући да још немамо постојану језичку норму, вели Вук Караџић (1968: 126), српски књижевници се „(кадъ Србски пишу) мораю владати по чистомъ и непоквареномъ говору народа Србскога". И за *писани језик*, дакле, узор мора бити народни *говор*: „Кои Списатель Србскї грѣши противъ говора своґъ народа, онай грѣши противъ правила свога єзыка" (Караџић 1968: 126).

[23] У исправкама Видаковићевих решења Вукове формулације су: „Србльи кажу", „То бы Србльинъ казао", „Србльи не кажу" (Караџић 1968: 131).

[24] Добро су оживљени и чести неспоразуми у разговору, али и распрострањене фонетске црте разговорног језика, кроз форму /jel/, као и карактеристичне лексеме, попут иницијалног *та*.

[25] Разговорна конструкција *Бога ти* и форме /jesil/ и /naraniti/ и даље сведоче о вештој актуелизацији дијалошких исказа Видаковићевих јунака.

[26] Уз узвик *јао* и речцу *ето*, утисак живог разговора дочарава и разговорна конструкција *који га бес донесе*.

Вредан је похвале и Видаковићев напор да на фонетској (*познајес*, *деристе*, *досло*), морфолошкој (*проклете деристе*) и лексичкој равни (*море*) актуелизује и (из)говор странца који лоше говори српски: Младить смешетьи се: „Простите Деко, я Васъ не познаем.” „Како да ме не познаесъ море? – проклете деристе! куда оно досло!”[27]

Вук стално под знак питања доводи уверљивост разговорног језика у Видаковићевим дијалозима. Једно од значајних теоријских питања која покреће у првој српској књижевној критици јесте и питање *језичког анахронизма*, овде конкретизовано на примеру језичких етикеција (о чему говоримо у т. 6):

> Есу ли се Србльи у врїеме Душаново поздравляли: Имамъ ли честь овдѣ поздравити Г. Н.? Честь отъ мое стране, я самь тай. Вы сте Г. Н.? На службы, я самь. Драго ми е : на служби вашимъ благородїямъ (Караџић 1968: 175).

Полазећи од културолошких константи у патријархалном српском друштву, Вуку Караџићу (1968: 175) су, додајмо као веома значајно, потпуно неуверљиви *садржај*, *стил* и *лексика* Видаковићевих дијалога:

> Нека Србкинѣ суде, допушта ли благообразный характеръ народа нашега, да се дьевойке съ момцыма разговараю о дѣвству, и о намѣренїю, кое е естество имало съ њима, кадъ їй е стварало; [...] да снаа предъ свекромъ рече „дѣтету дадемъ сису” и т. д.

Са друге стране, у својим ироничним коментарима, датим у заградама, Вук Караџић (1968: 151) се позива на шаљиве и ласцивне анегдоте у којима такође доминира разговорни језик: (- то е као онай што е викао: оди не ћу ти ништа, оди! а (полако) ядно ти га нећу! да ми те е уватити! -). Сводећи своју расправу о уверљивости у Видаковићевим романима, Вук износи поставку да о мотивисаности поступака књижевних јунака сведоче њихови поступци у роману, али и њихов *говор*. Поетичка питања тако су се све више доводила у везу са књижевнојезичким. Из те перспективе, старији Видаковићеви романи добијају вредносни примат над новим који Караџић (1968: 176) приказује, а тиме се индиректно указује и на развојни пут славеносрпског језика:

> У поменутымъ романима представлясе човекъ као што естъ, и као што бы требало да буде. Ондье паметанъ и поштенъ човекъ говори и ради свагда, као паметанъ и поштенъ; будала као будала; рдьавъ и неваляо човекъ, као рдьавъ и неваляо човекъ; курва као курва и т. д. А овдье на некимъ мѣстима Љубомиръ и Светозаръ говоре, и раде као будале и вѣтреняцы и рдьави люди; Драгиня и Мелиса као курве; а Влайко и Агапїя опетъ кашто морализираю као Сократ.

5.3. Већ је Милан Решетар (1952: 1) тврдио како су комедије Марина Држића веродостојно преносиле дубровачки говор, „и властела и пучани, и мушко и женско, и старо и младо”. Уз неопходну меру методолошке уздржаности с којом смо ушли у овај рад, Решетаров суд морамо узети као теоријски ваљан: комедија јесте најадекватнији простор за настајање текста по особинама блиског разговорном језику. То у „предвуковској” епохи доказују Сте-

[27] На овом месту Вук Караџић (1968: 151) луцидно запажа да овакве фонетске црте више одговарају Грку него Албанцу, тј. „Албанезу”, који говори српски језик: „а они му казали да нїе Гркъ него Албанезъ (- кадъ е быо Албанезъ, зашто е говорїо: сто е, познаесъ, окемъ и т. д.? -).”

ријине комедије, које неретко имају и фолклорну подлогу (Иванић 2007: 39), или Трифковићеве комедије које у поступцима карактеризације ликова или обликовања дијалога подразумевају *редукцију* (Несторовић 2016: 337–338). Трифковићева сажетост може се посматрати и као разговорна компонента комедија која писцу помаже у комуникацији са публиком. Када није тежио комичним ефектима кроз карикирање говора јунака, нпр. у *Покондиреној тикви*, језик Стеријиних дијалога је, нпр. у *Злој жени*, „готово у потпуности народни и под снажним утицајем Вукових реформи" (Херити 1999: 84).

6. Текстови писани разговорним стилом. Недовољно је из угла анализе разговорног језика изучена грађа коју нуде приватна писма, као и дневници и аутобиографије у епистоларној форми (попут аутобиографије Јована Суботића), текстови који фингирају разговор, односно подразумевају комуникацију двоје или више саговорника, а писани су *разговорним стилом* у 18. и 19. в. За многе од њих карактеристична је наглашена фамилијарност, тј. незваничност односа, која се исказује и низом колоквијализама, али, са друге стране, на „чистоћу" разговорног језика у њима несумњиво утиче низ обавезних књишких, реторичких конвенција. Тако, нпр., у Рајићевим „приватним писмима, писмима домаће природе, упућеним Макси Секулићу и Самуилу, Рајићев језик је у највећој мери народни", што Младеновић (1964: 17) илуструје лексемама *дрека*, *крекетање*, *жентурина*, *гр'оце*, *жабокречина*, *чорба*, али и „грађом реченица", уз закључак у поглављу из синтаксе: „Важно је да ови примери Рајићевог српскохрватског језика показују, пре свега, јасност у изражавању и да у највећој мери илуструју и Рајићев говорни језик у коме се, природно, огледа народни говор Рајићевог времена" (Младеновић 1964: 135).

7. Разговорници као извор. Чини се да би драгоцен корпус за истраживање разговорног језика у славеносрпској епохи могла чинити специфична врста текстова, коју и Рајна Драгићевић (2018: 99), следећи Владимира Гуткова, назива разговорницима, а одређује их као „збирке замишљених разговора у уобичајеним комуникативним ситуацијама". Чињенице да су такви разговори на одређени начин нормирани, готово „канонизовани" у писаној форми, као и да су у доброј мери плод превода са страних језика морају створити дистанцу према њиховој аутентичности. Ово нарочито важи за сферу учтивости, нпр. удељивање комплимената, при којима су текстови прописивали засићеност лексичким славенизмима и ненародском синтаксом. Одређену дозу уверљивости текстовима прописаних комплимената давали су чести вокативи и поједине фонетске форме (*изволте* и сл.). С друге стране, већи број издања разговорника сведочи да су били веома популарни те да су несумњиво морали утицати на разговорни језик барем ученијег слоја Срба. Све то води претпоставци да су барем у градовима и варошима на тлу данашње Војводине разговори могли бити и поприлично извештачени у односу на „простонародне" и под утицајем литературе, што у одређеној мери показују и дијалози у комедијама, али и филолошка запажања у тадашњим радовима.[28]

[28] Тако поједине разговоре из разговорника Р. Драгићевић (2018: 104) описује на следећи начин: „Овај разговор из 1794. године вештачки је, али тако животан."

8. Закључна разматрања. Анализом текстова из славеносрпске епохе дошли смо до разочаравајућих закључака када судимо о могућности прецизне реконструкције тадашњег разговорног језика. Његову реконструкцију можемо за сада само наслутити упоређивањем података које нам нуде, по редоследу важности: а) дијалози ликова и јунака у књижевним делима (првенствено у комедијама, али и у прози); б) дијалози у разговорницима; в) филолошка литература. Оваква реконструкција унапред се суочава са многим ограничењима која спречавају да многе језичке особине славеносрпске епохе недвосмислено у тексту означимо као колоквијализме.

8.1. Чак и када их србисти наводе као уверљиве, у књижевним дијалозима лако опажамо многе неразговорне особине. На пример, иако хвали Видаковићево „преношење живе говорне речи у писане текстове", Кашић (1968: 111) као да у примерима превиђа много књишког, од фонетских црта (*тко*) до реда речи (*Тко си да си, докле ми се не кажеш, отоворити ти нећу*; *Јесте ли примили писмо моје*). Насупрот примерима које хвали, Кашић (1968: 111) издваја и неуспело опонашање дијалога: „Поред дијалога ове врсте налазимо и такве који су у ствари монолози два лица. Дијалози овог типа су од мањег значаја јер у њима по правилу има далеко више рускословенских елемената." Оваква запажања, наравно, могу се уопштити за све књижевне дијалоге пре епохе реализма. Стеријине и Трифковићеве комедије нуде више грађе, али и ове дијалоге због пропратних стилских ефеката које су морали постићи морамо узети с опрезом.

8.2. Исту врсту хендикепа запажамо и у дијалозима које културолошки, па и језичко-стилски, нормирају тадашњи разговорници. Извештаченост, неприродност ових дијалога можемо претпоставити, али не и доказати. Могућност да су из литературе улазили у реалне дијалоге, нарочито у „изображенијој" средини није искључена.

8.3. И трећи извор, филолошке расправе и граматике, има значајна ограничења. У погледу сагледавања разговорног језика уочљива је недовољна информативност због актуелне језичке ситуације не само код Срба, те уобичајеног погледа на ниски стил пре Доситеја и, нарочито, пре Вука.

ЛИТЕРАТУРА

Албијанић 2010: Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Вукова задужбина.

Бабић 2012: Биљана Бабић, *Ортографске и јуезичке карактеристике у штампаним дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Филолошки факултет.

Бјелаковић 2019а: Исидора Бјелаковић, Језик докумената Архива манастира Савине (18. век), у: *Српско језичко и књижевно насљеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас: зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја*

2017. године (ур. Ј. Стојановић), Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори; Нови Сад: Матица српска; Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, 515−526.

Бјелаковић 2019б: Исидора Бјелаковић, Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина 18. века), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48/1, 89–101.

Грицкат 1987: Ирена Грицкат, Још нека питања у вези са славеносрпском епохом, *Јужнословенски филолог*, XLIII, 111–135.

Гутков 2005: Владимир П. Гутков, *Славистика – србистика. Изабрани радови*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Иванић 2007: Душан Иванић, *Огледи о Стерији*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Јерковић 1972: Јован Јерковић, *Језик Јакова Игњатовића*, Нови Сад: Матица српска.

Јерковић 1976: Јован Јерковић, *Језик Богобоја Атанацковића*, Нови Сад: Матица српска.

Јовановић 1911: Владан С. Јовановић, Гаврило Стефановић Венцловић, *Српски дијалектолошки зборник*, II, 105–306.

Караџић 1968: Вук Стефановић Караџић, *О језику и књижевности I* (прир. Берислав Николић), Сабрана дела Вука Караџића, књига дванаеста, Београд: Просвета.

Кашић 1968: Јован Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Кашић 1969: Јован Кашић, Фонетске и морфолошке особине просечног језика прве половине XIX века, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XII/1, 183–212.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, Стилистика типова говора у *Причањима Вука Дојчевића* Стефана Митрова Љубише, у: *Паштровићи (језик и књижевност)* (ур. Мила Медиговић-Стефановић), Београд – Петровац на мору, 15–41.

Кречмер 1989: Anna Kretschmer, *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispel des slavenoserbischen Schrifttums)*, München: Verlag Otto Sagner.

Куна 1970: Herta Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Матицки 1986: Миодраг Матицки, *Библиографија српских алманаха и календара*, I, Београд: Српска кадемија наука и уметности.

Мацановић 2018: Ана Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет у Београду.

Милановић 2017: Александар Милановић, Језичко-стилски утицаји народних приповедака на српску прозу у 19. веку, у: *Даница : српски народни*

илустровани календар за годину 2018 (ур. Миодраг Матицки и Нада Милошевић-Ђорђевић), Београд: Вукова задужбина, 191–206.

Младеновић 1964: Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, Нови Сад: Матица српска.

Младеновић 2008: Александар Младеновић, *Историја српског језика : одабрани радови*, Београд: Чигоја штампа.

Могуш 1987: Milan Moguš, O načelu 'piši kao što govoriš' kod Vuka Stefanovića Karadžića, у: *Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу* (одг. ур. Славко Леовац), Сарајево: РО Институт за језик и књижевност, 87–93.

Несторовић 2016: Зорица Несторовић, *Велико доба : Историја развитка драме у српској књижевности XVIII и XIX века*, Београд: Klett.

Половина 1987: Vesna Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Радовановић 2003: Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Решетар 1952: Милан Решетар, *Најстарија дубровачка проза*, Београд: Српска академија наука.

РКТ 1992: *Rečnik književnih termina* (gl. i odg. ur. Dragiša Živković), drugo, dopunjeno izdanje, Nolit: Beograd.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I–II, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић и Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Јасен.

Стевановић 1964: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Научна књига.

Суботић Љ. 1989: Љиљана Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.

Сучевић 1914: Миловаан Сучевић, Језик у делима Доситеја Обрадовића, *Извештај Српске православне велике гимназије ср. Карловачке за школску годину 1913/14*, књ. 55, Сремски Карловци, 5–60.

СХЈ 1972: *Srpskohrvatski jezik* (red. i ured. Asim Peco i Živojin Stanojčić), Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja, Beograd: Interpres.

Толстој 2004: Никита И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Цветковић Теофиловић 2016: Ирена Цветковић Теофиловић, *Језик совершени*, Ниш: Филозофски факултет.

Чаркић 2002: Милосав Ж. Чаркић, *Увод у стилистику*, Београд: Научна књига.

Херити 1983: Питер Херити, *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад: Матица српска.

Херити 1999: Питер Херити, *Језичка разматрања*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Aleksandar M. Milanović

ON POSSIBILITIES TO RECONSTRUCT SPOKEN SERBIAN DURING THE SLAVONIC-SERBIAN PERIOD

Summary

The paper explores and highlights theoretical and methodological contraints restricting a valid reconstruction of spoken language in the Slavonic-Serbian period. The constraints are due to a lack of relevant 18th- and- 19th- century referential texts with dialogues such as dialogues in literary works, conversation- usage sourcebooks, philological debates, which all are determined by the current language situation and poetic principles of stylistic formations.

Key words: spoken language, (spoken) vernacular, people's language, colloquialism, dialogue, conversation-usage sourcebook, the language of comedy.

811.163.41”17”
811.163.41’282
091=163.41"17"
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch9

Ирена Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ЈЕЗИК ЈЕРОМОНАХА АЛЕКСАНДРА – ПРИМЕР ДИГЛОСИЈЕ У НИШКОЈ СРЕДИНИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА**

У овом раду биће речи о језику јеромонаха Александра, пострижника манастира Пећке патријаршије, који је својом руком исписао већину текста двају тефтера нишког храма Светог Николе, који садрже записе настале у периоду између 1727. и 1747. године.

Анализа језика поменутих тефтера треба да пружи увид у стање српскословенског језика из последње фазе његове званичне употребе у јужним српским областима, али и да укаже на низ црта народног говора писара, у циљу осветљавања језички стабилне диглосије током трајања читаве српскословенске епохе.

Кључне речи: тефтери, српскословенски језик, народни језик, диглосија, јеромонах Александар, XVIII век, Ниш.

1. Увод. Позната смена српске редакције старословенског језика руском редакцијом која је званично отпочела 1726. године под окриљем Српске православне цркве на земљишту Хабзбуршке монархије није истовремено захватила и јужне српске крајеве. Овоме у прилог говори и постојање значајних богослужбених књига са ових простора, као што су *Стихологија* (1736) и *Требник и месецослов* (1737), писаних српскословенским језиком у Нишу руком јеромонаха Александра, пострижника Пећке патријаршије.[1]

* irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку* (0-24-19), који се реализује при Огранку САНУ у Нишу. За потребе овога рада коришћен је материјал припремљен у оквиру пројекта *Речник српског језика XII–XVIII века*, који се реализује при Матици српској у Новом Саду.

[1] Више о овим двема рукописним богослужбеним књигама в. у радовима: Младеновић 1984–1985; Младеновић 1986; Младеновић 1994: 182–184.

Захваљујући томе да је у обе поменуте рукописне књиге јеромонах Александар оставио записе о себи као писару, као и Јовану Хаџи-Васиљевићу који је 1936. године објавио оба тефтера нишког храма Светог Николе у Нишу са два факсимила, није било тешко увидети да је управо ове тефтере, тј. делове у њима, писала, такође, рука јеромонаха Александра (Младеновић 1984–1985: 349).

Два тефтера нишког храма Светог Николе чувају се данас у Народној библиотеци Србије под сигнатурама Рс 60 и Рс 61, при чему су за потребе овога рада коришћени снимци оригинала.[2] Тефтери, иначе, садрже записе настале у периоду између 1727. и 1747. године, што се у највећој мери поклапа са временом владавине два нишка митрополита: Јоаникија (1712–1734) и Георгија Поповића (1735–1737).[3] Подаци у тефтерима тичу се, као што је очекивано у списима ове врсте, трошкова и прихода у Нишкој митрополији, мада није занемарљив ни њихов историјски значај.

Језиком тефтēрā нишког храма Светога Николе бавила се Јасмина Недељковић-Ковачевић (1996), при чему је прецизно идентификовала делове тефтēрā који су писани руком јеромонаха Александра. У раду Јасмине Недељковић-Ковачевић, међутим, језик тефтēрā анализиран је у целости, узимајући у обзир особине заступљене и у деловима које су писале друге писарске руке. Осим тога, нису јасно издвојене српскословенске и народне језичке особине иако тефтери представљају леп пример различитих језичких реализација у оквирима хомогене диглосије, остварeним од стране једног човека – писара Александра Пећанина.

Основни циљ овога рада јесте утврђивање српскословенских и народних особина у деловима тефтēрā нишког храма Светог Николе,[4] исписаних руком јеромонаха Александра, који је, очито, био веома ангажован на различитим пословима у оквиру Нишке епархије.

2. Српскословенске особине. Када је реч о српскословенским особинама, оне су нарочито заступљене у следећим деловима тефтēрā:

а) у оквиру временских одредница: лета г҃ѕ҃нꙗ Рс 60 пк, ѡ҃т҃ мимошаⷣшаго лета Рс 60 3б, того лета декемвриꙗ҃ї Рс 60 3б итд.;

б) у устаљеним, формулаичним изразима: бѣди еи вечна паметь Рс 60 1а, бѣди емѵ вечна паметь Рс 60 89б, бѣди емѵ вечна радость Рс 61 7б и сл.;

в) код имена богомоља и светитеља: ва црк҃вь нишкѣю ва храмь с҃таго архиереꙗ чѵдотворца х҃ва николаꙗ Рс 60 1а, ѵ прокѵплю црк҃овь с҃таго велико-мѵченика прокопиꙗ Рс 60 31б итд.;

[2] Снимке ми је уступила академик Јасмина Грковић-Мејџор, на чему јој овом приликом захваљујем.

[3] В. поглавље: Нишка митрополија у XVIII веку (Историја Ниша I 1983: 239–242).

[4] Записи у тефтерима припадају по својим особинама текстовима црквене администрације. Осим врло кратких записа о суми новца која је утрошена за одређене потребе или која се неком дугује за урађени посао, тефтери садрже и дуже делове који би се тешко могли окарактерисати као пословна писменост, већ се пре могу сврстати у историјску књижевност (Толстој 2004: 152–154).

г) у називима празника: за васкрьсение Рс 60 7а, ѡчи с҃таго геѡргиа Рс 60 31а, на рождá҃ство х҃во Рс 61 9б итд.;[5]

д) у дужим записима, који представљају описе историјских догађаја, какав је онај о обнови цркве у Прокупљу из 1734. године (Рс 61 14б–16а), затим текст посвећен сахрани протосинђела Серафиона 1735. године (Рс 61 7б–8а) или запис о приликама у Русији (Рс 60 8б).

2.1. У овим деловима анализираних тефтера уочене су поједине фонетске особине, које су познате српскословенским текстовима од XV века па све до краја употребе српске редакције старословенског језика (Младеновић 1977: 14–15; Јерковић 1984: 60–62): вокализација полугласника у *а* у тзв. књишким категоријама (2.1.1.), екавска замена јата (2.1.2.), вокално *р* (2.1.3.), српскословенски рефлекси група **tj*, **dj* (2.1.4.), изостанак јотовања група *jm* и *jд* код облика глагола **idti* са префиксима (2.1.5), изостанак новог јотовања (2.1.6).[6]

2.1.1. Вокализација полугласника у *а* у тзв. књишким категоријама једна је од посебности српске редакције старословенског језика, позната споменицима од XV века (Младеновић 1977: 11–14). У анализираном материјалу присутни су примери вокализације полугласника у *а* у следећим случајевима:[7]

2.1.1.1 у старим предлозима **vъ* и **kъ*:

ва црьковь Рс 60 89б, ва храмь Рс 60 89б, ва понеᵃелникь Рс 61 14б;[8] ка намь Рс 61 14б и сл.

2.1.1.2. у старим префиксима **vъz-* и **sъ-*:

ѡ васкрсению Рс 60 пк, инихь ва҃точнихь страньРс 60 8б; саборь Рс 61 7б, саслужитель Рс 61 7б итд.

2.1.1.3. у суфиксу **-ьstvo*:

на рождá҃тво х҃во Рс 61 9б.

2.1.1.4. Осим српскословенског рефлекса полугласника у тефтерима се јављају и примери са другачијом вокализацијом као: когда Рс 60 3б, тогда Рс 61 14б; црк҃ковь Рс 61 14б; людемь Рс 61 7б, који су познати под именом македонизми (Јерковић 1996: 128).

---

[5] Уп. са сличним примерима у раду: Бјелаковић 2019: 93.

[6] Нису забележени случајеви чувања вокалног *л* нити финалног *л* у облицима м. р. гл. придева радног (редовно: дѣжни Рс 60 7б, дѣжань Рс 60 28а; поставиѡ Рс 61 7б, даѡ Рс 60 3б, взеѡ Рс 60 5а итд.). Финално *л* потврђено је само у речи понеᵃелникь Рс 61 14б. У тефтерима нема ни примера са српскословенским групама *чр-* и *чт-* (за црьвенѣ чохѣ Рс 60 11а; що Рс 61 7б). Уочен је и само облик *сви*: сви се ѣчинише едань за дрѣгога емци Рс 61 14б.

[7] Јеромонах Александар доследно је писао вокал *а* наместо старог полугласника у свим позицијама у речи, изузев, наравно, положаја на крају после сугласника, и у наведеним богослужбеним књигама – *Стихологији* и *Требнику и месецослову* (Младеновић 1986: 105–108).

[8] Уп. са народним обликом овог предлога у примеру: ѣ црквѣ Рс 60 1.

2.1.2. Екавизам, као једна од основних карактеристика српскословенског језика, јавља се у следећим примерима:[9]

2.1.2.1. у основи речи:

вечна Рс 60 1а, достоверни Рс 61 7б, грешнимь Рс 61 14б итд.

2.1.2.2. у Л јд. именица мушког и средњег рода *-ŏ-* промене:

по селе хоᵃити Рс 60 31б,[10] ва храме Рс 61 7б.[11]

2.1.2.3. у Д јд. личних заменица као у примеру:

себе за здравие Рс 60 1а.

2.1.2.4. у наставку *-ех* тврде заменичке промене:

ѡᵀ техь више--реченнеˣ аᶜпри Рс 60 88б.[12]

2.1.2.5. у наставку за грађење компаратива:

при блаженнеишемѕ Рс 61 14б.

2.1.2. Српскословенске текстове, као и штокавске говоре уопште, карактерише и чување вокалног *р*, што потврђују и следећи примери:

ѡ васкрсению Рс 60 пк, прьвее Рс 60 пк, црк҃овь Рс 61 14б и сл.

2.1.3. Српскословенске групе *шт* и *жд* као рефлекси група **tj*, **dj* присутне су у следећим случајевима:

сщ҃еникь ѻ҃ Рс 61 7б, ѡбще Рс 61 14б;[13] ва ѡдеждахь Рс 61 7б.

2.1.4. Изостанак јотовања група *јт и јд* код облика глагола **idti* са префиксима такође је присутан у језику јеромонаха Александра:

ѡтиде Рс 60 18б, приде Рс 60 31а, Рс 61 88б, приᵃѡше Рс 61 14б и др.[14]

2.1.5. Изостанак новог јотовања регистрован је код глаголских именица на *-ије*: погребение Рс 61 7б, повелениемь Рс 61 14б, помиловениемь Р61 14б и сл., затим код именице здравие Рс 60 1а, као и у примеру: диѧконь Рс 60 5а.

2.2. У деловима тефтера, писаним српскословенским језиком, могу се уочити и неке од морфолошких одлика српскословенског језика (Младеновић 1977: 4–5; Јерковић 1984: 62–64), као што су архаични наставци у декли-

[9] Уп. са примером са јатом: на пресвѣтли праздникь Рс 60 8б.

[10] Овај пример могао би се протумачити и као Л мн. са *-е*<-ѣхъ, при чему је крајње *-х* испало.

[11] О наставку *-е*<-ѣ у Д јд. именица некадашње *-ā-* промене в. у т. 3.2.1.

[12] Заменички наставак *-ех* познат у генитиву множине сва три рода придева, присутан је и у другим српскословенским текстовима, а познат је и у косовско-ресавским говорима (Јовић 2011: 189).

[13] Али: за свеће Рс 60 8а.

[14] Уп. са примером: дођоше Рс 61 8а.

нацији именица (2.2.1.), поједини заменички облици (2.2.2.), српскословенски наставак *-ого* у Г јд. средњег рода придевских заменица (2.2.3.), наставак *-аго* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене (2.2.4.), уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације (2.2.5.), одсуство асигматског аориста (2.2.6), присуство појединих непроменљивих речи (2.2.7.).[15]

2.2.1. Када је реч о деклинацији именица, архаични наставци долазе у малом броју примера.[16]

2.2.1.1. У једном примеру јавља се наставак *-и*<-ы у Г јд. именица женског рода *-ā-* промене:

ѡ^{т} претежани Рс 60 9б.

2.2.1.2. Једном је забележен и И јд. им. ж. р. на *-ју*<-ꙗ:

своиѡмь рокою (!) Рс 61 7б.

2.2.1.3. Наставак *-ом*, *-ем* у Д мн. потврђен је у следећим случајевима:

р҃ ѡка меса ꙗничар҃омь Рс 60 31а,[17] сн҃енникомь за ѡпело Рс 61 7б; учреждение людемь доволно Рс 61 7б.

2.2.2. Поједини заменички облици јављају се, такође, у српскословенском духу:

еи Рс 60 1а; емꙋ Рс 61 7б; комꙋ дати Рс 61 7б и сл.

2.2.3. Српскословенски наставак *-ого* у Г јд. средњег рода придевских заменица налазимо у примерима:

того лета Рс 60 3б, тогожде лета Рс 60 8б.

2.2.4. Наставак *-аго* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене добро је потврђен:

ва дни цр^{с}твꙋющаго ц҃ра сѵлтань махмѣта тѵрскаго Рс 61 14б, честитаго ц҃ра Рс 61 14б, ѡ^{т} его б҃годанаго имениꙗ Рс 61 7б и сл.[18]

2.2.5. Уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације такође је доминатна особина српске редакције (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 62):

---

[15] У тефтерима, међутим, нема облика презента, карактеристичних за норму српскословенског језика, нити се могу уочити особине, као што је наставак *-ми* у 1. л. мн. презента атематских глагола или уопштавање наставка *-та* у 2. и. 3. л. двојине сва три рода код глагола (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 63).

[16] Примери са *-е*<-ѣ у Л јд. именица мушког и средњег рода *-ŏ-* промене већ су наведени у т. 2.1.2.2. О наставцима Д јд. именица некадашње *-ā-* и *-jā-* промене види више у т. 3.2.1.

[17] Уп. са примером: и ꙗничарима сто ѡка меса Рс 60 31а.

[18] Уп. са примерима: свега тога више пи҃санога Рс 60 1б, ѡ^{т} старога дѵга Рс 60 5б, ѡ^{т} старога хака Рс 60 16б и др.

и дрѣгомѣ Рс 60 6а, ѩзесмо старомѣ Рс 60 9а, иѡаникию нишкомѣ и белоцрьквенскомѣ Рс 61 14б итд.

2.2.6. Норма српскословенског језика подразумева одсуство форми асигматског аориста (Младеновић 1977: 5; Јерковић 1984: 62), те у тефтерима налазимо само форме млађег и старијег сигматског аориста:

дадохь Рс 60 24а; предадоше Рс 60 1б, приᵃѡше Рс 61 14б; ѩзехь Рс 60 11б; ѩзеше Рс 61 14б, ѣчинише Рс 61 14б и сл.

2.2.6.1. У 1. л. мн. аориста није потврђен српскословенски наставак -*хом*, већ само наставци -*хмо*[19] и -*смо*:[20]

почехмо Рс 60 1а, дадохмѡ Рс 60 24а; ѡстасмо Рс 60 3б, ѩзесмо Рс 60 5б, сатворисмо Рс 61 7б итд.

2.2.6.2. По српскословенској норми долази глагол: бисть Рс 60 2а.

2.2.7. Међу непроменљивим речима издвајамо српскословенске прилоге: когда Рс 60 3б, тогда Рс 61 14б; паки Рс 61 7б, као и предлоге: ѡᵀ Рс 60 3б, ва Рс 61 7б и посреде Рс 61 7б.

3. Народне особине. Поред општијих штокавских српских народних фонетских и морфолошких црта, у деловима тефтēрā нишког храма Светог Николе, исписаних руком јеромонаха Александра, јављају се и поједине особине народног језика које указују на провенијенцију писара. Ове особине јављају се најчешће у оним деловима тефтēрā у којима се говори о приходима и расходима Нишке митрополије. То су, по правилу, кратки записи, тј. белешке које се тичу новца, разних животних потреба, намирница, одевних предмета и сл. Записе одликује присуство облика аориста, који уноси живост, као и често употреба енклитичког облика датива личне заменице за 1. л. јд., што овим кратким забелешкама даје лични тон и приближава их разговорном стилу.

3.1. Када је реч о народним особинама у проучаваним деловима тефтēрā, чија је основица призренско-тимочки дијалекат, пажњу привлаче следеће фонетске одлике: прелазак полугласника у *о* (3.1.1.), екавска замена јата (3.1.2.), судбина вокалног *р* (3.1.3.), замена вокала (3.1.4.), сугласник *ф* (3.1.5.), судбина сугласника *х* и групе *хв-* (3.1.6.), судбина финалног *л* (3.1.7.), померање артикулације сугласника *ч* (3.1.8.), метатеза (3.1.9.), фонетизам позајмљеница (3.1.10.).

3.1.1. У језику тефтēрā није пронађен ниједан пример чувања полугласника. У једном случају, међутим, полугласник који није под акцентом, у окружењу лабијала, прелази у *о*, што карактерише призренско-тимочки дијалекат (Белић 1999: 108):

есомь Рс 60 15б.[21]

---

[19] Наставак -*хмо* у 1. л мн. аориста представља у српскословенском иновацију у духу штокавског наречја, која се у различитом степену јавља у свим српскословенским споменицима (Јерковић 1984: 63).

[20] Наставак -*смо* познат је косовско-метохијским говорима у оквиру призренско-јужноморавског говорног типа (в. Реметић 1996: 504), док призренско-тимочке говоре, у принципу, карактерише наставак -*мо*<-*хмо* (Белић 1999: 365).

[21] Али: осамь Рс 61 12а.

3.1.2. О екавском рефлексу јата у српскословенском језику јеромонаха Александра већ је било речи у т. 2.1.2. Овде напомињемо да доследну екавизацију срећемо и у одричном облику глагола *јесам*:

несѫ платили Рс 60 5а.[22]

3.1.3. Присуство вокалног *р*, о којему је било речи у т. 2.1.3. карактерише и делове текста писане народним језиком:

црьни врьˣ Рс 60 88б, изь црьнатова Рс 61 1б, крьчимирски Рс 61 2а итд.[23]

Као што се из наведених примера види, вокално *р* означено је најчешће са *рь*. У једном примеру налазимо облик даржати Рс 60 1а, у коме је извршена девокализација вокалног *р*. С. Реметић у говору Призрена налази пример *дᵉржи*, где се полугласнички део изговара „овлашно", при чему нема примера његове пуне вокализације (1996: 375). Доследност у писању *а* наместо некадашњег полугласника, осим на крају речи, у језику јеромонаха Александра (уп. т. 2.1.1.), наводи на помисао да се у овом примеру ипак крије одређена дијалекатска специфичност, а не, евентуално, писарска грешка.

3.1.4. Замена вокала јавља се доследно код именице *чарапе*: ⁀в чивта чорапе Рс 60 4б,[24] као и имену манастира Зограф: ѕ зѕграфь монаᶜ̂тирь Рс 61 8а.

3.1.5. Сугласник *ф* у анализираној грађи показује велику стабилност, нарочито у личним именима и турцизмима:[25]

хаџи ефтовѕ синѕ Рс 60 3а, даᵃосмо стефанѕ Рс 60 6а; ћѕра туфекчиа Рс 61 15а, рѕфети Рс 60 91б и сл.

3.1.5.1. Колебање налазимо у примерима: ⁀ѕ чифта чорапе Рс 60 5б : две чивта рѕкавице Рс 60 4б, где се *ф* у другом случају замењује са *в*.

3.1.5.2. Уместо лексеме *кафа*, у језику јеромонаха Александра налазимо само *кахва*: по ѡке кахве Рс 60 31б6, према турском језику (<*kahve* (Шкаљић 1966: 381)).

3.1.6. Сугласник *х* се добро држи у свим позицијама у речи:[26]

хаидѕци Рс 60 9а, за халине Рс 60 10а; николе филибелие снахе Рс 60 7б, за чохѕ Рс 60 9а; дадохь Рс 60 9б, послахь Рс 61 89а итд., док група *-хв-* прелази у *ф*: ѕфатише ги Рс 60 9а. Именица *фаида* (Рс 61 89а), међутим, забележена је и у облику *хваида*: даᶜ̂мо исакѕ хваидѕ Рс 60 25б.

---

[22] Уп. и примере доследне екавизације у вези са именицама на *-а* дате у т. 3.2.1.

[23] У примеру: ⁀а кабла ипо ржи Рс 60 8б, ради се о појави секундарног вокалног *р*.

[24] Уп. у турском *çorap*: (Шкаљић 1966:164).

[25] У оквиру призренско-тимочке области овакву стабилност показују само говори Призрена и Ораховца (Реметић 1996: 400).

[26] У призренско-тимочким говорима сугласник *х* је темељито уклоњен из фонолошког система (Белић 1999: 173). Стабилност сугласника *х* у језику јеромонаха Александра, може бити значајан податак за историјску дијалектологију, али и указивати на утицај српске редакције старословенског језика, којом је овај писар добро владао.

3.1.7. Већ је указано на то да финално *-л* доследно прелази у *-о* у облицима м. р. радног глаголског придева (в. ф. 6). Само у једном примеру забележен је прелазак финалног *-л* у *-а*:

> цо самь дава за ћирѧ Рс 60 24а.[27]

3.1.8. Померање артикулације сугласника у групи *чр*, познато говорима призренско-тимочке дијалекатске области (Белић 1999: 183), запажено је у два примера:

> и за црћшне ѝ пара Рс 60 9а, ѡ᷑ прецрешне Рс 60 9б.

3.1.9. Метатеза је забележена више пута код именице *лозје*, као у примеру: копасмо лоизе Рс 60 6а.

3.1.10. Када је реч о позајмљеницама, запажено је да њихов фонетски лик често одговара оригиналу:

> за перье ѡ᷑ павуна Рс 60 16а (према итал. pavone), тастаментъ Рс 61 7б (према лат. tastamentum), за трапезу Рс 61 7б (према грч. τράπεζα), мона᷑тирь Рс 61 8а (према грч. μοναστήριον).

3.2. Међу морфолошким одликама уочене су следеће дијалекатске особине: Д јд. именица некадашње *-ā-/-ја-* промене на *-е* (3.2.1.), Д. мн. именица ж. р. на *-ами* (3.2.2.), очуван датив именица мушког и средњег рода на *-у* (3.2.3.), у И јд. нарушен однос наставака тврде и меке промену у корист тврде промене (3.2.4.), А мн. именица м. р. на *-е* (3.2.5.), појава аналитичких облика (3.2.6.), наставак *-ема* у дативу множине заменичко-придевске промене (3.2.7.), наставак *-ле* у множини партиципа претерита пасива (3.2.8.), поремећај у грађењу аориста и имперфекта (3.2.9.).[28]

3.2.1. Наставак *-е*<ѣ у Д. јд. именица некадашње тврде *-јā-* промене, уопштен је и код именица некадашње *-јā-* промене у језику јеромонаха Александра, као у суседним косовско-ресавским говорима:

> церибаше Рс 60 пк, воиводе Рс 60 пк, кадие Рс 60 пк, бабе милице Рс 60 1 итд.[29]

3.2.2. Забележен је два пута облик Д мн. именица ж. р. са наставком *-ами*:

> булами цо су вражале о᷑ гр҃ша Рс 60 9а, и рабацињами цо су га превезли Рс 60 12а,[30]

који Р. Младеновић проналази у сиринићком и подгорском говору (2016: 80), као и говору села Гатње (2013: 201).

---

[27] О партиципима на *-ја* у призренско-јужноморавском говору и пореклу овог наставка „ту негде" око Призрена в: Белић 1999: 382–383. Уп. са примерима: *доша*, *иша, тека* и сл. у призренском говору (Реметић 1996: 420).

[28] Морфолошким дијалекатским одликама придодајемо и усамљени енклитички облик заменице *ги* у већ наведеном примеру: ѕфатише ги Рс 60 9а. Уп. Белић 1999: 283.

[29] Белић истиче да је ова особина у призренско-јужноморавски говор унета споља, али није свуда подједнако заступљена (1999: 245). Метохијско-косовско-сиринићком ареалу придружују се у овој особини и сретечки, подгорански и горански говори (Младеновић Р. 2016: 80).

[30] Уп. са обликом: и рабацињама цо су возили Рс 60 12а.

3.2.3. Датив именица мушког рода, очуван је у призренско-јужноморавском говору, нарочито у говору Ниша, а као црта која је донета са терена косовско-ресавског дијалекта (Белић 1999: 243):

хѫсеинь бегѫ Рс 60 пк, стефанѫ ѣрменлие Рс 60 6а, попѫ бое Рс 60 9а итд.

3.2.4. Код именица мушког рода у И јд. нарушен је и однос наставака тврде и меке промене у корист тврде промене:

сась алеѯинцемь и с ражномь Рс 60 86б, с темесѧћомь Рс 61 89а.[31]

3.2.5. Акузатив множине им. м. р. на *-е* познат је призренско-јужноморавским говорима (Белић 1999: 237):

за чибуце Рс 60 6б, за момце Рс 61 92б, за ћѫстеце Рс 61 92б.[32]

3.2.6. Поред очигледних примера синтетичке деклинације, наводимо и низ примера аналитизма:

ѡ[т] ћуреваць Рс 60 9б, на иѡвшѫ изь ѣгоданске махале ѡсташе в̏ гроша Рс 61 2а, ѫ мекишь на станчѫ е̏ гроша Рс 61 3а итд.[33]

3.2.7. Као особеност заменичко-придевске деклинације издвајамо наставак *-ема* у дативу множине у примерима:

прокѫпскема агаларима и лесковачкема Рс 60 11б, нишкема варошанима Рс 60 17б.[34]

3.2.8. Појаву наставка *-ле* у множини партиципа претерита пасива Белић проналази само у најјужнијем делу призренско-јужноморавског говора и тумачи је утицајем македонског језика (1999: 400):

стефа[н]и и попь антоние... сва[л]бице цѭо [с]ѫ платиле р̏ к̏ а̏ Рс 60 5а.[35]

3.2.9. Са имперфекатским наставком *-ше* забележени су примери аориста у 3. л. јд.:

и ка[л]е ѡти[л]е елчиѣ на илиҷу понеше м̏ ѡка вина Рс 60 31а, ѡде терҷомань на илиҷу и ѡднеше е̏ ѣ̏ ѡка вина Рс 60 31а.[36]

4. Закључак. Тефтери нишког храма Светога Николе, при чему су овде анализирани делови исписани руком јеромонаха Александра, пример су

---

[31] Највероватније је наставак *-ом* у очуваном инструменталу настао под утицајем облика заменичко-придевске промене, при чему је у призренско-тимочком дијалекту нарушен однос наставака тврде и меке промене (Белић 1999: 294).

[32] М. Павловић истиче да је ову карактеристичну црту косовско-ресавског дијалекта бележио и у Призрену, као и у говору источног Косова, тј. Јањева, док се не среће у сретечком говору (1970: 73–74).

[33] Већи број примера наведен је у раду: Недељковић Ковачевић 1996: 241.

[34] Уп. са сличним примерима у српском призренском говору (Ремети ћ 1996: 496).

[35] Тако је у читавом пограничју призренско-јужноморавског говорног типа: врањски крај, прешевско-бујановачка зона, Призрен, Ђаковица, Ораховац (Ремети ћ 2004: 119).

[36] Уп. са примером: *набодеше се* (Белић 1999: 357).

још увек присутне диглосије у јужним српским крајевима, иако на северу, због увођења рускословенског језика у црквену употребу, од тридесетих и четрдесетих година XVIII века можемо говорити о постојању полиглосије (Бјелаковић 2019: 96). Диглосија се огледа у истовременом егзистирању српскословенских и народних особина (општештокавских и дијалекатских), иако тефтери као целина припадају рубрици пословне писмености, коју карактерише изразита национална обојеност.

Тефтери су омогућили праћење појединих црта српске редакције старословенског језика, као што су: вокализација полугласника у *а* у тзв. књишким категоријама, екавска замена јата, наставак *-аго* у Г јд. мушког и средњег рода заменичко-придевске промене, уопштавање наставка *-ому/-ему* у Д јд. заменичко-придевске деклинације или одсуство асигматског аориста.

С друге стране, народна основица језика јеромонаха Александра указује на призренско-тимочки дијалекат (пре свега, присуство примера аналитичке деклинације), прецизније на призренско-јужноморавски тип призренско-тимочког дијалекта[37] и то на његов најјужнији део (нпр. наставак *-е* у Д. јд. именица на *-а*, присуство наставка *-смо* у 1. л. мн. аориста или наставак *-ле* у множини партиципа претерита пасива), а поједине дијалекатске црте региструју савремени проучаваоци призренског говора (као нпр. девокализација вокалног *р*, стабилност фонеме *ф*, наставак *-ема* у дативу множине заменичко-придевске промене), тј. говора сиринићке жупе, јужнокосовског села Гатње, као јужнометохијског подгорског говора (Д мн. именица ж. р. са наставком *-ами*).[38]

Подробнија проучавања српскословенског и народног језика јеромонаха Александра тек треба да уследе. Осим указивања на позне особине српске редакције старословенског језика, требало би утврдити и све језичке црте од интереса за историјску дијалектологију, имајући у виду значај који је за лингвистичка проучавања имала доста млађа грађа из Призрена Димитрија Чемерикића. Својим ангажовањем на разним пословима у Нишкој митрополији овај писар то, свакако, заслужује.

ИЗВОРИ

Рс 60: *Тефтер нишког храма Светог Николаја*, 1727. Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

Рс 61: *Тефтер нишког храма Светог Николаја*, 1728–1737. Археографско одељење Народне библиотеке Србије.

[37] Треба имати у виду да ово тврђење не поткрепљују примери чувања полугласника, нити примери у којима вокално *л* има другачији рефлекс од у. Изостаје, такође, и потврда наставка *-ја* у облицима м. р. гл. придева радног.

[38] У науци је овај ареал назван и метохијско-косовски поддијалекат призренско-јужноморавског дијалекта (Младеновић Р. 2012: 45).

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. *Изабрана дела Александра Белића*, 9, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бјелаковић 2019: И. Бјелаковић, Језик докумената Архива Српске православне епархије будимске у Сентандреји (прва половина XVIII века), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48/1, 89–101.

Историја Ниша I 1983: *Историја Ниша I. Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878. године*, Ниш: Просвета, 239–242.

Јерковић 1984: В. Јерковић, Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему, *Југословенски семинар за стране слависте*, 33–34, Задар, 55–66.

Јерковић 1996: В. Јерковић, Фонетске и морфолошке црте *Стихологије* Кипријана Рачанина, у: М. Вуксановић (ур.), *Стихологија Кипријана Рачанина*. *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице* српске, књ. VI, Нови Сад: Матица српска, 123–148.

Јовић 2011: Н. Јовић, *Језик хиландарског медицинског кодекса*, Ниш: Филозофски факултет.

Младеновић 1977: А. Младеновић, Напомене о српскословенском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XX/2, 1–20.

Младеновић 1984–1985: А. Младеновић, Још један „Рукопис Александров", Београд: *Археографски прилози*, 6–7, 347–354.

Младеновић 1986: А. Младеновић, Српска редакција старословенског језика – неке особине из текстова XVIII века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIX/1, 103–112.

Младеновић 1994: А. Младеновић, Напомене о језику неких писаних споменика из Ниша и Пирота у XVIII и XIX веку, у: П. Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет, 181–187.

Младеновић Р. 2012: Р. Младеновић, Флексија и аналитизам именица на *-а* у говору јужнокосовског села Гатње, *Јужнословенски филолог*, LXVIII, 27–47.

Младеновић Р. 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик.

Младеновић Р. 2016: Р. Младеновић, Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора, *Јужнословенски филолог*, LXXII, 3–4, 67–91.

Недељковић Ковачевић 1996: Ј. Недељковић-Ковачевић, О језику тефтера нишког храма Светог Николе, Београд: *Археографски прилози*, 18, 229–251.

Павловић 1970: М. Павловић, *Говор Јањева*, Нови Сад: Матица српска.

Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, 333–614.

Реметић 2004: С. Реметић, Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције, *Јужнословенски филолог*, LX, 113–123.

Толстој 2004: Н. И. Толстој, *Студије и чланци из српског књижевног језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина – Нови Сад: Матица српска.

Шкаљић 1966: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

Ирена Р. Цветкович Теофилович

ЯЗЫК ИЕРОМОНАХА АЛЕКСАНДРА – ПРИМЕР ДИГЛОССИИ В НИШСКОЙ СРЕДЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

Р е з ю м е

В настоящей работе рассматривается язык иеромонаха Александра, пострижника монастыря Печской патриаршии, который собственной рукой написал большинство текста двух тетрадей храма Святого Николы в городе Ниш, содержащих записи из периода с 1727 по 1747 гг.

Цель анализа упомянутых тетрадей заключалась в том, чтобы указать на существование в языковом отношении стабильной диглоссии на протяжении всей сербскославянской эпохи. В этом смысле представлено состояние сербскословянского языка на последнем этапе его официального использования в южных сербских областях, причем указан и ряд характеристик народной речи писаря, которые зачастую относятся к метохийско-косовским призренско-южноморавским говорам, т.е. говорам города Призрена и диалектической территории к востоку и северовостоку от Призрена.

Ключевые слова: тетради, сербскославянский язык, народный язык, диглоссия, иеромонах Александр, XVIII век, Ниш.

811.163.41’374”18”
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch10

Ненад Б. ИВАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 18.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ЛЕКСИКОГРАФСКИ РАД МИЛАНА КУЈУНЏИЋА (1842–1893) У СВЕТЛУ ЊЕГОВОГ ПРИСТУПА ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ**

Рад представља опис и анализу рукописног речника филозофа и књижевника Милана Кујунџића (Абердара), једног од најзначајнијих српских филозофа друге половине XIX века. Поменути речник, у форми бележнице под насловом *Мајчино благо*, чува се у рукописном фонду М. Кујунџића у Архиву Србије. Начела обраде лексичког материјала у речнику М. Кујунџића, као и значај његовог рукописног речника у целини, образлажу се у светлу његових теоријских поставки о (раз)говорном језику. Ове поставке најдетаљније су изложене у Кујунџићевој књизи *Наука о свести* (1872), другом делу његове филозофске студије *Кратки преглед хармоније у свету*. Задатак нашег рада је да анализира лексикографски поступак М. Кујунџића спроведен у рукописном речнику *Мајчино благо* и да тиме укаже на његово место у српској лексикографији XIX века.

Кључне речи: историја лексикографије, теорија лексикографије, лексикографски поступак, Милан Кујунџић, српски историјски речници у XIX веку.

Увод

1. Српска наука о језику друге половине 19. века одликује се различитим погледима на (раз)говорни језик. Оригиналну, и лингвистички релевантну мисао о овом питању у то време налазимо код Милана Кујунџића, једне од најзначајнијих фигура у српској хуманистици XIX века.[1] Кујунџић је под

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је израђен у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Милан Кујунџић (1842–1893), филозоф, психолог, научник, књижевник. Студирао је права у Београду (1859–1862), а затим и филозофију у Бечу, Минхену, Паризу (на Сорбони) и у Оксфорду (1862–1865). По повратку у земљу предавао је филозофију на Великој школи (1866–1867. и 1873–1882). У том периоду написао је своје значајно дело *Кратки преглед хармоније у свету* (књ. 1, 1867. и књ. 2, 1872). Од 1867. М. Кујунџић је члан, а од 1873. и секретар Српског ученог друштва.

утицајем натурализма и лингвистичког психологизма у другој половини XIX века развио самосвојан приступ питању говорног језика,[2] који је оставио трага и у историји лексикографских идеја.

1.1. Питање језика и његове употребе у говору Кујунџић је обрадио у свом великом филозофском делу *Наука о свести* из 1872, у склопу теорије о разуму и расуђивању.[3] Главни предмет проучавања језика у овом делу је језик у употреби или (раз)говорни језик. За М. Кујунџића је то *говор,* део језика који се испољава у свести и захваљујући коме долази до језичког развитка.[4] У овој књизи аутор посматра говор као психолошку појаву,[5] и сагласно томе описује механизме на основу којих се речи (као индивидуалне и колективне представе) обликују у свести, повезују са појмовима које означавају, као и механизме на основу којих се развијају сложене речи из простих.

1.2. Наводи М. Кујунџића о језику тиме су важнији што имају и своју лексикографску потпору. Кујунџић је аутор рукописног речника под насловом *Мајчино благо*, који се чува у његовом рукописном фонду у Архиву Србије. На 110 страна овог речника налазе се речи – лексички уноси. Главни извор ове лексике су одредницe и примери из Вуковог *Рјечника,* што Кујунџића смешта међу српске лексикографе који су стварали своје дело прерадом и допуном Вуковог лексичког материјала. Мада није датиран, по времену настанка речник се може сместити у време између Кујунџићевог повратка са студија у Европи (1865) и изласка из штампе дела *Наука о свести* (1872). Разлог за такво датирање заснивамо на претпоставци да је М. Кујунџић током писања *Науке о свести* настојао да прошири и конкретизује своје знање о говорном језику као филозофском појму кроз проучавање Вуковог, као и састављање сопственог речника.

1.2.1. Речи у речнику груписане су у више хомогених, али нееексплицираних тематских целина. Целине су формално одељене једна од друге: свака од њих заузима засебну страну или стране бележнице. О идентитету сваке целине закључујемо по врсти лексике која се у њој наводи, као и по њеној накнадној обради. Наводимо неке од целина: УЗВИЦИ (*ала!, еј!*); НАЗИВИ РОДБИНСКИХ ОДНОСА (*пашеног, чукундед*); ПРИДЕВИ ЗА ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ (*ташт, пуст*); ДЕМИНУТИВНЕ ИМЕНИЦЕ (*нојца, сунашце*); ГЛАГОЛИ МОТИВИСАНИ ОНОМАТО-

[2] Основна начела психологизма као правца у европској лингвистици износи М. Ивић (2001: 64–71). Ова начела одговарају Кујунџићевој тежњи да у средиште своје филозофије постави психологију, односно да „постулира психологистичку корелацију између ’науке о законима унутрашњости људске и о свези њеној са спољашњим светом’” (Жуњић 2014: 168). Улога говора у овом систему је кључна, будући да је то примаран начин изражавања мишљења и осећања појединца (Кујунџић 1872: 118–121).

[3] Појмови *језика* и *говора* у делу *Наука о свести* обрађени су у следећим целинама овог дела: *Чиме се исказује разум у животу* (т. 91–93); *Говор* (т. 94); *Како постају језици* (т. 95–98); *О јединству језика људских* (т. 99); *Развитак језика* (т. 100–103); *Речи* (т. 104–106); *Имена* (т. 107–111); *Значење имена* (т. 112–113) (Кујунџић 1872: 118–135).

[4] „Као што је мишљење сечење општега једноставнога осећања у посебне делове ... таку исту промену претрпљује и наш глас као израз мишљења ... Тај нови пратилац унутрашњега стања човечијег зове се говор ... Говор човечији ... се јавио у читавој тисући сродних и самосталних, ширих и ужих језика” (Кујунџић 1872: 120–121).

[5] „Многи не знају да је говор тако да речемо ’психолошка’ чињеница, него га узимају само као готову историјску ствар” (Кујунџић 1872: 122).

ПЕЈОМ (*загрaктати, зарежати, цмиловати*); АПСТРАКТНЕ И ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ (*красота, миље; кревељење, кострешење*) и др. Велики број целина (22) и укупна количина лексике у речнику (преко 5.000 уноса) говори о томе да се Кујунџић бавио систематским прикупљањем и разврставањем речи, а не њиховим узгредним бележењем.

1.2.2. Критеријуми по којима су формиране целине нису експлицирани у самом речнику. И поред овог, може се успоставити веза између њих и ауторових навода о језику из књиге *Наука о свести.* Та веза је видљива већ код избора грађе: Вуков *Рјечник,* из којег Кујунџић узима речи, у то време сматра се најбољим извором говорног народног језика. И друго, важније, лексичке групе које су најшире заступљене у бележници *Мајчино благо* – узвици и изведене именске речи – истовремено су најбоље теоријски образложене у Кујунџићевој књизи.

1.3. Имајући све ово у виду, узели смо у задатак да боље осветлимо везу између навода о језику који су изнети у делу *Наука о свести* и лексикографских записа М. Кујунџића из рукописног речника *Мајчино благо*. Циљ рада је у томе да се истражи лесикографски поступак у овом речнику посматран из перспективе Кујунџићевих теоријских поставки о језику.[6] Анализу излажемо у реду од прегледа Кујунџићевих филозофских поставки, ка његовој обради појединих тематских група лексике у речнику.

Књига *Наука о свести* о језику и говору

2. У књизи *Наука о свести* језик је представљен као крајњи и најсложенији стадијум исказивања разума у животу. То је појам којим се означава јединство говорних навика развијене друштвене заједнице. Постојање језика претпоставља више услова, од којих је најважнија потреба чланова колектива да једни другима пренесу своје менталне представе. Мишљење у језику изражава се *говором* као артикулисаним изразом унутрашњег стања носилаца језика (Кујунџић 1878: 120–122 и 125).

2.1. *Развој језика кроз говор: однос према учењу Макса Милера.* У објашњењу начина на који се развија језик у колективу М. Кујунџић полази од учења Макса Милера. Милер је током 1861. године у Краљевском друштву (The Royal Institution) одржао низ предавања у којима је размотрио настанак и развој језика са становишта упоредне граматике.[7] Кујунџић је похађао Оксфордски универзитет четири године касније, у јесен 1865. На књигу М.

---

[6] Питање о методи израде овог речника тим је важније ако се зна да је бележница *Мајчино благо* једини спис лексикографске садржине у заоставштини М. Кујунџића.

[7] Макс Милер (1823–1900), филолог, оријенталиста, професор Оксфордског универзитета. Његова *Предавања из науке о језику* одржана у Краљевском друштву доживела су више издања и допринела томе да М. Милер оснује Катедру за упоредну филологију на Оксфордском универзитету (1868). Предавања су већ 1865. године преведена на руски језик и објављена у издању журнала *Филологические записки*.

Милера Кујунџић се позива у делу *Наука о свести* (у т. 95: *Како постају језици*).

У свом делу, М. Кујунџић полази од Милерових погледа на конститутентске елементе језика. Да би образложио развој лексема из заједничке основе у разним језицима, М. Милер оперише појмом *корена* или *радикала. Корен* је првобитни облик речи који се не може свести на неку елементарнију или старију форму. За М. Милера је то семантичка основа или нуклеус из којег извођењем, током историјског развитка, настају речи различитих језика (Милер 1866: 283–307). За Кујунџића појам *корена* такође има функцију семантичке основе речи, али га он посматра другачије од М. Милера. Милер анализира корене као појаву језика и анализира их историјски, у смеру од савременог према старијем стању. Са друге стране, М. Кујунџић посматра корене као појаву у говору и разматра шта се, на плану свести, дешава са њима онда када постану градивни елементи речи у једном језику, када, како он каже, „од мртвих коренова постане ... живи, свесни склоп" (Кујунџић 1872: 126). Промена смера анализе – од језика према говору и од старијег према савременом стању – чини основ Кујунџићевог дистанцирања од историјске и упоредне граматике.

2.2. *Погледи Милана Кујунџића на развој језичког (лексичког) система.* По М. Кујунџићу, до развитка језика долази када се испуне три главна услова.

2.2.1. Први услов је одређен нашим „осећањем", које „радије прима мекше или тврђе корене за мекше или тврђе расположаје своје". Други услов одређен је „приближавањем говорнога звука природноме звуку спољашњих предмета", односно, тежњом говорника да се „звуком језика приближе покрету који је у самим стварима" чиме настају звучне представе (нпр. шуштање, пљусак и сл.) (Кујунџић 1872: 127–128). У два наведена услова препознајемо тезу о настанку узвика, који у језичком смислу долазе пре речи.[8] За Кујунџићеве погледе на језик карактеристично је раздвајање експресивних и ономатопејских узвика у два наведена услова у односу на њихову мотивацију. Експресивни узвици поседују карактеристичну изразитост гласовних елемената („мекши или тврђи корени ... за расположаје") (према: Јокановић Михајлов 1998: 172); док ономатопејски узвици настају из намере за подражавањем звукова у природи („приближавање звука покрету који је у самим стварима").

2.2.2. Трећи услов аутор именује као „тежњу за јединством". Под тим појмом крије се способност говорника једног језика да именују велики број појмова служећи се малим бројем корена, захваљујући томе што на њих додају „наставке". „Наставци" имају двојаку функцију: изражавање саме пред-

[8] „Постоје најједноставнији облици афективног говора за које није потребна специјална мотивација ... У питању су узвици ... Говорни узвици не регулишу се свесним мотивима и не могу да се разматрају као јединице истинске говорне комуникације" (Лурија 2000: 216). Однос М. Кујунџића према узвицима као предлексичком делу језика могао је утицати и на С. Новаковића да их у својој граматици из 1894. године изостави из класификације речи по врстама. С. Новаковић је овај поступак образложио тиме што узвици „нису речи него гласови којима се исказује осећање, или се природним звуцима подражава" (Новаковић 1894, у: Стијовић и др. 2019: 38).

ставе, као и њене везе са другим представама у говорниковој свести.[9] Из овог услова је видљиво да М. Кујунџић под „наставцима" заправо подразумева деривационе афиксе (изражавање представе) и флективне суфиксе (везе са другим представама); односно да у деривацији и флексији види главне механизме језичког (лексичког) развоја.

2.3. Са овим у виду, у наставку рада анализираћемо обраду оних делова речника М. Кујунџића који најбоље илуструју његове погледе на лексику разговорног језика, њен постанак, развој и употребу. Анализу спроводимо кроз две целине у речнику *Мајчино благо*: обраду узвика, и обраду речи које Кујунџић у *Науци о свести* назива „мишљачка имена".

Обрада узвика у речнику *Мајчино благо*

3. Из Кујунџићевих предуслова за развој језика може се претпоставити да га посебно интересује категорија узвика. Грађа у речнику *Мајчино благо* потврђује ту претпоставку: у речнику је регистровано око 130 узвика и узвицима сродних речи и израза. Обраду узвика у речнику *Мајчино благо* излажемо кроз следеће целине: 1) класификација узвика као врсте речи, 2) успостављање одреднице, и 3) дефинисање узвика.

3.1. *Класификација узвика као врсте речи.* Већина узвика/узвичних израза у речнику *Мајчино благо* формално је означена као таква стављањем узвичника на крај одреднице. Такву обраду ових речи Кујунџић је преузео из Вуковог *Рјечника*. Код вишечланих узвика типа *хај, хај!; цуп, цупа!; аман, да бог да!* и сл. узвичник означава и то да је реч о једној интонационој целини.

Важно је истаћи да у већини случајева у речнику узвичник представља дистинктивно обележје према коме се одређује (већи или мањи) степен припадности речи класи узвика. Тако нпр. Кујунџић изоставља узвичник при бележењу тзв. „метајезичких узвика" (нпр. *лиле, миле; ћа ћу* и сл.). Разлог за такав поступак по свој прилици лежи у констатацији савремених лингвиста да се „узвици овог типа ... заснивају на *метајезичкој функцији* (однос порука – код) и заправо представљају имитацију кода" (Стијовић и др. 2019: 49). Метајезичка функција одваја узвике овог типа од монолошке функције (својствене узвицима као врсти речи) и приближава их комуникативној (дијалошкој) функцији (Лурија 2000: 216) – што лексикограф региструје као снижени ниво експресивности. Даље, изостављање узвичника у одредници или у глоси често је код употребе других врста речи као узвика (нпр. унос: *ја! (јест)* означава да је реч о потврдној речци у узвичној функцији; унос *мајде (заиста, вала!)* да се потврдна речца *мајде* користи са експресивним значењем и др.). На неким местима у речнику Кујунџић ставља узвичник уз одредницу када Вук у *Рјечнику* то не чини (нпр. уз спој *дар мар!*) – што говори и о ње-

[9] „Тежња наша за јединством ... чини те се корени своде на неколико главних радња, од којих се друге појаве образују само наставцима, и која чини те се једним истим обликом почиње казивати свеза у којој стоје међу собом наше представе" (Кујунџић 1872: 128).

говом схватању узвика као отворене класе код које мотивација за употребу јединице представља један од критеријума за њену класификацију.

3.2. *Успостављање одреднице.* Од посебног значаја за Кујунџићев однос према узвицима у духу његове теорије су критеријуми за успостављање одреднице. С тим у вези, у речнику *Мајчино благо* издваја се више типских случајева.

3.2.1. На плану избора између једночланих и вишечланих одредница М. Кујунџић региструје више типова узвика: од једнолексемских (*аја!, вај!, јој!*); преко удвојених (*бири, бири!; ђа, ђа!; хај, хај!*); и редупликованих (*аврљ баврљ; дар мар!; андара тандара*) па до сложених (*иш, туђа!; ђа, шароња, ђа!*). У оквиру категорије сложених узвика аутор такође региструје више типова одредница: синтагматске спојеве (*самосаздани боже!*); исказе са узвичном интонацијом (*цијумију да растеш!; хоћеш, стисак!*); изразе (*та по шији, та по врату* (свеједно)); поздраве (*спаси Бог!*); напеве (*ој мацане коврцане!*) и разбрајалице (*аса каса лиса, аса каса лисице!*)[10].

3.2.2. Даље, на плану конверзије и сродних процеса (речи у служби узвика) М. Кујунџић такође обогаћује ову класу, убрајајући међу узвике и речи које примарно спадају у друге граматичке класе: именице (*дар-мар!*), прилоге (*аврљ-баврљ!, апа-драпа!*) и речце (*аја!, ај бо!*).[11]

3.2.3. Коначно, у речнику се бележе и узвици изведени суфиксом **-ац** из ономатопејске основе (нпр. *кркац!, љоскац!, мичац!, пљескац!* и др.). Поменутим узвицима најчешће се подражавају карактеристични, изненадни покрети или радње, при чему суфикс том подражавању придаје ироничан призвук.

3.3. *Дефинисање узвика.* Уз многе узвике М. Кујунџић у заградама даје глосе које образлажу њихово значење и(ли) употребу у говору. С тим у вези, у речнику *Мајчино благо* најчешће се среће дефинисање узвика који служе за обраћање животињама. У речнику се ови узвици конкретизују називом животиње и(ли) напоменом о врсти обраћања (нпр. *вит! вит! вита! (голубове мами); вос! ћеја! вочке! (тера говече); пос, пос! (телету, јагњету)* и др.). Истим поступком у речнику се дефинишу и узвици који представљају „псеудоономатопејске" описе догађаја или радњи.[12] У глосама се ти узвици конкретизују описом подражаваног звука (нпр.: *дупа! дупи, дупи... (из пушака); кљуц, кљуц! (хрђаво секо дрва)* и др.). У речнику срећемо и дефинисање узвика путем синонима (нпр. *воштац! (удри!); давори! (еј!); мајде (заиста, вала!)* и др.).

[10] У *Српском рјечнику* (1852) ова одредница од шест речи дата је без квалификације, уз објашњење: „вичу дјеца трчући по снијегу". По нашем мишљењу реч је о разбрајалици (у дечјој игри) као посебној врсти узвичног исказа.

[11] У *Српском рјечнику* прве три одреднице нису регистроване као узвици. Статус узвика имају *аја* и *ај бо* (као скраћена варијанта узвика *аја богме*). РСАНУ бележи одредницу *дар-мар* као именицу, *аврљ-баврљ* и *апа-драпа* као прилоге, а *аја* (са значењем које има у Вука) и *ајбо* као речце за одрицање.

[12] О узвицима овог типа в. у: Стијовић и др. 2019: 48 (и тамо приложеној литератури).

Обрада „мишљачких имена" у речнику *Мајчино благо*

4. У књизи *Наука о свести* М. Кујунџић теоријски обрађује речи које носе општи назив „имена" (што је други назив за именске речи: именице и придеве). „Имена" у језику настају захваљујући мисаоној активности коју овај аутор назива *поређење*. Поредећи ствари са којима долази у додир, говорник је у прилици да групише историодне ствари према њиховим заједничким обележјима. Према томе, „име" ствари номинује дистинктивна обележја њене врсте (или, у аристотеловском смислу, њеног „рода").[13]

Творба нових „имена" по М. Кујунџићу се одвија у односу на ноције *квалитета* и *квантитета* ствари које именују (у терминологији овог аутора, *каквоћа* и *количоћа*).[14] У зависности од начина именовања, разликујемо четири типа „имена". Прво, именовање ствари засновано на њеном *квалитету* има за резултат „опште име". Даље, именовање ствари засновано на њеном *квантитету* има за резултат „укупно име".[15] Треће, специјализација *квалитета* као *заједничког порекла* ствари као резултат даје „скопчано име".[16] Коначно, специјализација *квалитета* његовим сужавањем на *једно обележје* ствари за резултат даје „мишљачко име", које М. Кујунџић назива и „апстрактним именом".[17]

4.1. Према свему изложеном, Кујунџићева класификација „имена" (именских речи) обухвата следеће категорије: 1) „општа имена", која означавају скуп дистинктивних особина појма који означавају; затим, 2) „укупна имена", која значе појам као збир јединки (нпр. *војска*); 3) „скопчана имена" типа *брат* (која у себи садрже појам који означавају, као и појам према коме се то означавање успоставља); и 4) „мишљачка имена", која садрже само једну црту или особину појма на који упућују, његово најизразитије обележје.[18]

---

[13] „Кад смо крстили земљом све што је око нас, ми нисмо ту мислили да дајемо неко „опште" име многима стварима ... Али кад смо већ некоме дали име коњ, па смо видели да су и други као овај, ми смо онда оставили на страну посебна имена ... Код општих имена служимо се радњом наше свести ... која се зове поређење" (Кујунџић 1872: 131–132). У овом контексту исп. и Аристотелову формулацију да је „*род* оно што се у штаству придаје већем броју ствари које се по врсти разликују" (*Топика* 1, 102a, 30).

[14] „Не заостајемо само код поређења него тежимо да изводимо и појмове ... Овде [нам] врло ваља разликовати појам по *каквоћи* и појам по *количоћи*" (Кујунџић 1872: 132).

[15] „Ако је количоћа главни и једини услов који чини каквоћу појма, онда име које дајемо оваквом појму не ће у једно приличити сваком посебном предмету тога појма ... Опште име може се наденути и свакоме лицу оне множине којој се оно даје а укупно име приличи само свима скупа а не и свакоме посебице. О сваком посебном војнику не може се казати да је војска" (Кујунџић 1872: 132).

[16] „Кад се деси да је цела „општост" којих год имена у томе, што она осим предмета, кога казују, тим самим казују и неки други предмет, који води име своје од оне исте чињенице, од које и први предмет, онда се то зову скопчана имена (нпр. *брат* и *сестра*, *узрок* и *учин*)" (Кујунџић 1872: 133).

[17] „Кад из више свеза или више радња извадимо у мислима једну чињеницу, једну црту, онда имена за овакве црте зову се мишљачка (апстрактна)" (Кујунџић 1872: 133).

[18] У вези са изложеном поделом, треба посебно нагласити језички аспект Кујунџићеве филозофске терминологије, који открива велику пажњу овог аутора у изградњи властитог филозофског израза. Навешћемо један пример који ово илуструје. У Кујунџићевој терминолошкој синтагми „мишљачко име" (која, судећи по њеној обради у РСАНУ, није заживела у језику наше филозофске и граматичке литературе), избор придева с обзиром на његову мотивну реч (*мишљачки*

Грађа из речника *Мајчино благо* указује на то да теоријском појму „мишљачких имена" одговара више група лексике.

4.2. Најтипичнију групу чине изведени описни придеви са значењем људских особина, који су у речнику регистровани са преко 200 лексема. Засебно је дато више семантичких група ових придева од којих се нарочито издвајају две: 1) са значењем ТЕЛЕСНИХ ОСОБИНА И СТАЊА (*блеђан, гојазан, аљкав, маљав, јецав*), и 2) са значењем ДУХОВНИХ ОСОБИНА, позитивних и негативних (*веран, вичан, радостан, користан* за позитивне, и *прек, плашљив, побегљив, пакостан* за негативне духовне особине).

У Кујунџићевом речнику затичемо велики број суфикса за творбу овог типа придева. Поред суфикса **-ан** и **-ав**, којима се граде придеви неутралног значења (нпр. *гојазан, блеђан, пријатан, ритав, прњав, геџав*); ту налазимо и експресивније суфиксе: **-љив** (за ИЗРАЗИТУ ИЛИ СТАЛНО ПРИСУТНУ ОСОБИНУ: *плашљив, стрпљив, срамежљив*); затим, **-ит** (за ОСОБИНУ КОЈА СЕ УЧЕСТАЛО ИСПОЉАВА, *срдит, набрецит, убојит*); **-ат** (за ИСТАКНУТУ ОСОБИНУ, *кракат, прсат, пуљат*), **-аст** (за изражавање СЛИЧНОСТИ ИЛИ СРОДНОСТИ СА ДРУГИМ ПОЈМОМ, *голубаст, ћубаст, ђаволаст* и сл.). О богатству забележене лексике и Кујунџићевој упућености у овај вид творбе речи сведочи и чињеница да је међу „мишљачка имена" убројао и два придева изведена деминутивним суфиксом **-ачак** (*слабачак* и *пуначак*).

4.3. У складу са дефиницијом „мишљачких имена" Кујунџић посматра сложенице као обележја једне комплексне особине. Заједно са изведеним придевима он стога бележи и сложене именице са придевом у основи. Од њих, најбројније су сложенице типа „придев+именица" које се завршавају на консонант (*гвоздензуб, виторог, дугореп, кривоглав, тупоглав* и сл.). Како показује обрада ових речи у РСАНУ, поменуте сложенице карактеристичне су по томе што имају способност да се лексикализују као придеви и као именице (нпр. *витòрог, -а, -о* (који има вите рогове) и *вȉторо̄г* м (јелен); *кривòглав, -а, -о* (који држи главу накриво) и *крȉвоглā в* (човек који држи главу накриво); *дугòреп, -а, -о* (који има дуг реп) и *дȕгорēп* м еуф. (вук, курјак)). Кујунџићево шире бележење сложеница овог типа сугерише закључак да га интересују речи које реализују један појмовни садржај у више граматичких категорија.

4.4. Категорији „мишљачких имена" одговарају и изведене глаголске именице, које су на страницама речника *Мајчино благо* забележене у великом броју (преко 200). Реч је, махом, о именицама на **-ње** које у основи имају ономатопејске, експресивне и експресивно-деминутивне глаголе (нпр. *звиждукање, клапрњање, кмежење, ликовање, копрцање, лелекање, крмеукање, цвркутање, кикотање, јавкање, возакање, пиркање* и др). На посебном месту у речнику М. Кујунџић групише мањи број глаголских именица које су изведене другим суфиксима: **-а** (*вриска, заседа, застава* у зн. 'место на

← *мишљач* насупрот општеприхваћеном *мисаон* или *мислен* ← *мисао*) указује на Кујунџићев став према апстрактној лексици у целини. Апстрактна лексема за њега подразумева *говорника који мисли* (одн. апстрахује појмовна обележја именоване ствари у једну карактеристичну особину), а не *производ мисли*. Питање Кујунџићеве филозофске терминологије, њеног порекла и употребе, у овом контексту завређује засебно истраживање.

софри'), **-еж** (*грабеж*), **-авина** (*грмљавина*), **-ја** (*калабурња*) и **-ица** (*доколи-ца, уверица*).

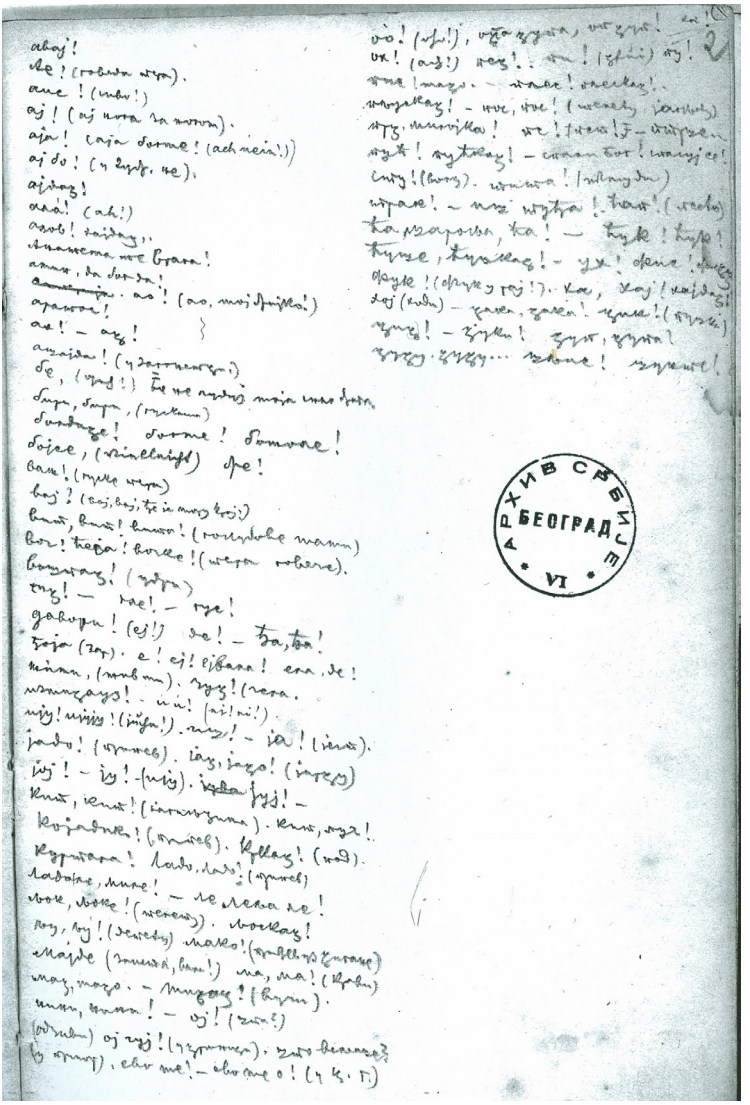

Прилог: Милан Кујунџић, *Мајчино благо*, стр. 2 (узвици)

4.5. Дефиницији „мишљачког имена" код Кујунџића одговарају и именице са придевом или глаголом у основи, којима се именује неко лице по особини коју поседује или по радњи коју врши. У речнику *Мајчино благо* ове именице се најчешће јављају са суфиксима **-ац, -ак, -уша** и **-отиња** за придевске основе (нпр. *смутљивац, страшивац; простак, сметењак; повијуша; слаботиња, страхотиња* и др.); односно суфиксима **-ица** и **-ло** за глаголске основе (нпр. *додворица, копачица; страшило*).

Закључак

5. Преглед лексикографског рада М. Кујунџића у светлу његовог приступа лексичком систему упућује на више закључака, од којих истичемо следеће.

5.1. По начину образовања, М. Кујунџић дели лексику на две категорије: 1) „узвике" и 2) речи „изведене из корена путем наставака". Под „узвицима" се подразумевају спонтано употребљене речи и изрази повишене експресивности: узвици, синтагме, искази, ексклamативно употребљене речце и др., као и ономатопеје. Подела речи на „корене" и „наставке" сугерише да је Кујунџићево схватање „корена" најближе ономе што ће се у савременој лингвистици назвати детерминативном основом речи; а „наставка" као носиоца структурне информације о речи. Детерминативна основа речи одређује њену припадност задатој појмовној групи, док наставак додатно профилише њено значење и одређује њен однос према речима које су изведене другим наставцима (према: Белић [1949] 2000: 117).

5.2. Основу лексикографских поступака у речнику *Мајчино благо* чине различити видови груписања и уланчавања лексике из Вуковог *Рјечника*. Ови поступци почивају на сагледавању речи у пресеку психолошких и лингвистичких кодова, које је теоријски изложено у делу *Наука о свести*. Захваљујући томе, М. Кујунџић није био строго везан за систем граматичких категорија, па је у речнику *Мајчино благо* дошао у прилику да истражи њихове границе, бележећи прелазне облике између категорија и сврставајући заједно речи које деле сродна прагматичка обележја.

5.3. Као лексикограф, М. Кујунџић у бележници *Мајчино благо* примарно следи поступке који су спроведени у Вуковом *Рјечнику*. Са друге стране, поступком груписања лексике према тематским целинама, као и преиспитивањем њене обраде у духу сопствене теорије о језику и говору, М. Кујунџић показује и смисао за теоријске иновације у овој дисциплини и способност за научни дијалог са лексикографијом свог доба.

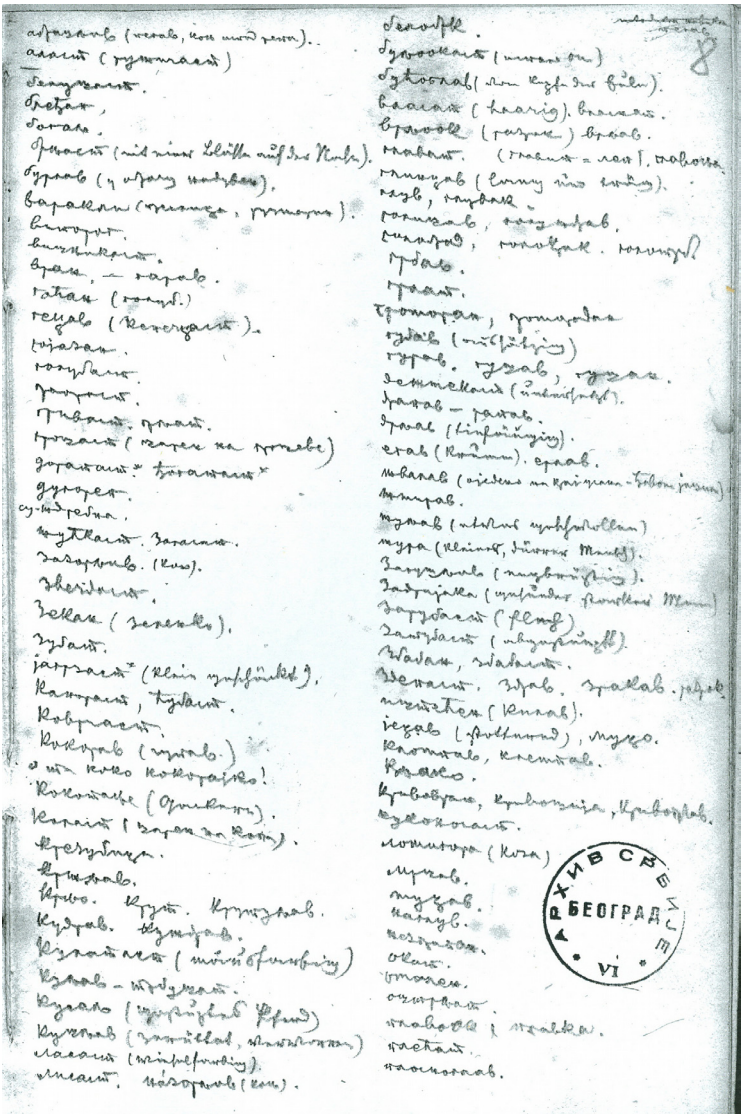

Прилог: Милан Кујунџић, *Мајчино благо*, стр. 8 („мишљачка имена”)

ИЗВОРИ:

Белић, Александар и др. (1959–). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XX. Београд: САНУ, Институт за српскохрватски/српски језик.

Кујунџић, Милан (1865–1872). *Мајчино благо*, рукописни речник, Архив Србије у Београду.

Кујунџић, Милан (1872). *Кратки преглед хармоније у свету, део 2: Наука о свести*, Београд: Државна штампарија.

Стефановић Караџић, Вук (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечма*, Беч: Штампарија Јерменског манастира.

ЛИТЕРАТУРА

Белић [1949] 2000: А. Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик. Део 2: Наука о грађењу речи, у: *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике.

Жуњић 2014: С. Жуњић, *Историја српске филозофије*, Београд: Завод за уџбенике.

Ивић 2001: М. Ивић, *Правци у лингвистици*, књ. 2, Београд: Библиотека XX век, Круг.

Јокановић Михајлов 1998: Ј. Јокановић-Михајлов, Узвици као врста речи. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, 247–252.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику.* Књ. 1: *Слагање и префиксација.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику.* Књ. 2: *Суфиксација и конверзија*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Лурија 2000: А. Лурија, *Језик и свест*, Београд: Завод за уџбенике.

Стијовић и др. 2019: Р. Стијовић, И. Лазић-Коњик, М. Спасојевић, Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада, *Јужнословенски филолог*, LXXV, св. 1, 37–61.

Милер 1866: M. Müller, *Lectures on the Science of Language*, London: The Royal Institution.

Nenad B. Ivanović

LEXICOGRAPHIC WORK OF MILAN KUJUNDŽIĆ (1842–1893) IN THE LIGHT OF HIS APPROACH TO THE LEXICAL SYSTEM

Summary

In this paper we analyze the dictionary (in manuscript form) by Milan Kujundžić (Aberdar), one of the most significant Serbian philosophers of the XIXth century. This dictionary is kept in the Archives of the Republic of Serbia under the title *The Mother's Treasure (Majčino blago)*. The paper analyzes this dictionaries' lexicographical procedures, which were carried out by Milan Kujundžić in the light of his theoretical approach to the lexical system (phylosophical and psychological alike).

Keywords: the history of the Serbian lexicography, lexicographical theory, lexicographical procedure, Milan Kujundžić, Serbian historical dictionaries in the XIXth century.

821.163.41.08-2 Вујић Ј.
811.163.41'367
811.163.41'38
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch11

Томислав М. МАТИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 25.12.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ СТИЛА КАО РЕПРЕЗЕНТИ НАРОДНОГ ЈЕЗИКА У ДРАМАМА ЈОАКИМА ВУЈИЋА

У раду ћемо се бавити идентификацијом и анализом различитих елемената разговорног стила у драми *Слепи миш* Јоакима Вујића из 1809. године. Структурна, структурно-семантичка и прагматска анализа указаће нам на основне моделе увођења народног језика у језик литературе славеносрпског периода, на елементе разговорног стила – говорног језика и супстандардних језичких израза и конструкција.

Кључне речи: разговорни стил, експресивност, ненормираност, форме обраћања, вокатив, оптативне конструкције, славеносрпски језик, народни језик.

1. Целокупно дело Јоакима Вујића, његова језичка, конкретно синтаксичка (структурна), али и стилистичка и прагматска анализа предмет су нашег ширег научног интересовања већ дуже време.[1] Јоаким Вујић је у српској култури остао запамћен као оснивач – *отац* српског театра. Међутим, његов стваралачки опус не чине само драмска дела, напротив. Путописи, поезија, аутобиографска и дневничка дела, различити уџбеници и приручници, ауторски или у преводу, чине га једним од најплоднијих стваралаца свога, славеносрпског, времена, и управо том разноврсношћу литерарног израза драгоценим за језичка истраживања епохе.

Свакако, будући да је једна од тема овогодишњег Научног састанка слависта била *разговорни језик и српски књижевни/стандардни језик*, језичка анализа управо драмског дискурса Вујићевог дела намеће се као логичан одабир. Раније смо истакли да „драмски текст представља дискурс најпри-

* t.matic@yahoo.com

[1] Докторска дисертација са темом *Функције реда речи у делу Јоакима Вујића,* прихваћеном на седници Наставно-научног већа Филолошког факултета у Београду, јануара 2017. године.

ближнији разговорном језику, језику свакодневне и уобичајене комуникације. Наиме, реализован кроз дијалошку форму и размену реплика између драмских субјеката, он управо репликама (и додатно дидаскалијама), које су зависно од осмишљености драмског текста у мањој или већој мери артифицијелне, углавном верно осликава и преноси све доминантне особине разговорног функционалног стила, *од језичке економије с једне до редунданције са друге стране*[2] (Матић 2016: 408). Експресивни изрази, често и изрази из тзв. нижег регистра (вулгаризми, пејоративни изрази, клетве и псовке), затим колокације, паремије и фразеолошки изрази (у ширем смислу) представљају неке од заједничких експликација разговорног функционалног стила (РФС) и драмског регистра као дела књижевноуметничког функционалног стила.

Вујић је аутор великог броја драмских текстова, најчешће комедија, али и историјских и дидактичких драма. Најраније објављене драме су *Фернандо и Ярыка* и *Любовная зависть чрезъ едне ціпеле* из 1805. године, а последња објављена је драма *Сербска принцеза Анђелія* из 1837. године. Један део драма је штампан, што за Вујићева живота, што до данас, док се део чува само у рукопису. Велики број рукописа Вујићевих драма је, нажалост, изгорео у бомбардовању Народне библиотеке Србије 6. априла 1941. Највећи број драма јесу „посрбљени" или вернакуларизовани преводи драма познатих, најчешће немачких драмских писаца Вујићева времена. За већину постоје подаци о аутору, години објављивања па и првом извођењу, док за остатак то није утврђено. То нам оставља могућност да неке од њих посматрамо и као оригиналана Вујићева књижевна дела.

Предмет анализе у нашем раду биће грађа ексцерпирана из драме *Слепый мышъ*, објављене 1809. године, која представља посрбљени превод немачког текста *Die Fledermaus* из 1802. (Karl Friedrich Hensler).[3] То је једночинка или како каже аутор у поднаслову *весела игра у едномъ дѣйствію.*[4]

2. Говорећи о *језичким варијететима насталим према медијуму остварења*, Д. Кликовац једно поглавље посвећује дистинкцијама између појмова *разговорни језик* и *разговорни стил* (2008: 173–176.), где предочава терминолошку испреплетаност како у домаћој, тако и у страној лингвистичкој литератури. *Разговорни језик* и *разговорни стил* се не могу разликовати јер и један и други термин представљају језик неформалне комуникације, спонтане разговоре, са одабиром лексике и других језичких средстава из укупног, општег језичког фонда. „Стога се једина могућа дистинкција између ових варијетета тиче њихове нормативности" (2008: 174), где би РФС у основи био нормативан, а разговорни језик и стандардан и супстандрадан. Ипак, каже се да је то могуће само ако се „жели поставити оштра граница између стандард-

[2] В. Тошовић 2002: 392

[3] (http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=1299&m=2#page/5/mode/1up) Грађу за рад ексцерпирали смо из оригиналног текста драме, дигитализованог и похрањеног у изузетно богатој и вредној бази Дигиталне библиотеке Матице српске.

[4] Године 1968. је у продукцији Радио телевизије Београд снимљен и филм који се базира на Вујићевој драми, у режији Јована Коњовића, с Карлом Булићем, Радом Ђуричин и Капиталином Ерић у насловним улогама.

них и нестандардних видова језика свакодневне комуникације – што би било у великој мери вештачки" (Исто: 174).

Ако бисмо од двадесет основних особина разговорног функционалног стила које Б. Тошовић издваја у монографији *Функционални стилови* (2002: 383–384) истакли доминантне и најпрепознатљивије, то би свакако биле експресивност и ненормираност. Вујићев уметнички израз, а најчешће и сам модел/механизам постизања комичног, наслања се управо на ове две особине разговорног стила (РС). Ексцерпирана грађа нам на то недвосмислено указује: *маторый угурсузе* (СМ: 10)*, маторый магарче* (СМ: 14)*, проклета жено и да бы ли кучко бесна* (СМ: 30)*, Аяо, куку леле мени!* (СМ: 19), *Хрђа васъ попала и силе васъ сапеле!* (СМ: 40), *Да е зла и пакостна како годъ Баба Луџіферъ пакленогъ* (СМ: 9)*, Една гадна стара девойчура дебела као четворка* (СМ: 9),[5] *Стерпѣнїе е добаръ Кредиторъ, али хрђавъ платацъ* (СМ: 31). Наведени примери показују нам да Вујић експресивност постиже користећи различите морфосинтаксичке, синтаксичке и семантичке моделе.

Управо ће на тим принципима бити заснована класификација и анализа грађе. Наравно, будући да се дати критеријуми неретко укрштају, навођени примери биће експоненти једне или више класификационих група. Ексцерпирану грађу смо, сходно томе, разврстали у пет група: прву групу чине експресивни узвици и партикуле; другу, изрази зачуђености, изненађености, захвалности са лексемама *враг/бог*; трећу, експресивне форме обраћања; четврту, паремије и народне пословице и пету, устаљени изрази, колокације и фразеологизми.

2.1. Прва група коју бисмо издвојили јесу примери са врло ефектном употребом експресивних узвика и партикула. Према С. Ристић (1994: 146–147) „партикуле [се] повезујући лексички план са планом говорних чинова, могу представити и у парадигмама које организују семантичке компоненте са илокуцијском снагом: *модификовања информације; тврдње; одрицања; тражења информације; коментара; експресивности*[6]; *конвенционалности*".

Ху леле мени... бре плакаћу.. (СМ: 16)
Аяо куку леле мени! (СМ: 19)
За Бога! ... яо мое лепе косе! (СМ: 26)
Аяо куку мени! (СМ: 28)
Яо жалостиници мени леле (СМ: 15)
Яо жалости и туге мое довека! (СМ: 16)
Ах! За име Божіе! (СМ: 26)
Айде! Маршь сасъ пасіомъ трагомъ! (СМ: 19)
Данась хопъ, сутра яо, ючеръ сватовы а данась лежи невеста на даски мртва. Хі! Хі! Хі! (СМ: 58)

[5] На основу значења лексеме *четворка* у РЈАЗУ (II: 15), а) dolium carax quatuor amphorarum, *bure od četiri akova*, израз *дебео/-ла као четворка* можемо тумачити, преко обличке матафоризације, као *дебео као буре, бачва*.

[6] Даље у тексту говорећи о експонентима експресивности и истицања код партикула, ауторка их дефинише као „показатеље комуникацијске атмосфере [који] зависно од ситуације исказују типчне позитивне или негативне реакције саговорника: задовољство, одушевљење, одобравање, подстицање, сажаљење, саосећање, солидарност, чуђење, негодовање, приговарање, упозорење, забрањивање, љутњу, нестрпљење и сл." (Исто: 151) – кроз већину таквих реакција Вујић је градио ликове и сам драмски контекст, користећи управо експресивне партикуле и узвике.

Она скочи одъ жустрине на трагъ – хопъ! хопъ! Све выше натрагъ докле годъ ніе пуфъ! (СМ: 59)
(и веома често опонашање смеха, како искреног тако и ироничног и злобног)

Употреба ових језичких средстава је јасна и очекивана и осим што доприноси експресивности, њоме се постиже и динамичност драмске радње. Врло честе елипсе у говору протагониста драме постижу се управо употребом узвика и партикула. Елиптичност и динамичност такође представљају једне од основних особина РФС. Последња два примера су структурно сложенија, а врло је ефектна и (морфо)синтаксичка конверзија узвика (*данась хопъ, сутра яо; докле годъ ніе пуфъ*) – у њима су кондензоване очекиване (шире) структурне формације које би се могле исказати како простим конституентом (именицама, глаголима) тако и синтагмама или клаузама. Јелица Јокановић-Михајлов у свом раду о узвицима (1998: 251) такође даје примере за ову појаву, „Многи од узвика могу бити употребљени као различити реченични чланови" и наводи примере сличне оним које смо ексцерпирали код Вујића, „Немој да затвараш врата, њена *мјау-мјау* ме излуђују; Само што смо стигли, а он *буђ!* у воду" и сл.

2.2. Врло слични су, по употреби и утицају на стилску вредност текста, као и по различитој структурној сложености, примери са употребом лексеме *враг* и њених синонима или лексеме *бог* у ситуацијама када се настоји дочарати зачуђеност, изненађеност, захвалност и сл.:

Шта е то? Кой врагъ! (СМ: 5, 44)
Али кой хантракъ, матора хуло! (СМ: 7)
Али къ врагу... (СМ: 7)
Боже сохрани и сочувай! (СМ: 8)
До врага, матора вештицо, да вратъ сломіешь! (СМ: 15)
За Име Божіе! (СМ: 26,57)
За Бога! Помозите! Помозите люди за Бога! (СМ: 26)
О Боже! Веће на удадбу мысли и ова плеснива жаба! (СМ: 42)
О Боже! Зашто си ме оковао съ едномъ змїомъ и шкорпїомъ ђаволскомъ! (СМ: 30)
Помози Боже, ... (СМ: 54)
тако ми три путъ имена Божїя...(СМ: 21)
Не живогъ, Триво! Ако Бога знашь! (СМ: 21)
Сакрлотхінайнъ! / Сакрлотъ! / Сакрлотхінайнъ! мы смо благо нашли! (СМ: 21, 37, 54)
Тако ми спасенія...(СМ: 19, 33)
Такођеръ и *могъ инаджїю ђавола* жену – све – све ... (СМ: 55)

У обема овим групама налазимо и примере који својим лексичким и структурним одабиром могу бити сврстани у тзв. нижи регистар српског језика, излазећи тако из оквира норме каквом је данас схватамо. Управо на тај начин Вујић веома ефектно уводи доминантне особине разговорног стила, односно особине говорног језика (тога времена) чиме се са прагматског аспекта језик драме спушта у раван примарних реципијената, гледалаца током извођења представе. Наравно, може се говорити и о карактеризацији драмских ликова сходно заступљености оваквих пејоративних или пејоратизованих конструкција (псовке и клетве), те у односу на то да ли се у репликама одређеног лика чешће инвоцира *ђаво* или *бог* и сл. Макрена Љутарош, као

архетип негативног драмског карактера, очекивано, користи псовке и клетве, док Божа Мирић,[7] као њен извесни антипод, користи углавном обраћање богу кроз изразе молби и захвалности.

2.3. Примери изузетне експресивне употребе различитих форми обраћања најбројнији су у Вујићевом тексту, а елементи разговорноог стила у њима су евидентни, па и инхерентни на одређени начин. Избор лексике је и у овом случају најчешће из нижег регистра и неретко и, чини се, с намером обилује различитим погрдним изразима. Структурно их можема поделити на две опште целине: експресивне вокативе и оптативне реченице, а ваља нагласити да је њихова комбинована, линеарна употреба такође веома честа.

2.3.1. Експресивност форми обраћања реализованих вокативом најчешће доноси маркирана реч – именица која представља и центар (најчешће двочлане) именичке синтагме којом су ти вокативи готово доследно исказивани.

старый угурсузе / маторый угурсузе / Хрсузи! ... предайте се угурсузи! (СМ: 6, 10, 49)
хуло една / матора хуло / Хуло матора!, (СМ: 6, 7, 40)
маторый магарче, (СМ: 14)
матора вештицо, (СМ: 15)
матора псино / псино матора, (СМ: 15, 16)
матора клепетушо, (СМ: 16)
О ти просіячкій роде, (СМ: 16)
злоковниче еданъ, (СМ: 17)
хорятине еданъ / Хорятине!,[8] (СМ: 17)
шуго една, (СМ: 27)
шляке маторе, (СМ: 19)
Матора стрвино, (СМ: 29)
маторый блесану! (СМ: 37)
тетураны едны! (СМ: 46)
О ты свирѣпый тѣгру! О ты зла жено, и люта змїо!, (СМ: 29)
Иди къ врагу домоне проклятый, (СМ: 30)
Грубїанъ, и пасъ безобразный!, (СМ: 44)
проклета гадь!, (СМ: 25)

Штіл канайлїо сакрментска – таки испредъ мои очїю, (СМ: 42)

хорятине еданъ, и да бы ли псино матора, (СМ: 17)
пужеви и да бы ли кврге едне!, (СМ: 18)
Хуло и да бы ли псино матора, (СМ: 18)
Проклета жено и да бы ли кучко бесна!, (СМ: 30)
Бабе! и да бы ли пузавцы!, (СМ: 39)

Као што видимо у првој подгрупи, примери заиста одговарају поменутом обрасцу, како структурном – двочланом синтагматском, тако и семантичком – експресивност носи именица. Једини условни изузетак био би пример *О ти просіячкій роде* где је атрибут експресивнији, али ова синтагма свакао

[7] Индикативна је и с прагматског становишта потенцијално веома интересантна анализа ономастикона драме – два поменута су вероватно најупечатљивији примери из драме, *Макрена Љутарош* и *Божа Мирић*.

[8] У Речнику ЈАЗУ експлицитно дефинисан као *psovka čovjeku, kao ugursuz, hulja, lopov itd.* (RJAZU III: 651).

представља само аналитичку варијанту (експресивне) именице *просјак,* уз коју би се лако могао употребити неки од атрибута сличног типа као у осталим примерима (*маторый, проклетый, едань*...).

Структурно – видимо да постоје различите, мање или веће, варијације. Вокативи понекад могу бити исказани и само именицом: *Хорятине едан / хорятине; старый угурсузе / Хрсузи.*[9] Ред речи унутар синтагми може да варира: *матора псино / псино матора; матора хуло / хуло матора,* што може бити сигнал Вујићевог колебања између структурних клишеа народног и славеносрпског језичког регистра. Колика год била Вујићева интенција да драме (преводе драмских текстова) пише народним језиком или бар језиком разумљивим за што већи број људи (којима би представе са оваквом тематиком могле и бити намењене), ред речи је нешто што уверљиво сведочи о славеносрпском као његовом подразумеваном ауторском изразу. Такође, вокативне синтагме могу бити и уланчане *О ты свирѣпый тѣгру! О ты зла жено, и люта змїо!*. У последња два примера, *Грубіянъ, и пас безобразный!* и *проклета гад!* забележене су номинативне синтагме, али са безмало идентичним структурно-семантичким моделом.

На семантичком плану заједничка им је (као и осталим издвојеним примерима) архинегативна конотација свих израза, чија је функција с прагматског аспекта само једна – да увреди или понизи онога коме је упућена. То је остварено, како смо рекли, пажљивим и прецизним одабиром лексике, лексике из народног језика, из говореног језика тога времена, српског, односно словенског, или позајмљеница које су вероватно одавно већ биле одомаћене у језику. Негативна концептуализација одређених назива за животиње: *змија, тигар, магарац, пас (кучка), пуж/пузавац крава/овца (клепетуша)* – преузета из народних веровања и митологије носилац је погрдности (пејоративности) у највећем броју примера. Слично су кроз религијске и мистичне концепте у фолклористици позиционирани и примери *хуља, угурсуз, вештица, стрвина, гад*.

Четири примера издвојена на крају листе су структурно-семантички маркирана специфичном уланчаношћу двају експресивних вокатива у саставном напоредном односу, оптативном конструкцијом која уводи други вокатив, *да бы ли* : *пужеви и да бы ли кврге едне!, Хуло и да бы ли псино матора, шляке маторе, Проклета жено и да бы ли кучко бесна!, Бабе! И да были пузавци.* Потврђеност оваквих конструкција у данашњим српским дијалектима нам на још један начин потврђује да су управо овакви архетипски елементи говореног језика, односно разговорног стила, најтипичнији репрезенти народног језика Вујићевог, славеносрпског времена.

Изоловани пример, *Штіл канайлїо сакрментска – таки испредъ мои очїю,* такође преноси негативну и увредљиву поруку, одговара двочланој синтагматској форми, али ћемо анализу овога израза представити на другом

[9] Овде примећујемо и различиту фонетску адаптацију исте именице, туђице, очигледно одомаћене у народном језику.

месту, када ћемо се детаљније бавити фразеолошким и паремиолошким изразима у ширем друштвено-политичком контексту.

У ексцерпираној грађи забележен је и мањи али запажен број вокативних синтагми позитивне конотације, чију структурно-семантичку особеност најчешће носе атрибути *сладкый* и његови синоними и центар синтагме исказан именицом у деминутиву: *меденый татице* (СМ: 22, 52), *љубезный татице* (СМ: 23), *драга шећерна Макрїце* (СМ: 27). Али и примери *љубезный друже* (СМ: 32), *еданъ искреный прїятелю живота могъ* (СМ: 35), *вы љубимыи у златне орлове претворены Слепыи Мышевы* (СМ: 56), *чудотворный Благодѣю* (СМ: 60), где избор лексике, њена фонетска адаптација, али и ред речи и сложеност конструкција недвосмислено упућују на виши стил, односно славеносрпски језички дискурс.

2.3.2. Како смо већ рекли, другу карактеристичну, али мање бројну групу експресивних форми обраћања чине примери оптативних реченица са препознатљивим структурним маркерима. Експлицирајући *жељу* као основну комуникативну функцију жељних (оптативних) реченица, те *прижељкивање*, *клетву* и *благослов* као њену конкретизацију, Љубомир Поповић наводи да је обележје овог типа независних реченица „употреба модалног крњег перфекта или *нека* + презент или *да* + презент и узвичне интонације, односно узвичника" (Станојчић/Поповић 2010: 351).

Такве конструкције се директно наслањају на већ поменуте конструкције са удвојеним вокативом повезаним оптативним *да би ли*, и такође припадају корпусу народног језика. Структурно потпадају под оквире (савремене) норме, али их одабир лексике често враћа у регистар пејоративних израза.

Гром да га убїе! Пасїя вера. (СМ: 19)
Громъ васъ потукао! (СМ: 26)
Кой врагъ – Што се тако дерешь? ... *Хрђа те попала! ... силе те сапеле!* (СМ: 27)
Хрђа васъ попала, силе васъ сапеле! (СМ: 40)
Три ста врага да те носи! (СМ: 29)
Бре не лютиме – *крвъ те майки сукала.* (СМ: 45)
Овде опетъ се могу момъ Господину младожени – *крвъ га сукала* – осветити. (СМ: 46)

Богъ да їой души прости – на врби їой кости – на тополи ноге! (СМ: 59)
Да се тамо веће вињао Господаръ Луцїферъ на козїима ногама – *частный га крестъ потрео – буди Богъ съ нама и анђели Божїи* (СМ: 46).[10]

Баш као и већина претходно наведених и анализираних примера различитих структурних модела, и за велику већину оптативних конструкција овог типа заједничка је изразита негативна конотација. Њихова комуникативна функција у свим примерима је КЛЕТВА. Чак се и у претпоследњем примеру, који почиње жељом/молбом за вечни опрост, интересантном игром речи, у којој се користи с једне стране рима *прости : кости*, а с друге велики симболички потенцијал фитонима *врба* и *тополa*, порука заправо претвара у неку врсту клетве.

[10] Део фразе *буди Богъ съ нама и анђели божиіи* такође је оптативног карактера, с тим што је глагол исказан модалним (експресивним) императивом, синонимним конструкцији *да* + презент.

2.4. У четвртој групи је најмањи број забележених примера, али смо их издвојили и анализирали засебно, што због видљиве Вујићеве интенције у коришћењу и модификовању пословица као симбола аутентичног народног језика, што због њиховог семантичког и структурног континуитета са наредном групом.

Вы знате ону пословицу: *Една луда, начини десет другый*. (СМ: 7)
Ноћь никомъ нїе пріятель. (СМ: 22)
Едногъ ђавола у кући имати и нестерпиме Кредиторе – чини и споља (и) изъ нутра ратъ. (СМ: 13)
Стерпѣнїе е добаръ Кредиторъ, али хрђавъ платацъ…(СМ: 31)
Двадесеть година више живити, учисе вышше памети. (СМ: 35)
Зашто[11] *добра речъ гвоздена врата отвора*. (СМ: 45)
Зашто самь у момъ веку чуо*, да разуманъ мора попустити будали* (СМ: 44).

Не можемо са сигурношћу тврдити да се сви забележени примери могу сврстати у фонд српских народних пословица, али им се паремијски карактер не може оспорити. Неке од њих можемо наћи у фонду народних пословица које је Вук забележио (*добра реч гвоздена врата отвара*), за неке видимо да сам Вујић (односно *Тривун*) сигнализира да су пословице, а за све можемо рећи да имају пословичку структуру и призвук априорне мудрости. Примери са лексемом *кредитор* ауторски су модификовани и актуализовани, вероватно с намером да се приближе читаоцима, тачније гледаоцима драме, ако претпоставимо да је *кредитор* њима познатија од народног *јемац*. Коришћење оваквих, народних мудрости и данас може бити карактеристично за говорни језик, језик у народу, па и овде можемо констатовасти преплитање особина и домета разговорног стила и народног језика.

2.5. Вратимо ли се на два структурно и семантички издвојена примера у подгрупи оптативних реченица (*Богъ да їой души прости – на врби їой кости – на тополи ноге!;* Да се тамо веће виђао Господаръ Луцїферъ на козїима ногама – *частный га крестъ потрео – буди Богъ съ нама и анђели Божїи*), приметићемо да они представљају део веће синтаксичке целине чије значење није прозрачно, напротив, део су ширег лингвокултуролошког концепта заснованог на фразеологији и фолклористици, хришћанском и предхришћанском наслеђу, мањим или већим делом и на европском мистицизму XVIII и XIX века.

Да е *зла и пакостна, како годъ Баба Луцїфер пакленогъ*. (СМ: 9)
Пакъ *садъ се разлютила какогодъ Аспіда* – цело ютро данась по двору *мрмляше, псоваше, какогодъ каква бесна кучка*. (СМ: 13)
Завежляй е еданъ путъ завезатъ, когъ ни Антїхрїстъ веће раздрешити не може. (СМ: 14)
Дотрча кокогодъ фурія паклена изъ међу ны (ЈВ – дидаскалија) (СМ: 19)
У оваковима случайма *жене биваю, какогодъ Фуріе паклене и Аспіде едовите*. (СМ: 20)
Да се тамо веће виђао Господаръ Луцїферъ на козїима ногама – *частный га крестъ потрео* – буди Богъ съ нама и анђели Божїи (СМ: 46)

[11] У тексту Вујићеве драме, али и уопште у Вујићевом језику и језику представника ове епохе у развоју српског језика *зашто* се доследно користи уместо сложеног узрочног везника *зато што*.

Да бы га истый Господаръ Луцїферъ у пакао са собомъ одвео, да тамо шливе суши! (СМ: 46)
Ми ћемо се начинити, како годъ *вукодлацы* (СМ: 46)
Дакле, Господаръ Слепый Мышь опетъ и овай е посао добро ко концу привео. (СМ: 51)
вы љубимыи у златне орлове претворены Слепыи Мышевы (СМ: 56)
Богъ да їой души прости – на врби їой кости – на тополи ноге! (СМ: 59)
И мене може быти опетъ одъ женске аждае и Луцїфера пакленогъ освободио! (СМ: 60)

Будући да су слични изрази, као што видимо, веома заступљени у драмском тексту, да њихово рашчитавање недвосмислено упућује на поменути шири друштвено-историјски контекст, да драмска радња, од заплета до расплета, веома индикативно упућује на могућност такве перцепције текста, а како и животопис Јоакима Вујића наводи на то – њихова лингвокултуролошка анализа биће предмет анализе засебног рада.

3. Закључак

Раније постављена (наведена на почетку и овог рада) хипотеза да се драмски текст може посматрати као дискурс најсличнији разговорном језику, односно народном језику одређене, у овом случају славеносрпске, епохе, те да ће се на основу специфиччних реплика карактеристичних драмских ликова моћи на известан начин реконструисати структурно-семантички потенцијал народног, односно народског језика славеносрпског времена, вишеструко је потврђена анализом грађе ексцерпиране из ове Вујићеве драме. Различити су механизми којима се аутор служи како би у текст драме увео што већи број елемената разговорног стила и на тај начин га учинио разумљивим и прихватљивим читаоцима, односно гледаоцима драме, а нама као изучаваоцима језика тога времена приближио претпостављени народни језик, који би био пандан тадашњем доминантном регистру у језику књижевности – славеносрпском језичком изразу.

Употреба експресивних везника и партикула, затим, рекли бисмо, још експресивнијих вокатива и вокативних синтагми, те различитих примера оптативних реченица са доминатном функцијом клетве, веома је фреквентна у тексту и на ефектан начин служи карактеризацији протагониста драме. Изрази којима се дочаравају ситуације зачуђености, изненађености, захвалности и сл. са лексемама *ђаво* или *бог* такође су пример грађења драмских ликова кроз специфичан колоквијални језик, језик тзв. нижег регистра, саткан од елемената разговорног стила тога времена. Издвајају се по томе што им функција није нужно негативна, као у већини претходно издвојених примера.

Примери употребе пословица и модификованих, ауторских израза сличних њима, различитих паремиолошких израза, те веома ефектних и често непрозрачних фразеолошких израза, такође представљају Вујићеву опредељеност за увођење народног језика у језик драме, а издвајају се на синтаксичком плану доследно реченичном структуром. Експликација априорне народне мудрости кроз пословичке изразе, те увођење ширег друштвено-политичког контекста интелектуалне Европе тога времена опет кроз изразе

мање или више наслоњене на народна веровања, могу се разумети као врхунац Вујићевог креативног и уметничког израза.

На макросинтаксичком плану, с друге стране, особине славеносрпског дискурса су и даље у много већој мери заступљене, него одлике претпостављеног народног језика почетка XIX века. Специфичан синтагматски и клаузални ред речи само је један од показатеља таквог стања у језику ове Вујићеве драме, претпостављамо и осталих његових драма и дела уопште.

ИЗВОР

Вујић 1809: Іоакимъ Вуичъ, *Слепый мышъ*, Въ Будинѣ Градѣ: Писмены Кралевскаго Всеучилища Венгерскаго [61 стр.] [СМ].[12]

ЛИТЕРАТУРА

Албијанић 1976: Александар Албијанић, Прилог познавању судбине српскословенских елемената у језику писаца из Војводине предвуковског периода, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* XXIX/2, 37–53.

Албијанић 1981: Александар Албијанић, Прилог познавању деклинирања позајмљеница у неким делима Јоакима Вујића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 7/1, 113–122.

Албијанић 1982: Александар Албијанић, Од рационализма ка романтизму: Кратак осврт на позоришни језик Јоакима Вујића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 12, 43–53.

Албијанић 1983: Александар Албијанић, Кратак осврт на најмаркантније фонетске, морфолошке и синтаксичке особине језика Јоакима Вујића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику,* XXVI/2, 73–79.

Албијанић 1985: Александар Албијанић, Језик белетристике Јоакима Вујића, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 14/3, 69–78.

Албијанић 1986: Александар Албијанић, Језик нештампаних драма Јоакима Вујића, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXIX/1, 113–125.

Албијанић 2010: Александар Албијанић, *Прилози о српском предвуковском књижевном језику*, Нови Сад: Матица Српска – Београд: ЗУНС; Вукова задужбина.

Белић 1999: Александар Белић, *Историја српског језика, Изабрана дела Александра Белића*, т. 7, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

[12] (http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=1299&m=2#page/5/mode/1up)

Белић 2000: Александар Белић, *О различитим питањима савременог језика, Изабрана дела Александра Белића*, т. 13, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Даничић 1871: Gjuro Daničić (ur.), *Poslovice*, Zagreb: U knjižarnici fr. Župana (Albrechta i Fiedlera).

Ђорђевић 1898: Пера П. Ђорђевић, О реду речи у српском језику, (приступна академска беседа), *Глас Српске краљевске академије*, LIII, 167–231.

Ивић 1991: Павле Ивић, Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 19/2, 5–14.

Јовановић 2013: Јелена Јовановић, *Лингвистички и стилистички аспекти проучавања реченице*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.

Јокановић Михајлов 1998: Јелица Јокановић-Михајлов, Узвици као врста речи, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, 247–252.

Кликовац 2008: Душка Кликовац, *Језик и моћ*, Београд: Библиотека XX век – Круг.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа; Србиње: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.

Ковачевић [2]2015: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Београд: Јасен.

Ковачевић [4]2015: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Ковачек и др. 1988: Божидар Ковачек, Петар Марјановић, Душан Михаиловић, Душан Рњак, *О театарском делу Јоакима Вујића*, Нови Сад: Матица српска, Одељење за сценске уметности и музику.

Матић 2016: Томислав Матић, Прагматска анализа индивидуалних фразеолошких израза у драмама Александра Поповића, *Научни састанак слависта у Вукове дане,* 45/1, Београд, 407–418.

Милановић 2013: Александар Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Милановић 2014: Александар Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Филолошки факултет.

Младеновић 1989: Александар Младеновић, *Славеносрпски језик*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Мршевић Радовић [2]2014: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика, Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.

РЈАЗУ 1880–1976: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, I–XXIII, Zagreb: JAZU.

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика,* I–VI, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1959–2017: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика,* књига I–XX, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Ристић 1994: Стана Ристић, Илокуцијски аспекти употребе партикула, *Јужнословенски филолог*, L, 145–154.

Симић 1991: Радоје Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: НИП „Универзитетска ријеч".

Станојчић/Поповић [8]2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Народна књига.

Стијовић и др. 2019: Рада Стијовић, Ивана Лазић Коњик, Марина Спасојевић, Узвици у савременом српском језику: класификација и лексикографска обрада, *Јужнословенски филолог*, LXXV, 37–61.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Ујес 1985: Алојз Ујес, *Позоришно стварање и трајање Јоакима Вујића 1805–1985*, Крагујевац: Одбор за обележавање 150-годишњице првог српског позоришта.

Ујес 1988: Алојз Ујес, *Позоришно стваралаштво Јоакима Вујића*, (поводом 175-годишњице прве позоришне представе у Срба 24. августа 1813), Београд: САНУ.

Tomislav M. Matić

ELEMENTS OF CONVERSATIONAL STYLE AS REPRESENTS OF THE VERNACULAR LANGUAGE OF THE EPOCH IN JOAKIM VUJIĆ'S PLAYS

Summary

In this paper, by structural, structural-semantic and pragmatic analysis of specific expressions with different elements of conversational style extracted from the Joakim Vujic's play *Slepi miš*, we find that the language of the play abounds in the elements of the assumed spoken, vernacular language of the epoch (the late 18th and the first half of the 19th century), and that the hypothesis that in replicas of the protagonists of the play can first be reconstructed the elements of the vernacular language as counterbalance to the dominant literary (written) expression of the epoch – Slavonic Serbian language, has been repeatedly confirmed.

Key words: conversation style, expressiveness, non-normativeness, appelative forms, vocative case, optative constructions, Slavonic Serbian language, vernaculare language.

811.163.41’373.7
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch12

Катарина В. БЕГОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 25.12.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ФРАЗЕОЛОШКИ МОДЕЛ ’ИНТЕНЗИФИКАТОР И КВАЛИФИКАТОР *ЖИВ* + ИМЕНИЦА’ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ

Предмет рада је продуктивни фразеолошки модел реализован у јединицама *живи огањ (ватра)*, *жива (цела једна, путујућа, ходајућа) енциклопедија (лексикон, књига)*, *живи мртвац (леш)*, *жива легенда* и сл. Модел је на синтаксичком плану реализован именичком синтагмом са конгруентним атрибутом, а семантички припада тематској групи ’човек’, са општим значењем ’човек је носилац особине изражене именицом у великој мери’, чиме се конкретне фразеолошке јединице подводе под структурно-семантички стабилну фразеосхему у ширем смислу. Анализа одабраних фразеолошких јединица показује изразит структурно-семантички динамизам и аналошко уопштавање у формирању фразеосхеме без обзира на механизме фразеологизационог процеса и фразеолошки статус појединачних јединица. Придев *жив* у реализацијама одабраног модела добија улогу интензификатора и квалификатора фразеолошког значења (фразеологизми у ужем смислу) или лексичког значења (фразеологизми у ширем смислу). Неки од анализираних фразеологизама отварају питање универбизације фразеолошке структуре, као и питање фразеолошког калкирања.

Кључне речи: фразеолошка јединица, фразеологизам, фразеолошки модел, фразеосхема, придев *жив*, универбизација фразеолошке структуре, аналогија, синтаксичко-семантички динамизам.

1. Предмет истраживања

У раду се анализира део фразеолошког корпуса са компонентом *жив* у српском језику који се условно може подвести под исту фразеосхему. Ради се о образовањима типа *живи огањ (ватра)*, *жива (цела једна, путујућа, ходајућа) енциклопедија (лексикон, књига)*, *жива легенда*, *живи мртвац (леш)*, *живи очај*, *жива досада* итд., која имају категоријално именичко значење и припадају тематској групи ’човек’. Фразеосхема представља реализацију

* katarina.v.begovic@gmail.com

структурно-семантичког модела ’именичка синтагма са конгруентним атрибутом израженим придевом *жив*’ са значењем ’човек је носилац особине изражене именицом у великој мери’, па су тако овом фразеосхемом изражене различите људске физичке и психичке особине – ’бити много храбар (спретан, вредан, страствен)’, ’бити много паметан’, ’бити мршав до крајњих граница’, ’бити много познат’ и сл. [1]

Циљ рада није исцрпан опис свих појединачних фразеолошких јединица које се могу сврстати у описану фразеосхему (одабрани модел је врло продуктиван), већ представљање модела, историјско мапирање најстарије реализације датог модела и формирања фразеосхеме, увид у структурно-семантички динамизам заслужан за развијену фразеосхему, затим увид у фразеолошки статус[2] јединица и механизме фразеологизационог процеса. Зато су представљени само они фразеологизми чијом се анализом наведено може одсликати на репрезентативан начин.

2. Фразеолошки модел ’интензификатор и квалификатор *жив* + именица’ са значењем људске особине

2.1. Реализација модела са фразеолошким значењем ’бити много храбар’ и осталим сродним значењима

2.1.1. Под значењем 16 одреднице *ватра* у РСАНУ наводе се значења: „а. веома вредан, жустар, хитар (на послу). [...] б. брз као муња, ватрен (за коња). [...] в. одважан, куражан, храбар (човек, јунак). [...] г. кочоперан. [...] д. веома привлачан, заносан.” (s. v. *ватра*, РСАНУ).[3] Ова метафоричка значења су међусобно повезана и наводе се и као фразеолошка значења синтагми *живи огањ* (*ватра*, *жеравица*) у ексцерпираној грађи. Међутим, историјски корпус упућује на фразеолошко значење ’срчан и храбар човек’ старије од

[1] В. М. Мокиенко под фразеосхемом подразумева фразеолошке јединице које представљају реализацију јединственог структурно-семантичког модела. Фразеосхема настаје варирањем лексичких компонената саставница фразеологизма, при чему лексеме које подлежу варирању не морају бити синоними, већ могу припадати одговарајућој тематској групи. Међутим, „тематическая однородность, естественно, имеет свою фразеологическую специфику и должна пониматься более широко, чем простое вхождение в конкретную тематическую группу лексики” (Мокиенко 1989: 34). Ако се фразеосхема схвати као реализација фразеолошких јединица исте структуре и истог *општег* значења, закључује се да не морају само конкретне фразеолошке варијанте чинити фразеосхему, већ и различити структурно исти, а семантички сродни фразеологизми, који деле прототипични базни облик, тј. своде се на заједнички апстраховани структурно-семантички модел.

[2] У раду се, са ослонцем на традиционалну поделу С. И. Ожегова, разликују фразеологизми у ужем и у ширем смислу, и то према критеријуму семантичке реинтерпретације лексема саставница фразеолошке јединице: фразеологизам у ужем смислу је експресивна вишелексемна јединица чије се значење не може свести на збир значења компонената фразеологизма, а фразеологизам у ширем смислу је (експресивна) јединица чије се значење може свести на збир лексичких значења његових лексема саставница (уп. Мокиенко 1989, Мршевић Радовић 1987, Вуловић 2015 итд.).

[3] Слична значења наводе се и под тачком 10 одреднице *огањ* (s. v., РСАНУ).

лексичког, што упућује на потенцијалну универбизацију фразеолошке структуре – у српском језику синтагма *живи огањ* (*ватра*) користи се да означи храбре ратнике, и то од 16. века, што ову синтагму чини најстаријом реализацијом разматраног фразеолошког модела:

(1) „Prid ńim živi ogań Bošńani se vide. Krnarutić 8 [a]" (1584)[4] (s. v. *ogań*, РЈАЗУ);

(2) „Tatarin je – vatra živa – preti mačem, pa doziva. Radićević (1880)" (s. v. *vatra*, РЈАЗУ).

Потврде о лексемама *огањ* и *ватра* у датом значењу без придева интензификатора су млађе, што је очекивано с обзиром на то да је интензификатор *жив* стални епитет уз именице *огањ* и *ватра* у епској поезији, а то би могло упућивати на велику старину синтагматског значења, уп.:

(3) „Iz usta mu (t. j. końu) živi ogań sipa, a iz nosa modar plamen suče. 2, 140" (друга књига Вукових народних песама) (s. v. *ogań*, РЈАЗУ).

2.1.2. Овакви „ватрени" атрибути приписују се змајевима, коњима и јунацима у народној епици, а данас су у српском језику „ватрени" људи и коњи они склони брзим покретима, живахни, пуни снаге (s. v. *vatra*, Матешић 1982):

(4) „... znam, mladi ste, gotova živa vatra! Đalski 5, Građa";

(5) „Kola lepa i laka: arnjevi novi, konji mali ali živa vatra... Sremac 3, Građa".

2.1.3. Синтагма *живи огањ (ватра)* развија и хронолошки најмлађе значење 'страствен човек', у којем се препознају две метафоре: СТРАСТ ЈЕ ВАТРА и ЧОВЕК ЈЕ САДРЖАТЕЉ ЗА ЕМОЦИЈУ.

Примери употребе из речника сведоче и о особини припадницâ женског пола:

(1) „Bijaše živ oganj ta njegova kćerkica. Red." (s. v. *oganj*, Матешић 1982),

а некад се у овом контексту наслућује и сексуална конотација – у ХФР (s. v. *živa vatra*) стоји „1. vrlo temperamentna osoba", а примери сведоче (и) о сексуалној страсти:

(2) „Znao sam da je Imoćanka, te su cure ŽIVA VATRA. (Y);

(3) Gabriella je ŽIVA VATRA u potrazi za izazovima. U očima joj se vidi da je vrckava. Nema problema s tabuima i nadasve uživa u uzbuđenjima. (N)".

2.1.4. За разлику од осталих фразеолошких јединица које припадају описаној фразеосхеми, дијахронијски увид у полисемију синтагме *жива ватра* показује да се полисемантичка структура синтагме може пратити од псл. нивоа и да је у ускоj вези са полисемантичком структуром именичког центра синтагме. У вези са тим отвара се сложено питање фразеолошке полисемије, као и статус придева интензификатора у синтагми − да ли у дијахронијској

[4] Године у загради испред лексикографског навода су године конкретног извора коришћеног за израду речника.

перспективи он представља обавезан или факултативан члан фразеолошке јединице; последично се у вези са тим отвара и питање универбизације фразеолошке структуре. Придев у функцији интензификатора и квалификатора[5] на савременом плану представља факултативни члан синтагме у свим наведеним значењима. Не улазећи у анализу целовите полисемантичке структуре синтагме, истичемо да је најстарије међу наведеним сродним значењима, која одговарају датом структурно-семантичком моделу, синтагматско значење ’бити много храбар’, из којег су се различитим перспективизацијама развила остала, хронолошки млађа значења. С обзиром на то, факултативност придева интензификатора може се у дијахронијској перспективи објаснити семантичком кондензацијом, тј. универбизацијом фразеолошке структуре („die semantische Kondensation (resp. die Univerbierung)”, Валтер/Мокијенко 2018: 332). Овај процес за последицу има факултативност придева у површинској структури фразеолошке јединице јер је именица у историјском процесу постала носилац фразеолошког значења.[6]

2.2. Реализација модела са фразеолошким значењем ’бити много паметан’

2.2.1. Фразеологизам са значењем ’бити много паметан’ остварује се у облику *жива (ходајућа, путујућа, ц(ij)ела једна) енцȉклопедија (лексикон, књига)* и посведочен је у различитим словенским језицима у различитим варијантама; овде наводимо примере употребе из Матешићевог речника (s. v. *žȉv*, Матешић 1982):

(1) „... Faller je kao naš filolog Budmani, cijela jedna enciklopedija. Matoš 5, Građa”;
(2) „Ona je svojim znanjem odavala da je živa enciklopedija. Red.”.

Придевске компоненте које се користе у лексичком варирању најчешће припадају тематској групи ’активност’, тј. ’кретање’, чиме се категорија ’неживо’ експлицитно одваја од категорије ’живо’: *жив*, *путујући*, *ходајући*; за овакво варирање знају и словенски и други европски језици у којима је фразеологизам посведочен.

---

[5] Да придев у анализираном примеру није само у функцији интензификатора показује лексичко варирање у структури фразеолошке јединице: *жива* се може заменити придевом *права*, што упућује и на квалификацију унутар тематске једнообразности лексемâ чија је употреба последица фразеолошког динамизма. Придев *жив* је иначе склон делимичној десемантизацији и перспективизацијама и у другим контекстима (уп. примере *жива истина*, *живи пример*, *живи доказ*, *живо злато* и сл.).

[6] За сада не треба искључити ни другу могућност реконструкције синтагме – придев у улози интензификатора и квалификатора уз одговарајуће значење именице (из ове перспективе говори се о фразеологизму у ширем смислу), мада историјска перспектива упућује пре на семантичку кондензацију фразеолошке структуре. О самој факултативности придева уз наведена метафоричка значења именицâ *огањ/ватра* говори и стање на ширем словенском простору јер се значење живахне особе, страствене особе реализује (и) без придева интензификатора (за јсл. језике уп. s. v. *ogenj*, ССКЈ, Кебер 2015; s. v. *огън*, РБЕ; s. v. *оган*, ДРМЈ).

2.2.2. Матешићев речник бележи још једну варијанту фразеологизма:

(3) „On vam je živa knjiga... V 1885, Građa" (s. v. *živ*, Матешић 1982).

У Матешићевом речнику је варијанта са компонентом *књига* наведена као посебна фразеолошка јединица, као и *лексикон*, међутим, у питању су фразеолошке варијанте:

1) све јединице имају исто значење;
2) центар синтагме увек чини нека од лексема која припада тематској групи 'књига' јер је књига уопште симбол знања; претпоставка је да варијанта са именичком компонентом *књига* припада аутентичном српском (и словенском) корпусу, а да су варијанте са компонентом *енциклопедија* и *лексикон* последица каснијег лексичког динамизма који подразумева лексичко позајмљивање, или пак последица правог фразеолошког калкирања,[7] уп: фр. *encyclopédie vivante* (s. v., Ларус), енгл. *walking encyclopedia (dictionary)* (s. v., ЕД), нем. *eine lebende Enzyklopädie* (*ein wandelndes Lexikon*) (немачки информатори)[8] итд.

Д. Мршевић-Радовић (2004: 97) анализирала је фразеолошке јединице са компонентом *књига* и показала следеће:

> у српском језику [у процес фразеологизације, К. Б.] књига улази са значењем „јеванђеље" [...], и са значењем „књига из које се учи читање и писање" (синоним – буквар). У првом значењу, књига којом се преноси духовно наслеђе „симбол је знања и мудрости"; у другом, реч је о књизи из које се стичу неопходна знања која одређују човеково место и положај у свету (уп. РС 1983).

С обзиром на важност *књиге* у значењу 'јеванђеље', порекло фразеолошке јединице са компонентом *књига* можда треба тражити у наслеђеној јудео-хришћанској традицији (у словенским језицима уопште); у том светлу, *жива књига* би се могла посматрати паралелно са *живом (Божијом) речи* и *(живим) јеванђељем*, и као таква представљала би примарну фразеолошку варијанту разматраног фразеологизма.

2.2.3. Анализирана јединица је прави фразеологизам који настаје глобалним метафоричким преносом. Као што се у енциклопедији или лексикону даје ошти приказ знања о свету, тако човек може бити толико образован,

---

[7] Као један од кључних проблема у фразеологији намеће се проблем фразеолошког калкирања. Њиме су се, међу другима, у словенској фразеологији бавили Н. И. Толстој (1995) и Х. Валтер и В. Мокијенко (2018). За сада је показано да изрази не морају бити нужно позајмљени ако се јављају у западноиндоевропским језицима, нити да морају бити нужно позајмљени ако се јављају широм словенског простора (што у најкраћем представља Толстојеве хипотезе). Као одлучујући аргумент понуђен је културолошки код. Ако је фразеолошка јединица део етнокултурног словенског бића, вероватно је прасловенска (било да је аутентична прасловенска или континуант ие. културног и језичког прамодела). Ако није, чињеница да је посведочена у западноиндоевропским језицима и на већем делу словенског простора обично се интерпретира као резултат калкирања.

[8] На основу усмено пренетих информација од Н. Вуловић, резултати мини-анкете коју су спровели студенти групе за лингвистику Универзитета у Келну, а која је обухватила говорнике од 20 до 60 година, показано је да фразеологизам *eine lebende Enzyklopädie* постоји углавном као део пасивног фразеолошког фонда. Старијим испитаницима фразеолошка јединица била је потпуно позната, а млађим генерацијама је прва асоцијација на овај фразеологизам био други, новији − *ein wandelndes Lexikon*.

имати толико знања колико се може прочитати у енциклопедији. Семантичке компоненте које одликују књигу у процесу фразеологизације приписане су човеку, уз помоћ обавезног атрибута који осим улоге интензификатора има и улогу да недвосмислено упути на особине које одликују човека: 'жив', 'путујући', 'ходајући', дакле, покретан и активан, за разлику од књиге. Придев *жив* у фразеологизационом процесу постаје и квалификатор и интензификатор фразеолошког значења: енциклопедија је буквално *жива* – односи се на човека, а тај човек *много* зна (интензификација).

Оно што треба истаћи у даљем развоју фразеолошке јединице јесте чињеница да се у разговорном језику данас може чути нпр. *Шта сам ја, енциклопедија, па да морам све да знам...* (и то не само у српском него и у другим словенским и несловенским језицима), што говори о процесу универбизације фразеолошке структуре и у овој јединици.

2.2.4. Специјализована фразеолошка значења 'много знати историју', 'много знати језик'

Западнојужнословенски језици знају још и за фразеологизам *жива хроника* (*кроника*) (s. v. *žív*, Матешић 1982; s. v. *žív*, ССКЈ), а за наведени фразеологизам знају и западнословенски језици, в. нпр. пример из словачког корпуса:

(1) „Rád spomínal, bol živou kronikou. (A. Mat.)" (s. v. *živý*, ССЈ).

Колико нам је познато, фразеолошка јединица се не јавља у романским и германским језицима, и вероватно је настала варирањем именичке компоненте тако да се уклопи у већ постојећи образац, само употребом лексеме која је индуктор ужег фразеолошког значења: 'много знати историју'. У бугарском језику не јавља се *жива хроника*, али је као паралела посведочен фразеологизам *жива история* (s. v. *жив*, РБЕ) са истим значењем.[9]

Све наведене реализације модела са овим значењем, као и посебне фразеолошке јединице настале варирањем почетне синтаксичко-семантичке структуре, потврде су фразеолошког динамизма и говоре о продуктивном структурно-семантичком моделу.[10]

2.3. Реализација модела са фразеолошким значењем 'бити много мршав, изнемогао, болестан'

2.3.1. Фразеолошка јединица *живи мртвац* јавља се у различитим варијантама широм словенског простора, а у српском језику посведочене су варијанте *живи мртвац (леш)*[11], *живе мошти* (s. v. *жív*, Матешић 1982; s. v. *жív*, ХФР).

Фразеологизам је глобални метафорички и темељи се на нелогичном споју појмова који се искључују, тј. на оксиморону (Вуловић 2015: 143).

[9] У бугарском је забележена још једна фразеолошка јединица настала лексичким варирањем варирањем, *жива граматика* (s. v. *жив*, РБЕ).

[10] О синтаксичко-семантичком динамизму фразеологизма в. Мршевић Радовић 1982.

[11] *Живи леш* је варијанта која се јавља у разговорном језику, а лексикографски извори је не бележе.

Према подацима из белоруског *Етимолошког фразеолошког речника*, фразеолошка јединица *живи труп* је калк према француском *cadavre vivant*, уп. „Жывы труп. Відаць, калька з франц. м. (cadavre vivant). Вельмі слабы, хворы, блізкі да смерці чалавек" (s. v. *труп*, Лепешав 2004). С обзиром на то да је фразеологизам интернационалан, врло је могуће да је дошао из француског језика на словенски језички и културни простор.

2.3.2. Међутим, овде треба истаћи чињеницу релевантну за српски језик. Фразеологизам *живи труп* на српском простору није уобичајен (у овој варијанти јавља се по правилу у источнословенским и источнојужнословенским језицима), већ варијанта *живи мртвац* или *живи леш*. Тако је зато што у српском језику лексема *труп* ретко значи 'леш', већ углавном значи '(мртво) тело без главе'. С обзиром на то да је источнословенски *труп* буквални превод фр. *cadavre*, а *мртвац* (*леш*) не, може бити да се фразеологизам развио независно на српском говорном простору.

Секундарно значење именице *мртвац* јесте „слаба, изнурена, изнемогла, исцрпљена особа", уп. примере употребе:

(1) „Жена опет родила ... А да их видиш, не зна се ко је гори мртвац, она, или онај њен весели муж (Паун. С. 1, 435)" (s. v. *мртвац*, РСАНУ).

Живи мртвац се у РСАНУ под одредницом *мртвац* наводи као израз са придевом интензификатором, који појачава секундарно значење именице „жив(и) ~ у појачаном значењу: мртвац (2)":

(2) „Зар сви нијесмо као живи мртваци и сухи и мршави и гладни (Ћор. С. 9, 251)".

На основу примера у РСАНУ не може се закључити да ли је старији лексемски спој или секундарно значење именице.[12] С обзиром на изнесене податке:

1) изгледа да синтагма *живи мртвац* (*леш*) у српском језику није калк;
2) *живи мртвац* могао је настати на два начина:
   а) у јединици није дошло до правог фразеологизационог процеса, већ се придев у функцији интензификатора користи уз секундарно значење именице *мртвац*; међутим, тиме што се употребом придева постиже изразита експресивност, а синтагма добија статус оксиморона, приближава се фразеологизму у ужем смислу;
   б) секундарно значење именице *мртвац* о болесном, изнуреном човеку могло је настати универбизацијом фразеолошке структуре (*живи* ↔ *мртвац* → *живи мртвац* → *живи* (*живи+мртвац*) → (*живи*) *живи+мртвац* → *живи+мртвац*.[13]

[12] РЈАЗУ не бележи метафоричко значење именице *мртвац*, нити фразеолошку јединицу *живи мртвац*.

[13] У прилог томе да је *живи мртвац* настао универбизацијом можда могу говорити паралелни подаци о фразеолошкој варијанти *живи леш*, јер *леш* нема секундарно значење изнурене особе, већ то значење остварује у фразеологизационом процесу (s. v. *леш*, РСАНУ; РМС). РМС под ознаком 1. б) са квалификатором *фигуративно* бележи пример: „Човек је постепено постајао

Лексички динамизам синтагме *живи мртвац* у српском језику постиже се варирањем именичке компоненте (*леш*). Међутим, поред фразеолошких варијанти *живи мртвац* и *живи леш*, у српском и бугарском језику, заједно са источнословенским језицима, посведочен је и фразеологизам *живе мошти*, јединица настала варирањем именичке компоненте из стилски маркираног, сакралног дискурса. Према Н. Вуловић (2015: 143) *живе мошти* су синонимна фразеолошка јединица са *живим мртвацем* (*лешом*). Међутим, јединице би се можда могле третирати као варијантне јер без обзира на порекло лексеме припадају истој тематској групи ’тело након смрти’ (*мртвац*, *леш*, *труп*, *кости*, *мошти*).

Матешић (s. v. *groblje*) бележи још једну фразеолошку јединицу са истим значењем – *живо (неопојано) гробље*, са тим да треба имати у виду да је метафоричка транспозиција у фразеологизационом процесу овде заснована на метонимијском моделу ОБЈЕКАТ → МЕСТО НА КОМ СЕ ОБЈЕКАТ НАЛАЗИ. Ово ваља посебно нагласити јер дати пример показује моћ аналогије у формирању фразеосхеме и сведочи о различитим начинима постанка појединачних сродних фразеолошких јединица.[14]

2.4. На крају, поред анализираних јединица представљене фразеосхеме, посведочено је и фразеолошко значење ’бити много познат’, изражено јединицом *жива легенда*. Фразеологизам није посведочен у савременим лексикографским изворима, нити је посведочено одговарајуће секундарно значење лексеме *легенда* да би се значење синтагме могло свести на значење именичког центра. С обзиром на то, јединица вероватно представља калк према енглеском језику, уп. „An extremely famous or notorious person, especially in a particular field, ‘the man was a living legend’” (s. v. *legend*, ЕД).

Потврђено је и уже фразеолошко значење ’бити много лош у нечему’, изражено јединицом *живи очај* (s. v. *očaj*, ХФР), као и фразеологизам *жива досада* са значењем ’бити много досадан’ (s. v. *dosada*, ХФР), затим мак. *жива смеа* (Велковска 2002: 61) и буг. *жива разкрива* (s. v. *жив*, РБЕ) са значењем ’бити много занимљив’ итд., што потврђује продуктивност описаног фразеолошког модела и разгранатост дате фразеосхеме.

живи леш. Прод.”. Као једини пример употребе метафоричког значења лексеме *леш* дат је пример у синтагми *живи леш*.

[14] Последица структурно-семантичког динамизма јесте и чињеница да се овом моделу приближавају синтагме исте структуре и истог ширег значења које не пролазе кроз фразеологизациони процес, већ је, према увиду у лексикографске изворе, значење синтагме сведено на лексичко значење именице, а придев *жив* користи се као интензификатор и квалификатор именичког значења; таква је синтагма *живи ђаво* (*враг*) са значењем ’несташна, немирна, *враголаста* особа’ (синтагма је посведочена у различитим словенским језицима, за јужнословенске в. s. v. *жив*, Оташевић 2012; s. v. *žív*, Матешић 1982; s. v. *жив* – ХФР; s. v. *žív*, ССКЈ; s. v. *жив*, Нанова 2005; s. v. *жив*, PMJ).

3. Закључак

Као опште запажање о анализираном моделу 'интензификатор (и квалификатор) *жив* + именица' са значењем људске особине намеће се изразит структурно-семантички динамизам, чија је последица развијена фразеосхема у ширем смислу. Описана фразеосхема је сложене хијерархијске структуре и дели се у подсхеме ужим фразеолошким значењима: 'бити много храбар' (и остала сродна значења), 'бити много паметан' (ову подсхему одликује изразита варијантност, а као последица лексичког варирања развија се и нова фразеолошка јединица са значењем 'много знати историју' у српском језику), затим 'бити много мршав, изнемогао, болестан' (јединице које припадају овој подсхеми такође одликује изразита варијантност), 'бити много познат', 'бити много лош у нечему', 'бити много досадан/занимљив' итд.

Према доступним подацима, најстарија реализација разматраног модела јесте синтагма *живи огањ*, са потврдом из 16. века, што значи да се фразеосхема развијала у периоду 16–20. век, а притом је модел и даље продуктиван. Све разматране јединице су експресивне и имају функцију секундарне номинације. Придев *жив* у фразеологизационом процесу постаје интензификатор и квалификатор фразеолошког значења (ту улогу придев код фразеологизама у ширем смислу добија у вези са лексичким значењем именице на коју се односи), а јединице имају могућност двоструке семантичке интерпретације. На крају, немају све реализације датог модела исти фразеолошки статус нити подлежу истим механизмима процеса фразеологизације, што потврђује значај аналогије и структурно-семантичког динамизма у ширењу фразеосхеме. Анализирани фразеологизми отварају питања универбизације фразеолошке структуре и фразеолошког калкирања.

ИЗВОРИ

Кебер 2011: J. Keber, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Лепешав 2004: І. Я. Лепешаў, *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*, Мінск: Беларуская Энцыклапедыя.

Матешић 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Нанова 2005: А. Нанова, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*, София: Издателство „Хейзъл".

Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

РЈАЗУ 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

РМЈ 1961–1966: Т. Димитровски, Бл. Корубин, Т. Стаматоски, *Речник на македонскиот језик со српскохрватски толкувања* I–III (редакција на Бл. Конески), Скопје: Институт на македонски јазик.

РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ.

ХФР 2014: A. Menac, Ž. Fink Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Zagreb: Naklada Ljevak.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

ЕД 2019: *English Dictionary (Powered by Oxford)*, äîñòóïàí íà https://www.lexico.com, последњи пут приступљено 17.10.2019.

Ларус 2019: *Dictionnaire de français*, доступан на https://www.larousse.fr, последњи пут приступљено 17.10.2019.

РБЕ 2001−: *Речник на българския език*, София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов" / ЕТ „Емас", речник доступан на http://ibl.bas.bg, последњи пут приступљено 17.10.2019. http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/

ССЈ 1959–1968: *Slovník slovenského jazyka* I–VI, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, доступан на http://slovniky.juls.savba.sk, последњи пут приступљено 17.10.2019.

ССКЈ 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, elektronska objava, spletna izdaja na http://fran.si, последњи пут приступљено 17.10.2019.

ЛИТЕРАТУРА

Валтер/Мокијенко 2018: H. Walter, V. Mokienko, Urslawische Phraseologie: Mythos oder Legende?, *Deutsche Beiträge zum 16. Internationalen Slavistenkongress Belgrad 2018* (Herausgegeben von S. Kempgen, M. Wingender und L. Udolph), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 331–340.

Велковска 2002: С. Велковска, *Белешки за македонската фразеологија*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков".

Вуловић 2015: Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Мокијенко ²1989: В. М. Мокиенко, *Славянская фразеология*, Москва: Высшая школа.

Мршевић Радовић 1982: Д. Мршевић-Радовић, Фразеолошка јединица и њен синтаксичко-семантички динамизам, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 11/1, 87–92.

Мршевић Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско--именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Мршевић Радовић 2004: Д. Мршевић-Радовић, Фразеолошке јединице с компонентом *књига*, прилог српској лексикографији, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 95–104.

Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.

Katarina V. Begović

PHRASEOLOGICAL MODEL 'INTENSIFIER AND QUALIFIER *LIVING* (*ŽIV*) + NOUN' WITH THE MEANING OF A HUMAN CHARACTERISTIC

Summary

The subject of this paper is a productive phraseological model realized in phraseological units of *living fire* (*živa vatra*), *living encyclopedia* (*živa enciklopedija*), *living dead* (*živi mrtvac*), *living legend* (*živa legenda*), etc. Syntactically, the model is realized by a noun syntagm with a congruent attribute, and semantically it belongs to the thematic group 'man', with the general meaning 'man is the bearer of a feature expressed by a noun to a large extent', which brings specific phraseological units sense.

The analysis of selected phraseological units shows a distinct structural-semantic dynamism and analogous generalization in the formation of the phraseological scheme, regardless of the individual mechanisms of the phraseological process. Individual phraseologisms open the question of the univerbization of phraseological structure, as well as the question of phraseological calcification.

Key words: phraseological unit, phraseological model, phraseoscheme, adjective *living* (*živ*), univerbization of phraseological structure, analogy, syntactic-semantic dynamism

371.3::811.163.41'243
811.163.41'373.72
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch13

Галина Г. ТЯПКО*
Университет Москва
Московский государственный институт международных отношений

Оригинални научни рад
Примљен: 13.01.2020.
Прихваћен: 12.02.2020.

(КЊИЖЕВНО)ЈЕЗИЧКИ ИДИОМИ У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ

Циљ истраживања је преглед идиома који учествују у формирању секундарне језичке личности, оцењивање статуса идиома у наставном процесу. Актуелност такве анализе огледа се у томе да су се битно промениле прилике у којима се данас врши настава страних језика што је резултат глобализације, постојања интернета и електронских медија, отворености граница, демократизације комуникације, најезде туђица, говора уживо на телевизији и других фактора. Промену вербалног простора етничког језика будно прате и научници, најпре, социолингвисти испитујући постојећу научну парадигму. У чланку се упоређују модели структурирања вербалног простора: „стратификациони" (књижевно-центристички), традиционални модел и „комуникативни", формиран на основу постојања или одсуства аутоцензуре говорника. Аутор долази до закључка да су оба актуелна за успостављање приоритеа у данашњој настави. Књижевни језик и даље остаје без премца као главни објект наставе без обзира на неповољну ситуацију за његово функционисање. Међутим, у знатно већој мери него раније у настави је присутан усмени облик књижевног језика (и то не само на часу, него и у ваннаставним активностима данашњих студената). Осим тога, под утицајем мање престижних језичких нивоа, који немају писмени облик, повећава се број мешовитих, хибридних текстова; у усмени књижевни језик укључује се све више слободни спонтани говор, продиру регионализми, разговорни и неконвенционални елементи. Ти умеци као и језгро језичког обезбеђења комуникативног ареала виших комуникативних функција етноса (економија, политика, култура) треба да буду у сталном фокусу предавача који изводе наставу српског језика у функцији страног језика струке.

Кључне речи: српски као страни, језички идиоми, њихово вредновање кроз теорију и наставу.

Предајући више година српски језик (истина, раније српскохрватски) као страни, спремајући се за часове, тражила сам и користила различите изворе грађе. Интуитивно сам желела приказати језичку збиљу што веродостојније у свој њеној шароликости.

* galina606@mail.ru

У круг мојих обавеза није спадала само настава, часови српског језика, него и научни рад: учешће на научним конференцијама са рефератима, припрема научних чланака, различитих специјализованих приручника српског језика из домена граматике и језика струке, писање рецензија за докторате и монографије наших водећих слависта и младих стручњака и много шта друго. Кад сам почела да радим као предавач после завршетка факултета, имала сам утисак да постоји невидљива али осетљива баријера између наставе српског језика као страног и научног описивања језика. Другим речима, између прагматике наставе страног књижевног језика и теоријског осмишљавања тог феномена.

Међутим, што више предајем, то више уочавам нестанак те границе, све већу координацију између теоријског осмишљавања језичке збиље и њене наставе подстакнуте комуникативним и активним методима наставе. Српски језик као предмет практичног усвајања такође одсликава идиомску разуђеност коју поседују научни модели етничког језика, настали на бази социолингвистичких студија, посвећених истраживању комуникативног простора етничког језика.

У овом раду ћемо се осврнти на састав идиомских целина уз помоћ којих се реализује формирање секундарне језичке личности у процесу учења српског језика као страног. Тај појам (секундарна језичка личност) уведен је у научни вокабулар у контексту истраживања феномена примарне језичке личности (Нерознак/Халејева 2005: 588–589) о чему се нашироко расправљало на граници последња два столећа. Пошто се анализа идиомског састава наставне целине врши кроз призму структуре етничког језика, скренућу пажњу прво на постојеће конфигурације тог феномена у новијој лингвистичкој литератури.

Реално гледано постоје два модела конфигурације комуникативног простора етничког језика – „стратификациони" и „комуникативни". Исцрпну информацију о њима налазимо у радовима Г. П. Нешћименко која се више година бави истраживањем језичке ситуације у словенским земљама (пре свега у Чешкој и Руској Федерацији). Она оспорава објективност устаљеног, општеприхваћеног стратификационог модела у вредновању комуникативног простора, сматрајући га „књижевно-центристичним", насталим у другим историјским приликама (Нешћименко 2003: 12).

Стратификациони модел поделе комуникативног простора подсећа на паралелопипед, који је подељен одоздо нагоре на комуникативне сфере. Његову основу чине „дијалекти" који се налазе при дну конфигурације, и „књижевни језик", који је њена круна и једини идиом који има писани и усмени облик. У међупростору се налазе и други идиоми различите комуникативне вредности: разговорни књижевни језик; народски говор; различити сленгови (професионални арго, групни језици, као што су ђачки жаргон, студентски жаргон, шатровачки жаргон, језици интересних скупина итд.), дакле, доста широка скала језичких идиома које етнос користи у данашњој комуникацији. Сви они функционишу у усменом облику.

По мишљењу Г. П. Нешћименко, књижевни (према западној традицији „стандардни") језик у том концепту служи као својеврсно мерило али и коч-

ница за објективну оцену „корисности" других идиома, јер запоставља њихов реални дијапазон у комуникацији данашњих говорника. То потврђују и селекциони маркери за успостављање унутрашње субординације идиома искључиво кроз призму књижевног (стандардног) језика: „обрађеност – необрађеност", „престижност – непрестижност", „полифункционалност – ограниченост функционалног спектра", „општеетнички – регионални значај" итд. Они су детаљно размотрени у радовима Д. Брозовића (1970) и Н. И. Толстоја (2008), на које се позива и Г. П. Нешћименко (2003: 35). С правом се сматра да класични језички идиоми, којима обично оперишу истраживачи (циљајући на књижевни језик), у комуникацији се не користе као хомогене структуре, него функционишу у дисперзном облику. Њихове границе су узајамно пропустљиве. Према њој, ослањање на стратификациони модел је у супротности са стварним процесима у вербалној комуникацији. Ни у лингвистичком прогнозирању не потврђује се често као веродостојан (Нешћименко 2003: 11).

Различити спољни и унутрашњи фактори (глобализација, интернет, електронски СМС и др.) коренито су променили комуникативни простор етничког језика, подстакли потребу за преиспитивањем старих погледа на језичку збиљу, тражење нових критеријума за њено вредновање. Тако се из пера споменуте ауторке појавио нови концепт поделе комуникативног простора етничког језика „комуникативни" (Нешћименко 2003: 46). За разлику од стратификационог концепта са релативно великим бројем комуникативних „спратова", комуникативна конфигурација, коју промовише Г. П. Нешћименко, поседује само два континуума који чине бинарну опозицију: комуникативни континуум и језички.

Сваки од њих има такође бинарну структуру. Први (комуникативни континуум) је подељен на два комуникативна ареала с обзиром на говорно понашање комуниканата (уз аутоцензуру и спољну цензуру или без ње): (1) ареал виших комуникативних функција етноса и (2) ареал неусиљеног, слободног свакодневног комуницирања. Ова два ареала чине комплетну бинарну структуру комуникативног простора етничког језика.

Ареал виших комуникативних функција обухвата пре свега интелектуалне сфере људске активности (као што су: економска, друштвена, политичка и организациона сфера; масовна информација и пропаганда; наука и популаризација науке; организована обука; лепа књижевност; естетско деловање: позориште, филм, одређени део радио и телевизијских програма). То је „визиткарта" етноса, која приказује његова цивилизацијска достигнућа. Реч је о јавној и службеној комуникацији уз постојање психолошких баријера и унутрашње цензуре комуниканата.

Ареал неусиљеног, слободног свакодневног комуницирања обухвата неслужбено, нејавно, приватно општење, на пример, у породици, у друштву пријатеља, вршњака, на послу између запослених истога статуса током извршења заједничких обавеза. Овде се не ради о аутоцензури или спољној цензури комуниканата.

Сваки ареал има своје „поље" језичког обезбеђења. Прву сферу званичне комуникације обезбеђује књижевни језик, у писменом и усменом облику. Другу, приватну сферу комуникације обезбеђује смеса идиома нижег статуса: разговорни књижевни језик, градски коине, територијални дијалекти, језик струке, сленгови и жаргон у групној комуникацији, дакле, усмени стратус. Оба поља чине бинарну структуру језичког континуума.

Подела језичког простора је симетрична са поделом комуникативног простора. У основи организације, како комуникативног, тако и језичког простора је исти принцип – принцип бинарности (сл. 1).

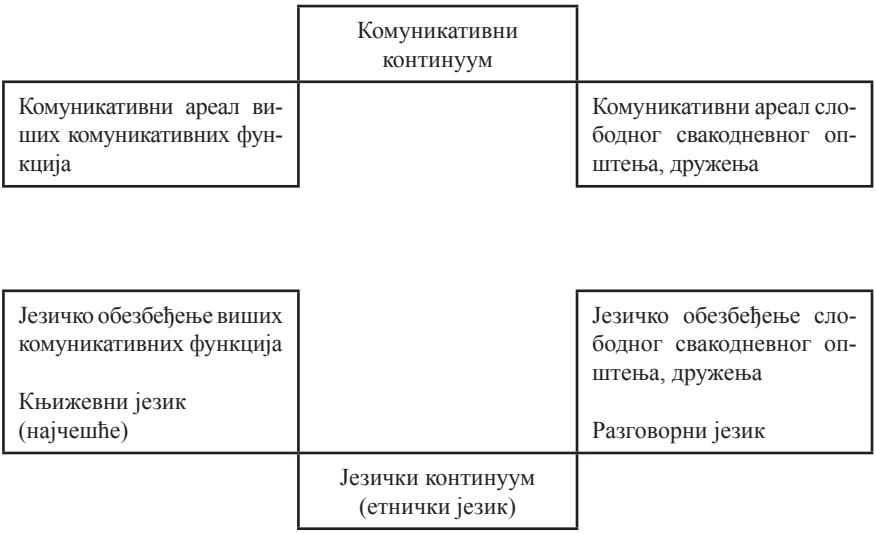

Сл. 1

Разматрајући различите етапе изграђивања секундарне језичке личности и њихово језичко обезбеђење, дошли смо до закључка да су нам прихватљива оба модела.

Први модел нам даје преглед свих језичких формација којих има у комуникативном простору етноса. У организованој настави књижевни језик био је и јесте без сумње приоритетан идиом. Зато су за оцењивање правилности употребе језичких јединица у учењу меродавни нормативни извори српског језика (Правопис [3]2013, Граматика 2013, Речник 2007). Међутим, упознавање особина других језичких идиома, који сачињавају комуникативни простор савременог српског језика, такође је веома важно јер би иначе дошло до неразрешивог проблема мешовитих текстова, свакодневне комуникације, пријатељског општења, веома важног за успостављање и подржавање међуљудских контаката и дружење људи. Томе обично служе приручници за конверзацију, погодни за туристе (Дракулич Пријма 2013).

Други модел је својеврсни инструмент комуникације. У почетној фази обуке он је алат наставника, који наступа као организатор комуникације у

групи новајлија који тек почињу упознавање новог страног језика, донекле блиског њиховом уху али још тешког за репродукцију. У зрелој фази учења студенти сами слободно користе тај алат знајући тачно где, када и шта се може рећи, а шта се не сме употребити. Временом, у завршном стадијуму учења постају компетентни и занимљиви саговорници.

Илустроваћемо процес формирања секундарне језичке личности конкретном грађом која се користи у различитим етапама учења, имајући на уму да нам је циљ изграђивање комуникативно способне и активне личности, која зна да се служи језиком у свом пословању.

У свим историјским периодима учења српског језика као страног предавачи су увек били свесни значаја правилног изговора и интонирања иностраног језика, али су радили различито на постављању изговора зависно од опремљености наставе техничким средствима. Тек с појавом интернета и електронских извора постављање изговора постало је много ефикасније јер се може одмах илустровати примерима говорне делатности изворних говорника у различитим емисијама и културним манифестацијама. Упоређивање српског и руског стратификационог модела показује да је дистанца између књижевног језика и усмених идиома који чине доње спратове вербалног простора у њима различита. Много је краћа у српском језику захваљујући реформи Вука Караџића. На први поглед једноставан принцип „пиши како говориш, а говори како пишеш" задаје доста муке новајлијама који су одгојени на морфолошком писму насталом у другим историјским приликама. Пракса показује да је поимање тог принципа кључно за даље напредовање у учењу српског језика. Коректан изговор и течан говор су први показатељи и у вредновању језичког знања. У првом контакту може се створити погрешан утисак да странац добро влада језиком и при недовољном познавању језичког система. Полазећи од важности тог аспекта аутори једног у Русији познатог уџбеника српскохрватског језика, објављеног далеке 1986. године, уложили су много труда и креативности у његов уводни део (Учебник 1986). Као да иду стопама Вука Караџића, изнели су бројне примере из фолклористике и усмене грађе, упознајући студенте са српском азбуком, особинама изговора и фонетског писма. Реч је о међународном ауторском колективу из МГУ и БУ који је направио један темељит (капиталан) уџбеник за руске студенте, у многоме актуелан и данас мада је рађен у другим историјским приликама (Учебник 1986). У споменутом делу, који ми обично зовемо „зелени уџбеник" опис појединих гласова поткрепљен сјајним обрасцима шаролике фолклорне грађе: мудрим пословицама (*Боље је поклизнути ногом него језиком*; *Видела жаба да се коњ поткива, па и она дигла ногу*; *Ко за туђом вуном пође, сам острижен кући дође; Навика је једна мука, а одвика девет мука*), изрекама (*Иде време, носи бреме*), загонеткама (*Мање од мака, а дигне јунака*), веселим разбрајалицама (*Еџи, пеџи, пеџ, ја сам мали зеџ*), пригодницама *(Пуџајте ми, кокице, као моје песнице, од буџака до буџака и у врх оџака*), брзалицама (*Пита Петар Павла*: *– Пошто, Павле, пар патака*? *– Пар патака пет петака*). Неке од њих, посебно брзалице, доста су тешке за изговор (*Четири чавчића на чанчићу чучећи чијуђу*), што обично изазива живу реак-

цију студената током такмичења у изговору (*Јеси ли ти то ту*? *Јеси ли то ту ти*? *Јеси ли ту ти то*?). Поред тога, текст уводног дела красе кратке народне приче дијалошког облика и лепи одломци из поезије, на пример:

Носећи собом лествице од свиле,
Старински витез, пун вере и наде,
Хитао замку своје верне виле,
И певао јој страсне серенаде.
Старински витез, пун вере и наде!
(Из „Љубавне песме" М. Ракића)

Фонетске вежбе оживљавају и духовити дечји одговори који су лаки за усмену репродукцију и добро се памте (*Шта је то шума*? *– шума је место где расту дрвеће и вукови*).

Велика предност фонетског дела и читавог уџбеника је у потпуности акцентована грађа и то заслугом једног од аутора Ј. Јокановић-Михајлов, иначе познатог стручњака за ту област лингвистике (Учебник 1986).

Овај део књиге, иако је намењен упознавању српске фонетике, садржи изненађујуће много података о Србији и њеном народу. Већ у почетној фази студија студенти урањају у свет српских реалија из разних области, упознају називе река, планина и крајева Србије, личности из епских песама (*Милош Обилић, Мајка Јевросима*), српска типична имена и надимке (што је понекад странцима тешко извести, на пример, *Младен – Млађа, Александар – Аца, Милош – Миша* и др.), презимена (*Поповић, Петровић, Пантић*), називе београдских улица, тргова (*Теразије*, *Студентски трг*), позната места (*Црвени крст, на Чукарици* итд.), називе градских мостова (*Савски мост, Железнички мост*), наслове новина (Политика, НИН), језичких часописа (*Јужнословенски филолог, Наш језик, Књижевност и језик*), честе скраћенице (ПТТ: пошта-телеграф-телефон), називе непознатих градова (*Лозница, Лесковац, Суботица, Шабац*), њихових становника (*Ваљево – Ваљевац, Зрењанин – Зрењанинац*), називе популарних београдских радио и телевизијских програма, чак и називе српских специјалитета (*ћевапчићи, вруће лепиње с кајмаком*, *чачански кајмак, лесковачке папричице, краљевачки сир*).

Постављање артикулације и прозодије (акценатске вежбе, прозодијски модели, шаролика фолклорна грађа, бројни српски артефакти) директно кореспондира са народним језиком који се изнедрио из дијалекатских простора штокавског подручја. Уз споменути „зелени уџбеник" у безинтернетско доба од велике помоћи за наставника била је и Ивићева монографија о прозодији речи и реченице која садржи мноштво примера реченичне интонације и занимљиво штиво о тој проблематици (Ивић/Лехисте 1996).

Дијалекатску проблематику такође не можемо заобићи у настави, објашњавајући студентима разлоге блискости књижевних идиома на постјугословенском простору. То значи да и поред тога што предајемо језик струке нефилолозима, укључујемо информацију о дијалекатском нивоу.

Следећа фаза изграђивања секундарне језичке личности је повезана са граматичким аспектом. Мада је и ту темељ ударио Вук Караџић у првој српској Писменици (1814), давно је превазиђена радом многих генерација културних радника, меродавних лингвистичких институција и еминентних стручњака. Нормативна граматика је кључни аспект у језичком обезбеђењу виших комуникативних функција етноса. Управо зато јој се посвећује посебна пажња током читавог периода учења српскога језика. Управо због фонетског принципа писма овладавање граматиком позитивно утиче и на говорну делатност ученика. Освајању постојећих граматичких правила помажу разноврсне вежбе из разних домаћих и страних уџбеника и приручника и илустровање граматичких правила и одступања од њих у спонтаном говору уз помоћ онлајн видео снимака са изворним говорницима српскога језика у разним приликама. У формирању граматички коректног говора показао се као ефикасан уџбеник српскога језика за странце Б. Ћорића који садржи лако изводљиве (према обрасцу) бројне вежбе за све сегменте граматичког система и занимљиве живе текстове са снимком аудио-снимком. Неке сложене теме аутор је поткрепио и визуелно, уз помоћ слика, на пример, глаголи кретања (Ћорић [10]2008: 264), глаголски вид (Ћорић [10]2008: 308) и др.

У предавању граматичког аспекта, посебно у почетној фази студија, трудимо се да уводимо нове граматичке моделе на старој, добро познатој лексици како не би дошло до „пребацивања пажње" на други објекат. Усавршавање и активно попуњавање школског речника врши се као самосталан задатак нешто касније, када је добар део граматичке грађе већ савладан. Богатство речника у спрези са граматичком компетенцијом су већ довољни да претворе наше ученике у активне, независне комуниканте који знају не само да одговарају на питања наставника (као марљиви ђаци у првој фази учења) него и сами постављају свакојака питања и учествују у расправи, показујући зреле репродуктивне навике. Унапређењу активног речника и те како доприносе редовни прегледи електронских новина, дискусије и расправе на часовима о политичким и културним збивањима у региону, Русији и у свету, разне емисије уживо (попут „Ока"), интервјуи и округли столови на ТВ итд. Запажено је да данашња генерација студената преферира електронске речнике које користи уз помоћ мобилних телефона запостављајући папирне, штампане речнике на којима су одгојене прећашње генерације слависта. Кроз интернет се тражи данас семантизација речи, проверава се правилност употребе речи, тражи се превод наслова књижевних дела који се често не поклапају с изворним текстом. Узрок преферирања електронских речника је брзина налажења одговора на тражено питање и комфор (мобилни телефон је лакши од речника и увек при руци). Додуше, ту понекад долази до куриозитета. Тако је једном један бруцош, покушавајући да покаже своју ерудицију у саставу „Мој радни дан" написао да увече чита трилогију Алексеја Толстоја „Хождение по мукам" (у српском преводу „Ход по мукама"), који је он превео уз помоћ гугла (google) „Ходање по брашну" јер гугл не разликује српске хомониме. Запажено је такође да се данашња генерација студената поново окреће великим узорима српске и југословенске лепе књижевности

и озбиљне литературе, што свакако радује. Њихова омиљена дела су роман Иве Андрића „Травничка хроника или конзулска времена", мале форме Моме Капора „Српски менталитет" и „Магија Београда" и др.

У комуникативни ареал виших комуникативних функција спада и преводилачка делатност. Уз помоћ интернета, електронских извора сва информација издања на руском језику одмах су доступна на српском. И то је велика предност за унапређење актуелног вокабулара, налажење међујезичких еквивалената. С обзиром на то да је сада основни тренд хуманистичких наука међудисциплинарност, за учење језика корисни су сви материјали који су посвећени економији, политици, глобализацији, екологији, науци, култури, образовању, религији итд. Главно је да буду проблемски, актуелни и занимљиво написани.

Језик данашњих аналитичких извора често је доста сложен. Има различитих алузија, игре речи, подтекста који тражи добро познавање историјских чињеница, књижевности, данашњих политичких збивања. Супротно овоме, јавни говор политичара, дипломата, високих функционера може садржати тешкоће друге врсте. Пошто данас није примерено читање говора према написаном тексту, данашњи политичари и дипломате често се обраћају публици директно, не прибегавајући помоћи спичрајтера. Зато у њиховом спонтаном наступу може бити разговорних елемената, регионализама, фразеологије, идиоматичких израза и стручних термина. Навешћу неколико примера, мада их има много:

> Захвалан сам Јункеру што говори **без длаке на језику**, рекао је председник (Политика); Јер свако данас пише и говори како хоће. **У том грму и лежи зец**! (Политика); Те ваше митови **окачите мачку о реп!** (Политика); Заеву **је пукао филм**, очистио је пола странке (Политика); Министар је данас поручио да ће Србија признати косовску независност **кад на врби роди грожђе** (Политика); Посланица је изјавила да је позив на санкције прича **која не пије воду** (Политика); Медији **су** их **узели на зуб** (Политика).

У формирању српског фразеолошког корпуса, који извире из фолклора, такође није прошло без Вуковог утицаја. Његова збирка народних пословица је ударила темељ српском паремиолошком фонду, који је с овом збирком добио и свој нормирани облик (Мршевић Радовић 2008: VI). Има ту наслага разних епоха. Тај део вокабулара треба да буде предмет посебне пажње на часовима посвећеним преводу на матерњи језик. Ретко занимљиву информацију о српској фразеологији налазимо у поменутој монографији Д. Мршевић-Радовић.

Пракса показује да унапређењу преводилачких навика и попуњавању вокабулара поред часова страног језика доприноси међудисциплинарни карактер читавог наставног програма факултета. На предавањима, семинарима хуманистичких наука и часовима страног језика, посебно на вишим годинама студија третира се у ствари тематски блиска, слична или иста грађа. Она се такође обрађује у годишњим и дипломским радовима студената, у магистарским тезама и докторатима. На тај начин у истом субјекту формира се и бруси актуелни терминолошки вокабулар зреле примарне и секундарне језичке личности истовремено.

* * *

Преглед језичких идиома у настави српског као страног језика струке никад се није вршио посебно. Чинило се да је то идиом који се потпуно поклапа са књижевним језиком. Преглед наставе кроз два различита модела структуре вербалног простора етничког језика бацио је светло на низ питања која се нису раније постављала, а ипак су битна, на пример, зашто је управо књижевни језик а не неки други идиом имао прворазредну улогу у изграђивању секундарне језичке личности? Показало се да, на основу дидактичко-методичких захтева вишег образовног стандарда за међународне односе, знање, умење и навике, које морају да стекну будући стручњаци разних профила (политика, дипломатија, економија, право, новинарство, наука, култура), спадају у комуникативни ареал виших комуникативних функција. С обзиром да на то да је реч о одговорним државним функцијама запослених, аутоцензура и спољна цензура су тамо увек присутне. Језичко обезбеђење тог комуникативног ареала врши се изузетно уз помоћ књижевног језика, при том веома често писменог. При том треба узимати у обзир да је писмени облик српског књижевног језика реплика његовог усменог облика (фонетско писмо). Друго је питање да ли су екстралингвистички чиниоци који су проузроковали промену научне парадигме вербалног простора у XXI веку (глобализација, интернет, електронски медији, говор уживо на телевизији и др.) утицали на наставу српског језика као страног језика струке? Наравно да јесу, што има како позитивних, тако и негативних страна. Књижевни језик, једини идиом који има писмени и усмени облик, у данашњим приликама у учењу много више него раније користи се у усменом облику, унапређујући стручно знање, умење и навике у говорној делатности, превођењу и вокабулару. С друге стране, данас је он препун свакојаких уљеза из нижих нивоа вербалног простора, што такође треба узимати у обзир у настави језика струке.

ЛИТЕРАТУРА

Брозовић 1970: D. Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.

Граматика 2013: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Дракулич Прийма 2013: Д. Дракулич-Прийма, *Разговорный сербский в диалогах*, СПб: КАРО.

Ивић/Лехисте 1996: П. Ивић, И. Лехисте, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*, Ср. Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница З. Стојановића.

Јокановић Михајлов 1986: Е. Йоканович-Михайлова и др., *Учебник сербохорватского языка*, Москва: Изд-во Московского ун-та.

Мршевић Радовић 2008: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Чигоја штампа.

Нерознак/Халеева 2005: В. П. Нерознак, И. И. Халеева, Языковая личность, *Эффективная коммуникация: история, теория, практика*: *Словарь-справочник*, Москва, 587–591.

Нешћименко 2003: Г. П. Нещименко, *Языковая ситуация в славянских странах*, Москва: „Наука".

Правопис [3]2013: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Речник 2007: *Речник српскога језика*, редиговао и уредио М. Николић, Нови Сад: Матица српска.

Толстој 1988: Н. И. Толстой, *История и структура славянских литературных языков*, Москва: Наука.

Ћорић [10]2008: Б. Ћорић, *Српски за странце = Serbian for Foreigners*, 10 изд., Београд: Чигоја штампа.

Учебник 1986: В. Н. Зенчук, Е. Йоканович-Михайлова, М. П. Киршова, М. Маркович, *Учебник сербохорватского языка*, Москва, Изд-во Московского ун-та.

Галина Георгиевна Тяпко

ЯЗЫКОВЫЕ ИДИОМЫ В ПРЕПОДАВАНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Р е з ю м е

В статье исследуется состав языковых идиомов, используемых в процессе преподавания сербского языка как иностранного в специализированном вузе. Мотивом, побудившим автора к такому анализу, послужила современная сербская языковая ситуация, во многом повторяющаяся и в других славяноязычных странах. Ее главным отличием является демократизация публичной коммуникации, формирующейся под влиянием глобальных процессов в мире, открытости границ, использования Интернета, электронных СМИ, прямого теле- и радиовещания, англоязычного влияния и других факторов. Изменение среды бытования этнических языков внимательно отслеживают ученые языковеды, особенно социолингвисты, поставившие вопрос о смене научной парадигмы. В статье рассматриваются предложенные ими модели структурирования вербального пространства этнического языка – традиционная «стратификационная» (литературно-центристская) и «коммуникативная» модель, в основу которой положен фактор цензуры (как автоцензуры, так и внешней), влияющий на характер коммуникации.

Экстраполяция данных моделей на учебный процесс, в ходе которого формируется вторичная языковая личность, владеющая сербским языком как языком профессии (политика, дипломатия, экономика, журналистика), показала актуальность обеих моделей в оценке приоритетности изучаемых идиомов. Литературный язык по-прежнему остаются главным средством, обеспечивающим коммуникацию в коммуникативном ареале высших коммуникативных функций этноса (политика, экономика, культура, журналистика, наука, образование и т.д.). Новым моментом в практике его изучения (и во внеаудиторной активности студентов также), является значительно большая доступность, чем раньше устных форм сербского литературного языка (прежде всего благодаря Интернету). Вместе с тем, отмечается резкое возрастание смешанных, гибридных речевых произведений, вкрапление в канву литературной речи регио-

нальных и просторечных элементов, немотивированных дублетных заимствований и прочего „мусора" из стратов более низкого уровня. Это следует учитывать в учебном процессе, но тем не менее ориентировать студентов на качественные образцы звучащей и письменной литературной речи.

Несмотря на специализацию, необходимо также формировать коммуникативные навыки неформального общения.

Ключевые слова: сербский язык как иностранный, языковые страты, статус идиомов в теории и преподавании.

371.3::811.163.41’243
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch14

Љиљана М. БАЊАНИН*
Università di Torino

Оригинални научни рад
Примљен: 06.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

РАЗГОВОРНИ ЈЕЗИК У УСВАЈАЊУ СРПСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Развијање комуникативне компетенције у учењу страног језика постојало је и у прошлости, мада се почев од осамдесетих година 20. века у савременој методици указује на њено централно место у настави страног језика па и српског, од најранијих фаза учења. У реферату ће се поћи од теоријског оквира и дефиниције комуникативне компетенције и посебно природних облика комуникације (дијалог). Затим ће се анализирати примери дијалога као најчешћег облика вербалне интеракције у неколико уџбеника српског као страног. Циљ је да се одговори на питање да ли дијалози у дидактичком материјалу на располагању наставницима у раду са страним студентима одговарају реалној/природној ситуацији и које/какве културолошке поруке нуде.

Кључне речи: српски као страни језик, комуникација, разговорни језик, дијалог.

1. Увод

Предмет овог реферата је разговор као најприроднији облик комуникације и дијалог као једна од његових форми и најважнијих језичких способности при усвајању сваког страног језика, па и српског. У уводном делу бавимо се теоријским оквиром, дефиницијом разговорног језика и дијалога, те анализом примера у неколико уџбеника српског за странце које користимо у настави са италофонима. Наше полазиште је да је дијалог у уџбеницима српског као страног језика важан пре свега због аутентичних елемената изворног/говорног језика и елемената културе које садржи или би требало да садржи, а са којима студенти долазе у контакт у артифицијелном и иностраном контексту. Анализа примера ће показати да ли и у којој мери уџбеници задовољавају критеријуме савремене наставе са циљем не да се они вреднују, него да се укаже на мањкавости и предности које би биле корисне ауторима и будућим издањима.

* ljiljana.banjanin@unito.it

2. Разговорни језик и његове форме

Почев од осамдесетих година XX века, у глотодидактици и методици наставе као и у лингвистичким размишљањима о учењу страног језика, наметнуло се схватање о превласти усмене комуникације у односу на писмену, на свим нивоима (Бибер 1988). У прилог томе лингвисти истичу на првом месту да историјски гледано, усмено изражавање претходи писменом, да се индивидуално усвајање језика појединца реализује такође од усменог ка писаном, да се у пракси комуникација тј. социјална и културна интеракција манифестују пре свега путем говора, и најзад, да говорни језик располаже паралингвистичким средствима која само делимично могу да се пренесу у писану форму. Прво питање у вези са овим је шта се подразумева под говорним језиком, у ком смислу се користи овај вишезначни термин који се преклапа са неким другим терминима као што су оралност, гласовни и аудитивни систем, лингвистички варијетети, као и које место заузима дијалог у оквиру категорије говорног језика.

Полазећи од теоријских поставки (в. Бацанела 1994, Бацанела 2002) говорни језик се посматра као активност и језичка варијанта која се реализује преко гласовног канала у одређеном социјалном контексту, тј. у ситуацији чији су саставни део лингвистички, али и нелингвистички аспекти као и одређена металингвистичка компетенција која зависи од ситуације у којој се говор реализује. Он се разликује од писменог изражавања пре свега по непосредности која условљава садржај изговореног. Због тога говор често није организован, недовољно је артикулисан, обилује паузама, понављањима, исправкама, лексички и граматички је непрецизан, тематски нелинеаран, за разлику од писаног текста који је артикулисан и кохерентан како на семантичком тако и на лингвистичком плану.

Кључне речи у свим дефиницијама дијалога[1] су интеракција, вербални (или знаковни) систем, размена информација и идеја као и орална комуникација, а то су они елементи који су битни у усвајању страног језика, па и српског, од самог почетка његовог учења. За разлику од методичких постулата који су у прошлости привилеговали граматичку компетенцију, ригорозно и често изоловано познавање граматичких правила, језичких промена и синтагматске структуре ван природног контекста,[2] данас се велика пажња

[1] Доносимо илустративно само неколико примера дефиниција дијалога у речницима и лексиконима. Клајн и Шипка, на пример, дефинишу дијалог као разговор, оралну комуникацију између два саговорника у разним контекстима или као разговор уопште, преговор, размену мишљења и различитих ставова (2010: 368). По Де Мауру (2004) дијалог је конверзација између два или више говорника који размењују мишљења и идеје како би дошли до заједничког става. Цингарели (1970), између осталог, наводи дијалог као музички термин али и политичку категорију и прецизира да је то увек конверзација између два или више лица, чији се искази надовезују и следе један за другим алтернативно.

[2] Један од најлепших примера граматичке методе у учењу страног језика дао је Бранислав Нушић у својој Аутобиографији, илуструјући Олендорфову методу у учењу француског језика и стога наводимо овде један одломак:

„Питање: Брат ваше жене, има ли он једну тицу која лепо пева?
Одговор: Да, брат моје жене има једну тицу која лепо пева!

посвећује и комуникацијској компетенцији. Она подразумева језичку/граматичку компетенцију, тј. познавање лингвистичких структура, социолингвистичку компетенцију или познавање правила о прихватљивости језичких израза у једној језичкој заједници и прагматичку или стратегијску компетенцију (в. Хаџи Пожгај 1999: 652, Вилић 2007: 224) која је дефинисана Заједничким европским референтним оквиром (ЗЕРОЈ 2005).

Познавање граматичких структура једног страног језика, правила којима се комбинују његови елементи, познавање лексике и способност правилног коришћења свих ових елемената потребни су али не и довољни за коректну употребу у комуникацији, у датој средини и окружењу изворних говорника. Када се ради о циљевима који се постављају на универзитетском нивоу, од студената се очекује и захтева да уз оперативну граматику овладају и слушањем и употребом језика у реалним и конкретним ситуацијама, а то се остварује кроз конверзацију, дијалог и комуникацију. Студенти треба да буду у стању не само да апсорбују него и да размењују поруке и формуле као равноправни учесници у разговору. Док се традиционална лингвистика заснивала на анализи израза изолованих из контекста, онога што теоретичари називају *speech acts* (Пјаца 1995), данас је фокус проширен и на анализу спонтаног и неформалног говора чији је саставни елеменат и дијалог као део свакодневне комуникације, пошто језик у друштвеном контексту није и не треба да буде механички скуп реченица већ спонтано и природно изражавање у свакодневним ситуацијама (породица, факултет, јавна места: биоскоп, позориште, концерт, улица, ресторан, пијаца, апотека, пошта, железничка станица итд.).

Спонтани разговор, конверзација и дијалог као његова најтипичнија форма, има одређену структуру и саставне делове: основна јединица је ’исказ’, тј. реченица или неки њен део који врши акцију (поздрављање, постављање питања, на пример) и дефинише се као ’турнус’/*turn-taking* (Пјаца 1995: 87), који неки теоретичари називају једноставно ’разменом’ (Маркарино 1997, Стевић 2007). Према томе, језичка размена је синоним за смењивање турнуса (Стевић 2007: 93), при чему треба нагласити да у оралној комуникацији важну улогу имају и неки други елементи који су често запостављени, као на пример пауза. Њена функција је одлагање и говорник је користи како би избегао директан одговор, служи му да размисли и организује мисли. Паузу обично прате речце, узвици, уздаси и сл.: ех/ах/ох/ух, хммм..., па, онда, овај, знаш, видиш... и др.

Део дијалога су и следови који се дефинишу као минимални дводелни склоп са типичном акцијом питање – одговор, која се састоји од најмање две акције различитих говорника. Као најтипичнији пример за след могу да послуже позив – одзив, поздрав – отпоздрав, питање – процена – одговор. Нарочито су важни следови чија је улога отварање и затварање дијалога, а

Питање: Није ли ваша сестра од тетке род сестри од тетке мојега нећака?

Одговор: Да, моја је сестра од тетке род сестри од тетке вашега нећака!

Питање: Јесте ли видели ножић мога стрица?

Одговор: Да, видео сам ножић вашега стрица на клупи у башти моје тетке, која је јуче појела једну јабуку” (Нушић 1962: 123).

то су поздрави и питања (Добар дан! Здраво, ћао! Како си? Шта радиш? Где си? Шта има ново?), после чега следи предмет конверзације или дијалога. Крају, тј. затварању претходи прелиминарна акција (предзатварање), а следи закључна размена која представља крај дијалога и терминални поздрави (У реду! Важи! Добро! Видимо се! Ћао! Здраво!).

3. Дијалози у уџбеницима српског као страног језика

Дијалози у уџбеницима страног језика требало би да симулирају реалне животне ситуације и да буду нека врста преснимљене реалности и да својом спонтаношћу одговарају реалним ситуацијама јер представљају варијанте „звучног записа одређене спонтане комуникацијске ситуације" (Пожгај Хаџи/Смолић 1996: 192–197). У пракси се они у уџбеницима српског као страног језика користе веома често и на свим нивоима, најчешће као дидактички материјал са циљем да илуструју граматички исправну формулу која се користи у свакодневном говору. То је полазиште овог рада у коме ћемо из објективних разлога на врло ограниченом броју примера моћи да анализирамо дијалоге, укажемо на њихову структуру и функцију, било да се ради о најједноставнијим дијалозима који се користе на почетном нивоу или о комплекснијим. Одабрали смо приручнике које смо користили и користимо у настави са страним студентима (Ћорић 2002; Алановић и др. 2007; Бјелаковић и др. 2004; Милићевић Добромиров и др. 2006; Милићевић Добромиров/Новковић 2009), примењујући модификовану и потребама овог рада прилагођену етнометодолошку методу која омогућава да се дијалог профилише и да се уоче неки његови типични делови и карактеристике (Стати 1982; Стевић 2007). Свакодневне акције (говор) и одговори на њих могу бити пожељни, преференцијски и непреференцијски; неке акције нам се „намећу" и препоручују, друге не, и чак се искључују. Основна особина преференцијског одговора је да се реализује на једноставан начин, тако што се позив прихвата, док је непреференцијско одбијање сложеније и укључује неку врсту објашњења, оправдања и/или извињења, као што ће илустровати примери.

(1) – Шта је оно?
– Оно је лопта.
– Ово је шешир. Ово није лопта.
– Да. То је шешир, то није лопта.
– Ко је оно?
– Оно је мушкарац.
– Ово је жена. Ово није мушкарац.
– Да, то је жена. Оно је мушкарац.
– Ово је Ваш шешир?
– Не, то није мој шешир.
– То је његов шешир.
– Да, то је мој шешир.

– Ко сте Ви?
– Ја сам Новак Вуковић.
– Ко сте ви?
– Ми? Ми смо Игор и Дарко.
– Ти си Игор?
– Не, ја нисам Игор. Ја сам Дарко. Моје име је Дарко. Он је Игор. Његово име је Игор.
– Твоје име је Игор?
– Да. Ја сам Игор. Моје име је Игор.
– А ваше презиме?
– Наше презиме је Костић.
– Ви сте Игор и Дарко Костић.
– Да ли је ово твоја улица?
– Да, ово је наша улица.
– Је ли ово твоја кућа?
– Не, то није моја кућа. Оно је моја кућа (Ћорић 2002: 13–15).[3]

(2) – Новаче, шта радите?
– Тражим упаљач.
– Ви не знате где је Ваш упаљач?
– Не знам где је.
– Имате га у руци!
– О, да (Ћорић 2002: 99).

Оба дијалога преузета су из Ћорићевог приручника *Српски за странце* из 2002. г. Ради се о седмом издању уџбеника чији је наслов до 1995. г. гласио *Српско-хрватски за странце*, а после тога су издања ажурирана са измењеним насловом и са делимично измењеним садржајем. Оба дијалога су из прве лекције насловљене „Мој шешир". Почетак дијалога (1) између саговорника карактеришу турнуси које уводи Новак Вуковић, лик који се прати као главни протагониста од прве до последње лекције. У овој првој лекцији у којој се користи дијалог као најнепосреднији облик комуникације, он поставља питања директно и без увода или поздрава што би било у складу са свакодневним опхођењем („Добар дан"; „Здраво", на пример). Прво питање које аутор уводи у првој лекцији и у овом облику сматрамо да није уобичајено за реалну говорну ситуацију, нарочито ако се има у виду да се ради о комуникацији између генерацијски различитих говорника/саговорника: одраслог Новака Вуковића и младих/деце као у овом случају, те да се ради о особама које међусобно нису присне, ни у пријатељским односима. Близински пар Новак Вуковић са једне, и Дарко и Игор Костић са друге стране, нису уклопљени у одговарајући реалан и реалистички контекст, па дијалог делује артифицијелно и нестимулативно као приступ теми представљања и увођења главних актера наставних јединица који ће се јављати кроз приручник. Аутор очигледно није сматрао да дијалог треба да буде аутентичан јер је фокус пре свега на

[3] Овај као и сви остали дијалози у приручницима су представљени латиничним писмом.

увођењу и варирању основних и за почетни ниво неопходних граматичких форми: именица мушког и женског рода (шешир, лопта, мушкарац, жена, кућа, улица, име, презиме), глагола 'бити' у презенту једнине и множине, афирмативног, одричног, упитног облика и инверзије.

У дијалогу (2) поступак је сличан, с том разликом што се дијалог отвара на начин који је типичан за говорну размену („ [...], шта радите?"). Близински пар је уобичајен и студенти одмах запажају да се ради о саговорницима који се познају, мада не постоје блиске релације, на шта указује форма обраћања (Ви), облик 2. л. множине глагола (радити, знати, имати) као и облик присвојне заменице за 2. л. мн. (Ваш). Комуникацијски одговор је преференцијалан, саговорник прихвата и одговара на питање, турнуси су економични и информацијски једноставни, што одговара реалној комуникацији, а то потврђује и последња реплика („О, да!") која делује аутентично и спонтано, као реакција. Ипак, од реалне ситуације одудара и удаљава се трагање за упаљачем који је у руци Новака Вуковића, што је мало вероватно у реалној ситуацији и под нормалним околностима. Значи, и овде је дијалог артифицијелно структуриран, циљ није упознавање са аутентичним обрасцем и реализовање дијалошке функције, него савладавање граматичких знања (акузатив, локатив, вокатив именица, деклинација личних и присвојних заменица и др.).

Следећи примери лоцирани су у свакодневним ситуацијама (апотека, пекара, ресторан) и преузети су из три уџбеника: ауторки Милићевић Добромиров и Новковић (2009), групе аутора из Н. Сада (Алановић и др. 2006) и Ћорића (2002).

(3) А: Добар дан. Треба ми аспирин.
Б: Изволите, желите ли још нешто?
А: Знате, имам температуру. Кажите ми, шта је добро?
Б: Када имате температуру, треба Вам витамин Ц и аспирин. Треба да спавате, да се одмарате. Не треба да радите.
А: Добро, дајте ми аспирин, витамин Ц и можда неки чај.
Б: Да, да, чај је важан. Кажите ми, какав чај желите?
А: Какве чајеве имате?
Б: О, имамо све чајеве: воћне, биљне, црни, зелени, бели...
А: Добро, дајте ми биљни чај.
Б: Може ли камилица?
А: Да, може.
Б: Да ли је то све? Желите ли још нешто?
А: Не, то је све. (Милићевић Добромиров/Новковић 2009: 48).

(4) Муштерија: Добар дан. Колико кошта хлеб?
Продавац: Двадесет динара.
Муштерија: А кифла?
Продавац: Десет динара.
Муштерија: Добро. Желим хлеб и кифлу.
Продавац: То је тридесет динара. Желите ли још нешто?
Муштерија: Да, јогурт и млеко.

Продавац: Изволите, осамдесет динара.
Муштерија: У реду. Изволите. До виђења.
Продавац: Пријатно (Алановић и др., 2006: 37).

(5) – Добро вече, Шта желите?
– Шта имате за јело?
– Имамо све што желите.
– Ми желимо јела са роштиља.
– На жалост, немамо јела са роштиља. Касно је. Роштиљ не ради.
– Колико је сати?
– Сада је пола једанаест.
– Али није касно, ви радите до дванаест.
– Не радимо до дванаест. Радимо до једанаест.
– А зашто говорите: „Имамо све што желите”?
– То говорим од три сата после подне.
– У реду. Шта имате за пиће?
– Имамо све што хоћете.
– Ја хоћу пиво. А ти, Зоро? Хоћеш ли и ти пиво?
– Нећу. Хоћу воћни сок.
– Имамо добре воћне сокове (Ћорић 2002: 151–152).

У дијалозима (3) и (4) препознаје се форма упарених исказа за коју је карактеристичан дводелни склоп. То значи да први део изискује други и дијалог се одвија по систему прихватања или одбијања, на уобичајен, реалистичан и сасвим умесан/могућ начин комуникације карактеристичне за апотеку и пекару (А – Б; муштерија – продавац). Свакодневном језичком изразу одговарају формуле у оба примера: „Добар дан”; „Желите ли још нешто?”, „Да ли је то све?”, „Изволите”; „У реду”; „То је све”; „Пријатно”. Акценат је на граматичким јединицама, на употреби глагола ’требати’ (треба ми, не/треба да...), на употреби датива личне заменице у енклитичком облику („Треба ми”; „Кажите ми”; „Дајте ми”), на употреби бројева. Све је то успешно уклопљено у текст и сасвим – или у доброј мери – одговара природном језичком изразу. Насупрот томе, дијалог (5) у ресторану/кафани који се води између Новака и конобара није адекватан мада уводне реплике и турнуси наговештавају реалну говорну размену. Информације које даје конобар али и питања која поставља Новак одударају од формалних захтева комуникације у датој ситуацији. Искази „Имамо све што желите”, „А зашто говорите: „Имамо све што желите!” и „То говорим од три сата после подне” неприродни су и неаутентични облик дијалога између особља ресторана и госта: Новак се понаша непримерено ситуацији, а конобар уз то одаје и утисак незаинтересованости за свој посао и за госте пред собом. Страни студенти то одмах запажају и везују за неке стереотипне слике о странцима као што су непредузимљивост, индиферентност, незаинтересованост за учинак на радном месту, што опет води до погрешне перцепције читавог српског друштва. Овај пример илуструје опасност која у уџбеницима прети од фолклоризације тј. свега онога што се перципира као стереотипно, анегдотско и чудно у страној цивилиза-

ција, у овом случају српској, а на шта се указује у стручној литератури, при чему имамо на уму чињеницу да је у раду са страним студентима уџбеник и нека врста медијатора културе и њених вредности (Вујовић 2004; Кончаревић 2005, 2018; Перишић Арсић 2018).

(6) – Хало. Овде Драгана Јовановић.
– Изволите. Овде Нада Костић.
– Да ли је Марија у кући?
– Да. У кући је. (МАРИЈА, ТЕЛЕФОН!)
– Хало, овде Марија! Драгана, ти си?
– Да, ја сам.
– Где си?
– На факултету. Зашто ти ниси на факултету?
– Време је лоше. Киша пада, дува ветар... А предавања данас нису интересантна.
– Марија, у биоскопу је добар филм.
– Какав филм?
– Музички филм.
– То је интересантно.
– Али, пада киша.
– То није страшно. Ту је кишобран. И кишни мантил је ту. (Ћорић 2002: 82)

(7) Марко: Хало?
Павле: Поздрав, Марко. Павле је. Шта радиш? Хоћемо ли ићи на концерт?
Марко: Уопште не знам шта да радим. Иде ми се на концерт, али у понедељак имам испит. Нисам још ни прочитао целу књигу, а камоли нешто научио! Ако одем на концерт, може да се деси да паднем на испиту.
Павле: Па, добро. Марко, није смак света ако не положиш тај испит. Полагаћеш поново у септембру. Ово је јединствена прилика да чујеш тако добру групу уживо.
Марко: У праву си. Идем на концерт, па шта буде. Какав је договор? Где ћемо се наћи?
Павле: Договорили смо се да се нађемо у пет на Тргу, испред Милетићевог споменика. Кад се скупимо, сви заједно идемо на аутобуску станицу. Аутобус за Београд имамо у седам.
Марко: Добро, видећемо се на тргу. Ћао!
Павле: Видећемо се, Марко! (Алановић и др. 2007: 43)

Телефонски разговори врло често се користе у уџбеницима страних језика. У примеру (6) и (7) дијалог садржи основне елементе и формуле (Хало, Овде је, Изволите). У првом иницијални турнуси реализују се између непознатих саговорница и то се препознаје по формалном тону конверзације. Он постаје присан између Марије и Драгане које се одмах препознају као коле-

гинице са факултета и пријатељице. Следови („Ти си? Где си?") уводе дијалог са тзв. предследом: „Где си? Зашто ти ниси на факултету?" Ова питања могу да се тумаче као увод у предлог који је после формулисања и оправдања за останак код куће (лоше време, киша, ветар, досадна предавања) у следећем турнусу изричит и састоји се у позиву да се иде у биоскоп. Прихватање следи као изричита акција, тако да читав дијалог карактерише оно што се у литератури назива „акцијском структуром" (Стевић).

Ипак, и поред тога што је формално овај дијалог добро структуриран, не делује природно: локативна конструкција са предлогом „у" („Да ли је Марија у кући? Да, у кући је") у свакодневном говору била би сигурно замењена синтагмом „код куће." Сем тога, не делују аутентично ни конструкције типа: „То је интересантно." „То није страшно. Ту је кишобран. И кишни мантил је ту." Можемо да констатујемо да је у овом случају аутор употребио дијалог за утврђивање граматичких деоница претходно обрађених у лекцији и при томе се није удаљио од конструкција које су типичне за механичко увежбавање, али не одговарају реалној говорној ситуацији. Дијалог стога делује исфорсирано, а циљ је шаблонско усвајање језичког знања.

Насупрот томе, у примеру (7) уочава се отварање које је типично за дијалог. Близински пар је уместан и уобичајен, одаје присност и пријатељски однос који постоји између Павла и Марка. Павле препознаје Марков глас и то може да се сматра преференцијским поступком, док његово самопредстављање („Павле је") није неопходно јер се узајамно препознавање саговорника сматра тзв. претпостављеним, надређеним поступком. У наредним турнусима позив – предлог да се иде на концерт први је предмет разговора али и мотив позива који се уводи од самог почетка. Како се наводи у литератури, овакав поступак није сасвим уобичајен, али се не сматра изузетком јер се ради о младим особама и о присним саговорницима (Стевић 2007: 94–95). Тзв. преференцијска делатност (позив на концерт) овде изискује одговор, али Марко уместо економичног и лаконског (Да/не) нуди ублажени, „умекшани" израз („Уопште не знам шта да радим") који исказује неодлучност. Образложење које следи је нека врста негоцијације или преговора, при чему су граматичке јединице (презент/футур, перфективни/имперфективни глаголи, конструкција са дативом) успешно уклопљене у дијалог који сасвим одговара природном језичком изразу.

Томе доприносе и конструкције које се користе претежно у младалачком жаргону: „Није смак света", „Ово је јединствена прилика", „па шта буде" и др. Говорни језик често карактерише и понављање које је овде врло ефикасно уклопљено у вештачки, дидактички дијалог. Марко каже: „Добро, видећемо се на тргу. Ћао!", док Павле у свом исказу у знак слагања користи, понавља исти глагол: „Видећемо се." Затварање дијалога карактерише дакле понављање перфективног повратног глагола у футуру који не делује наметнуто него сасвим одговара природном дијалогу.

(8) Дан и Тамара треба да се нађу у центру Београда, тачно у подне. Дан не може да нађе место за паркирање и зато касни.
Т: Хало, Дан! Где си?
Д: Тренутно сам у ауту, у Балканској улици. Нема нигде места за паркирање.
Т: Па, кад се онда видимо?
Д: За петнаест минута у кафићу „Молоко" на Тргу републике, може?
Т: Знам где је то. Стижем.
Д: Ћао! (Милићевић Добромиров и др. 2006: 163).

Дијалог број (8) пример је концентрисаног дијалога, састоји се од три турнуса који садрже све делове телефонске конверзације која се одвија путем мобилног телефона. У овом случају у дијалогу се алтернативно смењују питања и одговори, а они су врло учестали у природном језику и по правилу се остварују као употпуњени близински парови, што значи да после првог дела обавезно следи други. Прво Тамарино питање „Хало, Дан! Где си?" тумачимо као израз нестрпљења јер Дан касни на састанак и исказ то јасно рефлектује. Сличан тон је и у другом питању, где речца „па" и временски прилог „онда" још интензивније изражавају Тамарино нестрпљење. Сведеност Дановог одговора на исказ без субјекта и глагола „За петнаест минута...", који се завршава глаголом „може" у 3. лицу једнине, добар је пример успешног уклапања граматичких посебности говорног језика у дидактичке сврхе. Затварање конверзације у свакидашњици на овај начин није неуобичајено, већ напротив, дијалог је у складу са контекстом те може да се сматра обрасцем изворног разговорног језика.

4. Закључак

Одломци и дијалози из уџбеника за српски као страни језик, анализирани у реферату, јављају се уклопљени у главни текст или још чешће у сегментима који су намењени увежбавању. За разлику од аутентичног разговорног језика који је у великој мери неграматичан, дијалог у уџбеницима као дидактички материјал увек има „граматичку" функцију и због тога је често артифицијелан. И поред тога, од изузетне је важности ако се узме у обзир чињеница да је то у иностраној средини преференцијални канал преко ког студент открива разговорни језик и навикава се на реални говор у свакодневној комуникацији на разним нивоима. Због ове специфичне функције састављање дијалога у уџбеницима сваког, а посебно имамо на уму српски као страни језик, не треба да буде препуштено случајном одабиру садржаја. Као циљно симулирање реалног говора дијалог треба да се заснива на теоријским знањима како би као артифицијелни образац био веродостојан и аутентичан, а уз то обогаћен одређеним елементима цивилизације и културолошким садржајима који су

део наставе језика и на тај начин представљају земљу и народ чији се језик учи у иностраној средини.

ИЗВОРИ

Алановић 2007: M. Alanović, I. Bjelaković, N. Bugarski, J. Dražić et al., *Научимо српски 2/ Let's learn Serbian 2*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Dnevnik.

Бјелаковић 2004: I. Bjelaković, J. Vojnović, *Научимо српски 1/ Let's learn Serbian 1*, Novi Sad: Filozofski fakultet, Dnevnik.

Милићевић Добромиров и др. 2006: N. Milićević Dobromirov, Lj. Ćuk, N. Radulović, *Учимо српски 2*/*Učimo srpski 2*. Srpski za strance srednji nivo, Beograd: Azbukum.

Милићевић Добромиров/Новковић 2009: N. Milićević Dobromirov, B. Novković, *Учимо српски 1*/*Učimo srpski 1*, Novi Sad: Centar Azbukum.

Ћорић 2002: B. Ćorić, *Srpski za strance. Serbian for Foreigners*, sedmo izdanje, Beograd: Čigoja štampa.

ЛИТЕРАТУРА

Бацанела 1994: C. Bazzanella, *Le facce del parlare. Un approccio pragmatico all'italiano parlato*, Scandicci (Firenze): La Nuova Italia Editrice.

Бацанела 2002: C. Bazzanella (ur.), *Sul dialogo. Contesti e forme di interazione verbale*, Milano: Guerini Studio.

Бибер 1988: D. Biber, *Variation across Speach and Writing*, Cambridge: CUP.

Вилић 2007: I. Vilić, Nastavnik u komunikativnom pristupu u nastavi srpskog jezika, *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti, Zbornik radova*, (prir.) J. Vučo, Beograd: Filološki fakultet, 224–230.

Вујовић 2004: A. Vujović, Kratak istorijski pregled izučavanja strane civilizacije u okviru nastave stranog jezika, *Pedagogija*, 59 (1): 68–79.

Де Мауро 2004: T. De Mauro, *Il dizionario di italiano compatto*, Torino: Paravia.

Клајн/Шипка 2010: I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, peto dopunjeno i ispravljeno izdanje, Novi Sad: Prometej.

Кончаревић 2005: К. Кончаревић, Презентација српске културе у уџбеницима српског језика као страног – теоријски оквир и конструкцијска решења, *Научни састанак слависта у Вукове дане,* 34/1, 217–228.

Кончаревић 2018: К. Кончаревић, *Језик и култура: славистичка перспектива*, Београд: Јасен.

Мер 1981: W. N. Mair, „Français parlé" et „Français écrit": remarques sur les rapports entre „modes de manifestation linguistique" et „modes de production signifiante", *Lingua e stile*, XVI, 1, pp. 151–162.

Нушић 1962: B. Nušić, *Autobiografija*, Beograd: Kultura.

Перишић Арсић 2018: O. Perišić Arsić, Različiti aspekti kulture u udžbenicima srpskog jezika kao stranog za srednji nivo *Sretan put* i *Učimo srpski 2*, in: *Su-*

sret kultura, (prir.) I. Živančević Sekeruš, Ž. Milanović, Novi Sad: Filozofski fakultet, 95–105.

Пјаца 1995: R. Piazza (yp.), *Dietro il parlato. Conversazione e interazione verbale nella classe di lingua*, Scandicci (Firenze): La Nuova Italia Editrice.

Пољаковић 1993: I. Poljaković, Dijalog i njegova funkcija u nastavi stranog jezika, *Zbornik radova Građevinskog fakulteta*, 9, Subotica: Univerzitet u N. Sadu, 301–308.

Поповић 2007: T. Popović, *Rečnik književnih termina*, Beograd: Logos Art.

Пожгај Хаџи/Смолић 1996: V. Požgaj Hadži, M. Smolić, Jezični sustav i komunikacija u procesu usvajanja hrvatskog kao stranog jezika, in: *Jezik i komunikacija*, ur. M. Andrijašević – L. Zergollern, Zagreb: HDPL.

Пожгај Хаџи 1999: V. Požgaj Hadži, M. Benjak, Pristup polifunkcionalnosti jezičnog diskursa (dijaloga) u udžbenicima hrvatskog jezika kao stranog/drugog, in: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike, Zbornik*, ur. L. Badurina, N. Ivanetić, B. Pritchard, D. Stolac, Zagreb – Rijeka.

Стати 1982: S. Stati, *Il dialogo. Considerazioni di linguistica pragmatica*, Napoli: Liguori editore.

Стевић 1987: S. Stević, Jedan pokušaj analize dijaloga, S. Grubačić (ur.), *Odnos između jezika i književnosti u istraživanju i nastavi, zbornik radova sa istoimenog savetovanja održanog u Beogradu 28–29. marta,* Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 63–66.

Стевић 2007: S. Stević, Italijanski razgovorni jezik kao izvor didaktičkog dijaloga, *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, *Zbornik radova,* (prir.) J. Vučo, Beograd: Filološki fakultet, 92–103.

Цингарели 1970: N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*. *Decima edizione*, Bologna: Zanichelli.

Ljiljana M. Banjanin

THE LANGUAGE SPOKEN IN THE ACQUISITION OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary

The development of communicative competence in the study of the foreign language existed also in the past, although only from the eighties of the 20th century, in teaching begins the perception of its central position in the teaching of the foreign language in general and therefore also of Serbian, from the earliest stages of study. In this article, the starting point is the theoretical framework and the definition of communicative competence and in particular of the natural forms of communication (dialogue). The aim is to give an answer to the question whether the dialogues in the teaching material for foreign students available to teachers correspond to the real/natural situation and which are the culturological messages they offer.

Keywords: Serbian as a foreign language, communication, spoken language, dialogue.

811.163.41’243
811.163.41:811.161.1
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch15

Ксенија Ј. КОНЧАРЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

СРПСКА И РУСКА КОМУНИКАЦИОНА КУЛТУРА У ШКОЛСКОЈ СФЕРИ (у световним и духовним школама)**

Проучавање комуникационе културе неопходан је предуслов успешног остваривања међукултурне комуникације. Игнорисање општеприхваћених правила и традиција комуникационе културе одређеног народа може да доведе до грешака у комуникацији, чак и када њени учесници одлично владају језиком.У овом раду објекат истраживања јесте комуникационо понашање носилаца српског и руског језика у школској сфери. Циљ истраживања, које ће бити спроведено по методологији Ј. А. Стерњина и Воронежке школе комуникационе лингвистике (по ситуационом моделу), јесте комплексна дескрипција и анализа комуникационе културе у Србији и Русији у ситуацијама које припадају школској сфери комуникације, као и идентификовање сличности и разлика у вербалном и невербалном комуникационом понашању српских и руских ученика и наставника унутар датог ситуационог комплекса. Посебна пажња биће посвећена идентификовању норми, традиција и средстава која се примењују у комуникацији са ученицима духовних школа (богословије, православне гимназије).

Кључне речи: методологија лингводидактике, конфронтационо проучавање језика и култура, национално комуникационо понашање, руска комуникациона култура, српска комуникациона култура, школска комуникација.

Конфронтациона анализа у настави српског језика као страног, посебно у инословенским срединама, заузима значајно место: уочавање истоветности, сличности и разлика у структури и функционисању језичких појава и елемената српског и матерњег језика студената омогућава коришћење фацилитације и превенцију интерференције на нивоу фонетике и прозодије, графије и ортографије, морфологије, творбе речи, синтаксе, лексикологије

* kkoncar@mts.rs

** Рад је израђен у оквиру пројекта *Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива*, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта: 179078).

са фразеологијом, лингвокултурологије. У садашњем моменту развоја лингводидактике конфронтациона анализа све више се са лингвистичког усмерава на комуникациони, социокултурни и дискурзивни аспект употребе језика који је предмет усвајања, односно на примену у стицању знања, навика и умења у области националне комуникационе културе. Фокусирају се они елементи социокултурног контекста који су релевантни за адекватну продукцију и рецепцију говора: комуникациони обичаји, правила, норме, социјалне конвенције, културолошка знања и сл. Наиме, пуновредна комуникација не своди се на пуку употребу исказа структурисаних у складу са граматичким системом и релевантних за постизање одређеног комуникационог циља. Значајну димензију комуникације на језику који је предмет усвајања представља умесност вербалног и невербалног понашања у датој култури. Другим речима, учесник комуникације треба не само да располаже одређеним инвентаром језичких и говорних средстава него и да познаје правила, традиције, норме, средства аутентичног комуникационог понашања изворних говорника српског језика како би адекватно реаговао на комуникационе радње саговорника и како у сопственом изражавању не би допуштао грешке изазване интерференцијом матерње комуникационе културе[1].

Значајан потенцијал за примену у методици наставе српског као страног језика поседује методолошка парадигма дескрипције националног културног понашања, коју су разрадили Јосиф Абрамович Стерњин и сарадници Центра за комуникациона истраживања Универзитета у Воронежу (Руска Федерација). Србистичкој научној јавности ову истраживачку парадигму систематично је представила Рајна Драгићевић (2010: 132–142). (Најпотпунији библиографски списак монографских публикација, тематских зборника и радова објављених у периодичним издањима Центра од почетка 90-их година XX века даје се у: Шипелевич/Стерњин 2007: 265–312).

У оквиру ове парадигме разрађена су три основна модела дескрипције националног културног понашања: ситуациони, аспекатски и параметарски. Сва три модела потенцијално обезбеђују комплексност описа комуникационог понашања, а разликују се по својој функционалној усмерености.

Ситуациони модел подразумева опис комуникационог понашања у оквирима комуникационих сфера и стандардних комуникационих ситуација (поздрав, извињење, изражавање захвалности, ступање у контакт, излажење из комуникације, општење у гостима, општење у колективу, општење са децом, национални невербални систем итд.). Овај модел базира се на емпиријском материјалу.

У ситуационом моделу, који ћемо применити у овом раду, раздвојено се разматрају и описују вербално и невербално комуникационо понашање. Инвентар комуникационих сфера и стандардних комуникационих ситуација које су предмет опсервирања доста је широк, при чему се опсег и дубина

[1] Термине *национална комуникациона култура* (комуникационо понашање народа као компонента његове националне културе) и *национално комуникационо понашање* (укупност норми и традиција комуникације у одређеној лингвокултурној заједници) у овом раду користићемо као синониме.

анализе одређују на основу одлика комуникационе компетенције одређеног нивоа. Ситуациони модел непосредно се базира на пракси интеркултурних контаката, при чему укључује и оне тематске сфере и комуникационе ситуације у којима при контактима носилаца разних језика и култура долази до реалних тешкоћа изазваних разликама у нормама, традицијама и средствима матерње и стране комуникационе културе (преглед модела описа комуникационог понашања в. у: Стерњин 2008: 105–153).

Ситуациони модел је најсадржајнији и као такав погодан за лингводидактичку примену у већини образовних профила и на разним нивоима учења српског као страног језика, док параметарски модел, по нашем мишљењу, може наћи примену једино у највишој нормативној етапи овладавања језиком, у завршној фази студија русистике.

По мишљењу представника Воронежке школе комуникационе лингвистике, адекватан опис комуникационог понашања могућ је искључиво на основу одређеног поређења. „Имплицитно, сваки опис имаће конфронтациони карактер. [...] Као позадина увек се појављује нека конкретна комуникациона култура која је позната истраживачу" (Стерњин 2008: 114). Како показују досадашња истраживања, најефикаснија је бикултурна дескрипција националног комуникационог понашања – рецимо, руског из перспективе енглеског, немачког, француског, пољског, кинеског и др. (библиографију в. у: Шипелевич/Стерњин 2007: 277–305).

Група српских лингвиста (Предраг Пипер, Људмила Поповић, Рајна Драгићевић, Биљана Вићентић, Дојчил и Дарја Војводић, Ксенија Кончаревић) од 2004. до 2007. године учествовала је у међууниверзитетском пројекту „Комуникационо понашање словенских народа" под руководством проф. др Ј. А. Стерњина и академика П. Пипера, у чијем оквиру је објављен низ радова из области руске и српске комуникационе културе у монолингвалном/ монокултурном и конфронтационом, синхронијском и дијахронијском аспекту, при чему је доминантан модел анализе био ситуациони. Ипак, сва ова истраживања носила су фундаментални карактер. Чини нам се да у овом моменту напори српских (и инословенских) лингвиста треба да буду усмерени на решавање комплекса лингводидактичких (апликативних) задатака, као што су дефинисање подручја и разрада методологије међујезичког и међукултурног конфронтирања норми, традиција и средстава националног комуникационог понашања, одређивање методичке релевантности истоветности, сличности и разлика међу културама које су предмет конфронтирања, формулисање принципа и методичких поступака презентирања информација о српском комуникационом понашању у поређењу са руским (или било којим инословенским). У даљем излагању подробније ћемо размотрити сваки од побројаних аспеката.

Најбитнијим објектима конфронтационог проучавања српског и руског националног комуникационог понашања у лингводидактичке сврхе сматраћемо: (а) *комуникационе норме* – комуникациона правила чије поштовање у датој лингвокултурној заједници има карактер обавезности (познаника треба поздравити, за услугу изразити захвалност итд.); (б) *комуникационе*

традиције – правила која нису обавезна, али се сматрају пожељним и као таква поштују се од стране већине припадника одређене културе (нпр. питати старију особу за здравље); (в) *вербално комуникационо понашање* – укупност норми и традиција општења везаних за тематику и услове у којима се комуникација одвија; (г) *невербално комуникационо понашање* – укупност норми и традиција везаних за физичке радње у одређеним ситуацијама, контакт између сабеседника, мимику, гестове, позе, и (д) *социјални симболизам* (одевање и физички изглед, „језик свакодневног понашања") – укупност симболичких значења која се у одређеној етносоциокултурној заједници приписују радњама, поступцима, појавама и предметима који нас окружују.

Примена конфронтационе анализе у циљу усвајања норми, традиција и средстава комуникационог понашања Руса при учењу српског језика као страног базира се на принципу билатералности. Билатерално конфронтирање подразумева да се у видном пољу студената србистике систематски налазе одлике српске и њихове матерње комуникационе културе, што омогућава уочавање релевантних обележја обеју култура и предвиђање свих манифестација интерференције или фацилитације (позитивног трансфера). Систематско уочавање истоветности, сличности и разлика између двеју култура неопходно је за одређивање њихове методичке релевантности. Типологија односа појава и елемената српске и матерње (руске) комуникационе културе коју смо засновали у једној монографији (Кончаревић 2018: 203–206) укључује:

1. *непостојање националних специфичности* (идентичност конфронтираних појава и елемената двеју комуникационих култура);
2. *постојање националних специфичности*:
   а) *неподударање појединих норми, средстава, традиција конфронтираних комуникационих култура*,
   б) *ендемичност комуникационих обележја унутар једне од конфронтираних комуникационих култура*, и
   в) *комуникациону лакунарност*.

Покушаћемо да сваку од ових категорија илуструјемо примерима који су издвојени комплексним и систематским конфронтирањем српске и руске комуникационе културе у школској сфери комуникације по ситуационом и параметарском моделу.

(1)

„В школьной среде в России извиняются обычно ученики перед учителем, а не наоборот. И чаще всего извинения связаны с опозданиями на урок. В русской школе опоздавшим считается ученик, который зашел в кабинет после учителя (и после звонка). Опоздавший ученик обязан поздороваться с учителем, извиниться за опоздание и спросить разрешения войти: „Здравствуйте, простите за опоздание. Можно войти?". Нередко после этого учитель начинает задавать встречные вопросы (почему опоздал, во сколько начинается урок, почему регулярно опаздывает и т.д.). В ответ на это „правильный" ученик должен еще раз извиниться и пообещать исправиться: „Извините, пожалуйста. Больше не повторится". Опоздавший проходит в класс только после того, как учитель позволил ему пройти на свое место: „Проходи, садись". В большинстве случаев опоздавший ученик ско-

роговоркой произносит извинение и проходит в класс, не дожидаясь разрешения учителя. Тогда некоторые учителя заставляют опоздавшего вернуться к двери и стоять там до тех пор, пока он не услышит разрешение сесть (иногда ученики стоят до конца урока). Если опаздывает учитель, он имеет право не извиняться (в России считается, что чаще всего учителя опаздывают по уважительной причине)" (Батракова/Лапотко 2006: 32–33). У комуникационој ситуацији извињења понашање српских наставника и ученика идентично је описаном.

(2а)

„Чтобы выразить готовность ответить на вопрос или задать его, ученик русской школы должен понять руку вверх" (Кочергина 2012: 87). Ученици српских школа подижу два прста десне руке.

„В русской школе ученики приветствуют учителя стоя (встают в знак приветствия) и должны стоять до тех пор, пока преподаватель их не поприветствует в ответ: „Здравствуйте, дети! Садитесь". В России, как правило, учитель уже находится в кабинете во время перемены, поэтому, как только звенит звонок на урок, дети должны встать со своих мест для приветствия учителя. Обычно такое невербальное приветствие совершается во время первого урока – если класс в течение учебного дня возвращается к преподавателю, с которым уже был урок, вставать не обязательно. Когда во время урока в кабинет заходит другой преподаватель или сотрудник школы, класс также встает в знак приветствия – это считается хорошим тоном" (Ширмакова 2016: 24). Ово исто важи и за комуникацију у српској средини, с тим што у српским школама ученици први улазе у одељење, још пре звона, после звона улази наставник и ученици углас поздрављају: „Добар дан!", после чега могу да седну. Ученици духовних школа у обе средине започињу час молитвом Светоме Духу, коју изговара наставник (ако је у свештеничком чину) или дежурни ученик, док сви остали стоје; поздрав на почетку наставе гласи „Помаже Бог!" – „Бог Вам помогао!", или „Христос воскресе!" – „Ваистину воскресе!"

„В школах России существуют достаточно строгие правила дисциплины и порядка, касающиеся не только школьников, но и учителей. В большинстве школ введена школьная форма, дети обязаны переодевать сменную обувь вне зависимости от времени года. На входе в школу каждый день стоит дежурный школьник и преподаватель, которые проверяют наличие „сменки" и соответствие внешнего вида учащихся и отправляют „нарушителей" домой – переодеваться. Требования к внешнему виду девочек более строгие: нежелательно ходить с распущенными волосами, яркая косметика или накрашенные губы также не приветствуются – в некоторых случаях учитель имеет право не пустить школьницу на урок, пока она не смоет косметику. Мальчики должны быть аккуратно подстрижены, нежелательно носить спортивную обувь и джинсы в школу. Несмотря на то, что официально никаких предписаний для преподавателя не существует – школьный учитель по негласному правилу должен придерживаться официального стиля одежды. Директор школы вправе сделать замечание преподавателю, если он оделся „как школьник" (это касается, в первую очередь, молодых учителей, которые, например, придерживаются молодежного стиля одежды)" (Стерњин/Шилихина 2001: 43-44). Атмосфера у српским световним школама доста је либералнија него у руским, чак ни за наставнике у већини образовних установа не постоји кодекс облачења, док је у духовним школама он јасно одређен и за наставнике и за наставнице – сви они долазе у одећи загаситијих боја и класичног кроја. Ученици грађанских школа ипак не би требало да на наставу долазе „непристојно обучени" (са деколтираном одећом, блузама и хаљинама без леђа или само са бретелама, у шортсевима, сукњама и хаљинама изнад колена, поцепаним фармерицама итд.), али многи наставници и директори не обраћају пажњу на овакве појаве, које би се у Русији квалификовале „как нарушение общественного порядка" (Стерњин/Шилихина 2001: 45). Ученици духовних школа имају радно и свечано одело. Радно одело чини једноставна одећа загаситијих боја

и класичног кроја, а свечано црно цубе [горња свештена одора] и црне панталоне или тегет сако, тегет панталоне, односно сукња и бела или плава кошуља.

(2б)

„В России учитель обычно стоит на протяжении урока или ходит по классу. Так как стиль изложения материала, в основном, лекционный, а лектор, согласно русскому пониманию вежливости, не должен сидеть перед аудиторией – учитель, прежде чем присесть, может обратиться к классу: „Вы не против, если я присяду?". По этой же причине ученик, который выступает с докладом или сообщением, должен выходить „к доске" и стоя излагать информацию" (Ширманова 2016: 548). У српским школама наставници се не извињавају ученицима због тога што ће сести и углавном не инсистирају на томе да ученици одговарају стојећи.

(2в)

У литератури се као доста изразита црта комуникационог понашања носилаца руског језика истиче регулативност. У књизи „Русские. Коммуникативное поведение" Ј. А. Стерњина и Ј. Ј. Прохорова истиче се да „русские люди достаточно часто и в самых разных ситуациях пытаются регулировать поведение окружающих людей – детей (своих и чужих), которым все взрослые постоянно говорят, что надо делать и что не надо делать; знакомых, которым дают советы, как лучше поступать; незнакомых и иностранцев, которым делают замечания, предъявляют определенные требования, предупреждают о неправильном поведении и т.д." (Прохоров/Стерњин 2006: 114). „Важное проявление регулятивности русского общения – наличие речевого акта замечания и высокая частотность данного типа речевого акта в русском коммуникативном поведении" – пише Ј. А. Стерњин (Стерњин 2004: 16). У руској школи инсистира се на њеној васпитној функцији, тако да наставник има право да упути опомену ученику чак и уколико се то не тиче школских обавеза („Подстригись уже!" – уколико је ученик неуредан) или поншања у самој школи (пушење изван школе). „Самая распространённая реакция старшеклассников на замечания либо грубые слова окружающих – бранные слова, слова негативной оценки (т.е. вербальная реакция). Невербальная реакция проявляется чаще в ситуации замечания, когда его адресант – взрослый человек (учитель, родители, родственники, незнакомые люди). Это может быть молчаливое согласие (если замечание справедливо), попытка уйти, „хлопнуть дверью" – если замечание, на взгляд старшеклассника, несправедливо. Вариант невербальной реакции в указанной ситуации встречается у 70% опрошенных старшеклассников" (Батракова/Лапотко 2006: 34). Регулативност је у српским световним школама, у складу са либералним схватањима о широко схваћеним „дечјим правима", сведена на минимум. У духовним школама она је присутна, а неадекватне вербалне и невербалне реакције, уколико до њих дође, строго се санкционишу.

По правилу, методичком релевантношћу одликују се разлике које могу постати узрок међукултурне интерференције (2а), или изазивати чуђење, недоумицу, неадекватну интерпретацију, па чак и комуникациони шок (2б, 2в). Оне се обавезно експлицирају у наставном процесу и у уџбенику као моделу тога процеса. Сличности између појава и елемената двеју комуникационих култура методички су релевантне једино уколико стимулишу позитиван трансфер комуникационих радњи и правила из матерње у културу језика који је предмет овладавања, и у том случају такође изискују експликацију (о типологији истоветности, сличности и разлика у лингводидактичком конфронтирању детаљније в. Јусупов 1987: 193–200).

Као извор информација о комуникационој култури српског народа са имплицитним или експлицитним поређењем са матерњом културом студената могу послужити: 1. инструментално-практични прагматични и пројективни текстови, 2. наставни дијалози – (а) сижејни, који имитирају реално комуникационо понашање носилаца српског језика и садрже релевантне информације имплицитно, и (б) дијалози типа нарације и дијалози-коментари, који експлицирају податке о националном комуникационом понашању, 3. комуникационо-ситуациона вежбања и 4. коментари уз материјале текстотеке као саставни део апаратуре оријентације уџбеника. У питању су, како видимо, структуралне компоненте уџбеника које се користе за презентацију свих врста лингвокултуролошких информација (о овоме детаљније в.: Кончаревић 2018: 205–208).

Теорија коммуникационог понашања, посебно у њеном примењеном, лингводидактичком аспекту, изискује даљу методолошку разраду. У овом раду покушали смо да заснујемо презентацију најбитнијих обележја руске комуникационе културе са конфронтационог становишта, уверени да ће ова област изазвати интересовање теоретичара методике наставе српског као страног језика, аутора уџбеника и наставника.

ЛИТЕРАТУРА

Батракова/Лапотко 2006: В. Е. Батракова, А. Г. Лапотько, Особенности коммуникативного поведения старшеклассников, у: И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение*, вып. 24, Воронеж: Истоки, 35–44.

Драгићевић 2010: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Јусупов 1987: У. К. Юсупов, Лингводидактический аспект сопоставительного изучения языков, у: В. Н. Ярцева (ред.), *Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку*, Москва: Наука, 193–200.

Кончаревић 2015: Ксенија Кончаревић, Теорија комуникационе културе у лингводидактичкој примени, *Речи*, VII/1, Београд, 35–46.

Кончаревић 2016: Ксенија Кончаревић, Лингводидактички аспект конфронтационог проучавања српске комуникационе културе у инословенској (руској) средини, у: В. Крајишник (уред.), *Српски као страни језик у теорији и пракси*, III, Тематски зборник радова, Београд: Филолошки факултет – Центар за српски као страни језик, 323–332.

Кончаревић 2018: Ксенија Кончаревић, *Језик и култура: славистичка перспектива*, Београд: Јасен.

Кочергина 2012: В. К. Кочергина, Специфика русского и финского коммуникативного поведения в академической сфере (модель общения „от студента – к преподавателю"), *Сибирский педагогический журнал*, 4, Новосибирск, 186–189.

Пипер/Стерњин 2004: Предраг Пипер, И. А. Стернин, О контрастивном изучении коммуникативного поведения близкородственных народов

(русская и сербская коммуникативные культуры), у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 3–10.

Пипер 2006: Предраг Пипер, Как дела? О контактоустанавливающих диалогах в русском и сербском языках, у: П. Пипер, И. А. Стерин (ред.) *Коммуникативное поведение славянских народов*, 22, Воронеж: Истоки, 3–12.

Правда 2004: Е. А. Правда, Некоторые особенности коммуникативного поведения представителей сербскоязычной культуры, у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 70–90.

Прохоров/Стерњин 2006: Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин, *Русское коммуникативное поведение*, Москва: Флинта – Наука.

Стерњин 2004: И. А. Стернин, Основные особенности русской коммуникативной культуры, у: П. Пипер, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 19, Воронеж: Истоки, 10–25.

Стерњин 2008: И. А. Стернин, *Теоретические и прикладные проблемы языкознания*, Воронеж: Истоки.

Стерњин/Прохоров 2002: И. А. Стернин, Ю. Е. Прохоров, *Русское коммуникативное поведение*, Москва: Русский язык.

Стерњин/Шилихина 2001: И. А Стернин, К. М Шилихина*, Коммуникативные аспекты толерантности*, Воронеж.

Шипелевич/Стерњин 2007: Л. Шипелевич, И. А. Стернин (ред.), *Коммуникативное поведение славянских народов*, вып. 28. Warszava: Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Ширманова 2016: А. Г. Ширманова, Национальные особенности общения, *Научно-методический электронный журнал Концепт*, 11, Киров, 546–550.

Ксения Й. Кончаревич

СЕРБСКАЯ И РУССКАЯ КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА В ШКОЛЬНОЙ СФЕРЕ (В СВЕТСКИХ И ДУХОВНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ)

Р е з ю м е

Изучение коммуникативной культуры является необходимой предпосылкой успешной межкультурной коммуникации. Игнорирование общепринятых правил и традиций коммуникативной культуры определенного народа может привести к ошибкам в коммуникации, даже и в тех случаях, когда ее участники отлично владеют языком. В предлагаемой работе рассматривается коммуникативное поведение носителей сербского и русского языков в школьной сфере. Цель исследования, выполненного по методологии И. А. Стернина и Воронежской школы коммуникативной лингвистики (по ситуативной модели) – это комплексное описание и анализ коммуникативной культуры носителей двух языков в школьной сфере, а также выявление тождеств, сходств и различий в вербальном и невербальном коммуникативном поведении сербских и русских учащихся и учителей. Особое внимание уделяется выявлению норм, традиций и средств,

имеющих место в общении с учащимися духовных школ (средние богословские училища, православные гимназии).

Ключевые слова: методология лингводидактики, сопоставительное изучение языков и культур, национальное коммуникативное поведение, русская коммуникативная культура, сербская коммуникативная культура, школьная коммуникация.

81'233-053.2
81'276.3-053.8:316.614-053.2
811.163.41'27
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch16

Јасмина Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10.07.2020.
Прихваћен: 15.07.2020.

О ДИСКУРСУ ЗАДИРКИВАЊА У ГОВОРУ ОДРАСЛИХ УПУЋЕНОГ ДЕЦИ**

Основни циљ овог рада је да се анализом интеракције између одраслих и деце узраста 18 месеци, две и четири године утврде формална, функционална и прагматска својства која одликују дискурс провоцирања и задиркивања. Реч је о специфичном и чврсто културно подржаном обрасцу комуникације, у коме као саговорници учествују и деца која се налазе у почетној фази усвајања језика и језичке социјализације (18 месеци). Даљи ток развоја овог комуникативног жанра обележен је усложњавањем формалних обележја исказа као и комуникативних улога саговорника, како одраслог, тако и детета, које постепено уместо улоге онога ко само одговара на вербални изазов и задиркивање преузима и улогу иницијатора оваквог облика комуникације.

Кључне речи: дискурсне стратегије, дискурс провоцирања и задиркивања, језичка социјализација, рани језички развој, усвајање српског језика.

1. Језички развој и говор упућен деци привлаче посебну пажњу истраживача још од 70-их година прошлог века. Ово интересовање није нимало случајно – управо се од откривања законитости које се испољавају током језичке онтогенезе и идентификовања чиниоца који је детерминишу, очекује да пруже одговоре на нека од суштински значајних питања о природи језика и језичкој способности као јединственом обележју људске врсте. Данас се сматра неспорним да говор упућен деци представља посебан језички регистар који се у многим структурним, као и функционалним својствима разликује од говора који један другом упућују одрасли саговорници. Између осталих, као разлике на фонетско-фонолошком плану обично се наводе изразито истакнута, често пренаглашена прозодија и интонација, већи интонацијски дијапазон, спорији темпо говора, дужење самогласника, дуже паузе,

* jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Идентификација, мерење и развој когнитивних и емоционалних компетенција важних друштву орцјентисаном на европске интеграције (179018)*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

јаснији и прецизнији изговор. Ове особине посебно су уочљиве током прве и друге године живота док се касније постепено губе. Кад је о вокабулару реч, он је далеко сведенији него у говору одраслих упућеног одраслим саговорницима и у почетним фазама усвајања језика своди се на ограничени број лексема које махом означавају конкретне ентитете обухватајући семантичка поља назива за сродство, храну, животиње, делове тела, одећу и сл. Синтакса говора упућеног малој деци такође је специфична– обилује кратким исказима једноставне структуре, синтагмама или простим реченицама. Да одрасли свој језички израз на различитим нивоима (фонолошком, морфолошком, лексичком и синтаксичком) значајно модификују и прилагођавају узрасту и тренутним језичким компетенцијама детета, потврђују резултати бројних анализа извршених на развојној грађи из различитих језика (Ринглер 1981, Камерон Фокнер и др. 2003). Посебно је, међутим, занимљиво пратити шта се дешава на прагматској равни језичког развоја и на које се све начине стичу прагматске компетенције.

Прагматски развој почиње врло рано, пре појаве вербалне комуникације, и може се пратити не само током одрастања већ и током даљег живота – сваки нови тип комуникативне ситуације са којом се сређемо изискује познавање како општих прагматских правила, тако и правила специфичних баш за ту ситуацију. Отуда успешне и ефектне стратегије комуникације подразумевају поседовање не само адекватних језичких, већ и прагматских и културних компетенција (Нинио/Сноу 1999). Дискурс вербалне провокације и задиркивања, присутан и описан у многим језичким окружењима и културама, репрезентативан је експонент комуникативног жанра за чију је успешну реализацију познавање културних узуса неопходно. Управо зато праћење развоја различитих формалних и функционалних обележја овог типа дискурса током периода усвајања језика, као и идентификовање културно условљених комуникативних образаца којима се при његовој реализацији служе одрасли у говору упућеном деци, омогућава идентификацију како језичких, тако и културних параметара који су од кључног значаја за разумевање процеса језичке социјализације и стицање одговарајућих прагматских компетенција (Окс/Шифелин 1986, По 2012).

2.0. Као и кад је о другим истраживаним језичким окружењима реч, задиркивање је као функционално посебан и специфичан комуникативни жанр присутно и у српској језичкој и културној средини и једна је од релативно честих дискурсних форми у говору одраслих упућеном деци. Иако се различита формална и структурна обележја исказа који конституишу овај тип дискурса временом мењају и прилагођавају нарастајућим језичким и когнитивним компетенцијама детета, функција задиркивања остаје непромењена – оно је ту да би одрасли саговорник подстакао, охрабрио или изазвао дете да нешто каже или уради, да се повинује налогу или да демонстрира неку своју способност и умеће. Другим речима, задиркивање је (за разлику од директне наредбе или претње) један од митигационих и културно прихватљивих облика контроле понашања деце на различитим узрастима.

2.1. На најранијем узрасту за који је вршена анализа (18 месеци), дискурс задиркивања обично се реализује у облику позива детету да уради нешто што одрасли, наводно, не зна или не може (1), као изазов да дете покаже неко умеће (2), као лажна, шаљива претња (3), или као позив детету да се, као равноправан учесник, придружи једном саговорнику у „завери" против другог:[1]

(1) *MAJ: oćeš mami da pokažeš, mama ne zna.
*MAJ: kako se igraš?
*DAR: ajde pokaži mami.
*CHI: neće.
%act: ustaje
*MAJ: šta?
*CHI: xxx@a ciko
%act: kreće u hodnik[2]

(2) *CHI: 0.
%par: smeje se
*TAJ: de migni tati.
*MAJ: haj migni.
*MAJ: da vidi mama kako migaš.
*CHI: 0.
%par: smeje se
%act: zatvara oči na kratko dva puta
*MAJ: bravo.
%act: tapše

(3) *TAJ: 0.
%act: TAJ uzima šipku iz LAZ ruke
*TAJ: sad ću te tući.
%add: LAZ
*TAJ: pruži ruku.
*CHI: 0.
%par: razvlači lice u osmjeh
*TAJ: pruži ruku.
*CHI: 0.
%act: pruža ruku

[1] Сви примери који се у раду наводе преузети су из базе раног дечјег говора SCECL (Анђелковић и др. 2001). Приликом преузимања из базе задржане су оригиналне ознаке, као и писмо (латиница). Примери се наводе у донекле измењеном облику у односу на онај који имају у оригиналним транскриптима. Неопходна прилагођавања своде се на скраћење текста транскрипта, односно оног његовог дела који се односи на пропратне информације и коментаре, или на избацивање паралелних конверзација које су се одвијале међу другим присутним особама, али у којима дете и његов саговорник нису учествовали. Оваква места обележена су низом тротачки.

[2] У наведеним примерима се, као и у оригиналним транскриптима, користе следеће скраћенице: CHI – дете испитаник, JEL, LAZ, LUK – деца испитаници, MAJ – мајка, TAJ – отац, BAB – баба, KOM – комшија, DAR – истраживач; DKO – сниматељ; xxx (XXX) – не разазнаје се шта је речено (или ко је шта рекао); [x2] – број понављања текста који претходи, @i – узвик, %com – коментар, %act – радња која прати исказ, %gpx – стандаризован гест, %gls – глоса, одн, „превод" на стандардизовани облик исказа.

*CHI: 0.
%act: udari lagano LAZ dva puta po ruci
*XXX: 0.
%par: svi se smiju

(4) %act: TAJ podiže Acu u krilo
*TAJ: Aco (.) (h)ćemo li prevariti mamu da nam kupi sladoled?
%com: šapuće
*CHI: da.
%par: oduševljen je, smije se
*TAJ: ćemo (l)i onda jesti sladoled?
%com: šapuće
*CHI: da.

Иако су језичке компетенције детета на овом узрасту још увек рудиментарне, како на лексичком, тако и на фонетском, морфолошком и синтаксичком плану, прагматски аспект исказа је, као што наведени примери недвосмислено показују, потпуно оперативан и примерен – деца не само да схватају различите комуникативне интенције одраслих саговорника, већ на њих, вербално и/или невербално реагују на сасвим адекватан начин. Тако дете у примеру (1) одбија да учествује у мајчином позиву да нешто уради, заоденутом у тврдњу да она „не зна" како се та радња врши, исказујући своје одбијање и вербално („неће") и невербално (удаљавањем са места комуникације). Испитаник из примера (2) реагује потпуно супротно – спремно одговара на родитељски изазов да „мигне", извршава га на једини начин на који уме (жмирка са оба ока) и за то бива награђен, такође, и вербално („Браво!") и невербално (тапшањем). Детету у примеру (3) очито је сасвим јасно да је очева претња само шала и оно спремно учествује у „кажњавању", пропративши га, као и сви присутни, смехом, тј. прагматски прикладним одговором у датој комуникативној ситуацији. На крају, дечак из примера (4) спремно учествује у ковању завере да се прибави и поједе сладолед, прилагођавајући чак и јачину свог гласа (шапат) „завереничком" дискурсу. Оно што при анализи формалних обележја дечјих реплика на овом узрасту посебно пада у очи, јесте велика несразмера између недостатности и сиромаштва језичког израза деце на свим лингвистичким нивоима, осим прагматског, у односу на комплексност комуникативних ситуација у којима учествују као равноправни актери. Тако се изнова и још једном потврђује постулат Слобина (1985) о „функцији која претходи форми", односно о томе да усвајање функционалних и комуникативних вредности исказа готово увек претходи усвајању њихових формалних обележја.

2.2. На следећем анализираном узрасту (24 месеца) дискурс задиркивања добија нова и сложенија формална обележја, не само кад је о језичком изразу деце реч, већ и кад је реч о лексичкој и синтаксичкој сложености исказа родитеља. Тако дете у примеру (5), иако уз употребу фонетски неадекватног облика лексеме („мион" уместо „камион"), своје право поседовања исказује именичком синтагмом са одговарајућом посесивном придевском замени-

цом, која само у поновљеној реплици одступа (у конгруенцији) од устаљеног граматичког облика овог типа исказа. У примеру (6) се мајка, иницијатор комуникације и дискурса зачикавања, обраћа детету вишеструкосложеном реченичном конструкцијом, на коју оно одговара прагматски адекватно, показујући и речима и понашањем да ју је разумело. У сличној комуникативној ситуацији, илустрованој примером (7), дете на мајчино чикање одговара тако што прави кулу која по висини надмашује мајчину и пропраћа то одговарајућом тврдњом којом и вербално одговара на упућени изазов. Занимљиво је да је у примерима (6) и (7) реч о различитим дијадама дете–мајка, а ипак су обрасци комуникације слични, што указује на постојање одговарајућег, културно условљеног и снажно подржаног модела понашања у датој комуникативној ситуацији.

(5) *CHI: moj mion [: kamion].
%act: vozi kamiončić po slagalici
*CHI: to je moj [x 2] mion [: kamion].
%act: gleda u TAJ ruke i dalje gura kamiončić po slagalici
%com: u TAJ rukama se nalazi uzica
*TAJ: nije tvoj, moj je to.
*CHI: nije toja [: tvoja] [*] mion [: kamion].
%gls: nije tvoja kamion
%act: drži kamiončić u rukama i gleda u njega

(6) *MAJ: ja hoću da pokažem teti kako ja znam da napravim kućicu, a ti ne znaš.
%act: seda za sto, stavlja kutiju sa kockama na sto
*CHI: ja ću [//] ja ću da na [: napravim], ja ću +/.
%gls: ja ću da napravim
%act: seda na stolicu

(7) *MAJ: i@i vidi moja kućica kako je velika!
%act: <bef> slaže kućicu od tri crvene kockice
%gpx: pokazuje prstom
...
*MAJ: hajde ti napravi ako znaš!
*CHI: 0.
%act: stavlja drugu kockicu, pa treću
*MAJ: jao@i!
*MAJ: moja je lepša bila!
*CHI: moja jepša biva!
%gls: moja (je) lepša bila
%act: slaže četvrtu kockicu

Да је на овом узрасту круг потенцијалних саговорника детета свакако шири него што је то био пре само шест месеци, сведочи пример (8). Дете у њему слободно и без задршке комуницира са две особе ван непосредног породичног миљеа – са комшијом (кога, очито, добро познаје и често виђа), али и са снимателjем кога је дотад видело само пар пута. Рано ширење круга

саговорника на чланове проширене породице, али и на остале одрасле особе и децу из окружења, представља једну значајну, али још увек недовољно истражену културну специфичност која одликује и детерминише услове у којима одрастају и комуникативно се социјализују деца која усвајају матерњи језик на овим географским просторима, посебно када је реч о сеоским и мањим урбаним срединама.

(8) *KOM: idi tamo da braniš!
*KOM: da vidi čika kako [/] kako ti braniš.
*KOM: ajde!
*CHI: ćika [: čika] vidi!
%act: pogleda u DKO, stoji ispred kreveta, širi ruke
*KOM: ajde!
*KOM: brani [/] brani!
%act: baca loptu ka LUK
*CHI: 0.
%act: ispušta loptu
*DKO: o@i bravo!
*CHI: 0.
%act: uzima loptu i baca je ka KOM

2.3. Две године касније (на узрасту од 48 месеци), трајање комуникативних епизода значајно се продужава, а број реплика које размењују дете и одрасли саговорник у појединачним комуникативним ситуацијама приметно расте. Говорни чинови постају структурно комплекснији и варијабилнији, а дете, поред улоге онога ко само одговара на провокацију и зачикавање, почиње да се јавља и у улози онога ко их иницира. Мењају се и постају разноврснији типови комуникативних стратегија којима дете остварује своје циљеве у дијалозима са одраслим, као што се примећују и знаци усвајања неких од културно детерминисаних узуса пристојности. Тако у примерима (9) и (10) дете јасно опонира одраслом саговорнику који га провоцира и доводи у сумњу његову способност да броји, али је начин на који то чини различит и условљен степеном блискости са саговорником. У примеру (9) дететова прва реплика упућена је члану породице са којим живи (баби) и реализује се у облику одсечног и љутог одбијања („нећу”), које је праћено и бацањем објекта. У наставку конверзације, испровоцирано бабином тврдњом да не зна да броји, дете се одлучује да одговори на изазов и свој одговор вербализује исказом који је могуће означити као „дискурс инаћења” („е, па знам”). Обе дететове реплике прихватљиве су (бар донекле) у кругу блиских особа, али би у комуникацији са страном особом биле оцењене као непристојне и неприкладне. Да су на ову дистинкцију осетљиви већ и четворогодишњаци, показује поређење са вербалним понашањем детета из примера (10). У њему дете комуницира са мање познатим и блиским саговорником, истраживачем, кога, као и снимателја, виђа само повремено. Иако је тврдња истраживача о томе да дете не зна да броји готово истоветна са тврдњом члана породице у примеру (9), дете у контакту са саговорником ван породичног круга реагује

сасвим другачије – нема љутитог тона, инаћења и бацања предмета. Све ово представља сигурне показатеље да деца овог узраста (или бар нека од њих) имају формирана иницијална прагматска ограничења везана за узусе пристојности, као и за то шта приличи, а шта није прихватљиво у комуникацији са мање блиским саговорницима.

(9) *BAB: aj izbroj kol(i)ko ovde ima kocki, da vidimo.
%act: naginje se prema JEL
*CHI: nećuć [: neću]!
%act: vadi kocku iz kutije i baci je na sto
...
*BAB: pa ne znaš.
%act: gleda šta JEL radi
*CHI: e, pa znam.
%act: vadi iz pernice jednu po jednu kocku i slaže ih u plastičnu kutiju

(10) *DAR: ma ti ne znaš da brojiš, sigurno, jel da ne znaš?
*CHI: m@fp, znam.
*DAR: pa ne [x 2] vidim ja to.
*CHI: +< dva +/.
%act: slaže kocke u kutiju i broji ih
*DAR: ajde, broji!
*CHI: +, tri +...
*DAR: aj(de) dalje!
*CHI: četiri, devet.
%act: povlači se unazad i seda na stolicu
*CHI: eto ti.
%act: gleda u DAR
*DAR: devet?
*DAR: i kol(i)ko još ima dalje?
*CHI: osamn(a)est, trin(a)est, petn(a)est, osam.
%act: trpa kocke u drugu kutiju

За разлику од деце на млађим узрастима, четворогодишњаци не само што јасно препознају дискурс зачикавања (што је компетенција присутна на свим анализираним узрастима), већ могу и да одаберу и на одговарајући начин језички изразе различите облике свог реаговања на њега. Дете у примеру (11), девојчица, препознаје бакино зачикавање као комуникативну стратегију којом жели да је наведе да изговори називе низа објеката који се пред њом налазе, али она их не зна, или није сигурна да ли их зна. Док би дете млађег узраста које би се нашло у овој ситуацији или само ћутало, или би устало и отишло (в. пример (1)), девојчица своје незнање (или несигурност) прикрива тврдњом која одраслом саговорнику ситуацију репрезентује као одраз њене свесне одлуке и воље („е, па нећу ни да вам кажем”).

(11) *BAB: aj kazuj baki šta je to (.) sve.
%add: JEL
*CHI: 0.

%act: pogleda u BAB, pa nastavi spremanje
*BAB: ja ništa ne znam šta je to.
*CHI: +< e, pa neću ni da vam kažem.

Примером (12) илустрована је даља, крајња фаза развоја дискурса задиркивања у интеракцији детета и одраслог – фаза у којој је могућа замена улога учесника у комуникацији при чему дете преузима улогу контролора понашања одраслог саговорника и иницијатора провокативног дискурса. Да је и за самог дечака реч о сасвим новој комуникативној улози чија овлашћења и ограничења тек утврђује и испробава, види се по томе што доследно, у готово иконичком следу, одраслој особи понавља исте оне инструкције које је током претходне интеракције од ње добијао, али пратећи их јасним језичким индикаторима промењеног статуса учесника у комуникацији („да научиш ти", „ви морате да погађате шта је то", „исто направи" и „си видела мама шта сам је научио како да прави").

(12) *CHI: nije to voz.
*CHI: sad ćeš da vidiš ti šta je to.
%act: stavlja sledeću kocku do druge kocke u drugom redu
...
*CHI: da viš [: vidiš] kako da ti ja to pravim.
%act: stavlja sledeće dve kocke do treće kocke u drugom redu
*CHI: da naučiš ti.
%par: osmehuje se
*SVI: 0.
%par: smeju se
...
*CHI: a vi morate da pogađate šta je to.
%act: popravlja svoju figuru
...
*CHI: isto napravi.
%add: DAR
%act: povlači se nazad na stolicu
*CHI: isto.
%gpx: pokazuje očima u pravcu figure
*DAR: da napravim isto?
%add: LUK
...
*DAR: ajde.
*DAR: e ovako.
%act: ređa pet kocaka u niz
*CHI: si videla mama šta sam je naučio kako da pravi?
%add: MAJ
%par: osmehuje se
%com: ponosan je na sebe i hvali se MAJ
*MAJ: ma super si je naučio.
%par: smeje se

Наведени пример на изразито речит начин сведочи о природи процеса прагматског развоја и о току језичке социјализације – и у једном и у другом случају реч је о непрекидном преузимању нових и све комплекснијих комуникативних улога и савладавању образаца њихове језичко-формалне реализације, које је неопходно како би се обезбедила и осигурала успешна, ефикасна и ефектна комуникација у датом културном окружењу.

3. Дискурс провоцирања и задиркивања добар је репрезент комуникативног жанра у коме интеракција унутарјезичких и ванјезичких, културних чинилаца долази до свог пуног изражаја. С обзиром на његову рану употребу у комуникацији одраслих с децом, праћење појаве и развоја дискурса задиркивања омогућава драгоцене увиде у токове језичке социјализације и прагматског сазревања. За разлику од дискурса провоцирања и зачикавања у комуникацији одрасле особе са другом одраслом особом, чија употреба често има функцију да саговорника доведе у незгодан положај, исмеје га или понизи, дискурс задиркивања у комуникацији одраслог с дететом има примарно митигациону функцију – он се употребљава у ситуацијама када одрасли саговорник жели да наведе дете да нешто каже или уради, али то чини без издавања директних наредби и претњи, на начин који је не само прихватљивији за саговорника, већ и снажно културно подржан образац језичког понашања у комуникацији одрасле особе и детета.

Деца дискурс задиркивања препознају врло рано (већ са 18 месеци), а током година које следе постепено развијају комуникативне стратегије којима на њега реагују. До четврте године овим специфичним и културно снажно подржаним жанром овладавају до те мере да могу и сама да га иницирају и употребе за реализацију сопствених комуникативних интенција и циљева.

ИЗВОР

Anđelković, D., Ševa, N. & Moskovljević, J. (2001). *Serbian Corpus of Early Child Language*. Laboratory for Experimental Psychology, Faculty of Philosophy, and Department of General Linguistics, Faculty of Philology, University of Belgrade, http://childes.talkbank.org/browser/index.php?url=Slavic/Serbian/SCECL/

ЛИТЕРАТУРА

Камерон Фокнер и др. 2003: Thea Cameron-Faulkner, Elena Lieven, Michael Tomasello, A construction-based analysis of child directed speech, *Cognitive Science*, 27, 843–873.

Нинио/Сноу 1999: Anat Ninio & Catherine E. Snow, The development of pragmatics: Learning to use language appropriately, in: Bhatia, T. K. & Ritchie,

W.C. (eds.), *Handbook of language acquisition*. New York: Academic Press, 347–383.

Окс/Шифелин 1986: Bambi Schieffelin & Elinor Ochs (eds.), *Language Socialization Across Cultures*, Cambridge: Cambridge University Press.

По 2012: Amy Paugh, Local Theories of Child Rearing, in: Alessandro Duranti, Elinor Ochs, Bambi B. Schieffelin (eds.), *The Handbook of Language Socialization*, Oxford: Blackwell, 150–168.

Ринглер 1981: Norma M. Ringler, The development of language and how adults talk to children, *Infant Mental Health*, 2, 71–83.

Слобин 1985: Dan I. Slobin, Crosslinguistic Evidence for the Language-Making Capacity, in: Dan I. Slobin (ed.), *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, Vol. 2: *Theoretical Issues*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 406–605.

Jasmina D. Moskovljević Popović

DISCOURSE OF TEASING IN CHILD-DIRECTED SPEECH

Summary

The main goal of this paper is to analyse communicative interactions between adults and children aged 1;6, 2;0 and 4;0, so that major formal, functional and pragmatic characteristics of the discourse of teasing in the Serbian cultural environment may be established. The discourse of teasing is specific, widely represented and strongly culturally supported communicative genre, which children acquiring Serbian language encounter at very early stages of language acquisition and socialization. Further development of discourse of teasing is characterised by constant elaboration of its' formal features, as well as of the communicative roles children and adults assume in teasing exchanges. At the age of 4 children seem to be ready (at least some of them) not only to participate in the teasing discourse in the role of the one who has been teased, but to assume the role of the teaser, as well.

Key words: discourse strategies, discourse of teasing, discourse of challenge, language socialization, early language development, acquisition of Sebian as L1.

811.163.41'35
811.163.41:003.083
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch17

Горан Н. ЗЕЉИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 31.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

КОМБИНОВАЊЕ ВЕРЗАЛНИХ СКРАЋЕНИЦА И НЕСКРАЋЕНИХ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду су анализиране конструкције са верзалном скраћеницом као првим чланом и нескраћеном речју. Реч је о савременој појави која у српски језик као готов модел улази из енглеског језика. Модел конструкције типа *ЕУ програми*, *ФИФА судија*, који све више замењује уобичајени и стандардизовани образац по коме је верзална скраћеница иза именичког појма, одликује десемантизованост верзалне скраћенице и њена непроменљивост (понаша се као придеви типа *соло, гала* или *тегет* у синтагми с именицом).

Кључне речи: скраћенице, акроними, правопис, нормирање.

1. Увод

1. Скраћенице представљају економичан вид и писаног и говорног комуницирања. Њихово учешће у савременој комуникацији све је веће,[1] можда и претерано (Брборић 2016: 81). У складу с тим мењао се и њихов правописни статус. Актуелна подела настала је основу постанка и начина скраћивања и подразумева следеће групе: опште (домаће), мерне и опште међународне, верзалне и вербализоване (Пешикан и др. 2010). На основу тога шта се скраћује, разликујемо скраћенице појединачних речи, израза и вишечланих (сложених) назива. Правописном нормом утврђени су начини скраћивања, који су подразумевали број и одабир слова која ће ући у скраћеницу, (не)писање тачке, променљивост. Надређени, примарни критеријум јесте препознатљивост скраћенице. О свему овоме у литератури је доста писано (Николић 1953; Стевановић 1953; Тафра 1975–1976; Николић Д. 1985; Фекете 1993; Збиљић 1997; Шубарић 2017).

* goran.zeljic@uf.bg.ac.rs

[1] Имамо и речнике скраћеница (Зидак 1971; Стојковић 1997; Оташевић Ђ./Оташевић Љ. 2010; 2011).

2. Нормирање верзалних скраћеница

1. У односу на остале врсте скраћеница, питање нормирања верзалних скраћеница је далеко сложеније, поготово када се има у виду и њихова актуелност. Наиме, као најчешће скраћенице вишечланих назива, временски су често ограничене (попут *СФРЈ, СССР, ДДР, КГБ, СИЗ, ОУР* и сл.). Друга карактеристика, која је у вези са њиховом фреквентношћу, јесте и питање географске препознатљивости. Тако су типично „београдске" скраћенице *СКЦ* (читамо *с-к-ц*; значење *Студентски културни центар*), *КСТ* (читамо *ка-ес-те*; значење *Клуб студената технике*) итд. Треће питање је да ли их, као курентне скраћенице, читамо као целовите речи (оно што оне значе) или као скраћенице.

2. У првом систематски конципираном правописном приручнику, правопису А. Белића, скраћенице су представљене индиректно, у делу посвећеном интерпункцији, када су разматране већином курентне скраћенице (Белић 1923; 1934; 1952). Верзалних скраћеница (акронима) код Белића је мало (попут С. К. А. – са тачкама и белинама; у значењу Српска краљевска академија; Белић 1934: 94). Налазимо их у последњем издању и то пре свега у правописном речнику (*АВНОЈ* – Белић 1952: 129; *АПВ – Аутономна Покрајина Војводина* – 131; *АФЖ* – Антифашистички фронт жена – 132; *ИНО – Извршни народни одбор* – 223; *ИОНФ – Извршни одбор Народног фронта* – 223; *ЈА – Југословенска армија* – 233; *ЈНА – Југословенска народна армија* – 233).

3. Своје место, сада не више индиректно, верзалне скраћенице су нашле у Матичиним правописима. У првом, из 1960. године, у XV поглављу, на пет страна, представљене су врсте скраћеница и правила о скраћивању речи. Верзалне скраћенице, у *Правопису* из 1960. назване сложеним, подељене су одмах на непроменљиве, попут *АФЖ, СК, СКЈ, НОБ* итд. („Члан СКЈ (чита се: Савеза комуниста Југославије"; Стевановић/Јонке 1960: 128)) и променљиве са падежним наставком после цртице („учествовао је у НОБ-у"; Стевановић/Јонке 1960: 129). Занимљиво је да је у *Правопису* из 1960. наговештено оно што ће се у савременој пракси подразумевати и што ће довести до тога да се верзалне скраћенице десемантизују, јер се за њих на истој страници каже: „у облику нових променљивих речи са својим родом, бројем, акцентом и падежним наставцима – ушле су у речник нашег језика и чешће су у употреби него сложени изрази од којих су скраћивањем постале" (нпр. и данас актуелна скраћеница *Танјуг – Телеграфска агенција нове Југославије*; Стевановић/Јонке 1960: 129). Такође, у делу посвећеном цртици као правописном знаку испред падежних наставака, за ове скраћенице користи се назив *скраћенице етикете* (нпр. *Свим НО-има* (*народним одборима*); Стевановић/Јонке 1960: 121).

4. Даље нормирање верзалних скраћеница настављено је Матичиним издањем из 1993. године. Ново у односу на претходно издање јесте прво терминологија – сада су то верзалне скраћенице или акроними. Друго, истакнута је њихова несталност, супротна већином постојаности курентних скраћеница типа *и др.*, *тзв.*, *и сл.*, *нпр*. Правила којима се нормира њихова употреба су далеко сложенија, јер се стандардизују и домаће и стране скраћенице (како

преводне, тако и оне у изворној латиници). Такође, деклинабилности верзалних скраћеница посвећено је више простора, са јасно исказаном опцијом да се из те деклинабилности може прећи у вербализацију (нпр. *Би-Би-Си – из Би-Би-Сија – из Бибисија*; Пешикан и др. 1993: 299). У овом делу посвећеном верзалним скраћеницама нема спојева са верзалном скраћеницом на првом месту, али их има у делу посвећеном спојеном и одвојеном писању речи (*ТВ програм*[2], *ТВ водич*; Пешикан и др. 1993: 89) у делу посвећеном (не)писању цртице.

5. У издању из 2010. године задржана су основна правила посвећена верзалним скраћеницама, а у делу о вербализацији налазимо и неколико примера који у ствари представљају претечу спојева типа *ЦИА агент*. Наиме, вербализацијом *ЦИА* > *Ција*[3] омогућено је извођење придева *Цијин*, те добијамо спој са придевом као конгруентним атрибутом – *Цијин агент*, исто *Насини планови*, *Удбин промашај*, *Ознина акција, Бијин сарадник* (Пешикан и др. 2010: 149) уместо конструкције с генитивом вербализоване скраћенице (*агент Ције*), која је такође нормативна. Други начин, забележен у пракси, јесте са придевским суфиксом и падежним наставком после цртице (нпр.: План [је] да наша земља угаси осам ЕПС-ових термоблокова (Политика, 6–7. 1. 2019, 16).).

6. У *Правопису* из 2010. забележене су устаљене комбинације са верзалном скраћеницом *ТВ*: *ТВ емисија, ТВ програм* – које су и раније нормиране (у вези са писањем цртице – Пешикан и др. 2010: 83; в. и Пешикан и др. 1993: 97 – дублетно *ТВ(-)програм*)[4]. Међу примерима су и они латинични, типа *CGS систем* (центиметар-грам-секунд систем јединица), *MKS систем* (метар-килограм-секунд систем јединица), те оне попут *ТА пећ*, уз коју је дат и изговор („термоакумулациона пећ”).

7. Коначно, могућност да се равноправно користе оба обрасца дат је у Симићевом правопису (2016: 128) у вези са писањем цртице: нпр. *резолуција УН/УН резолуција.*

3. Конструкције с верзалном скраћеницом и нескраћеном речју

1. За скраћеницом посежемо у писању ради уштеде у простору и времену, али је можемо прочитати и као целу реч (целе речи). Међутим, код већег броја примера које смо забележили то је немогуће или би било веома апсурдно и то на више начина. Наиме, у досадашњој пракси, барем у већини случајева, верзална скраћеница је долазила после именице као управног члана, на пример *Гледали смо програм РТС-а* (читамо „ер-те-еса” са променом у мушком роду или „програм Радио-телевизије Србије”), *он је члан*

[2] Дублетно: *ТВ(-)програм* (Пешикан и др. 1993: 475).

[3] У пракси понекад и погрешно: Ја сам из ЦИЕ (Ладлам 1990: 252).

[4] У *Хрватском правопису* Института за хрватски језик и језикословље (Јозић и др. 2013: 80) такође су забележени спојеви са верзалном скраћеницом испред именичког појма, али опет у вези са спојеним и одвојеним писањем (без цртице, као две речи).

ДС-а (читамо „члан де-еса" или „члан Демократске странке") и сл. Код неких нових спојева са верзалном скраћеницом у иницијалној позицији нема те могућности: *Има рачун у НЛБ банци* (*Има рачун у „ен-ел-бе" банци* или **Има рачун у Новој љубљанској банци банци*; пошто је иницијал *Б* у скр. *НЛБ* скраћеница за именицу *банка*), *Суђење НВО активистима у Египту почиње 26. фебруара* (Блиц, 18. 2. 2012) : *Суђење *невладина организација активистима у Египту...* итд. Ако бисмо желели да прочитамо цео израз уместо скраћенице, опет бисмо морали скраћеницу пребацити иза именице (нпр. *Суђење активистима невладиних организација*).

2. Управо тај тип комбиновања верзалне скраћенице и нескраћене речи предмет је наше анализе. У пракси тај модел са верзалном скраћеницом на првом месту све је заступљенији, а у нашој анализи обухваћено је тридесетак спојева тог типа.

Табела 1: *Примери верзалних скраћеница у конструкцији с нескраћеном речју*

Верзална скраћеница	Значење	Пример
АТП	Association of Tennis Professionals	АТП титула
БАФТА	British Academy of Film and Television Arts	БАФТА награда
БДП	бруто домаћи производ	БДП Србије
БИГЗ	Београдски издавачко-графички завод	БИГЗ школство
ВАР	video assistant referee	ВАР судија
ВИП	very important person	ВИП особа
ГМО	генетски модификован организам	ГМО храна
ДНК	дезоксирибонуклеинска киселина	ДНК анализа
ЕУ	Европска унија	ЕУ фонд
ИТ	информационе технологије	ИТ смер
ЛЕД	light-emitting diode	ЛЕД расвета
LCD (ЛЦД)	liquid crystal display	ЛЦД телевизор
МТС	Мобилна телефонија Србије	МТС корисник
НАСА	National Aeronautics and Space Administration	НАСА њушкало
НАТО	North Atlantic Treaty Organization	НАТО бомбардовање
НБА	National Basketball Assotiation	НБА лига
НВО	невладина организација	НВО сектор

НЛБ	Нова љубљанска банка	НЛБ банка
НЛО	непознати летећи објекат	НЛО систем
НФЛ	National Football League	НФЛ играч
ОВК	Ослободилачка војска Косова	ОВК командант
ПИО	Пензијско и инвалидско осигурање	ПИО фонд
ПВЦ	поливинил хлорид	ПВЦ столарија
ПР	*public relations*	ПР агенција
СЕХА	South East Handball Association	СЕХА лига
СМС	Short Message Service	СМС порука
УЕФА	Union Europeenne de Football Association	УЕФА правилник
USB	universal serial bus	USB кабл
ФИФА	Federation Internationale de Football Association	ФИФА судија
ЦЕФТА	Central European Free Trade Agreement	ЦЕФТА споразум
ЦИА	*Central Intelligence Agency*	ЦИА агент

3. Примери:

Пред Швајцарцем је велики улог: јубиларна 100. АТП титула у каријери (Политика, 8. 11. 2018, 19). „Краљевом говору" највише БАФТА награда[5] (Вечерње новости, 14. 2. 2011, наслов). БДП Србије реално порастао за 2,3 одсто у првом кварталу (Политика, 30. 4. 2019, наслов). Хрвати тако практично држе монопол на тржишту уџбеника у Србији пошто је Жужул власник београдског „БИГЗ школства" (Блиц, 22. 5. 2018). О ВАР технологији за Телеграф је говорио лиценцирани ВАР судија Далибор Ђорђевић (Телеграф, 27. 08. 2019). Коме ће све остати ротације: блинкери за само 10 ВИП особа (Блиц, 13. 10. 2013, наслов). Једемо ГМО храну, а да то не знамо (Блиц, 16. 8. 2015). ДНК анализа није холивудски филм (Политика, 4. 11. 2018, наслов). Користимо ЕУ фондове и у борби против пораста малигнитета (Вечерње новости, 4. 4. 2018). Овај круг преквалификација односи се само на запослене и то оне кандидате који нису на ИТ позицијама или нису завршили неки од ИТ смерова на факултетима (Политика, 9. 11. 2018, 10). Из Ниша ЛЕД[6] расвета за Централну и Југоисточну Европу (Политика, 28. 7. 2017). За ЛЦД телевизоре се може чути да им је век трајања нешто краћи (Политика, 25. 2. 2009). МТС корисници власници нових „Ајфон 7" модела (Вечерње новости, 14. 10. 2016). Професионално НАСА њушкало (Данас, 2. 11. 2018, наслов). Својевремено [су] били највећи критичари НАТО бомбардовања (Политика, 8. 11. 2018, 22). Словеначки кошаркаш је тренутно први стрелац међу дебитантима НБА лиге (Политика, 8. 11. 2018, 19). НВО сектор тражи од Вучића наставак преговора у Бриселу (Данас, 31. 3. 2018). Продаје се словеначка НЛБ банка (Политика, 15. 10. 2018). Невидљив [је] за било коју врсту НЛО радарских система (Данас, 11. 9. 2018). Агим Чеку, ОВК командант, самоуверено је поручио: „Зидај зид!" (Политика, 6–7. 1. 2019, 1). Квалитет и дуговечност ПВЦ столарије зависе од количине адитива (Политика, 8. 5.

[5] И у конструкцији с вербализованом скраћеницом: „Ла ла ленд" плеше и за Бафта награде (Политика, 15. 1. 2017, наслов).

[6] И као курентна скраћеница: Јавна расвета са лед сијалицама (Политика, 28. 2. 2017, наслов).

2007). Раднику ПИО фонда две и по године затвора (Политика, 9. 11. 2018, 9, наслов). Цвијетин Миливојевић, директор ПР агенције „Прагма", каже да треба правити разлику између ПР менаџера и портпарола (Политика, 21. 3. 2009). Српски рукомет наредне сезоне имаће два тима у СЕХА лиги (Блиц, 7. 7. 2017, наслов). УЕФА Правилник о антидопинг контроли (Фудбалски савез Србије). Напајање се врши преко УСБ кабла (Вечерње новости, 6. 3. 2010). Бивши ФИФА судија Тановић: Португалски арбитар пријатно изненадио (Журнал, 8. 8. 2019). Председник Србије Александар Вучић рекао је јуче да очекује од ЕУ да обезбеди спровођење ЦЕФТА[7] споразума (Политика, 8. 11. 2018, 5). Бивши ЦИА агент наставља да помаже њујоршкој полицији (Вечерње новости, 18. 8. 2019).

4. Конкретно, карактеристике ових конструкција биле би:

а) распоред чланова конструкције је по страном моделу – јер се често преузимају из страног језика (*EU funds – ЕУ фондови*);

б) нема дилеме у вези са (ин)деклинабилношћу верзалне скраћенице – сада се деклинира именички део: *Фондови ЕУ/Фондови ЕУ-а : ЕУ фондови, ЕУ фондова, ЕУ фондовима* итд.;

в) верзална скраћеница је десемантизована и понаша се као етикета – често именица која се додаје скраћеници већ постоји у скраћеници:

СМС порука (Short Message Service); *НВО организација* (невладина организација);

НЛБ банка (Нова љубљанска банка); *ВИП особа* (very important person);

ЦЕФТА споразум (Central European Free Trade Agreement)

5. Међу верзалним скраћеницама приказаним у Табели 1 разликују се оне које су уклопљене у систем[8] који подразумева да скраћеницу можемо прочитати као целу реч (нпр. *БДП Србије = бруто домаћи производ Србије*), и оне код којих је то немогуће. Првој групи припадају, дакле, оне које имају апелативну или придевску вредност. У односу на њих, имали смо и раније несистемске спојеве попут *ХТЗ опрема* (*хигијенско-техничка заштита = ХТЗ*). Другу групу чине већином стране скраћенице преузете из најчешће енглеског језика као што су *ФБИ*, *УЕФА* итд. Оне су адаптиране у изговору и писању и то преко спеловања (*ФБИ – Еф-Би-Ај*, па је и тако пишемо), вербализовања (*ФИФА – Фифа, Фифе, Фифи* итд.) или превођења (*OECD* – енгл. *Organisation for Economic Co-operation and Development* – срп. *ОЕБС – Организација за европску безбедност и сарадњу*), али се у пракси не читају као целовити називи јер се често и не зна који вишечлани назив је на овај начин скраћен.

6. Иако овај модел постоји у нашој језичкој пракси одраније[9] (*ПП апарат, ПТТ саобраћај, ТВ претплата* и сл.), у савременом језику обухватио је и конструкције са верзалном скраћеницом које су имале уобичајени ре-

[7] И нестандардно: На овај потез, којим се иначе крше правила ЦЕФТЕ, косовске власти одлучиле су се упркос захтеву Европске уније (Политика, 8. 11. 2018, 5).

[8] Правило да се верзална скраћеница испред именице увек може прочитати као цела реч, тј. израз није дато експлицитно, већ оно произлази из примера уз које стоји и како се читају.

[9] Још у Политици 1930 (1. јун), у оквиру огласа нашли смо пример са верзалном скраћеницом НСУ (скраћеница од имена града Некарсулма у Немачкој, а назив компаније NSU Motorenwerke AG): NSU возачи добили су (златне плакете).

дослед чланова са верзалном скраћеницом на другом месту (нпр. *УН резолуција*, *ЕУ фондови* и сл. ум. *резолуција УН*, *фондови ЕУ*), које се директно преузимају из енглеског језика (*ЕУ фондови – EU Funds*; *УН резолуција – UN Resolution* и сл.; *ФИФА Правилник о антидопинг контроли – FIFA Anti-Doping regulations*).

7. Уз овај тип верзалних скраћеница појављују се и оне које нису састављене од иницијалних слова вишечланог назива, већ представљају форманте попут *АЛУ* од *алуминијум(ски)* у споју с верзалном скраћеницом *ПВЦ* или самостално[10], на пример *Да ли заиста ПВЦ и АЛУ столарија могу себе да исплате кроз мање рачуне за струју* (Еспресо, 10. 8. 2018).

8. Посебно питање је и њихова променљивост. Наиме, верзалне скраћенице се могу деклинирати, и то двојако: или додавањем падежног наставка после цртице (нпр. *СКЦ, СКЦ-а, СКЦ-у* итд.) или преко њихове вербализације (*УЕФА – Уефа, Уефе, Уефи* итд.). Дилема да ли су верзалне скраћенице деклинабилне или не свакодневно се јавља у пракси, јер се у промени оне третирају као именице мушког рода иако често означавају скраћенице појмова у ж. роду[11] (нпр. *Из ДС/ДС-а јављају... – Демократска странка*, наравно, уколико говорник уопште зна шта је скраћено, као у случају скраћенице *ЛЦД*).

9. Други аспект њихове променљивости јесте у вези са рекцијом. Тако именица испред верзалне скраћенице тражи њен одређени падеж, нпр. *Прочитао сам резолуцију УН-а*. Важно је напоменути да је норма у случају променљивости верзалних скраћеница флексибилна, те да је у пракси (како говорној, тако и писаној) остављено говорнику да ли ће их деклинирати или не. Чести су случајеви да у новинском тексту наилазимо на исту скраћеницу, час деклинирану, час не.[12] Исто је и у спојевима са именицом.[13] Новим решењем, факултативна променљивост верзалне скраћенице бива избегнута и то утврђивањем обрасца у којем она увек остаје индеклинабилна: *Прочитао сам УН резолуцију*, *чланство је било задовољно новом УН резолуцијом* итд., што је у ствари образац који примењујемо у случају индеклинабилних придева типа *соло* (*соло тачка, соло тачке*) или код назива боја попут *тегет, браон* и сл. (*тегет мајица, тегет мајице, тегет мајици*). Колико год ово решење имало оправдања у пракси, а под оправдањем мислимо на индеклинабилност верзалне скраћенице, читаоцима бива ускраћена могућност да дату

---

[10] И у курентној варијанти: Од додатне опреме има електричне ретровизоре, „чајлд лок" систем, магленке и алу фелне (Блиц, 6. 7. 2018).

[11] У писаној пракси скраћеница *СПЦ* (*Српска православна црква*) увек је непроменљива.

[12] Нпр.: Иронично је слушати председника који је више пута покушавао да постигне политичке поене оптужујући становнике САД без држављанства да чине злочине у САД-у (Данас, 31. 07. 2019, стр. 14).

[13] Извршиоци кривичнх дела иду у корак са најсавременијом технологијом, па чак и сами подмећу ДНК-а трагове не би ли истрагу усмерили на криви пут, мишљење је свих учесника прошлонедељног скупа „Форензичка анализа ДНК – примена ДНК доказа – изазови у пракси" у организацији Врховног касационог суда (Политика, 4. 11. 2018).

скраћеницу прочитају као целовит назив: **Прочитао сам Уједињене нације резолуцију*.[14]

10. Други разлог постојања спојева овог типа јесте семантички – у вези је са значењем именица у конструкцији са верзалном скраћеницом. На пример, наслов у једним новинама је гласио: *Први званични СНСелектор* (Данас, 31. 07. 2019, стр. 25). Проста инверзија чланова конструкције дала би **Први званични селектор СНС-а* (што схватамо као да неко селектује неког; исто *бомбардовање НАТО-а* ум. *НАТО бомбардовање*), јер додавање падежних наставака повлачи за собом и промену значења (Збиљић 1997: 24). Једино додавањем предлога *из* добијамо исто значење – *Први званични селектор из СНС-а* (потицање).

11. На крају, усвајању овог модела у пракси могу допринети и сродни случајеви (по аналогији).

Нпр. *аналогни/дигитални телевизор : плазма/LCD (ел-це-де) телевизор*

4. Закључак

1. Скраћенице су неминовни део наше језичке свакодневице, и то све више. Пред нормативистима стоји задатак да, пратећи актуелну праксу, колико-толико њихову употребу још детаљније уреде и стандардизују. Модел са овим распоредом чланова конструкције оправдан је:

а) када се скраћеница може прочитати нескраћено (нпр. као придев) попут *ПП апарат* и

б) у случајевима скраћеница најчешће страног порекла које се не могу прочитати нескраћено (као целовити изрази), нпр. *ЛЦД телевизор* које могу бити написане у спелованој варијанти, нпр. *ел-це-де телевизор*.

У другим случајевима, засад, треба применити постојећу норму.

Нпр. ум. *УЕФА судија* треба *судија Уефе* (вербализацијом) ум. *ВАР технологија* треба *технологија ВАР-а*

2. Иако је решење са цртицом било као стандардно већ примењено у пракси (по *Правопису* из 1993. и то с дублетним решењем попут *ТВ(-)програм*), сада би оно било неприхватљиво и косило би се с тенденцијом нормативиста да се смањи број правила о употреби цртице као правописног знака.

3. На крају, инверзивне промене овог типа у српском савременом језику и то пре свега разговорном, обухватиле су и неке друге конструкције, а не само оне са верзалном скраћеницом на првом месту. Такви су, на пример, синтагматски спојеви у којима је на првом месту назив неке робне марке (тј. бренда, данашњим језиком речено), па се чак и нека властита имена тако

[14] Тешко је очекивати да ће читаоци спонтано ставити одговарајући облик *Уједињених нација резолуцију* са именицом *резолуција* у инверзији.

доживљавају, попут назива манифестације „Тесла дани" уместо конструкције с присвојним придевом „Теслини дани"[15]. Примере бележимо и у књижевности: Данас је много чешће коришћена за гала вечере – од историчара уметности Маурицијa Серањинија, до пријема поводом отварања Гучи музеја (Браун 2014: 164). Оденула је белу свилену блузу која јој је била окачена у ормару и шик ђунко шимада костим. А онда је обула шари журдан ципеле са високом штиклом (Мураками 2010: 328).

ИЗВОРИ

Блиц

13. 10. 2013: https://www.blic.rs/vesti/hronika/kome-ce-sve-ostati-rotacije-blinkeri-za-samo-10-vip-osoba/rdftf6r Посећено 8. 9. 2019.

7. 7. 2017: https://sport.blic.rs/ostali-sportovi/rukomet/srpski-rukomet-narednesezone-imace-dva-tima-u-seha-ligi/rg2nz4z, Посећено 9. 10. 2018.

22. 5. 2018: https://www.blic.rs/biznis/posao-od-30-miliona-evra-godisnje-tudmanov-prijatelj-drzi-polovinu-srpskog-trzista/etmnp04, Посећено 7. 11. 2018.

6. 7. 2018: https://www.blic.rs/biznis/moj-novcanik/povoljne-ponude-za-idealanporodicni-automobil-karavan/q5fkhy7, Посећено 14. 11. 2018.

Браун 2014: Ден Браун, *Инферно*, Нови Сад: Соларис.

Вечерње новости

6. 3. 2010: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/tehnologije/aktuelno.236.html:267093-Mali-ali-jaki-zvucnici, Посећено 14. 11. 2018.

14. 2. 2011: http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html%3A319137-quotKraljevom-govoruquot-najvise-BAFTA-nagrada, Посећено 7. 11. 2018.

14. 10. 2016: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/tehnologije/aktuelno.236.html:630019-MTS-korisnici-vlasnici-novih-Ajfon-7-modela, Посећено 14. 11. 2018.

4. 4. 2018: http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:720460-Koristimo-EU-fondove-i-u-borbi-protiv-porasta-maligniteta-FOTO,Посећено 14. 8. 2019.

Данас

31. 3. 2018: https://www.danas.rs/politika/nvo-sektor-trazi-od-vucica-nastavakpregovora-u-briselu/ Посећено 9. 10. 2018.

2. 11. 2018: https://www.danas.rs/zivot/profesionalno-nasa-njuskalo/, Посећено 2. 11. 2018.

31. 7. 2019, 25, штампано издање.

18. 8. 2019: http://www.novosti.rs/vesti/scena.147.html:812551-Alan-Kaming---Harizmaticni-profesor-psihopata, Посећено 11. 10. 2019.

[15] Како и стоји у наслову новинског чланка којим се дата манифестација најављује (Политика, 29. 6. 2016). Могућа је, и нормативно прихватљива, конструкција са присвојним генитивом, нпр. *Музеј Николе Тесле*, када уз име којем нешто припада употребимо и неку именичку одредбу попут атрибута (исто *Улица кнеза Милоша, Црква Светог Марка* и сл.).

Еспресо
10. 8. 2018: https://www.espreso.rs/vesti/drustvo/279099/da-li-zaista-pvc-i-alu-stolarija-mogu-sebe-da-isplate-kroz-manje-racune-za-struju, Посећено 14. 11. 2018.
Журнал
8. 8. 2019: http://www.zurnal.rs/fudbal/srpski-klubovi-u-evropi/83693/bivsi-fifa-sudija-tanovic-portugalski-arbitar-prijatno-iznenadio, Посећено 4. 10. 2019.
Ладлам 1990: Роберт Ладлам, *Остерманов викенд*, Београд: БИГЗ.
Мураками 2010: Харуки Мураками, *1Q984*, књ. 2, Београд: Геопоетика.
Политика
1. 6. 1930, http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1930/06/01#page/0/mode/1up, Посећено 15. 9. 2018.
8. 5. 2007: http://www.politika.rs/sr/clanak/2073/Од-чамовине-до-ПВЦ-а, Посећено 14. 11. 2018.
25. 2. 2009: http://www.politika.rs/sr/clanak/Друштво/Куповина-по-дијагонали, Посећено 14. 11. 2018.
21. 3. 2009: http://www.politika.rs/sr/clanak/79987/PR-u-sendvicu, Посећено 27. 11. 2018.
29. 6. 2016: http://www.politika.rs/sr/clanak/358207/Kultura/Teslini-dani-celog-jula#!, Посећено 21. 8. 2019.
15. 1. 2017: http://www.politika.rs/sr/clanak/372130/Film-i-TV/La-la-lend-plese-i-za-Bafta-nagrade, Посећено 20. 8. 2019.
28. 2. 2017: http://www.politika.rs/sr/clanak/375256/Javna-rasveta-sa-led-sijalicama, Посећено 14. 11. 2018.
28. 7. 2017: http://www.politika.rs/sr/clanak/385824/Ekonomija/Iz-Nisa-LED-rasveta-za-Centralnu-i-Jugoistocnu-Evropu, Посећено 14. 11. 2018.
15. 10. 2018: http://www.politika.rs/sr/clanak/413320/Prodaje-se-slovenacka-NLB-banka, Посећено 14. 11. 2018.
4. 11. 2018: http://www.politika.rs/sr/clanak/414973/DNK-analiza-nije-holivudski-film, Посећено 20. 8. 2019.
8. 11. 2018, штампано издање.
6–7. 1. 2019, штампано издање.
30. 4. 2019: http://www.politika.rs/sr/clanak/428527/BDP-Srbije-realno-porastao-za-2-3-odsto-u-prvom-kvartalu, Посећено 25. 8. 2019.
Фудбалски савез Србије: http://www.fss.rs/index.php?id=1268 Посећено 9. 10. 2018.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1923: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
Белић 1934: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д.
Белић 1952: Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.

Брборић 2016: Вељко Брборић, *О српском правопису*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
Дешић 2015: Милорад Дешић, *Правопис српског језика, школско издање*, Београд: Klett.
Збиљић 1997: Драгољуб Збиљић, Скраћенице, *Језик данас*, 2, 20–24.
Зидак 1971: Јосип Зидак, *Речник југословенских скраћеница*, Београд: Међународна политика.
Николић 1953: Светозар Николић, О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику, *Наш језик*, V/1–2, 9–17.
Николић Д. 1985: Душан Николић, Писање сложених скраћеница, *Наш језик*, XXVI/4–5, 264–268.
Оташевић Ђ./Оташевић Љ. 2010: Ђорђе Оташевић, Љиљана Оташевић, *Речник скраћеница 1 (ћирилске скраћенице)*, Београд: Алма.
Оташевић Ђ./Оташевић Љ. 2011: Ђорђе Оташевић, Љиљана Оташевић, *Речник скраћеница 2 (латиничке скраћенице)*, Београд: Алма.
Пешикан и др. 1993: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Пешикан и др. 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Симић 2016: Радоје Симић, *Српски правопис*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Јасен.
Стевановић 1953: Михаило Стевановић, Род и облици промене сложених скраћеница, *Наш језик*, V/1–2, 18–26.
Стевановић/Јонке 1960: Михаило Стевановић, Људевит Јонке (ур.), *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
Стојковић 1997: Ратко Стојковић, *Универзални речник скраћеница, акронима и ознака (приручник за свакодневну употребу)*, Београд: „Вук Караџић”.
Тафра 1975–1976: Branka Tafra, Promenljive kratice, *Jezik*, 23, 3–4, 124–125.
Фекете 1993: Егон Фекете, О читању скраћеница, *Наш језик*, XXIX/3–4, 327–331.
Јозић и др. 2013: Željko Jozić i dr., *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
Шубарић 2017: Sanja Šubarić, Status skraćenica – u istorijskoj i savremenoj perspektivi, *Slavistična revija*, 65, 263–280.

Goran N. Zeljić

COMBINING ACRONYMS AND UNABBREVIATED WORDS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyzes the constructs with the acronyms as the first component and the unabbreviated word. It is a contemporary phenomenon that comes into the Serbian language as a finished model from the English language. The construction model *EU programs*, *FIFA Judge*, which is increasingly

replacing the usual and standardized form by which the acronym is after the noun term, is characterized by the desemantation of the acronym and its constancy (acts as an adjective of the type *solo*, *gala*, or *teget* in the noun phrase).

Keywords: abbreviations, acronyms, orthography, standardization.

81’42
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch18

Росица СТЕФЧЕВА*
Софийски университет „Св. Климент Охридски”
София – Факултет по славянски филологии

Оригинални научни рад
Примљен: 07.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

МЕТАТЕКСТУАЛНИ МАРКЕРИ У СЛУЖБИ МОНИТОРИНГА ПРОДУЦИРАЊА И ИНТЕПРЕТАЦИЈЕ ДИСКУРСА

Предмет рада су метатекстуалне јединице као средство екстериоризације језичке рефлексије говорног лица. Оне су усмерене на реализацију секундарних комуникативних интенција које омогућавају прагматичку повезаност дискурса на темељу говорникове стратегије и тежње за ефективнијом вербализацијом базичне комуникативне интенције. Анализа је усредсређена на прагматичку и дискурсну функцију метатекстуалних јединица: сигнализирање различитих текстуалних трансформација којима се остварује композиционо и смисаоно рашчлањивање информација у тексту.

Кључне речи: метадискурсне јединице, метатекстуалне јединице, прагматичка функција, модификација, конектори.

0. У раду се разматрају метатекстуални маркери који функционишу као инструмент дијалошке интеракције и служе постизању веће ефикасности комуникације. Циљ рада је да представи прагматичке и дискурсне функције метатекстуалних јединица као и да покаже њихову полифункционалност и еквивалентност у служби конектора и организатора текста. Анализа се заснива на корпусу примера ексцерпираних из различитих медијских извора и речника савременог српског језика.

1. Увод: теоријско-методолошки оквири

Метатекстуалне јединице спадају у групу метадискурсних маркера[1] чија је основна карактеристика преношење информација које се не односе на пропозиционални садржај, већ на различите аспекте говорне делатности.

* rosica_stef@abv.bg

[1] Појам *метадискурс* је шири од појма *метатекст,* што логички проистиче из дистинкције између текста и дискурса, устаљене у савременој лингвистици: дискурс као динамичка комуни-

Заједничка особина свих метадискурсних маркера је процедурални карактер њиховог значења. Семантика ових јединица се може приказати као комплекс процедура којима се подвргава значењски и формални план исказа. Према свом значењу, које у ствари представља инструкције за интепретацију концептуалне репрезентације исказа (Блејкмор 2004, Тишева 2013), маркери се углавном разврставају у две велике групе – интеракционалне метадискурсне јединице и јединице са функцијом коментара (Петкова 2011: 33). Интеракционални маркери служе говорној интеракцији; усмерени су на партнера у комуникацији, инсистирајући на његовој колаборацији у заједничком креирању и доношењу смисла (*замислите, само замислите, видите, слушајте, пазите*...). Помоћу маркера који обављају функцију коментара говорник „разматра" конкретне аспекте своје говорне продукције: *тачније речено*, *краће речено*, *укратко*... тако да они функционишу као „клишеизирана средства екстериоризације метајезичке свести" (Петкова 2011: 34).

Оба типа маркера представљају вербалну репрезентацију двеју дискурсних процедура: маркери у служби коментара спроводе процедуру контроле (мониторинга) властитог дискурсног „доприноса", коју обавља говорник, а интеракционални маркери су повезани с процедуром непосредног регулисања интерпретације и разумевања комуникативних порука од стране саговорника.

Маркери с функцијом коментара нису хомогени у функционално-прагматичком погледу. Применом различитих критеријума интерне поткласификације[2] издвајају се метајезички, метакомуникативни и метатекстуални маркери, са којима кореспондирају и три типа говорникове рефлексије – језичка, комуникативна и текстуална.

Метајезичким маркерима се експлицира мишљење или оцена говорника о адекватности, умесности, тачности коришћења одређених језичких јединица; они у ствари показују како функционише системско-структурна компонента метајезичке свести, у којој се издваја неколико аспекта: јединице се вреднују с тачке гледишта њихове прикладности у односу на језичку норму и на функционално-стилске (припадност конкретноме стилу), естетске, етичке и друге критеријуме. Показатељи рефлексије јесу: *ако смем тако рећи*, *хајде да тако кажемо*, *благо речено* итд.

Метакомуникативним маркерима вербализује се оцена коју говорник даје свом говорном чину у конкретним контекстуално-ситуативним околностима. Помоћу лексикализованих конструкција *искрено речено*, *међу нама*

кативна појава укључује, осим текста, и различите категорије прагматичког контекста, као што су предиспозиције, знања, циљеви учесника комуникације итд. (Ван Дајк 1989). Према томе, називом *метадискурсни* наглашавају се различити аспекти говорне интеракције који су условљени спецификом прагматички релевантног контекста. Што се тиче категорије *метатекста*, она се може разматрати у ужем смислу као подврста метадискурса уско повезана са линеарним развијањем и конституисањем текста (Петкова 2011: 20).

[2] Критеријуме диференцирања метадискурсних маркера наводимо према С. Петковој: упућеност / неупућеност на адресата, семантичке особине лексичких компонената у структури маркера, подразумевани субјекат означене говорне активности, повезаност са одређеним аспектом комуникације, сфера деловања итд. (Петкова 2011: 48).

речено, *не схватите ме криво*, *шалу на страну*, говорно лице евидентира своје мотиве избора одређене комуникативне стратегије, одређује кључ у којем ће саговорник перципирати и разумети његову поруку.

Текстуалне рефлексије усмерене су на експликацију механизама који обезбеђују структурисање текста. Метатекстуални оператори се у том смислу одређују као елементи који имају улогу у структурисању текста: доприносе композиционом и смисаоном рашчлањивању информација у тексту, одређене његове сегменте издвајају као комуникативно вредније, дају инструкције за њихову интерпретацију и указују на њихово значење у актуелном, „текућем" дискурсу (Петкова 2011: 46).

Другачију визуру према коментарним маркерима нуди С. Ристић, која све три врсте маркера у служби коментара одређује као модификаторе говорног поступка и сврстава их у групу „локутивних карактеризатора говорног поступка" (Ристић 2009: 28), што потврђује констатацију С. Петкове (према Љапону 1986) да горенаведена подела маркера представља могућу али не и једину класификацију метадискурсних средстава у служби коментара, поготову кад се ради о вишем нивоу апстракције, где се нпр. класе метатекстуалних и метајезичких маркера могу објединити у парадигму маркера за обележавање контроле / мониторинга над вербализацијом (Петкова 2011: 47).

Према С. Ристић, овакве јединице остварују две функције – осим функције модификације говорне делатности (односно функције испољавања „метатекстуалне рефлексије" или „односа говорног лица према форми исказа"), реализују различите прагматско-семантичке садржаје, доприносећи семантичкој кохеренцији дискурса (Ристић 2009: 110). Стога издвајамо два аспекта функционисања метатекстуалних маркера – прагматички и дискурсни, који се узајамно преплићу, будући да механизми структурисања текста интерполирају и интеракционалне садржаје оријентисане на кориснике (интенционалност, прихватљивост, информативност итд.) (Иванетић 2003).

2. Метатекстуални маркери у српском језику. Прагматички и дискурсни аспекти

2.1. Прагматичке функције метатекстуалних маркера

Метатекстуални маркери (*боље рећи*, *тачније речено*, *другим речима*, *једном речју*) припадају прототипским метадискурсним маркерима, будући да се њима реализују секундарне интенције повезане с избором језичког начина реализације базичне интенције, тј. усмерене су на избор говорне стратегије и језичких ресурса који се оцењују као најумеснији и најефективнији с тачке гледишта контекста комуникације и решавања одређених комуникативних задатака.

На тумачење прагматичких аспеката функционисања метатекстуалних маркера у руској лингвистици скреће пажњу С. Петкова, наводећи Ј. Апрес-

јана (1995), према којем метатекстуални маркери представљају прагматичке инструкције за најоптималнију расподелу и интерпретацију информација и Н. Перфиљеву (2006), која дефинише метатекстуалне показатеље као прагматичку лексику, будући да се у њиховом значењу садржи константна прагматичка компонента „Ја говорим. Ја контролишем и коментаришем своју говорну делатност" (Петкова 2011: 136).

Издвајају се две основне прагматичке функције, које се остварују у оквирима класе метатекстуалних маркера: сигнализирање преласка на нову тему и образложење текстуалних трансформација изазваних развијањем теме. У даљњем разматрању осврнућемо се на различите врсте текстуалних трансформација.

2.2. Дискурсне функције метатекстуалних маркера.

На нивоу дискурса метатекстуални маркери имају конекторску и модификаторску улогу. Различите модификације реализују се као подспецификације експланаторности[3] и служе развијању средишње информације, основне теме преко серије посредних назнака (најављених конекторима) које ту информацију или тему приказују из другачијих перспектива, објашњавају, појашњавају опскрбљујући је новим детаљима и илустрацијама.

Као конектори, метатекстуалне јединице учествују у реализацији форичких односа у тексту као првог и основног својства повезивања елемената у тексту (Гловацки Бернарди 2004: 48). С обзиром на смер повезивања с контекстом, наведени конектори реализују двосмерне, анафоричко-катафоричке односе, будући да њихова сфера деловања обухвата и леви и десни контекст.

2.3. Класификациони критеријуми и структурни типови метатекстуалних маркера

У српској, а и у хрватској лингвистичкој литератури метатекстуалне јединице са функцијом коментара углавном се посматрају као конектори на нивоу текста, тј. то су језичке јединице које имају „улогу верификатора смисаоног међуодноса" садржаја двеју или више у текст уланчаних реченица (Ковачевић 1998: 67). Своју конекторску улогу испољавају као организатори текста са експланативним значењем, а њихово интерно категоријално разврставање темељи се на функционалнограматичком критеријуму, тако да се конектори (према морфолошким, синтаксичким и семантичким критеријумима) деле на четири категорије – везничке, прилошке, фразеологизоване и пропозиционалне (Мразовић/Вукадиновић 1990; Велчић 1987). У свом раду придржавамо се класификације везничких средстава са значењем експланативности М. Ковачевића због веће прецизности и исцрпности и због могућ-

[3] Експланаторност (експланативност) попут изражавања односа узрочности, темпоралности итд. спада у конститутивне механизме текста (тзв. „текстуирајући механизми") помоћу којих се лексички и синтаксички обликује текст (Добрева 2004: 218).

ности за сагледавање еквивалентности и полифункционалности наведених конектора. Аутор издваја 7 врста објаснидбених конструкција које се могу подвести под опште значење објаснидбености / експланативности (значења „преформулације, корекције, експликације, конкретизације, корелације и значење додатног, вриједносног коментара") (Ковачевић 1198: 76). Објаснидбена значења изражавају се везницима (*то јест*, *односно*[4]), везничким комплексима (*а у ствари*, *а наиме*, *а тачније* / *другачије речено* или *једноставније речено*) и лексичким конкретизаторима смисаоног односа међу сегментима (*другим речима*, *другачије речено*[5]; *наиме, дакле*[6]).

Значења појединих конектора ваља посматрати у светлу семантичког динамизма дискурса, који условљава њихову међусобну заменљивост, вишезначност и успостављање односа еквивалентности. Као пример наводимо комутабилност два подтипа лексичких конкретизатора, а наиме – фразеологизованих конектора *боље рећи, боље / тачније речено, другим речима* и партикула *заправо, у ствари.* Чиме је условљена могућност супституције разматраних средстава? Одговор проналазимо у следећем: и фразеологизовани конектори и партикуле изражавају „однос говорног лица према адекватности исказа (у смислу умесности, веродостојности, убедљивости итд.) која се подешава према конкретној ситуацији, тексту/дискурсу" (Ристић 2009: 110). Са друге стране, модификације које се односе на локуциони аспекат исказа прожимају и његов пропозициони садржај, јер подешавање језичке форме (локуције) према већој адекватности језичкој стварности на посредан начин утиче на процену фактивности пропозиције и на степен убеђености говорног лица у истинитост изреченог (епистемички модус). Дакле, модификације локуционог плана имају своје консеквенце и на осталим плановима исказа – референцијалном и илокуционом.

Разлике се, међутим, испољавају осим на структурном, и на информативном плану: код партикула је наглашенија веза с пропозиционим садржајем (партикуле модификују садржину дате реченице и постављају је у одређени семантички однос према претходном саопштењу), док код фразеологизованих конструкција доминирају интеракционални садржаји који су усмерени на реципијента (привлачење пажње, заинтересованост за боље разумевање властите продукције).

Другачију слику структурних обележја метатекстуалних маркера нуди С. Петкова. Ауторка наводи следеће параметре који служе за издвајање формализованих записа структуре – „параметар семантичког значења лексичких компонената, параметар подразумеваног субјекта, параметар метадискурсних поступака којима се подвргава дискурс" (Петкова 2011: 48).

---

[4] *Односно* и *то јест* дефинишу се као координацијски везници који „и кад повезују реченице на нивоу текста треба разматрати као везнике у склопу парцелисаних реченичних структура" (Ковачевић 1998: 62, 279).

[5] М. Велчић их одређује као фразеологизоване конекторе (Велчић 1987).

[6] Одређују се још и као прилошки конектори (Велчић 1987) или партикуле (Мразовић/Вукадиновић 1990, Ристић 2009).

У семантичкој структури свих метадискурсних маркера присутни су: компонента чије значење асоцира на *говор*, *реч*, *причање*, а наиме: *боље рећи*, *краће речено*, *другим речима* (семантички параметар); субјекатска компонента, тј. присуство говорника (параметар подразумеваног субјекта означене активности); метадискурсни поступак којим се интерпретира (коментарише) и истовремено модификује смисао језичке јединице (параметар метадискурсних процедура). На основу наведених критеријума издвајамо неколико структурних типова:

а) adj + именица (именичке синтагме) – *другим речима, једном речју*

Предикатска структура с инструменталним аргументом (нпр. *Исказујем / изричем другим речима...*) редукована је на адвербијални део јер се глагол *говорити*, *причати* као назив уопште за комуникативну делатност садржи у основи говорног поступка.

б) 1. лице мн. – *рецимо*

Партикуларизована употреба директивног исказа сведочи да је императивни облик подложан лексикализацији и функционише као партикулски конектор (Ристић 2009).

в) adv + инф. – *боље рећи*; adv + партицип пасива – *боље речено*, *краће речено*

Инфинитив и партицип пасива формирају кондензоване[7] (клишеизиране) конструкције које се могу уклопити у предикатску структуру и комбиновати с било којим реченичним субјектом.

Сви структурни типови подразумевају говорника као вршиоца радње.

Изван предмета нашег разматрања остале су пропозиционалне структуре типа *то ће рећи да..., то значи да....*

3. Текстуалне трансформације у оквиру експланативности

На присуство експланативног модуса у тексту први пут је скренула пажњу А. Вјежбицка у свом раду „Метатекст у тексту", сматрајући да у току конституисања текста настаје својеврсни „двотекст", који се састоји од супстратног текста и текста који функционише као његов коментар (Петкова 2011). Могуће је стога текстуалне трансформације сагледати у оквиру категорије експланативности. Метатекстуалним маркерима – *боље / тачније / једноставније речено, наиме, укратко, уопштено говорећи...*, најављује се увођење поступка појашњења, или експланације. Међутим, конкретни меха-

[7] На то да конектори исказују реченичну информацију у сажетом виду или пак функционишу као површинске заменице дубинских реченица или реченични кондензатори скрећу пажњу М. Велчић (1987), М. Ивић (1978), Текавчић (1982), Ристић (2009). Садржај свих ових јединица може се парафразирати тако да буде оријентисан према говорном субјекту. Предикат што га површинске структуре потискују односи се на сам чин који говорник обавља текстом: појашњава, конкретизује, коригује, приказује једноставније, уопштава због закључка итд.

низми развијања текста условљавају присуство различитих експланативних подспецификација – конкретизације, симплификације, генерализовања итд. Другим речима, текстуалне трансформације откривају процесуалну нарав дискурса, јер су рефлексије говорника везане за различите етапе развијања текста (нпр. тематску прогресију, реорганизовање појединих делова дискурса итд.). На тај начин адресат постаје укључен у актуелни ток „збивања" текста и прати све „потезе" самокорекције, кретање мисли говорника и учествује у заједничком продуковању смисла.

Текстуалне трансформације, као што су преформулисање, минимизација (сажимање, компресија, резимирање текста), поједностављивање (упрошћавање, скраћивање, симплификација), аутокориговање, егземплификација – разматрамо на примерима монолошког типа дискурса.

3.1. Трансформација преформулисања[8]: наиме, дакле; другим речима, другачије речено

Поступак преформулисања један је од најфреквентнијих механизама текстуалних трансформација који подразумева и успостављање односа смисаоне еквивалентности између два сегмента дискурса. Преформулисање се у одређеним контекстима може свести и на парафразу, ако није у питању „фигура мисли" (Шкарић 2003: 127). Под парафразом овде подразумевамо препричавање, описивање формулисане мисли, назива итд. другим или јаснијим речима, тј. описно (перифрастичко) казивање. Обликом лингвистичке парафразе могуће је третирати и лексикографску дефиницију речи, јер и она функционише као еквивалент дефинисаном појму (Багић 2008).

Прагматичка улога маркера: сигнализирају поступак преформулације; уводе сложену перифрастичку номинацију помоћу које се још једном најављује оно што је већ говорник рекао у претходном сегменту / исказу.

Дискурсна (модификаторска) улога маркера: успостављање преформулацијског односа може бити пропраћено различитим модификацијама. Веома често је преформулисани исказ дужи од првобитног и осим појашњења (парафразе) садржи додатне нијансе конкретизовања и детаљизације.

Примери:

> 1. *Дечији центар за рекреацију „Здраво дете" пронашао је своје место у непосредној близини Аутокоманде, дакле, у срцу Београда. Наш центар пружа велики спектар услуга – забаву, спорт, рекреацију, релаксацију и козметичке услуге.* ***Другим речима****, „Здраво дете" је место које пружа све што је потребно детету и породици. За малишане смо обезбедили базен са сланом водом који је израђен по највишим светским стандардима. Поред базена смо обезбедили велики број додатних забавних садржаја у оквиру играоница на два нивоа, као што је, између осталих, школица спорта.*

Експликативом *другим речима* парафразира се садржај претходног саопштења. Парафраза катафорички упућује на следећи сегмент текста (ка-

[8] Експланативне конекторе наводимо према класификацијама М. Ковачевића (1998) и М. Велчић (1987).

тафоричка функција опште заменице *све*). У дескриптивно развијање теме интегрира се експликативност, при чему се садржај развија идући од главне теме, а експликативни конектор остварује функцију „десцендентног амплификатора" (Степанов 2010).

2. *Због свог деловања у мозгу, карнозин је познат и као неуропротектор односно неуропептид.* ***Другим речима****, чува нервне ћелије и има функцију у преношењу нервних импулса (неуротрасмитер).*

У примеру 2 уочљива је парафрастичка функција конектора јер сегмент уведен њиме у ствари представља дефиницију стручног појма преведену у други „кључ" или у други регистар, приступачнији аудиторијуму. Између супстратне фразе и парафразе „успоставља се однос референцијалне синонимије" (Ковачевић 1998: 63).

3. *Нова политика образовања и васпитања дефинисана је циљем, основним карактеристикама и принципима на Трећем пленуму ЦК КПЈ у децембру месецу 1949. године.* ***Дакле****, одлука о спровођењу нове политике образовања и васпитања у послератној југословенској држави донета је у самом врху Комунистичке партије Југославије.*

У овом контексту конектор *дакле* је комутабилан са фразеологизованим (*другим речима*) и партикулским (*односно*) конектором. Преформулисање претходног садржаја је у циљу јасније експликације поруке, а однос експликативности доведен је у везу са односом конклузивности јер је „временска постериорност закључних садржаја аналогна тренутку завршавања / закључивања садржаја који имају експликативну функцију у тексту" (Велчић 1987: 78). Затварачка (финитивна) улога експликатива у том случају кореспондира са конклузивном семантиком, па је објаснидбено значење усложњено каузалним (Ковачевић 1998: 72).

3.2. Трансформација упрошћавања (сажимања, компресије): једноставно, једном речју / речи, укратко (речено)

Прагматичка улога маркера: сигнализирају поступак симплификације претходног садржаја. Циљ говорника је да учини језик приступачнијим свом аудиторијуму.

Дискурсна (модификаторска) улога маркера: трансформација поједностављивања се обично остварује кроз модификације компресије информативног плана дискурса и/или парафразирањем и „пребацивањем" парафразе на комуникативну раван регистара приступачнијих адресату (нпр. у научнопопуларни подстил – в. пример. 4).

4. *Када размишљамо о дефиницији мишљења, она каже да је мишљење ментална симболичка активност којом посредно сазнајемо о стварности увиђањем и откривањем односа и веза потребних да се савлада актуелна ситуација – адаптивни задатак.* ***Једноставније речено****, мишљење је когнитивна способност да се увиди узрок и последица, односно везе између појава.*

5. *Основа свега је базални метаболизам, који је код сваког другачији. „Он представља енергетски расход током 24 сата у условима у којима човек ништа не ради. Дакле, реч је*

*о утрошку енергије на основне виталних функција, као што су дисање, крвоток, варење и слично", каже др Мрдаковић. **Једноставно речено**, базални метаболизам је потрошња енергије током једног дана, а да се не узме у обзир било која физичка активност.*

У примеру 5 симплификација се реализује истовремено популарним парафразирањем стручне информације и компресијом исте.

6. *Превод је пренос поруке или значења текста на изворном језику еквивалентним средствима другог језика. **Једноставније речено**, добар превод није само верна слика оригинала, замена једне речи на једном језику одговарајућом речи на другом језику. Добар превод мора да пренесе и дух, односно интенцију оригиналног текста на начин који је схватљив и разумљив читаоцу на другом језику. Превод подразумева богат лексички фонд како језика са којег се преводи, тако и језика на који се преводи.*

У примеру 6 уз симплификацију садржаја врши се истовремено и проширивање информације о теми текста, тј. поступак поједностављивања поруке не подразумева увек и компресију садржаја.

3.3. Трансформација аутокориговања: *тачније*, *боље речено*...

Прагматичка улога маркера: сигнализирају поступак корекције, говорникову накнадну интервенцију ради прецизирања исказа; њима се истовремено обележава и говорникова несигурност у прецизност одговарајуће формулације. Понекад до аутокорекције долази и због мањка времена за припрему властите продукције те говорник „остварује вребализацију која само делимично одговара денотату, а затим нуди умеснију вербализацију" (Ристић 1989: 66).

Дискурсна (модификаторска) улога маркера: објашњење у виду исправке реализује модификацију „приближавања истини" (Велчић 1987: 78). Говорник исправља неправилну, неконцизну или небулозну номинацију замењујући је новом и адекватнијом ванјезичкој реалности. Стога су конектори самоисправљања заменљиви или партикулама *заправо, у ствари* или везничким комплексима *а у ствари, а наиме, а тачније речено* итд., в. пример 7.

7. *Сања Петровић Тодосијевић, историчарка: Други светски рат и његове последице представљали су негацију просветитељских идеала. **Тачније речено** (**у ствари, заправо**), поништили су их.*

3.4. Трансформација конкретизације: *на пример*, *рецимо* и др.

Прагматичка улога маркера: сигнализирају објашњење општег конкретним.

Од наведених маркера посебно је занимљив *рецимо*, јер садржи интенцију инклузије (због „непотпуне лексикализације" императивне форме) саговорника у заједничко креирање смисла.

Дискурсна (модификаторска) улога маркера: експланативни конектори *на пример*, *рецимо* верификују однос егземплификације и служе оптимизацији представљања пропозиционалне информације. Конкретизација је честа у текстовима с експликативним (у уџбеницима, научним и научно-популарним текстовима) и аргументативним развојем теме (расправама, есејима, научним текстовима итд).

Као реторичка фигура пример може бити потпора неке тврдње (нпр. и индуктивном закључивању) или послужити као илустрација која тврдњу

чини разумљивом (в. пример 8) (Шкарић 2003: 113). Нпр. општи или апстрактнији садржаји у примерима 8 и 9 своде се на конкретне илустрације, „опримерење" каквог казуса или тврдње.

8. *Прво треба имати у виду да запослени преко агенције уговор о раду потписују не са послодавцем, већ са агенцијом, која затим уступа запослене послодавцу. Без одговарајуће регулативе, ово може да доведе запослене преко агенције у прилично неповољну позицију.* ***На пример****, актуелни Предлог закона о агенцијском запошљавању не спречава послодавце да прекину радни однос без отказног рока, након чега „отпуштена" особа може да остане са драстично мањим или без икаквих прихода.*

9. *Стручњаци за рачунарску сигурност осудили су праксу Facebook-а, поготово јер су учитавали контакте без претходног допуштења власника.*

Тако би се укратко могао описати последњи у низу сигурносних пропуста ове највеће друштвене мреже... ***Наиме****, Facebook је новим корисницима, уз бројне личне податке, за регистрацију на тој друштвеној мрежи тражио и лозинку њиховог e-mail рачуна. Објашњење – желели су да потврде њихов идентитет.*

10. *Не само када желимо помоћ или нам је потребна подршка већ и у свакој другој ситуацији ми желимо да будемо услужени брзо и од особе која је за то најстручнија.* ***Рецимо****, након што смо изабрали ресторан у који желимо да одемо и када смо се* (коначно) *одлучили шта бисмо из менија, очекујемо да ћемо бити услужени брзо и, наравно, да је кувар који нам спрема оброк вичан спремању таквог јела.*

У примеру 10 модификација егземплификације условљена је аргументативним развојем теме, у чије се поступно развијање умеће пример као аргумент или као исказивање неке појединачне појаве која носи у себи особине општега.

3.5. Трансформација генерализовања: уопштено говорећи, једном речју, укратко

Прагматичка улога маркера: сигнализирају поступак уопштавања / генерализовања онога што је саговорник рекао.

Дискурсна (модификаторска) улога маркера: модификација минимизације; поступак уопштавања може бити пропраћен минимизацијом или сажимањем претходног садржаја, што га приближава поступку симплификације. Разлика је ипак у томе да се уопштавањем не упрошћава информативни план дискурса, него се информација своди на најбитније саставнице. Генерализовање се стога обично налази у закључном делу једног сегмента дискурса као кратко понављање битног (в. пример 13). Модификација минимизације може се реализовати преко различитих подспецификација: као вредновање или оцена наведених чињеница (в. пример 11), као експликација хипонимно-хиперонимних односа итд.

11. *Једном речју: БЛАГИ УЖАС*

У првих десет дана маја житељи улице Матије Гупца у Врању су четири дана били без воде због хаварије на цеви водоводне мреже старе шездесетак година.

Читалац ОК портала С. С. каже да једна те иста цев у овој улици у центру града пуца већ трећи пут од 1. маја, због чега су корисници те и околних улица без воде четири дана од празника наовамо...

Последња хаварија је комшијама изазвала поплаву у приземљу. ***Једном речју****, општи хаос – описује наш читалац.*

Посебно је занимљиво присуство експланативних маркера у насловима различитих текстова, нпр.:

12. *Једном речју – ПРЕЛЕПО!! Даниловић: Једном речју, феноменално. Једном речју – Роналдо! Овако је утрчао вечерас на терен! Једном речју – циркус! ЕИМА. Једном речју – САВРШЕНО.*

Наслови у том случају функционишу као макропропозиције које кореспондирају са централном тематском структуром и упућују на основна садржајна језгра текста (Добрева 2000, Ван Дајк 1989). Текстуална стилистика сматра да су наслови једна од јаких позиција текста без обзира на његову функционалностилску припадност. У новинама, задатак наслова (као и поднаслова, наднаслова) јесте да привуче пажњу адресата на ефикасан начин и да оствари катафоричку везу са текстом који следи.

13. *Полази се од анализе завршних рачуна, те се коришћењем динамичких показатеља настоје открити слабе и јаке стране предузећа, видљиве у његовим завршним рачунима… Након те анализе следи квалитативна анализа. Квалитативном анализом ситуације жели се утврдити оријентација предузећа према купцу и потребама купаца, тржишна позиција предузећа и његових производа и иновативност.* ***Укратко речено,*** *утврђује се отвореност предузећа променама на тржишту.*

4. Закључак

Преглед метатекстуалних маркера у овом раду је прелиминаран и не тежи исцрпности. Метатекстуалне јединице функционишу као оператери који усмеравају укључивање информације, дају упутства за вредновање и интерпретацију говорниковог исказа. Истовремено су полифункционалне, тј. могу да учествују у више текстуалних трансформација из чега следи да се идентитет сваке јединице остварује заправо у дискурсу где је значење увек процесуалне нарави.

ИЗВОРИ

Речник српскохрватскога књижевног језика (1967–1976), Нови Сад (Загреб): Матица српска (Матица хрватска)
Речник српског језика (2011), Нови Сад: Матица Српска.
https://bg-bg.facebook.com/pg/zdravodete.rs/about/
https://carnomed.rs/karnozin/
https://www.6yka.com/novosti/sanja-petrovic-todosijevic-istoricarka-drugi-svetski-rat-i-njegove-posledice-predstavljali-su-negaciju-prosvetiteljskih-ideala-tacnije-receno-ponistili-su-ih
https://maliistrazivaci.rs/saznajni-razvoj-kod-dece-razvoj-misljenja/
http://www.linktv.rs/tajne-metabolizma/

https://www.powermarketing.rs/ponuda/deal/11058/prevod-teksta-sa-srpskog-jezika-na-engleski
https://talas.rs/2019/08/15/agencijsko-zaposljavanje/
https://www.pametnoibezbedno.gov.rs/rs-lat/vesti/vest/facebook-ponovo-zloupotrebio-podatke-korisnika
http://saga.rs/blog/kako-da-centrala-ne-pogresi/
https://www.okradio.rs/vesti/specijali/seks-i-grad/jednom-recju-blagi-uzas-_63362.html

ЛИТЕРАТУРА

Апресјан 1995: Юрий Апресян, Изабранные труды. Т. 1. *Лексическая семантика: Синонимические средства языка*, Москва: Языки русской культуры.

Багић 2008: Krešimir Bagić, *Postoji li jezik fikcije*, http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1871&naslov=postoji, 20.08.2019.

Блејкмор 2004: Diane Blakemore, Discourse markers. – In: *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell, 221–240.

Ван Дајк 1989: Теун Ван Дейк, *Язык. Познание. Комуникация*, Москва: Прогресс.

Велчић 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.

Гловацки Бернарди 2003: Zrinjka Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.

Добрева/Савова 2000: Елка Добрева, Ивелина Савова, *Текстолингвистика*, Велико Търново: Фабер

Иванетић 2003: Nada Ivanetić, *Uporabni tekstovi*, Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Ивић 1987: Милка Ивић, О српскохрватским реченичним прилозима. *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 1–17.

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа, Србиње: Српско просвјетно и културно друштво.

Љапон 1986: Майя Ляпон, *Смысловая структура сложного предложения и текст (к типологии внутритекстовых отношений)*, Москва: Наука.

Мразовић/Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zorica Vukadinović, G*ramatika srpskohrvatskog za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Петкова 2011: Силвия Петкова, *Метадискурсивные единицы русского языка. Функционально-прагматический аспект*, София: УИ „Св. Климент Охридски".

Перфильева 2006: Наталия Перфилева, *Метатекст: текстоцентрический и лексикографский аспекты*, Автореф. дисс... доктора филол. наук, Новосибирск.

Ристић 2009: Стана Ристић, *Модификација значења и лексички модификатори у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
Степанов 2010: Strahinja Stepanov, *O konektorima u srpskim i hrvatskim novinskim komentarima*, http://www-gewi.uni-graz.at/gralis-alt/GraLiS_TB/Bibliographie/e-book/srpski_pogledi_2/files/assets/basic-html/page367.html
Текавчић 1982: Pavao Tekavčić, O prilozima i 'prilozima' (sintakto-semantičke, pragmalingvističke i kontrastivne bilješke), *Strani jezici*, 1–2, 3–12.
Тишева 2013: Йовка Тишева, *Прагматични аспекти на устната реч*. http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliseries/diss/2013/3. 08. 2019.
Шкарић 2003: Ivo Škarić, *Temeljci suvremenog govorništva*, Zagreb: Školska knjiga.

Rositsa Stefcheva

METATEXT MARKERS AS MONITORING MEANS IN DISCOURSE PRODUCTION AND INTERPRETATION

Summary

This paper studies metatext units as a means of exteriorization of the speaker's language reflection. A main characteristic of metatext markers (*другим речима*, *укратко*, *једноставно речено*, *тачније/боље речено*, *једном речју*, *на пример*, *уопштено говорећи*, etc.) is the transmission of information that is not related to the propositional content, but to various speech activity aspects. We can distinguish two main functions of the means under review – pragmatic and discursive. The pragmatic function is expressed in signaling a certain type of procedures oriented towards the choice of language resources appraised by the speaker as most effective from a communication perspective – reformulation, minimization, simplification, autocorrection, exemplification. The discursive function of such markers is manifested in their role of textual connectors and text organizers, materializing various modifications within the explanatoriness.

Key words: metadiscourse markers, metatext markers, pragmatic function, modification, connectors.

821.163.41.08-845 Поповић Р.
811.163.4'282.2(497.16)
811.163.41'38
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch19

Миодраг В. ЈОВАНОВИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет, Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 24.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ОСОБИНЕ РАЗГОВОРНОГА СТИЛА У ЗБИРЦИ АНЕГДОТА *УЧИНИ МУ ЂЕФ ПОСА' МУ НЕ СВРШИ* РАДОСАВА ЦИЦА ПОПОВИЋА

Траже се одговори на питање: да ли се језик ове збирке може сматрати записаним говором Поповићева завичаја (подгорички стилски идиом и говор Куча), са типичним обиљежјима усменог разговорног функционалног стила; или су пишчеве обраде усмених верзија шаљивих прича, средствима писаног разговорног стила, донекле дотјеране, дајући тексту примјесе књижевне вриједности?

Кључне ријечи: Радосав Цицо Поповић, разговорни стил, анегдоте/шаљиве приче, подгорички стилски идиом, говор Куча, писани израз, правопис.

Збирку *Учини му ђеф поса' му не сврши* Радосава Цица Поповића чине 373 из свакодневног живота извучена и преписана истинита догађаја – различитог обима, вриједности, занимљивости и степена необичности. Не могу се најтачније ни класификовати – јесу ли то вицеви/шале, анегдотоидне приче, духовити записи или чисте анегдоте, како смо их у наслову рада назвали, или су у питању неке граничне форме[1]. Можда је дилему најбоље разријешио сам аутор,[2] који је испричане догодовштине назвао марифетлуцима (марифетлук

* jmisko@ac.me

[1] За прецизно разграничење није од велике помоћи ни досадашња лингвистичка литература о датој проблематици: „традиционална граматика није показивала много занимања за виц – јер виц у језичноме смислу (...) није препознат као нарочито интригантан предложак", то су „сразмјерно кратке и граматички незахтјевне језичне структуре" (Бадурина и други 2019: 223, 230).

[2] Радосав Цицо Поповић није необразован човјек, био је генерални директор биоскопа „Култура" у Подгорици, у два четворогодишња мандата од 1980. до 1988. године предсједник Удружења биоскопа Југославије и члан Управног одбора некадашњег „Југославија филма". И није ово његова једина књига (објавио је десетак, сличне тематике) – за збирку духовитих записа *Цицо против Радосава* предговор је написао редитељ Лордан Зафрановић. Себе је сматрао Подгоричанином, затим Кучем, а кучко село Врбицу (10-ак километара сјевероисточно од Подгорице) најужим завичајем.

< арап. ma'rifa – лукавство, препреденост, мајсторија, домишљатост). Додуше, своје записе лично је називао и шалама – „љутили се неки моји добри пријатељи, Зећани, што стално причам ове шале о Зећанима", жали нам се у причи Зетске овце (74). Релативно чврстим и затвореним језичким структурама, колоквијалним стилом, долази се до зачудних исхода, са пожељно је комичним ефектом. Све те приче везане су за конкретан комуникацијски догађај, неусиљена ћаскања између блиских особа, гдје је казивач најчешће свједок, често и учесник – он или члан његове уже и шире фамилије, многе му је неко испричао, а аутор се потрудио да их вјерно пренесе, баш како их је чуо или као што у усменој причи Подгорице и околине, а поједине и много даље, живе. Дакле, учесници такве комуникације обично су у присним односима па се умјесто правим именима у различитим марифетлуцима ословљавају надимцима, именима од миља, како су углавном једино и познати у својој средини. Употреба хипокористика, као израженом карактеристиком збирке, личности прича још више приближава – и међусобно, и са преносиоцем хумористичког догађаја Цицом. Да и ми употријебимо надимак, јер се његово крштено име Радосав, наслијеђено од свога дједа, ријетко у овој књизи употријеби. Вељо, Биро, Вушо, Ћиђо, Шако, Дуљо, Аљо, Зеко, Чоки, Љепо и друге Цицу блиске особе појављују се у омиљеним подгоричким састајалиштима – башти хотела „Црна Гора", ресторану „Два крапа", башти биоскопа „Култура", у златним годинама филма, кафани Радомира Мијовића на Биочу итд. чији ће их сусрети, дружења и духовите досјетке увести у књигу Радосава Цица Поповића *Учини му ћеф поса' му не сврши*. Но, његови омиљени ликови: судија за прекршаје Лука Шкури, Божо и Цено, обућари, угоститељ, боксерски судија и шерет Душко Секулић, брицо Ајдар, професор Гимназије Блажо који се често изражава у стиховима, с обавезном римом: Слабе су ни наде/да ти будеш чељаде (Чељаде, 81); Нека вас је срам што вам је овакав божји храм (Римовање, 27), Анђелко, сликар из Херцег Новог, Мишко возач и многи други нијесу само у Подгорици – радње се одвијају и у Београду: на Теразијама, Мажестику, Душановом конаку; а неки од њих су на Цетињу, Бару, Тивту, Зети, Црмници или најтоплијем пишчевом кутку – завичајним Кучима и селу Врбици.

Разговара се о свему и свачему, нема табу тема, блиске особе изговоре превише вулгаризама, а аутор их неселективно, нефункционално, без добре мјере преноси. А какви би то сусрети били, ако се учесници са дозом хумора не дотакну историје, историјских личности – свога Куча војводе Марка Миљанова, краља Николе Петровића, похаре Куча, Јосипа Броза Тита, али и новијих политичара и личности – свјетских моћника: Блера. Холбрука, Фидела Кастра, а и локалних: бившег предсједника Црне Горе Вељка Милатовића, градоначелника Подгорице, Цетиња, народних хероја, министара бивших и садашњих итд. Записани разговори са дружења пријатеља, подразумијевају истинитост, то мора, без провјеравања, бити „гола истина", како је једну причу насловио аутор (17). Такође се подразумијева да тако записани догађаји прођу без вријеђања и љутње, а није било увијек тако: „Тада се она љутила на мене, и то се дешавало прије десетак година" (Задња банда,

16), као реакција на његову збирку сличног садржаја *Можемо ли дво'ица на двије карте*. Без обзира на искрена дружења и међусобну толерантност актера шаљивих прича збирке *Учини му ћеф поса' му не сврши*, с обзиром на садржаје појединих, не вјерујемо да је и њено објављивање (2000. године) прошло „сасвим мирно".

Нема сумње, а то ће се даљим анализама и показати, језик збирке прича „*Учини му ћеф, поса' му не сврши*" може се сматрати записаним говором, и то подгоричким идиомом, (вернакулар градске средине) који досад није покривен озбиљнијим дијалектолошким истраживањима. Већина шаљивих прича из ове збирке, прије добијања писаног облика, имала је извјесни период усменог постојања, када су разне досјетљиве згоде и незгоде о (не)обичним људима у разним варијантама причане и преношене. Управо се због тога, и због карактеристика усменог модела, због готово дословце преписане усмене верзије анегдотоидне приче, њихова садржина и комична поента лако памти и преноси. Дакле, већина прича из ове књиге имају карактер усменог начина изражавања типичног за разговорни функционални стил. То су незванични, неусиљени, спонтани и дијалошки начини изражавања, при чему се користе сва језичка средства и поступци који карактеришу разговорни стил: користе се разговорне ријечи, облици и конструкције; понекад се свјесно умећу жаргонизми, на синтаксичком плану има доста елиптичних реченица (Тошовић 2002: 381, 386). Развија се, као и у усменој реализацији, у доста врста: „у њиховој основи се налази специјалност (приватни круг, продавница, ресторан, хотел, кино, посао, пијаца, жељезничка станица, аеродром, пошта...), темпоралност (јутро, дан, вече, ноћ, зима, љето), дијалогизираност (разговор са самим собом или са више особа)" (Тошовић 2002: 381).

Рекли смо, неке приче из збирке је тешко везати за одређени жанр, с обзиром да су ограничене на једну сцену која нагло кулминира с поентом, у чијој се структури препознају три дијела, неке припадају чистом вицу: „Основна је структура вица тродјелна (А) увод у којему се описују (не)обичне околности, ситуације, онога што се догађа; (Б) приповједни дио вица, који се може остварити било у релативно опсежну приповиједању (често градација), било у нултој нарацији као успорењу (драмска станка); (В) поента вица којом се виц разрешује и у којој се остварује комичан ефекат" (Бадурина и други 2019: 225).

Кад год то „говорителју" затреба, он употријеби и облике стандардног језика и домаћих говора – рекли бисмо, језик анегдота чине супстандардни идиоми, тј. укрштање органских идиома (подгоричког и завичајног кучког) са неорганским књижевним језиком.[3] Казивач приче, било да је учесник или свједок комуникацијском догађају, или су то романтично-забавне досјетке које му је неко испричао, не улаже озбиљан представљачки напор да нас уведе у садржај, дијалошке склопове и хуморне пасаже који слиједе – изостала је

[3] „У органске идиоме спадају углавном рурални месни говори и дијалекти, док супстандардни идиоми укрштају особине органских идиома и књижевног језика и углавном су везани за урбане средине (најчешће подразумевају разне типове жаргона, урбани разговорни језик и шатровачки говор)" (Ковачевић 2016).

права љепота и сажетост наративног исказа, зато ни књижевни учинак ових прича није велики. Ипак, постоји књижевни минимализам – за оживљавање казивачке форме, за дијалошке склопове који треба да доведу до основног циља – комуникацијског сусрета друштва, до комичног ефекта, у одређеној мјери се препознају и елементи књижевноумјетничког стила, и неких других стилова. У таквим монолозима (уводима у шаљиве приче) донекле се ремети природни разговорни функционални стил и извјесном обрадом постиже се званичност, чиме „сирови говор" неких прича добија примјесе стилизованог.[4]

У овим дјеловима прича, у проширеним монолозима, аутор се служи приповједачким временима, а два су му омиљена, са готово истим степеном учесталости – презент и крњи перфекат. Дајемо нешто примјера.

Презент: Брано Булатовић учи основну школу и добар је ђак (Сабирање, 17–18),Улазе усплахирено браћа Рогошићи (Саобраћајна, 23), Милиционер у цивилу, трчи за неким око Сахат куле. Срете га колега позорник (На вријеме, 24), Трешти музика на телевизору (ТВ неваљалко, 47), Сједимо испред сале, наилази Небојша, а Јово га пита (Травник, 70).

Крњи перфекат: Божо прилегао. Ставио ципеле испред врата. Дошли другови и цукају на врата (Одсутан, 19), Зеку брijачу дошао неки Бјелопољац (Монтажна глава, 26), Кренула екипа ТВ на задатак (Гаравост, 32), Покојни Шаћо Марић правио кућу (Просци, 36), Дошао неки мајстор у биоскоп да поправља ролетне (Поздрав покојници, 14), Пошли ја и Гора код мог колеге Рада Поповића да му понесемо књигу (Задња банда, 16), Окупили се пријатељи у „Два крапа" (Ловачка, 18).

Обичан је и перфекат: Момо није, бог зна, био неки ђак, али је завршавао школу на вријеме (Одозад, 12). Даница је удата за Ивановића на Златици, код добрија (Не) сврћите, 12), У тај вакат био је обичај да се на сваки сто стави по корпа јаја за мезу (Муњак, 20), Предсједник Милатовић волио је Ива Милетина, а богоми Ивово вино више (Покојни отац, 30–31), Имали смо једнога стрика у Врбасу (Гуслање, 33), Мој рођак Миљо живио је у насељу код војног логора у Маслинама (Тркачица, 34–35), Често је сједио у Кучкој кафани (Наопачке, 50).

С обзиром на обичност аориста у завичајном кучком говору његова је употреба у причама из Поповићеве збирке унеколико снижена: Први курир поче причу (Бистрина, 39–40), Једног дана виђе на вратима закачен рачун за струју (Неплатиша, 48), Кад му овај рече (...) ови се забезекну (Мајка, 38–39), Рекоше му: ено ти га они чича (Слика и прилика, 99), Тако и би (Навика, 114–115, Гужва, 138), Договорише се и то испоштоваше једно вријеме. Невјеста се мало поисправи, погледа на календар (Сурбота, 136), Поскакасмо ми у вис! (Трупица, 125–126). Посиједаше, наједоше се и напише (Партизански четници, 139). Међутим, у прецизно записаном говору, у дијалозима, употреба аориста се интензивира: Што му би? (Узречица, 35–36), Би ли ти, Велиша, у четнике? (Телефон у гробници, 121–122), Ови мој даде ми 100

[4] Разговорност може у неким писаним текстовима бити и умјетнокреирана, подсјећати на разговор (Ковачевић/Бадурина 2001: 55).

динара. Ништа не рече за бензин (Бистрина, 39–40), То и урадисмо (Задња банда, 59–60), Изгубисмо Стану (Телеграм, 64), Ја крепах (Није то исто, 66), Ја дадох сто марака (Поткусурио га, 71), Што ме, Иво, не причекасте? (Колега, 72), Спушти завјесу, Гара, е се убих, нагрдих (Сликање, 108), Е покрепасмо (Сурбота, 136), Ишћерасте ли овога рођака и из љуђи ка из Партије? (Ћерање, 53).

Имперфекат је необичан, скоро по правилу везан за глагол *хтјети*: Ја оћах да питам (Ћерање, 53), ’Оћах да те питам (Зетске овце, 74), Он ’оћаше да се куне (Ожалошћен, 74–75); усамљен је примјер имперфекта од *зборити*: Збораше у свој вакат Ђоно (Гостопримство, 94).

Врло погодна форма за изражавање доживљеног, динамичног и хронолошки датог слиједа догађаја у црногорским, и уопште говорима српског језика, јесте приповједачки императив који се у причама ове збирке никако не употребљава. Понекад се у тој функцији, за постизање особите експресивности, појави футур I – Једног дана ће комшија Јован: ’Ајде сине Мићанов, ’ајде де, ’ајде на чесму Новакову (Чесма, 34), Долази супа пилећа, како и треба, кад ће ти Анђелко (Арго јуха, 86); а особита експресија постигнута је употребом приповједачког потенцијала у причи Насљедни аутобус (122): Купио би бурек, сјео у аутобус, иза шофера, и право у Бјелопавлиће. Кад би доша у Даниловград, није излазио из аутобуса но би ту изио бурек.

Хронологија догађаја, љепота израза, динамичност догађаја у причању прошлих радњи некада није изведена у духу правилног (или логичног) слагања глаголских времена, како је у примјерима – презент + аорист + презент: Баба Стефа, по обичају, упали свијећу и чека госте, кад у тај трен нестаде струја. Баба улази у собу и пита Ива (Тамјан, 67); перфекат + аорист: Провуковали су испод Ћубина камена, па му ништа не помога! (Ћубин камен, 114); крњи перфекат + презент: Завршио школе у Београду. Запосли се у некаквом бару ка’ избацивач (Тако некако, 30); перфекат + презент: Једнога дана, збиља, Милета ми је требао, и уђем у кафану (За трпезом, 75). Свакако, овакав избор и редосљед глаголских облика за означавање прошлих радњи не доприноси ни љепоти наративног израза ни сажетости описа.

Потпуну везаност разговорног функционалног стила Поповићевих шаљивих прича за друге стилове, а највише књижевноумјетнички, чине њихови наслови, који су често веома инвентивно дати. Прича је дотјерана средством писаног израза, насловима попут: Дочек са фалинком (14–15), Коњски поглед (15–16), Муњак (20), Волови (21), Обућарска (21–22), Де Сикини потомци (23), Монтажна глава (26), Замало мр (26), Блесавлук (27–28) и други наговјештај су необичности приче, успјешна припрема за истинити комични догађај из свакодневног живота који слиједи. Неки су плод ауторове особене творбе ријечи, тако да се у насловима налазе и тзв. „лексеме метеорити”, створене само за дату прилику, а ван страница ове књиге, тешко да ће икада бити употријебљене. Да поменемо само неке: Поткаповић (11), Солитерац (17), Ћумурација (37), Скакарина (41), Нотално (45), Побрканција (46), Ћелестонке (54), Поспаница (61), Тутурикач (87), Пировanија (88), Мравомаз (106).

Ипак, шаљиве приче из ове књиге имају и неке препознатљиве особине писаног разговорног стила, гдје је исказ – посебно пишчеви уводи, али и креирани дијалози – донекле дотјеран, посебно употребом различитих правописних средстава. Писани израз Радосава Цица Поповића одликују разне фонетске метаплазме – најчешће је одузимање, при чему се недостајући дио ријечи означава апострофом: Нит' смијем нит' умијем (Бржи од ваљка, 30), Виде га Цетињани ђе се сага' (Ишијас, 14), Овога чојека неће имат' ко дочекат' (Дочек с фалинком, 14–15), Много му се 'ита, 'оће на некакву коференцију (Монтажна глава, 26), Да' ни, невјеста, још по једну! (Још по једну, 35), Имамо кол'ко год 'оћеш (Тврдоћа, 38). Међутим, правописна коректност, гледано у цјелини збирке, у Поповићевим причама није изведена до краја – тако ни писање апострофа, па су обични и примјери у којима окрњене форме, које одговарају стању у народном говору, нијесу обиљежене овим правописним знаком (посебно супинске форме инфинитива): Можемо ли, мајсторе, опрат ауто? (Ауто перут, 32–33), Попите по једну, по двије, и ајд здраво (Сад смо квит, 130–131), Хрче покојни Лука, заспат се не може (Трупица, 125–126), Морали су повјероват (Шупљоглавост, 125), Оли платит, Велиша, по кафу? (Муштулук, 120–121), Ђеца ти немају што јес! (Краљева милост, 116–117), Ђедо, оћу да звиждим! (Стари бонтон, 86).

За прецизирање унутрашњих односа у реченици, односно за издвајање појединих дјелова реченице, аутор с пуно осјећаја употребљава зарез: Једне ноћи, таман пануо први мрак, кренула она у комшилак (Неконтролисано, 12), Пукао некакви сјевер, очи да извади (Вјетар у наставцима, 15), Народни посланик, кум овога рођака, тобош, интервенише код Удбаша (Коњски поглед, 15–16), Благоти, газди „Два крапа", дешавало се, кад госту доносе супу, да му прст упане у њу. По обичају, ево супе, али и прст у супи (Прстомјер, 21). Умјесто зареза, посебно када из усменог говора жели пренијети дужу паузу или промјену дикције, зналачки се употријеби црта: Вукчевићи, сви од реда, ка на штанц машину, сићушни, сем Бранов син – висок (Солитерац, 17), Наиђе професор Блажо – усправан, кратког корака, ошишан и са шеширом на глави (Премјеравање, 28), За ове ван овија само – добар је (Градација, 50).

И вокатив се, сходно правописним правилима, од других реченичних дјелова одваја зарезом: Откад си, чојку, иза мене? (Неконтролисано, 12), Пољуби се, сине, са овом тетом (Задња банда, 16), Није ми, чоче, то тешко (Гола истина, 17), Донеси ни, Зарија, четири воде (Волови, 21), Пушти, Бобо, сине (Великоножна, 49). Међутим, ова правописна коректност у књизи није до краја спроведена – обје могућности (писање зареза и његово изостављање) појављује се у истим причама, чак и у истим реченицама: Шта је ово стрико? Не, вели стрико, но сјевер најгоре врсте. Шта је ово сад, стрико? Сјевер, мој сине. Како, стрико, сјевер и они прекјуче и ови данас? (Вјетар у наставцима, 15).

Бројност употријебљених узвичних реченица свједочи о наглашеној емотивности ауторовој у казивању прича: Ајде, дабогда све ви у ову државу здраво било ка ови мој коњ! (Коњски поглед, 15–16), Е, он је, приватно, за мене ништа чојек! (Човјекомјер, 22), Заврши неке послиће и врати се,

кад нема аута! (Пуштите ме..., 25). Штавише, појачани степен зачудности појединих сцена из прича Поповић означава факултативним стилистичким средством, тј. писањем два знака интерпункције – узвичника и упитника. Упитаност и чуђење, у исто вријеме, много је чешће обиљежена слиједом ? + !: Нијесам дома! Како нијеси кад ти ево ципеле испред врата?! (Одсутан, 19), Није ми јасно, куме, јесу ли ови твоји пријатељи заклали прасе или стоногу?! (Пршута, 35), Јесам ли вас увјерио да сам га добро измјерио?! (Премјеравање, 28); али је потврђен и обрнути ред: Фала ти Гано, онакве воде нијесам пио у животу, но ми реци како ти се могу одужит!? (Резанци, 124), Што си навалио на ту сирену, ка да си завршио музичку школу!? (Музичко образовање, 137).

Проблеми с правописом нешто су присутнији у писању рјечце *не*: Ја је богоми дома водит' не ћу! (Поклон, 45), Паркирао се на не дозвољеном мјесту (Муваш, 25–26), Узме унук двије карте, а ђедо неда (Још по једну, 35), Не ћеш, ни да јаки бог, одит без ручка (За трпезом, 75), А што чоче, немош ти мене вјероват (Ловачка, 18); једном је и 2. л. мн. аориста глагола *бити* неправилно написано одвојено: Би сте ли ме, момци, могли научит' (Оно изнутра, 131). Понекад ни асимилације нијесу извршене – по звучности: Нека разлику изкомпензира (Компензација, 93); и мјесту образовања: Ту се лијепо исчеситају (Осушени измет, 19–20). Очувана је сугласничка група *дс*: Друже Предсједниче (Дочек с фалинком, 14–15), Дошао на одсуство (Војни речник, 36), Пођоше представници фабрике (Камени клинци, 61), Не представља се (Погрешна адреса, 109), Играм ти у ову представу (У фаху, 77); само је у једном примјеру, испадањем денталне оклузиве, упрошћена: Је ли ви ови пре(д)сједник Њемачке – пита Ратко (Крволочни, 77). Сугласничка група *-дск-* спорадично се пише у складу са фонетским принципом (*дс* > *ц*): Како без љуцки? (Боцун, 57), док је *-тск-* написана без промјене – према морфолошком правописном принципу: Зетске овце (у наслову, 74). Гледано у цјелини, аутор води рачуна о правилном писању – у примјерима: Зоолог (у наслову, 106), Сад су најјаче земље на свијет' (Побијеђени побједник, 90) лексема зоолог и суперлатив најјачи се, другачије од изговора, у писању фонетизирају.

Аутентичност комуникационог догађаја постиже се изнад свега слободом употребе језика између учесника, који је у односу на кодификациони стил изговора обично граматички неисправан и нечист, са доста дијалектизама, провинцијализама и жаргонизама, што носи „допунску информацију о социјалном поријеклу говорног лица, његовом културно-образовном нивоу и степену познавања норми стандардног језика (...) Комуникатори су различити (...) по интелектуалним могућностима, моралним, националним[5], вјерским и другим назорима и сл." (Тошовић 2002: 381, 400). У Подгорици су једни поред других, односно једни с другима, живјели припадници разли-

[5] Често је припадност одређеној заједници и познавање њене културе важно за правилно разумијевање шаљиве приче, односно „нужност посједовања одређених позадинских знања која су посредована ширим друштвеним, културним и повијесним контекстом" (Бадурина и др. 2019: 223).

читих вјера и нација (хришћани и муслимани), у Кучима, завичају аутора ове књиге, на међи с Албанијом, Кучи и Малисори су вјековима заједно, „пријатељују" (мјешовити бракови), збијају шале, свађају се и мире, о чему свједоче и неке приче из *Примјера чојства и јунаштва* Марка Миљанова. Личност Албанца језички је обиљежена устаљеним идиоматским изразом „таком Бога" – Прегледа га доктор и констатује да му је лијеви бубрег мало начет, а десни савршено ради. Малисор каже доктору: Тако м' Бога, доктор, за ови лијеви нијесам зна, а десни сам извадио ево година! (Нестао орган, 45–46), Доша Шиптар у Бар и на шалтеру тражи карту до Подгорице. Благајница га пита: „Хоћете ли повратну карту?" „Не, таком Бога, дај неповратну!" – рече Шиптар (У једном правцу, 118–119). И не само Албанци – и обичном човјеку препознатљивим изразима карактеришу се и други народи, који су у овој књизи предмет понеких шаљивих прича: Дође некакви Француз, комедијаш, који је скупљао загонетке, питалице и шале. У пекари, с врата: Бонжур, мистер Мило! Бонжур га и тебе. Бонжур мисје комедиограф. Француз: Мисје Мило, ја не зна! (Квиз из Киш-махале, 112–113). Снајки Добрили Србијанки остала је понека ријеч из свога рода – ниси, видео (Одвикао се, 52). Да би се дочарао говор подгоричких муслимана понекад долази до фонолошке неутрализације и неразликовања гласова – *ч* и *ћ*: Имате ли јучерашњег 'љеба? (Тврдоћа, 38); *н* и *њ*: Ња ви га – каже Шуђо Слачак друговима (Шокирање, 76), а ни једна ни друга црта не карактерише говоре Подгорице и околине – ни хришћана ни муслимана. Морате бити „добри другови, ка' браћа", као што су били риболовци Брано Вучевић и брицо Ајдар, да би предмет шале биле национално и конфесионално осјетљиве теме, попут прича: Гола истина (17), Мајка (38–39), Саучешће (58), Немо' више додит' (118), Поткусурио га (71) и још неких.

Одступања од норме нијесу резултат ауторовог незнања и необразованости, дакле она нијесу погрешка, већ његова свјесна намјера да што вјерније пренесе конверзацију – у захукталости говорног (и писаног) ритма на те елементе се не обраћа пажња. Одступања од норме нијесу погрешка, већ његова одлика. Употребом сниженог стила писац је настојао да у дијалогу учесника комуникацијског чина сачува обиљежја мјесних говора. Међутим, он ријетко употребљава црте које су, из перспективе цјелине црногорских говора, одвећ усколокалне. На примјер, у говорима црногорско-албанског пограничја, нарочито у ауторовим Кучима, изгубљена је опозиција између сонаната *л* и *љ*, односно испред вокала предњег реда *е* и *и* глас *л* се изговара умекшано, те се изједначава са фонемом *љ*. Ова на овом простору препознатљива особина, рођеном Кучу Цицу Поповићу „промакла" је само у неколика примјера – лексички ограниченом љевор (< левор – револвер): Љевор иза паса поша' на крај собе. Што, рођаче, не узмеш ови љевор, па ме убијеш? (Више од јунаштва, 127); Јеси ли има љевор? (Адемовица, 54); и у вицкастом говору Зарије из Дољана на „гробу свога магарца": Муље моје, (< муле – магаре) / дошло ти је друштво твоје, / није један но двојица, / ка бирана четворица (Сахрана 26–27). Сви вокали на крају ријечи могу бити назализовани до мјере да представљају потпуни назални вокал, чист назал – то је типична црта у говору Куча. Ова у

језику *Анегдота* избјегавана особина у једној је причи искоришћена за веома инвентивну комуникацију комшија: Питају Милана из Куча: – Ђе то идеш? – Милане! (он пјан ка метла). – Идем на посан. – Тако ми Бога ти си добро напосан, немаш што одит! Инвентиван је и наслов приче – Пресаухован (73). Народни говори, па и говори Подгорице и Куча, показују изражену склоност ка губљењу денталних оклузива *т* и *д* у позицијама сандхија: уколико се ови гласови нађу на крају прве ријечи, а на крају друге неки њима слични консонант (и не само тада) тешкоћа изговора таквих сугласничких група отклања се пропуштањем изговора ових дентала. Незаустављивост говорног ритма шаљиве приче Саобраћајна (23) обезбиједила је потврду и ове особине: Са' ћу ја ово да раскрчим; а писање апострофа, на мјесту сугласника *д*, искључује могућност штампарске грешке или омашке ауторове.

Нема сумње, у писаном варијетету анегдотоидних прича Радосава Цица Поповића препознају се многи елементи разговорности, при чему се аутор трудио да што вјерније пренесе истинити догађај. Зато су његове личности сачувале народски начин причања и особине мјесног говора – доминирају језичке црте карактеристичне за подгорички стилски идиом и сусједни локални говор Куча, који јесу блиски, али и по много чему различити. Говорно лице не нарушава норму ради стварања изражајности, упечатљивости, већ из чисто комуникативних побуда. Ипак, извјесном пишчевом обрадом текста усмене верзије прича (садржина многих од њих се дуже вријеме преносила усменим путем), у циљу постизања љепше комичне поенте чисти народни говор понекад добија и примјесе стилизованог – на тај начин Поповић је остварио извјесни књижевни минимализам. Гледано у цјелини, аутор води рачуна и о правилном писању, што није увијек довело до правописне коректности.

ИЗВОРИ

Поповић 2000: Радосав Цицо Поповић, *Учини му ћеф, поса' му не сврши* (*Подгоричко-кучки марифетлуци*), Подгорица: Библиотека Посебна издања.

ЛИТЕРАТУРА

Бадурина и др. 2019: Лада Бадурина, Никола Палашић, Иво Прањковић, Стереотипи у вицевима, *Сборник с доклади от Четиринадесетите международни славистични четения*, София, 26–28 април 2018 г., Том 1, Езикознание, Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 223–232.

Кликовац 2002: Душка Кликовац, Из проблематике функционалних стилова у српском језику. *Књижевност и језик*, 49, 9–26.

Ковачевић/Бадурина 2001: Марина Ковачевић, Лада Бадурина, *Раслојавање језичне стварности*, Ријека: Библиотека Домети, Нова серија, књ. 138, Издавачки центар Ријека.

Ковачевић 2016: Милош Ковачевић, Књижевни и разговорни језик, *Политика*, 11. 10. 2016.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Miodrag V. Jovanović

THE CHARACTERISTICS OF THE CONVERSATIONAL WRITING STYLE IN THE VOLUME OF ANECDOTES *UČINI MU ĆEF POSA' MU NE SVRŠI* COMPILED BY RADOSAV CICO POPOVIĆ

Summary

Most of the humorous tales from this collection share the features of oral communication, typical of the conversational style. Due to the characteristics of the oral model, the oral version of their content which was copied almost verbatim, the comical punch-line is easily remembered and conveyed. That is why the author's characters retained their folk way of conversing and the features of the local speech – linguistic features characteristic of the Podgorica stylistic idiom dominate, along with those of the neighboring speech of Kuči, which do share many features in common, but also differ in a variety of ways.

In the attempt to bring the storytelling to life, and ensure segments of dialogue will produce a comic effect, to a certain extent we can still recognize the elements of the literary artistic style, and some other styles as well. Still, humorous stories from this book also have some recognizable features of spoken conversational style, where the proposition – especially the writer's introductions, but also the invented dialogues – have somewhat been polished, especially through the use of various spelling forms. The author is careful to adhere to the rules of proper writing, which did not always lead to correctness in spelling.

Kay words: Radosav Cico Popovic, conversational style, anecdote/comical story, Podgorica stylistic idiom, speech of Kuči, spelling.

81’221:821.163.41.09
821.163.41.08-32 Лазаревић Л.
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch20

Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 22.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

МИМИЧКО-ГЕСТОВНА ПОТПОРА ДИЈАЛОГА У ПРИПОВЕТКАМА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА**

У раду разматрамо функционалност невербалног говора јунака у делима Лазе К. Лазаревића, зачетника психолошке приповетке у српској књижевности, као и вербализацију гестовно-мимичке потпоре дијалога у књижевном делу, која сведочи о различитим моделима транспоновања говорног у писани језик и комплексности ових поступака, особито када постају интегралан део управног или неуправног говора, те их зато посматрамо из угла репрезентологије.

Кључне речи: дијалог, Лаза К. Лазаревић, разговорни језик, невербални језик, управни / неуправни говор.

1. *О дијалошкој и разговорној бити језика*. Настанак језика и сама природа његова, као и облици употребе језика тесно су повезани с комуникативним потребама човека. Стога се исходиште језика може посматрати у светлу потребе за саопштавањем и разумевањем казаног, јер – у почетку беше *изговорена* реч, реч уклопљена у комуникативни догађај који подразумева непосредан контакт, визуелни и аудитивни, са свим пратећим елементима говорне ситуације, међу којима незанемарљиву улогу имају различити гестови. На разговору, тј. дијалогу почива сваки сусрет човека с човеком, те се природно преноси у књижевно дело. И читање књижевног дела треба посматрати као облик разговора којим се досеже унутрашњи свет јунакâ. Зато читалац треба да поседује не само језичку, већ и читалачку, а потом и дијалошку компетенцију (Карабалић 2013: 530), јер најближи контакт с *другим* и са својом средином, па и са самим собом, човек, као језичко биће, остварује путем слободног, свакодневног (раз)говора, „језика у акцији” који је основ културе и заједништва, али и живих, динамичних промена које с временом утичу и на језичку норму.

* draganavs@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. *Дијалог у књижевном делу*. У књижевном делу комуникација се ослања искључиво на писани медиј, те се, како примећују Тошовић (1988: 9) и Кликовац (2002: 22), једино у лепој књижевности „језик не допуњава другим начинима комуникације", због чега се сматра моносемиотичким системом. Но, књижевно дело, којим се оформљује аутохтони уметнички свет, властите изразне потенцијале често „позајмљује" из колоквијалног језика, особито у обликовању конверзационих сегмената, који, – да би од стране читалаца били прихваћени као аутентични (тј. карактерима јунака, намерама и околностима разговора добро прилагођени) – морају у одређеној мери бити саображени природним комуникативним ситуацијама. Кажемо 'у одређеној мери' јер се, на пример, колоквијални разговор, управни (и неуправни) говор у прозним и драмским делима знатно разликују, тим пре што је дијалог, чак и када се приближава монолошком казивању (уп. Катнић Бакаршић 1999: 34–41), повлашћено изражајно средство драме, али, као ни дијалошке секвенце у прозним делима, никада не може бити поиман, па ни језички реализован као пука копија разговорног језика, већ неминовно подлеже стилизовању.

3. *О значају и улози невербалне комуникације у књижевном делу.* Вербална и невербална комуникација део су јединственог процеса људског споразумевања, „тесно су повезане, присно испреплетене, узајамно условљене, тако да их је тешко и готово неприродно раздвојити" (Требјешанин 2015: 21). У литератури се невербална комуникација најчешће одређује као процес слања порука аудитивним паралингвистичким знаковима (висином, јачином гласа, интонацијом реченице и сл.), динамичким невербалним сигналима (уп. кинезичка комуникација), изразом лица (фацијална експресија), погледом, држањем тела (ставом, уп. постурална комуникација), проксемичким знацима и додиром (тактилна комуникација) (уп. Требјешанин 2015, Панић Церовски 2017). Сви наведени елементи невербалне комуникације инхерентни су говорном језику и неформалном, спонтаном дијалогу. Виши степен формалности обично подразумева потискивање и редукцију говора тела (осим када ситуација изричито не подразумева обавезне, строго кодиране гестове) и строжу контролу фацијалне експресије. У прозном тексту разговори јунака могу бити представљени на различите начине (уп. управни, неуправни говор; исп. Ковачевић 2012), а приказ целовите комуникативне ситуације, емотивних стања и ставова јунака – поред дијалошких секвенци – подразумева детаљније сликање невербалног понашања јунака, којим се употпуњавају и осветљавају импликације пренесене гестом и/или конотативни садржаји те суптилно утиче на значењске помаке вербализованих реплика.

У индивидуализацији и карактеризацији јунака Лазаревићевих приповедака значајну улогу имају сложени и психолошки слојевити прикази комуникативних ситуација. Пишући о особеностима Лазаревићевог приповедања, Д. Иванић истиче да писац „воли да у видљивом (гесту, покрету, изразу) назначи невидљиво (емотивно и мисаоно)", и додаје да овај поступак прати и велика „вербално-сликовита имагинација" (Иванић 2012: 73).

Као изузетан посматрач с истанчаним осећајем за детаљ, Лазаревић не гради статичне сцене, лишене рељефности какву дају различити елементи

комуникативне ситуације, већ дијалошке пасаже оживљава вербализацијом нејезичких знакова (описима фацијалне експресије, геста, става), чиме и садржај разговора и атмосфера, али и унутрашњи живот јунака читаоцу постаје много „видљивији" и много присније. Зато, када се из нараторове перспективе дају интерпретације гестовно-мимичких знакова, аутентичност индивидуалне реализације – захваљујући богатству података о (из)реченом, али и о начину казивања и понашању саговорника – остаје сачувана.

Тако у приповеци *Швабица*, поред директног управног говора, тј. реплика саговорника, представљање различитих психолошких стања јунакâ – од радости, љубавног усхита, преко несигурности, колебања, оклевања, наговештаја унутрашњих сукоба, до духовних ломова и патње – уверљиво је захваљујући детаљним описима њихових невербалних реакција.[1] Премда су и ти описи, у складу с медијем књижевног дела, нужно вербализовани, њихова гдекад учесталија, гдекад ређа, али увек добро одмерена, сажета и сликовита инпостација у дијалошке, па и у наративне пасаже потврђује значај овог паралелног, невербалног кода, карактеристичног пре свега за разговорни језик.

4. *О функцији и специфичностима невербалне комуникације у Лазаревићевим приповеткама.* Клица интимне драме у *Швабици* зачиње се у привилегованом „простору" колоквијалности а развија се у комуникацији погледом и мимичко-гестовном слоју дијалога, неретко уз тумачења фацијалне експресије и гестова (в. прим. 1–2), којима јунаци показују хотимично неизречене, затомљене, али читаоцу препознатљиве мисли и емоције:

> (1) Тог вечера после вечере играли смо даме. Она је играла врло добро. Доби прву партију и погледа ме оштро, ја сам разумео да то значи: *зашто ви не играте озбиљно*? (*Швабица*, 11).

> (2) – Госпођице, поклоните ми овај прст.
>
> Она је непрестано у њега гледала. На моје питање врћаше главом у знак да ми га *не поклања*. [...]
>
> – А шта ћете с њиме?
>
> – Ви мени њега поклоните, а шта ћу ја с њим, то ја знам.
>
> Она се усиљено насмеши.
>
> – Ако ћете да га одсечете, ево вам га.
>
> – Засад ништа. Само да ја знам да је он мој, а?
>
> Она климну *одобравајући* главом (*Швабица*, 13).

[1] Мада се о Лазаревићу понајпре говори као о сугестивном приповедачу високих уметничких домета, те апострофира чврста фабула, добра постављеност тематских целина и жанровска разноликост у оквирима невеликог опуса, способност сижејног развијања релативно једноставне фабуле (Иванић 2012: 72; Пантић 2015: 109), управо поменути поступак, којим се колоквијалност и изражајна средства инхерентна усменом изразу успевају „превести" у писани облик, увелико је допринео формирању судова еминентних критичара о Лазаревићу као можда најтананијем психологу међу српским реалистичким приповедачима, „чији је наративни текст, сав од нијансе и суптилно датих мотивација, сматран много једноставнијим него што је уистину био" (Пантић 2015: 104).

Наведени примери[2], али и многи други које налазимо у Лазаревићевим приповеткама, показују да у дијалозима често учествују и узајамно се допуњују два кода – вербални и невербални, с тим што се потоњи вербализује на различите начине. Гестови и мимика бивају интерпретирани као реплике или делови реплика јунака, а некад – аналогно улози коју имају у усменој комуникацији – само као пратећи, необавезни, често експресивни, а некад и прагматички важни елементи разговора (уп. прим. 4). Када су, у оквиру дијалога, наведени њихови вербални адеквати, гестовни и мимички знаци добијају експлицитне „преводе" (по правилу од стране наратора) и постају интегралан део управног или неуправног говора, те их можемо посматрати из угла репрезентологије.[3]

Епистоларна форма *Швабице*, у којој главни лик преноси властите доживљаје, подразумева интрадијегетичког јунака као наратора, а приповедање у првом лицу неминовно уноси субјективност у тумачење саговорникових реакција. Модели управног и неуправног говора који су настали као резултат тумачења гестова и мимике често су флуиднији од оних које постулирају анализе и истраживања туђег говора (уп. Ковачевић 2012), јер укључују (мање или више успешно) премошћавање кодних разлика. У прим. 1 поглед се јавља у функцији *неизреченог* или *помишљеног управног говора*, а место типичне ауторске дидаскалије с неким од глагола когниције, јавља се глагол рекогниције и, уз то, апострофира се процес декодирања („ја *сам разумео* да то *значи*"). У следећем примеру (2) на сличан начин уведен је гестовно артикулисан неуправни говор (...врћаше главом у знак да ми га *не поклања* = врћаше главом говорећи /тиме/ да ми га *не поклања*).

Премда укључени у комуникативну ситуацију, нису сви невербални знаци језички експлицирани, било зато што су (делимично или сасвим) неодређени, тј. неамблематизовани, било стога што нису довољно значајни, осим као експресивни знаци. Међутим, када се покаже потреба непосреднијег укључивања у дијалог, они се – без обзира на препознатљивост значења – додатно спецификују (обично прилошки) и тако постају равноправни носиоци лексичког и/или реченичког значења, супституенти елипсе и сл. (Она климну *одобравајући* главом ≈ јесте // добро // прихватам /твој је/ или сл.).

Постурални и други гестови неретко су део ауторске дидаскалије (уп. прим. 3: *ритерски се клањајући*), па се, уз мимичке знаке, јављају у улози неуведеног управног говора генерисаног из геста (уп. прим. 3: *нема пардон*; *шта се дирате*?), док покрет с оквирно позитивним значењем постаје тумач читаве ситуације (*Дакле, помирили смо се*). Наиме, ово није типичан пример

[2] У примерима ексцерпираним из приповедака Лазе Лазаревића (2011) описе гестова и мимичких реакција графички смо истакли подвлачењем, а њихови вербализовани адеквати означени су курзивом.

[3] Одређујући статус научне дисциплине која се бави испитивањем туђег говора, М. Ковачевић каже: „Репрезентологија је, пре свега, граматичко-стилистичка научна (под)дисциплина, која изучава форме исказивања туђег говора, најчешће у његовом међуодносу са ауторским, будући да се туђи говор као туђи и препознаје тек ако се посматра у саодносу с ауторским говором. До сада, колико нам је познато, нису пописани а камоли описани сви језичко-стилски модели преношења туђег говора у српском језику, али не само у њему" (Ковачевић 2012: 14).

неуведеног управног говора јер вербализовању претходи кратак опис покрета, међутим, читава ситуација се у свести читаоца реализује као смењивање реплика (Мише и Ане), док се – из драмске перспективе – конференса у првом и опис геста у другој реплици схватају као дидаскалије, нпр. Миша: Mille pardon! (*ритерски се клањајући*); Ана: Нема пардон (*врти главом*):

> (3) За ручком нехотично је гурнем лактом.
> – Mille pardons! – ритерски се клањајући.
> Она врћаше главом: *нема пардон*.
> За казну ја је још једаред такнем лактом.
> Она начини некако детињски важно лице и погледа ме протестујући: *шта се дирате*?
> Други су сви били занети у некакав разговор. Ја куцнем својом чашом у њену и шапнем јој:
> – Буд'те здрави!
> Она климну главом.
> *Дакле, помирили смо се*. Ама да л' се ја варам, ил' се она збиља радује? (*Швабица* 14–15).

Развијена мрежа невербалног комуникативног слоја, често много прегнантнијег од самог садржаја дијалога, посебно када су у питању емотивна преживљавања двоје младих, доминира у драмски најнапетијим ситуацијама. Реплике се каткад тичу ефемерија (уп. – Да пустим и на другом прозору завесу, а? *Швабица*, 18), али већ и сâм интензитет гласа (Говорили смо врло тихо, не знам зашто... *Швабица*, 18) уверава нас да су шапат, баш као и ћутање и летимични, али значајни погледи (Баци једанпут-двапут поглед на ме ништа не говорећи. *Швабица*, 18) јасни знаци прерастања симпатије у љубав.[4] Зато је за кôд ове фине генезе Лазаревић одабрао језички испољен невербални израз, знајући да је он најуверљивији показатељ успостављања узајамног сагласја.

4.1. *Неочекивани „неспоразум": деамблематизовање (поновљеног) геста*. Осећања наклоности у почетку је готово немогуће идентификовати у вербалном садржају, јер огољене дијалошке секвенце, лишене невербалног, конотативно отвореног плана, о томе не би могле рећи готово ништа, па би психолошка мотивација читаоцу остала нејасна. Тек укључивање и других елемената комуникативне ситуације доприноси јасној перцепцији саопштеног, и то захваљујући дескриптивној (нпр. „нехотично је гурнем лактом", „ритерски се клањајући" и сл.), а потом и тумачењској компоненти („шта се дирате?" и сл.). Дескрипција и интерпретација саговорниковог понашања или каква нараторова напомена омогућавају читаоцу да „уочи" и разуме гест

[4] У друштву је немогуће не комуницирати. То потврђује и Ж. Требјешанин, и каже: „И када говори и када ћути, човек и невољно своја права осећања, намере и тежње исказује бојом гласа, гестовима, погледом, изразом лица, начином стајања, ходања или лежања" (Требјешанин 2015: 20), а потом наводи Фројдову мисао: „Онај који има очи да види и уши да чује, може се уверити да нема смртника који је способан да сакрије тајну. Ако су му уста нема, он брбља врховима прстију; издаја цури из сваке његове поре" (Фројд 2003: 80). Да је Лазаревић добро познавао стручну литературу, у то нема сумње, а потврду о значају успешног декодирања невербалног испољавања налазимо у његовој приповеци *На бунару*: „На ђеди, ко уме да чита, могао је одмах познати да је он већ сасвим одлучио шта да ради и да је задовољан својим планом" (*На бунару* 121).

и/или мимичку реакцију онако како ју је схватио књижевни лик. Како не би снизиле динамику приповедања, ове експликације по правилу су врло кратке, обично сведене на глагол подржан прилогом или прилошким изразом. Гестовни дијапазон је релативно богат, а обухвата најчешће, лако препознатљиве и јасно кодиране невербалне реакције (нпр. вртети / климати главом, насмешити се), мада има и двосмислених (4). Јављају се такође и сложени гестови (исп. прим. 9), а није необично да се идентичан покрет понавља и описује на исти начин, штуро, али као функционална, психолошки мотивисана репетиција:

(4) – Да се вратимо? – питах ја. – А што?
Она смакну раменима. [...]
– Вама је хладно? – рекох ја.
– Не!
– Рђаво?
Она слеже раменима.
– Да?
– Да! – рече она.
– А шта вам је?
Она опет слеже раменима.
Ја се не усудих питати је још шта даље (*Швабица*, 22–23).

Гест слегања раменима[5], слично другим откривеним радњама (исп. Морис 2005) јавља се у различитим културама и обично се схвата као знак игноранције („не знам", „не познајем" и сл.). У наведеном контексту значењски опсег се шири (≈ свеједно / можда / ништа), па запажамо да овом приликом одсуство интерпретације и семантичко замагљивање води оказионалном деамблематизовању геста, чиме он добија – контекстом и психолошким стањем условљену – прагматичку функцију, а она се овде своди на пребацивања одговорности за даљи ток и исход комуникације на саговорника (Мишу).[6]

[5] Слегање раменима спада у тзв. *амблеме*, гестове који су релативно независни од вербалног контекста а који се могу с високом прецизношћу вербално интерпретирати једном речју или фразом (нпр. махање руком при поздраву: „Довиђења!", глава положена на шаке: „Спава ми се", кажипрст на устима: „Тишина!" и сл.; уп. Требјешанин 2015: 70). Очито је да замагљивање значења оваквог геста у ситуацији приказаној у *Швабици* тенденциозно, али да главни јунак, уједно и повлашћени наратор, разумева овакве семантичке модификације, па управо зато, у страху да се ближи моменат када би требало да одлучи о судбини њихове љубави, престаје да инсистира на тражењу објашњења, већ мења тему: „Успут почех причати јој што сам могао индиферентније ствари, само да не бих дошао на оно чега сам се тако бојао, јер ми је тако мило, тако пријатно и опет тако опасно" (*Швабица*, 23).

[6] Наиме, наведени дијалог долази након дужег ћутања током шетње шумом, а за то време у Миши се роје слике породичне и друштвене осуде која би, уверен је, помутила њихову срећу. Оваква Анина реакција је природна, јер она наслућује младићеву неодлучност и унутрашњу борбу, а познајући дубоке корене размимоилажења њихових културних миљеа, свесна је да ништа не може учинити да промени ни околности, нити његову природу. Зато слегање рамена, као један од панкултурних гестова, не сигнализује пометеност, нити непознавање властитих осећања и хтења, већ имплицира потпуно препуштање Мишиној одлуци, која се, слути то Швабица, не подудара с њеним жељама. Колебљивост главног јунака и амбивалентност његових вербалних и невербалних порука, неочекивана смена знакова блискости и љубави с наглим повлачењима збуњује. Зато су и Анини гестови двосмислени, а она је све ближе болном разочарењу, што показује гест окретања од саговорника и загрцнут почетак прећутане мисли: „Она окрете главе од мене. – Ја... ја... – поче загушљиво и преста" (*Швабица*, 23).

Премда смо се у претходно наведеним примерима (1–3) осведочили како наратор с великим поуздањем вербално интерпретира гестове, па чак и њихове импликације, не само на актуелну комуникативну ситуацију, већ и на узајаман однос у целини (в. прим. 3), спорадично се јавља сумња у властито разумевање туђих реакција (прим. 3: „Ама да л' се ја варам..."), па чак и покушај негирања тако очитих и толико пута показаних осећања („Ко зна, напослетку може бити да сам ја цело досадање њено понашање криво разумео. Можда сам ја њој ама тако равнодушан кô старе ципеле?" *Швабица*, 32).

4.2. *Несагласје вербалних и невербалних порука.* Занимљиво је такође да се још израженије неразумевање јавља у *Ветру*, и то у Јанковом одсудном дијалогу с мајком, с којом је веома близак:

> (5) Ваљало је хитати. Ја сам увек разумевао своју матер, па и сад сам разумео да треба сад, и то одмах, кидати:
>
> – Да их зовнем? – и ја поскочих вратима.
>
> Али као Црвено море пред Мојсијем, тако се њена лепа и суха ручица испречи преда мном. – Кад јој погледах у очи, видех нешто огромно велико, али не разумем ни оволишно! [...]
>
> – Иди! То је једно добро и честито дете! Знала сам јој и матер – красна жена! И Ђорђе је један по један човек! [...] Али у њеним очима стајала је друкчија пресуда. Ја седох, саслушах је оборене главе.
>
> Па онда, као да се трже из неког сна, пљесну се рукама и окрете се мени, оштро ме гледајући у очи:
>
> – Али наопако, да ти откуд не волиш Ђорђа, па да стога не узимаш њу?! ... Да откуд ти нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, па дајеш – чисто ме срамота да кажем – па дајеш срце његовој ћерци? [...]
>
> Онда се пљесну руком по челу:
>
> – Ох, шта ја, грешна у бога, радим! ... Мећем девојци грану на пут! ... Иди! ... Иди! ... Иди! (*Ветар*, 204).

Уводна констатација, која се тиче узајамног разумевања мајке и сина, у потпуном је противуречју с Јанковим реакцијама и осећањем збуњености, који су последица неконзистентности порука. Наиме, значења мајчиних вербалних саопштења и невербалних сигнала су супротна: премда сина подстиче да пође за девојком, њен покрет руке и поглед говоре сасвим друго. Гест руком није описан, али сазнајемо да се „лепа и суха ручица" *испречила* пред сином; да ли је у питању био недвосмислен гест забране, или га је он, у складу са својом неодлучношћу, тако протумачио – остављено је читаоцу да закључи.[7]

Позитиван одговор на Мишино питање *Да их зовнем?* променио би судбину свих јунака. Али мајчин монолог, праћен гестовима – упркос поновљеном императиву („Иди!") – задржава сина, и то захваљујући својој невербалној позадини, парадоксално убедљивијој од речи. Мајчина посесив-

[7] Најбољи пут у декодирању геста био би поређење мајчиног држања у ситуацијама када се, с почетка приповетке, поведе разговор о женидби („Моја мати се успрси на столици, уозбиљи се и свечано ме гледа", *Ветар*, 182) и када поентира параболу о два црва: „А ко се за њих стара?" (...) Она ... дигнутим, звонким гласом и испруженим кажипрстом понавља тежину, 'морал' приповетке..." (*Ветар*, 183). Нема сумње да је и у овој ситуацији њен став ауторитаран, па је Јанко, вративши се у собу, тако и нађе – у „свечаном расположењу", као да управо довршава наравоученије познате приче.

ност испољава се на неочекиван начин: спознавши Јанкове побуде, она конструише претпоставку о љубави подстакнутој емпатијом према трећој особи (Ђорђу, девојчином оцу). Овом квазиоткровењу претходи аутоконтактни гест („пљесну се рукама") који се контекстуално тумачи као илуминаторан („сад тек видим како ствари стоје!") и стога (само)отрежњујући. Други когнитивни гест („пљесну се руком по челу") је јасан, али садејство претходних, конфузних језичких и нејезичких порука учинило је своје, што се види и по синовљевом ставу клонућа и предаје. Такве постуралне знаке налазимо и у другим Лазаревићевим приповеткама[8], инпостиране у наративне сегменте веома високе тензије, после којих се конфликт усмерава према разрешењу, па их можемо сматрати маркерима усмеравања радње према расплету. У тим преломним моментима сцене су често статичне, чиме се још више истичу снажни унутрашњи сукоби. Отуда бисмо их назвали постуралним арабескама, упечатљивим и памтљивим по својој драматичности и јаком утиску који буде код читаоца.

4.3. *Комуникација погледом, фацијална експресија, гест*. У својој књижевној студији посвећеној стваралаштву Лазе Лазаревића Скерлић је посебно хвалио уметникове дијалошке пасаже, њихову лакоћу и природност, а такође је запазио да „најјачи утисак чине добро уочене, одабране и поређане појединости" (Скерлић 1907: 31). Уз то, истичући ширину пишчевог дара, Скерлић каже: „Поред те ретке способности да ствара изразите личности, Лазаревић је у великој мери имао драматични таленат. Каткада се та његова сценична вештина исувише вија, али врло често он прича тако живо, организује, склапа причу, развија догађаје, прави заплете и расплете тако умешно, тако драмски, да се мора зажалити што те своје изузетне способности није огледао и у драми" (Исто, 30).

Однос између Марице и Митра, јунакâ приповетке *Први пут с оцем на јутрење*, и токови моралног суноврата због коцкарске страсти, која је обликовала судбину читаве породице, огледају се у дијалозима и у нараторовим коментарима, у којима су приказане невербалне реакције ликова. Фацијална експресија, комуникација погледом, додиром и држање тела (постурална комуникација), уз модификацију боје и интензитета гласа непогрешиво откривају психолошка стања и карактере јунака. У почетку они се често јављају као знак дистанцираности (6), која се касније, у кризним моментима, преображава у топао однос истинског разумевања и праштања (7):

---

[8] Постурална комуникација подразумева положај и држање тела, као и став који нечије тело заузима у односу на друге особе (исп. Требјешанин 2015: 103). Описи држања тела у Лазаревићевим приповеткама можда су најупечатљивији када се њима изражавају разочарање, туга и очај; положај тела и начин држања тада најуверљивије сведоче о преживљавањима јунака: (а) Кад већ зађоше у шуму, Младен седе на један пањ, тури главу међ' руке и узбуђено, једва чујно, проговори: Дакле, све је свршено! ... Пропало! (*Вертер*, 157). (б) На једној столици за столом, леђима окренут вратима, седи мој отац. Обе руке до лаката наслонио на сто, а на руке легао челом, па се не миче (*Први пут с оцем на јутрење*, 59). (в) Онда се стропошта на столицу, лупи лактом по тастерима од клавира и наслони главу на руку [...] Ја сам стајао као осуђеник (*Швабица*, 46).

(6) И тако се он сасвим отпади од куће. Само ћути. Матери никад не гледа у очи (*Први пут с оцем на јутрење*, 55).

(7) Али у исти мах, не знам откуд, створи се моја мајка уз њега.

Пренерази се човек. Упро поглед у њу па блеји.

– Митре брате, господару мој, шта си то наумио?

Мој отац уздрхта. Стоји као свећа, шупљим погледом гледа моју мајку, а глас му као разбијено звоно [...]

– И кућу! – рече он, па разрогачи очи. [...]

– Марице, – поче он – зар ти?... Загрцну се, па покри очи рукама и *ћућута*. [...] Мајка га ухвати за руку... (Исто, 62).

Избегавање погледа[9] логично претходи потпуној отуђености и мајчином вапају („хропцу"), да би – након слома због губитка – Митар нетремице, са силном неверицом и кривицом (разрогачено, шупљим погледом), посматрао стоицизам жене која ће му снагом својих речи и става показати пут отрежњења и извор смисла. Динамика финалног обрта у контрасту је с мучним и дугим процесом нарастања тензије, а разрешење се одиграва једнако брзо као карташке партије у којима се муњевито добија или губи. Зато покривање очију једновремено говори о самоспознаји, стиду, али и о страху пред последицама слабости.

Сва ова минуциозно нијансирана стања ухваћена су и приказана у неколико гестовно-мимичких потеза препонираних и постпонираних репликама јунака. Управо захваљујући кратким описима невербалних реакција и покрета, те њиховој градуелној темпоралној поставци, која полази од наративног презента (блеји, стоји, гледа) а улива се у захуктали аористни талас (разрогачи, занесе се, наслони се, загрцну се, покри, ућута, ухвати), катарзично резрешење постаје напетије и узбудљивије.[10]

У приповеци *Ветар* мотив очију дат је из перспективе осујећености комуникације погледом, а слепило се наговештава и препознаје преко неприродног саговорниковог погледа (тј. померања фокуса). Ипак, очи су задржале

---

[9] Поглед и додир, као и одвраћање погледа и избегавање контакта очима важни су знаци не само неспоразума, већ и емотивне и духовне хармонизације. Тако се у приповеци *Вертер* развија патетична блискост двоје романтика, која, парадоксално – и хуморно – расте упркос привидној дистанци, чиме показује комично лице вертеризма и површних, патосом прејудицираних осећања:

Када се [Марија] нађе у парку с Јанком, не рече му ни „добро јутро" али га тако значајно стиште за руку и тако милостиво погледа, да је из тога више прочитао него што има у целом Мајеровом *Лексикону*. Очигледно беше у томе оно *слатко споразумљење* кога се он толико као бајаги бојао. Он ћутећки ходаше поред ње [...] „Све зна", мишљаше он у себи, и у један мах, не хтевши и не мислећи ништа, а окренувши главу од ње, проговори:

– Ви све знате?

– Све! – рече она, такође не обрћући главе.

И обоје гледаше у травку, парче шљунка, или црвоточину; али кроз те стварчице, као кроз окулар микроскопа, шири се велики, непознат, примамљив свет, преливен чудесним и божанственим зачином (*Вертер*, 148).

[10] У финалној сцени емоције достижу врхунац, да би убрзо потом напетост нагло опала: Маричине и Митрове реплике почињу да се допуњавају и сливају у слику заједничке будућности; види се то и у очевом гласу и у покрету којим се отвара видно поље и тиме показује спремност за даљу животну борбу: – Па зар си заборавио на чардак пун шишарке? – Пун је! – каже отац гласом меканим као свила, а рукав превуче преко очију и спусти руку (*Први пут с оцем на јутрење*, 63).

изражајност, али оне, као и читаво лице, не рефлектују једну емоцију, већ драматично испреплетана различита, чак амбивалентна осећања.

Изражајност људског лица изузетно је велика, па оно истовремено може одражавати више (понекад несродних) емоција, а та појава је запажена и у литератури названа *сливањем емоција*.[11] Сливање емоција може бити последица склоности да се једно осећање повезује с другим, али и посебних околности, а овде је то болест. Природи ове појаве у наративној ситуацији нађен је језички адекват у истицању најпре семантички супротстављених придева (тужно – весело), а потом у кумулацији тек наоко нешто усаглашенијих (поверљиво, благо), а потом дисхармонично нанизаних адјектива који долазе као одговор на експресивни неуведени слободни управни говор („Ох, боже, какав је то поглед?!”):

> (8) Он је седео лицем окренут нама и гледао је у нас. Ох, боже, какав је то поглед?! Он гледа у нас; видело се да гледа у нас, али му поглед беше упрт за читав педаљ поврх нас. И што му се ми више приближавасмо, поглед се све више ближио тавану.
>
> А лице! На њему је било нешто тужно, па – не умем вам друкчије описати – па весело! Поверљиво, благо, куражно, па десператно. А све скупа страшно, нејасно и укочено (*Ветар*, 185).

Сцена сусрета Јанка и Ђорђа у болници изузетно је упечатљива; њена психолошки и језички префињена сачињеност огледа се у коришћењу и (вербалном) транспоновању оба кода – језичком и нејезичком, при чему се предност даје језику тела, тј. изразу лица, очију и гесту. Дијалог између Јанка и Јоце састоји се од две реплике: Јанко се служи додирим (у фатичкој функцији), неартикулисаним гестом (млатарање рукама) и покретима очију (колутање очима).[12] На немушто постављено питање[13] („Зар баш нема ника-

[11] Изражајне способности човека су, чак и на невербалном нивоу, огромне, па тако Табс, позивајући се на истраживања Бердвистела, једног од пионира кинезике, наводи да човек својим телесним кретњама може произвести више од 700 000 знакова (Табс 2013: 171, према Бирдвистел 1952). Изражајност лица је, међутим, највећа: „Lice čovekovo u svakom trenutku tipično izražava više emocija, ne samo jednu”, наводи Н. Панић Церовски и додаје: „Ta pojava da se izražava u istom trenutku više emocija naziva se *slivanje emocija*. Slivanje emocija može biti prouzrokovano određenim okolnostima, ili može biti prouzrokovano naučenim navikama koje povezuju jednu emociju s drugom, i mogu se razlikovati od osobe do osobe, kao i između različitih porodica, društvenih grupa, ili pak mogu biti zajednički pripadnicima jedne kulture” (2017: 41). У Лазаревићевој приповеци реч је о индивидуалном сливању емоција, које је тим комплексније зато што је делом узроковано физиолошки (болешћу), а делом емоцијама које Ђорђе настоји да прикрије. У таквом судару бурних преживљавања и потребе за социјалном маском ради очувања дигнитета, али ради самободрења, настаје нетипично стапање разнородних, па зато теже „читљивих” осећања, која писац детаљно представља као енигматичну и комплексну, али – захваљујући празном погледу, типичном за слепог човека – безмало очекивану фацијалну експресију.

[12] Све ове доста конфузне гестове и мимику Јанко разуме, чиме се показује деловање двају фактора у невербалној комуникацији: контекста (обојици јасног) и блискости саговорника, јер, као што наглашава Табс, ми стално читамо изразе с лица других (Табс 2013: 171), па се по себи разуме да ћемо у томе бити успешнији уколико особу боље познајемо.

[13] Покрети рукама и очима, чија је неартикулисаност (неконвенционалност) условљена природом апстрактног питања, вербално су „преведени”, а читаоцу је остављена могућност да их замисли у сагласју са својим комуникативним искуством, јер овакви гестови, за разлику од онога којим се послужио Јоца (уп. амблем), нису кодирани, те су препуштени индивидуалној инвентивности. Због околности које, нажалост, омогућавају овакво споразумевање у присуству трећег

ке наде?") Јоца одговара „познатим маневром" (гестом =„Хич!"[14]), у чијој се позадини препознаје фразем *ни колико црно испод нокта*, тј. нимало (уп. Матешић 1982, s. v. *нокат*). Тако се ова гестовна реплика двоструко интензификује: детаљним описом покрета и асоцијативном везом с фраземом, што јој даје много већу изражајност:

> (9) Ја дирнем Јоцу за рукав и млатајући рукама и превртући очима покушах да га упитам: „*Зар баш нема никаке наде*?"
>
> Јоца, познатом маневром, запевши нокат од палца за секутић и одапевши, даде ми знати: „*Хич*!" (*Ветар*, 185–186).

Очито да први, мимичко-гестовни део ове кратке дијалошке секвенце захтева декодирање, док се други гест – премда је свако објашњење излишно – јавља паралелно са синонимном вербализацијом. То потврђује различитост ових невербалних елемената: први је оказионалан, без лексичког еквивалента, а други конвенционалан, и то с лексичким адекватом; заједничко им је то што се оба могу очекивати у разговору лицем у лице, али препознатљивост и могућност гестовне репродукције има само потоњи. Живост и уверљивост дијалога постиже се елементима колоквијалности (нпр. некњижевним обликом придевске заменице **никаке*), проксемиком (близина саговорника) и кинезичким знацима (некодираним гестовима). Сцена је тиха, сведена арабеска покретâ и погледâ којима се открива драма трећег (присутног) лица, и то средствима разговорног језика, које уметник транспонује у књижевно дело.

5. *Закључак*. Дијалог је аутентичан језички простор сусрета, без њега нема ни зачетка ни дочетка језичке комуникације, нити – између њих – места за причу; тако је у животу, па и у књижевности. Међу значајним чиниоцима који дело чине блиским читаоцу јесте и начин на који су обликовани и приказани односи између ликова, зато смо из Лазаревићевих приповедака настојали да за анализу издвојимо неке од кључних дијалошких ситуација у којима значајан удео има невербално испољавање. При томе смо запазили неколико модела укључивања геста у дијалошку ситуацију: (а) експликацију геста вербалним адекватом (субјективно артикулисаним када су у питању неспецификовани гестови), (б) супституцију вербалне реплике гестом (када су гестови амблематизовани), (в) паралелни поступак дескрипције геста и његово вербално декодирање, (г) вербално транспоновање тзв. сливања емоција, а такође и функционално, психолошки мотивисано неразумевање саговорниковог невербалног понашања, јер се удаљавање или зближавање јунака каткад убедљивије открива покретом, погледом и ставом но речју. Поменути модели укрштања језичког и невербалног кода често се јављају у комбинацији, узајамно се подржавајући, као што то природно бива и у разговорном језику. На томе преплету, чини нам се, добрим делом почива Лазаревићева

(слепог Ђорђа, тешког болесника) обојици је непријатно, па је докторов одговор лаконски, али категоричан.

[14] У РМС читамо: **хӣч** речца перс. (у прилошкој служби) *ништа, нимало, ич*. – А богме ти хич не знам! *Срем*. РСАНУ: **ӣч** прил. (тур. hiç) покр. 1. а. *нимало, ништа*. – Мица, та „красна женица" ... није ама ич паметнија од мужа свог (Срем. 14, 59).

„сценична вештина”, на коју је, давно, пажњу скренуо Јован Скерлић, а у којој се огледа уметниково умеће инкорпорирања драмског принципа и разговорне спонтаности у наративно ткиво.

ИЗВОРИ

Лазаревић 2011: Л. К. Лазаревић, *Приповетке* (ур. Јован Радуловић), Београд: Evro-Giunti.

Матешић и др. 1982: J. Matešić et al., *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

РМС 1967−1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ 1959−2017: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (т. I–XX), Београд: САНУ, Институт за српски језик.

ЛИТЕРАТУРА

Бердвистел 1952: R. Birdwhistell, *Introduction to Kinesics*, Louisville: University of Louisville Press.

Иванић 2012: Д. Иванић, Приповједачки хоризонти Лазе Лазаревића, у: *Лаза К. Лазаревић – живот и дело* : зборник радова, ур. Радоје Чоловић, Брана Димитријевић, Београд: Српско лекарско друштво.

Карабалић 2013: V. Karabalić, Gramatika dijaloga s primjerima primjene na analizu dijaloga u književnom djelu, u: Liović, Marica (ur.), *Sanjari i znanstvenici. Zbornik radova u čast 70-godišnjice rođenja Branke Brlenić-Vujić*, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 529–545.

Катнић Бакаршић 1999: M. Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development Electronic Publishing Program.

Кликовац 2002: Д. Кликовац, Из проблематике функционалних стилова у српском језику, *Књижевност и језик*, XVIX, 1–2, 9–25.

Ковачевић 2012: *М. Ковачевић*, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик*, XVII, 13–38.

Костић 2010: Д. Костић, Приповетка *Ветар* Лазе К. Лазаревића, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 40 (2010), 79–106.

Морис 2005: D. Moris, *Otkrivanje čoveka : vodič kroz govor tela*, (prevod: Ivana Savić), Niš: Zograf.

Панић Церовски 2017: N. Panić Cerovski, *Verbalna i neverbalna komunikacija*, Beograd: Filološki fakultet.

Пантић 2015: М. Пантић, *Основи српског приповедања*, Београд: Завод за уџбенике.

Скерлић 1907: Ј. Скерлић, Лаза К. Лазаревић: књижевна студија, у: *Писци и књиге 2*, 31–72. Београд: Демократска штампарија.
Стајчић 2013: N. Stajčić, Kodovi neverbalnog komuniciranja, *CM – časopis za upravljanje komuniciranjem*, vol. 8, br. 27, 67–89.
Табс 2013: S. Tabs, *Komunikacija : principi i konteksti*, Beograd: Clio.
Тошовић 1988: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo: Svjetlost.
Требјешанин 2015: Ж. Требјешанин, *Невербална комуникација : антрополошко-психолошки приступ*, Београд: Завод за уџбенике.
Фројд 2003: S. Frojd, *Dora: Fragment analize jednog slučaja histerije (1905)*, (prevod: Stevan Jovanović), Beograd: Čigoja.

Dragana D. Veljković Stanković

MIMIC-GESTURE SUPPORT FOR A DIALOG IN LAZA K. LAZAREVIĆ'S SHORT STORIES

Summary

In this paper we consider the characters' functionality in the works of Laza K. Lazarević, the initiator of the psychological short story in Serbian literature as well as the verbalization of gesture-mimic support of the dialogue in a literature work witnessing about various models of transforming an oral into a written language and a complexity of these procedures, especially when becoming an integral part of direct or indirect speech, and thus considered from the point of representation studies.

Key words: dialogue, Laza K. Lazarević, informal language, non-verbal language, direct/indirect speech.

811.163.41'27
811.163.41'38
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch21

Милка В. НИКОЛИЋ*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 24.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

УТИЦАЈ РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА НА ТЕКСТОВЕ ПОПУЛАРНЕ НАУКЕ**

У овом раду разматра се утицај разговорног језика на текстове популарне науке, а истраживање се спроводи на корпусу који чине (1) штампане публикације и (2) текстови са интернета. Циљ је да се са функционалностилистичког аспекта испита које су одлике разговорног језика заступљене у популарнонаучној литератури и које функције обавља овај идиом. Анализа је показала да заједничке одлике свих анализираних текстова јесу експресивност и аутоматизација у споразумевању. Аутори се ослањају на експресивна средства којима се служи свакодневна комуникација: (1) лексика којом се исказује субјективна оцена, (2) фраземи, (3) говорне фигуре, (4) узвичне реченице, (5) директно обраћање. Закључује се да разговорни језик има следеће функције у текстовима популарне науке: (1) да заинтересује читаоца и да га мотивише да прочита текст; (2) да оствари интеракцију са читаоцем; (3) да апстрактне садржаје науке конкретизује и приближи реципијентима изван струке.

Кључне речи: популарна наука, текст, разговорни језик, експресивност, аутоматизација, језичко-стилско средство.

1. Увод

У области популарнонаучне литературе данас постоји изразита хиперпродукција, а публикације се могу посматрати као производи који на тржишту траже пут до купаца.[1] Очекивано је (1) да ће аутор, који је стручно лице, настојати да свој језички израз прилагоди читаоцима изван струке, и (2) да се за такво прилагођавање као погодно средство може употребити *разговорни језик*.[2]

* milkanik75@gmail.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2019), број 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Један читалачки коментар показује каква су очекивања реципијената: „Naslovi i sadržaji vašeg naučno-popularnog časopisa na jednostavan i nestručnjacima zanimljiv način opisuju otkrića i događaje iz područja nauke" (http://www.astronomija.org).

[2] Наводимо коментар аутора из предговора једне од књига сврстаних у наш корпус: „Ова књига написана је једноставним и разумљивим језиком и самим тим прилагођена је широј чи-

У овом раду се разматра утицај разговорног језика на текстове популарне науке, а истраживање се спроводи на корпусу који чине (1) штампане публикације (књиге), као и (2) текстови са интернета (чланци на сајтовима популарне науке).[3] Циљ је да се са функционалностилистичког аспекта испита: (1) које су одлике разговорног језика заступљене у популарнонаучној литератури; (2) које функције обавља овај идиом.

Поставља се питање функционалног (под)стила којим су писани текстови популарне науке. Према традиционалној класификацији, *научно-популарни* подстил припада *научном стилу*, у који се још сврставају и *академски* (*строго научни)* и *уџбенички* подстил (Тошовић 2002: 330). Ови подстилови се разликују: (1) према циљу општења (професионални, образовни, „приватни" циљ); (2) према учесницима комуникације, при чему је пошиљалац информације увек научник/стручњак, док се прималац разликује (научник/стручњак, ученик, лице изван струке). С друге стране, поједини проучаваоци везују популарну науку за посебан функционални стил, који има одлике и *научног* и *медијског* дискурса (Катнић Бакаршић 2001: 174–176).

У нашем корпусу, који смо према циљу и учесницима комуникације сврстали у популарну науку, овом приликом испитујемо заступљеност и функцију елемената разговорног језика. За другу прилику остављамо испитивање заступљености језичко-стилских одлика научног стила, с једне, и публицистичког, с друге стране, будући да та тема захтева посебан простор за разматрање.

2. Приступ проблему

Појам *разговорни језик* успоставља сложене везе са више појмова: (1) *говорени језик*, *говорни језик*, *усмени језик*/*говор*, односно *писани језик*, *писмени језик*/*говор*; (2) *разговорни стил*, *колоквијални језик*/*стил*, *фамилијарни језик*/*стил* односно *књижевни језик*/*говор*/*стил* (в. Кликовац 2008). Чланови овог појмовно-терминолошког скупа припадају различитим лингвистичким школама (Кликовац 2008: 148), а обједињени су критеријумом медијума у којем се језик остварује (говор – писање).[4] За диференцијацију појма *разговорни језик* од њему сродних појмова значајно је више параметара који се тичу употребе језика: (1) област људске делатности и тематика – од свакодневног живота са његовим уобичајеним темама до јавног живота, културе, науке итд. са разноврсним темама; (2) врста ситуације – од фамилијарне до формалне; (3) начин реализације – дијалошки или монолошки; (4) правил-

---

талачкој публици. Поједини делови обрађених тема изискују употребу стручних израза, који нису могли бити избегнути, а који читањем комплетног текста постају јасни" (*Канцер је могуће спречити*, 10).

[3] У складу с предвиђеним обимом рада, изван корпуса остају: (1) популарнонаучне публикације намењене и прилагођене ученицима; (2) популарнонаучни текстови у новинама (који нису написани од стране стручњака, него од стране новинара).

[4] О језичким варијететима издвојеним према критеријуму медијума у којем се остварују (говор и писање), в. Кликовац 2008; Савић 1993: 47–50.

ност језика – стандарднојезички или супстандардни варијетет (Кликовац 2008: 147–148).

Разговорни језик јесте „језик неформалних разговора" (Кликовац 2008: 157), самим тим, „он има различите одлике (фонетске, лексичке, граматичке) које ће истаћи такву његову природу и које могу бити и супстандардне" (Кликовац 2008: 164). Проучаваоци истичу да *разговорни језик* није једноставан феномен, као што ни свакодневни разговори нису увек тривијални (Милосављевић 2014: 51; Савић/Половина 1989: 2).

Разговорни језик као најраспрострањенији вид неформалног свакодневног језика појављује се и у популарнонаучној литератури. Аутори настоје да остваре интеракцију са читаоцем (слично као у свакодневној конверзацији),[5] и да ширем кругу читалаца приближе садржај свог текста користећи поједине одлике разговорног језика (нпр. разговорна лексика, устаљени изрази).[6]

Разговорни језик има „одређени аутоматизовани део", стереотипе и формуле, језичке игре, које немају други начини општења, а с друге стране, у њему постоји „далеко више могућности за реализацију креативног начела, [...], што значи одређену стилску отвореност и идиолекатску слободу" (Савић/Половина 1989: 5). Наведене особине запажају се и у употреби елемената разговорног језика у нашем корпусу.

У досадашњој србистичкој литератури постоји ослонац од којег се може поћи у истраживањима разговорног језика – почев од теоријских промишљања овог феномена (Кликовац 2008; Лубаш 2004; Симић 1995), преко истраживања која су спроведена на ширем корпусу с циљем да се обухватније сагледају одлике разговорног језика (Кликовац 2008; Половина 1987; Поповић 2004; Савић/Половина 1989), до ужих истраживања у којима се испитују одређене одлике овог идиома (Бјелогрлић 2015; Милосављевић 2016; Половина 1986; Половина/Панић Церовски 2013). Проучаваоци су се бавили и појединим аспектима разговорног језика, као што су нормативни (Ристић 2006) и дидактички (Стевић 2007), а њима ћемо придружити и ауторе који су са стилистичког аспеката обухватили разговорну лексику (Голубовић 2009; Мишић 2016).

3. Разултати анализе

На основу високих тиража и бројних наслова домаћих и страних (преведених) публикација, запажа се да преокупацију савременог човека у популарној науци представљају следеће области: природа, свемир, здравље и успех. Учесници комуникације немају исте циљеве у овим областима. Текстови нашег корпуса могу се разврстати у две групе, зависно од циља комуникације између пошиљаоца и примаоца:

(а) Занимљива наука – обухвата астрономију и природне науке. Посматрано из перспективе аутора, циљ је да се пренесу актуелне

[5] Конверзација представља „интеракцијску активност", в. Стевић 1997: 18.

[6] О појму *разговорне лексике* и критеријумима њеног издвајања, в. Ристић 2006: 55–58.

научне информације и да се читаоцу омогући да ужива не само у сазнавању него у читању интересантног текста.

(б) Примењена наука – обухвата медицину и психологију. Циљ је да се читаоцу пруже примењива знања, при чему примењивост заузима водеће место у односу на информативност и читалачко уживање.

При интерпретацији резултата анализе треба узети у обзир обим текста и медиј у коме је текст остварен:

(а) Занимљива наука – остварује се у краћим текстовима (чланцима) на интернету, а читаоцима овај медиј омогућава да комуницирају с ауторима. Дакле, мање је простора, а мање је и потребе да се у самом чланку користе одлике разговорног језика.

(б) Примењена наука – остварује се у књигама које захтевају дуготрајније читаочево дружење с текстом. Интеракција учесника комуникације није директно остварива, па се надокнађује у тексту појачаном употребом разговорног језика.

Заједничка одлика корпуса у целини јесте емоционално-експресивна обојеност и уопште употреба маркираних (као и неутралних) језичких ресурса, а то су типичне одлике свакодневне комуникације (Симић/Јовановић 2002: 239).[7]

Анализа је потврдила наше очекивање о утицају разговорног језика на текстове популарне науке. Разултате анализе изложићемо посебно за два дела корпуса која смо претходно издвојили.

3.1. Занимљива наука

Аутори овог дела корпуса употребљавају разговорни језик при обликовању интересантног и допадљивог израза, чиме одржавају читаочеву пажњу и подстичу његову мотивацију да прати текст. Ево карактеристичних примера:[8]

(1) Kao što *sam rekao*, uz dobru promociju i marketing, ali i mogućnost za jednostavan ulazak u postupak trgovanja, na tržištu ove robe (programi i aplikacije za trgovanje kriptovalutama) sve veći broj ljudi je hteo da dođe do svog malog bogatstva, a da pritom ne mora mnogo da radi, *ili narodski rečeno hoće hleb bez motike* (*Свет науке*).

(2) Koliko može da košta izgradnja „jednostavnog" raketnog servisnog tornja? *Pa*, ako govorimo o Nasinoj budućoj raketi SLS, cena može da dostigne i milijardu dolara. *Kako ti se čini cifra? Nema šale – istina je* (*Астрономија*).

(3) Ovo *vam* je *verovatno* bilo poznato, ali *pitate se možda* zašto je *baš* današnji dan bitan za broj π? Razlog za to je činjenica da *u Velikoj Britaniji ne samo što voze levom stranom ulice*, *već i mnoge druge stvari čine drugačije od ostalih* (*Свет науке*).

(4) *Pogledajte* ovu fotografiju Meseca i Zemlje, napravljena je prošlog oktobra sa DSLWP-B. *Neviđena slika! Nažalost*, slike pomračenja će najverovatnije biti *labudova pesma* za DSLWP-B: očekuje se da će mali satelit pasti na drugu stranu Meseca [...] (*Астрономија*).

---

[7] О појму и начинима вербализације експресивности, в. Јовановић 2005; Јовановић 2007а; Јовановић Симић 2016. О експресивности у различитим стиловима, в. Јовановић 2007б; Јовановић 2010.

[8] Курзивом истичемо делове текста у којима се запажа утицај разговорног језика.

(5) *Kad sam bio mali i išao u neke osnovne škole*, *čuo sam* da postoje neimenovana „primitivna plemena" koja imaju reči za količine kao što su jedan, dva, tri, a za svaki veći broj *se uhvate za kosu* – što im je bio znak za „mnogo", otprilike toliko koliko vlasi kose obuhvate šakama. *Ja sam bio zgranut*, ne verujući da ti ljudi nisu u stanju da prebroje 4 noge kod neke životinje, ili 10 prstiju na svojim rukama, *ali sam ćutao jer se u to vreme nezgodna pitanja u školi nisu postavljala*. *Naravno*, *mi*, *klasno svesni*, smo znali šta znači 10 ili 100 ili 1000 ili... ili... koliko? Mnogo. Na primer, kasnije *smo* standardno *baratali* brojevima kao što su 500 milijardi od koje *su se ljudi za kosu hvatali*, ali su novčanicu *normalno* koristili (*Астрономија*).

(6) *Ali* zašto se uopšte pojavila priča o sodi bikarboni bez aluminijuma? Zato što se prvo pojavila *teorija zavere* o tome da *farmaceutska mafija krije od ljudi* širok spektar blagotvornih dejstva sode bikarbone, jer *želi da proda svoje skupe lekove koji često i ne leče ništa*. *Aha… Znači žele da se obogate na tuđoj nesreći! Čekajte*, *ali onda se pojavio još neko ko se dosetio* da „običnu" sodu bikarbonu proglasi štetnom, i da „terapijski efekat ima samo medicinska soda bikarbona bez aluminijuma". *Hm… To mora da je neka „sodobikarbonska" mafija!?* (*Свет науке*).

(7) Broj g1 je zaista veliki, ali moguće je zapisati i sledeći, veći. Broj g2 se *ne dobija* pomoću 5 strelica. *Ne*, broj g2 se dobija kada upišemo g1 strelica između trojki. *Ali*, *to je nemoguće zapisati niti izračunati! Pa*, zapisaćemo ga ovako g2=3g13, gde g1 označava *broj strelica* između trojki. *Wow! Aha*, *ali ovo može i da se nastavi!* Uvedimo broj g3=3g23. *Znači*, *taj smešno mali broj* g2 označava broj strelica kod definicije broja g3, a on nam samo služi da definišemo broj g4. *Ima li kraja ovom ludilu*, *i šta je nas cilj? Odgovor – ima*. Ovakvim postupkom dolazimo do broja g64. *E*, *taj broj nam treba* i on se zove *Grahamov* broj (*Астрономија*).

Хумор представља један од начина да се допринесе не само занимљивости текста, него и интеракцији са читаоцем (*у Великој Британији не само што возе левом страном улице*, *већ и многе друге ствари чине другачије од осталих*; *ћутао* [*сам*] *јер се у то време незгодна питања у школи нису постављала*). Наиме, хумор поразумева да прималац сарађује с пошиљаоцем тако што покушава да препозна и протумачи хумористички стилизован исказ.

У избору и комбиновању лексике аутори се опредељују за изразе који стилски нису погодни за текст којим се преносе научни садржаји (*содабикарбонска мафија*; *смешно мали број*; *народски речено хоће хлеб без мотике*; *желе да се обогате на туђој несрећи*). Стилски снижен начин изражавања посебно се запажа у почетним и завршним деловима текста, када аутор отвара и затвара комуникацију (одломци које наводимо налазе се већином на почетку или на крају чланака).

Јављају се следеће одлике: (1) експресивна лексика (*зграну̏т*); (2) фраземи (*лабудова песма*); (3) стилске фигуре препознатљиве читаоцу (таутологија: *Нема шале – истина је*; елипса: *Одговор – има*; хипербола: *Али*, *то је немогуће записати*); (4) употреба интензификатора (*баш данашњи дан*); (5) упитне реченице (*Али зашто се уопште појавила прича* [...]*?*); (6) узвичне реченице (*Невиђена слика!*); (7) директно обраћање, које је чешће у другом лицу множине (*Погледајте ову фотографију*), ређе у другом лицу једнине (*Како ти се чини цифра?*); (8) контекстуална елипаса ([...] *колико? Много*); (9) аутор се експлицитно укључује у текст, говори у првом лицу једнине и настоји да постигне индивидуалност израза (примери 1 и 5).

3.2. Примењена наука

У овом делу корпуса запажа се изразита укљученост говорника у текст, која се испољава у говорниковом исказивању личног става, у његовој усмерености на међуљудски однос, као и у његовом настојању да свој (монолошки) говор језички обликује као дијалог са читаоцем. Наводимо карактеристичне примере:

(8) [...] могу само рећи да су неки од њих познати широј јавности, док се други могу сврстати у *оно што се зове* „*обични смртници*": возачи, пекари, кројачи, продавци. [...] *И баш зато што су се дизали кад би већина остајала да лежи оплакујући сопствени пораз* и јер су били убеђени да ће успети, зато су и успели. [...] Кроз низ систематизовано постављених правила, којима *ћете* „*набилдовати*" *сопствено самопоуздање*, „*очистити*" *ум од најгорих токсина који су у њему*, *а то су рђаве мисли*, гарантујем да *ћете* поново *дисати пуним плућима*. [...] *Зато*, *крећемо*! (*Моћ жеље*, 18–19).

(9) Када наш имуни систем *ради пуном паром*? Наш имуни систем је *у пуној снази* када нисмо склони инфекцијама [...] (*Канцер је могуће спречити*, 17).

(10) Студије су показале да припрема хране у микроталасној рерни директно скраћује животни век и доприноси развоју тумора. *Зато памет у главу!* (*Темељи здраве исхране*, 69)

(11) *Цмиздравци*, *кукумавчила*, *жртве* [изрази којима су аутори ове књиге назвали психолошке типове неуспешних особа]. Препознаћете их по томе што су *суморни до бола*. Кад год их сретнете, они имају неку „*сестро слатка*" *или* „*брате мили*" *муку* да вам испричају и изјадају се. Муку за коју нису криви, већ им се дешава туђом кривицом (*Живети или животарити*, 65).

(12) *Психопате*, *контролори*, *крокодили* [изрази којима су названи типови неуспешних особа]. Психопате су *гадни играчи*. [...] Ако *вас* при томе повреде, *баш их брига*. *Циљ оправдава средство*, *а ви сте само* „*колатарална штета*". Потрудиће се да прикажу како су, у ствари, направили нешто велико и племенито. *Како су били* „*милосрдни анђели*". *Кад вас потроше*, наћи ће замену. *Кога нема без њега се може*. *Алави су до крајности*. *Крокодили су* „*мала беба*" *за њих* (*Живети или животарити*, 65).

(13) Разуверавање *пргавца* људи доживљавају *као јалов посао*. *Ко ће да се бакће са будалом која све искривљује* и у свему види разлог за свађу (*Живети или животарити*, 67).

(14) *Ако сте ноја*, и не желите *чак* ни да видите да имате проблем, напор да вам се помогне *је* „*ћорав посао*" јер сте *сами* „*ћорави*" *за своје проблеме*. Зашто би се неко трудио да вам помогне, када ви сами то не чините за себе (*Живети или животарити*, 74).

(15) *Како ви одговарате када вас питају како живите? Како бисте искрено одговорили на то питање? Да ли живите или животарите? Да ли сте ви успешни? Неко од вас* ће рећи *нешто као*: „Успешни у чему? Зависи од тога шта сматрате успехом, како дефинишете успех..." *Шта ви сматрате успехом? У чему сте успешни?* Да ли сте успешни ако успех дефинишемо овако: успех је реализација оних циљева које смо поставили пред себе? (*Живети или животарити*, 5)

(16) [...] *ако би вам неко рекао да је успешан у каријери*, *али је његов брак тотална пропаст? Да ли је тај човек успешан?* Или, *неко је познат*, *велико име*, *а дете му се дрогира*? Има оних који ће рећи: „Па не може човек да успе у свему, у свим важним аспектима живота, не може да има *баш* све добро. И каријеру, и новац, и породицу, и пријатеље, и здравље." То је *велика заблуда*. *Лажу вас*. Човек може да буде успешан у свему, и једино је тада успешан, Може ако хоће. Можда ће неко рећи да је то могуће негде на другом месту, али не и овде, у Србији (чули смо доста таквих коментара). *Глупост*. Може ако хоће и ако зна како (*Живети или животарити*, 6).

Како показују примери, језички израз се на лексичком плану у великој мери приближава свакодневној неформалној комуникацији. У овим публикацијама мање се употребљава уже стручна терминологија, а више се користе

„изрази о чијем значењу постоји прећутни консензус у читавој културно-језичкој заједници" (Ђорић Француски/Ракић 2015: 75).

Различити видови конкретизације израза и снижене стилске тоналности у великој су мери заступљени у овом делу корпуса. Издвајају се следеће одлике: (1) стилски маркирани изрази којима се исказује субјективна оцена (*џмиздравац*, *кукумавчило*, *будала*; *ћорав посао*; *гадан играч*; *алав до крајности*); (2) фраземи (*дисати пуним плућима*), паремије (*Циљ оправдава средство*) и други типови устаљених израза (*обични смртници*; *колатерална штета*); (3) стилске фигуре (метафора: „*очистити*" *ум од најгорих токсина* [тј. од рђавих мисли]; плеоназам: *мала беба*; иронија: *Муку за коју нису криви*, *већ им се дешава туђом кривицом*; реторичко питање: *Ко ће да се бакће са будалом* [...]); (4) употреба интензификатора (*баш све добро*); (5) форме директног обраћања (*Да ли сте ви успешни?*); (6) узвичне реченице (*Зато памет у главу!*); (7) упитне форме, при чему се често јавља више питања у низу (примери 15 и 16); (8) аутор говори у првом лицу једнине (*гарантујем да* [...]), а множина се употребљава ако има више аутора (*чули смо* [...]); (9) понављање које доприноси текстуалној кохезији, као и истицању делова текста (речи *успех* и *успешан* у примерима 15 и 16); (10) навођење туђих речи, при чему аутор отворено исказује негативан став према туђем мишљењу (примери 15 и 16).

3.3. Завршни осврт на разултате анализе

Заједничке одлике свих анализираних текстова јесу експресивност и аутоматизација у споразумевању. Употребљавају се: (1) јединице са системском (инхерентном) експресивношћу, које доприносе аутоматизацији и економичности комуникације, будући да су познате говорницима српског језика; (2) јединице с контекстуалном (адхерентном) експресивношћу, при чему и у овом случају аутори бирају општепознате поступке, дакле, не тежи се дезаутоматизацији, онеобичавању, тзв. отежаној форми.

Аутори се ослањају на експресивна средства којима се служи свакодневна комуникација: (1) лексика којом се исказује субјективна оцена;[9] (2) фраземи;[10] (3) говорне фигуре (метафора, плеоназам, таутологија, елипса, иронија, хипербола, реторичко питање);[11] (4) узвичне реченице;[12] (5) директно обраћање (у другом лицу).[13]

---

[9] Лексика којом се исказује субјективна оцена јесте разноврсна у погледу лескичко-семантичких и творбених особина. О експресивности у лексици, в. Ристић 2004.

[10] Фраземи у језику функционишу „управо као јединице које врше утицај на адресата" и могу се сматрати „идеалним прагмемама" (Пејановић 2016: 362).

[11] Говорне фигуре представљају изразито субјективни чин (њима се изражава говорников емотивни став) и подразумевају интерактивност: потребан је „сараднички однос" између пошиљаоца и примаоца да би се говорна фигура „енкодирала и декодирала на жељени начин" (Милосављевић 2016: 308–309).

[12] Категоријална одлика узвичних реченица јесте „експресивност, схваћена као афективност, као израз емоционалног става говорника" према садржају пропозиције и према саговорнику (Бабић 2016: 264).

[13] Друго лице је конкретније од првог и трећег лица (Тошовић 2002: 351).

Корпус популарне науке одликује се и увођењем начина комуникације карактеристичног за приватну сферу живота. Како показују истраживања, „у модерном друштву све више слаби граница између приватне и јавне употребе језика" (Вељковић 2016: 300).[14] Интерференција кодова јавне и приватне комуникације запажа се и у популарнонаучној литератури: аутори одустају од „језичне 'ексклузивности' јавног комуницирања" (Шкиљан 1998: 24) и окрећу се језичким средствима из приватног домена, самим тим и разговорном језику.

4. Закључак

У корпусу популарне науке који је обухватио текстове из области природних наука, астрономије, медицине и психологије – запажа се утицај разговорног језика.

Стварајући у контексту савременог медијског окружења и под притиском хиперпродукције која постоји у данашњој популарнонаучној литератури, аутор улаже много креативног напора да освоји читаоца. Разговорни језик у томе има значајну улогу. Његове су функције: (1) да заинтересује читаоца и да га мотивише да прочита текст; (2) да оствари интеракцију са читаоцем; (3) да апстрактне садржаје науке конкретизује и приближи реципијентима изван струке.

Аутор се обраћа читаоцу, разговара с њим, настоји да успостави неформалну атмосферу и да изађе из оквира институционализоване комуникације (која постоји у науци и медијима). Заједничка одлика корпуса у целини јесте употреба експресивних средстава, којима се служи свакодневна комуникација.

Популарнонаучне текстове објављене на интернету треба посебно посматрати. Интернет представља, да тако кажемо, неограничен простор за објављивање, самим тим аутори су принуђени да трагају за начинима којима ће задржати читаоце на свом тексту, што доприноси увођењу разговорног језика у популарну науку.

Тенденција приближавања кодова јавне и приватне комуникације, карактеристична за савремено друштво, одражава се и на популарну науку, која са своје стране томе доприноси јер аутори трагају за формама које су употребљиве у оба домена.

[14] Средства јавног информисања „све [се] више отварају према језичким средствима карактеристичним за домен приватне употребе језика, исто као што елементи језика јавне речи продиру у домен приватног" (Вељковић 2016: 300). Комуникација на друштвеним мрежама (на интернету) отворила је пут уласку језика свакодневне неформалне комуникације у јавни простор (уп. Вилчек 2014).

ИЗВОРИ

Астрономски магазин: http://www.astronomija.org. 11. 08. 2019.

Живети или животарити: Н. Јовановић, Т. Фиревски Јовановић, С. Јовановић, *Живети или животарити*, Београд: Народна књига, 2006.

Канцер је могуће спречити: М. Матић, *Канцер је могуће спречити*, Београд: Агенција „Матић", 2013.

Моћ жеље: З. Карановић, *Моћ жеље*: *водич за животни оптимизам*, Београд: Лагуна, 2013.

Свет науке: https://www.svetnauke.org. 11. 08. 2019.

Темељи здраве исхране: И. Вукић, *Темељи здраве исхране*, Ниш: МБ „Графика", 2008.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић 2016: М. Бабић, Комуникативни и експресивни модели експлікатив-них реченица у српском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 263–273.

Бјелогрлић 2015: A. Bjelogrlić, Novi(ji) kvotativi u razgovornom diskursu savremenog srpskog jezika, *Радови Филозофског факултета*, 17, Источно Сарајево, 65–85.

Вељковић 2016: Д. Вељковић, Употреба разговорног стила у српским штампаним медијима, *у*: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик*, *књижевност*, *уметност*, књ. 1, *Језик*, *књижевност*, *уметности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 295–308.

Вилчек 2014: D. Vilček, Čujemo se Fejsom: o razgovornom stilu na Facebooku (s posebnim osvrtom na leksičku razinu), *Hrvatistika*, 7, Osijek, 95–104.

Голубовић 2009: Б. Голубовић, Употреба нестандардне лексике у светлу савремених друштвених кретања на примеру новинског стила српске штампе, *у*: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик*, *књижевност*, *уметност*, књ. 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: ФИЛУМ, 141–160.

Ђорић Француски/Ракић 2015: В. Đorić Francuski, J. Rakić, Da li je sreća lepa samo dok se čeka ili je svako kovač svoje sreće, *у*: Д. Бошковић (ур.), *Срећа*, Крагујевац: ФИЛУМ, 13–30.

Јовановић 2005: Ј. Јовановић, Неколико запажања о појмовној дисперзији термина 'експресивност' и њему сродних, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34/3, 227–236.

Јовановић 2007а: Ј. Јовановић, О експресивним стилизацијским средствима у Дучићевом есејистичком стилу, *Узданица*, V/1, Јагодина, 1–31.

Јовановић 2007б: Ј. Јовановић, 'Реченична експресивност' са становишта синтаксе и стилистике (теоријско-терминолошки приступ), *Наслеђе*, 6, Крагујевац, 55–74.

Јовановић 2010: Ј. Јовановић, Средства експресивизације у новинском тексту, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, 135–156.

Јовановић Симић 2016: Ј. Јовановић Симић, Начини вербализације експресивности (према грађи из романа *Чедомир Илић* М. Ускоковића), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, Београд: МСЦ, 237–251.

Кликовац 2008: D. Klikovac, O jezičkim varijetetima nastalim prema medijumu (govor – pisanje), u: D. Klikovac, *Jezik i moć*, Beograd: Biblioteka XX vek, 147–185.

Катнић Бакаршић 2001: M. Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.

Лубаш 2004: W. Lubas, Две врсте стандарда у словенским језицима, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/1, 5–14.

Милосављевић 2014: Б. Милосављевић, *Оговарање као говорни жанр свакодневне комуникације*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Милосављевић 2016: Б. Милосављевић, Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичко-прагматички приступ), *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 301–311.

Мишић 2016: Б. Мишић, Доминантни типови колоквијалне лексике у прози Мома Капора, *у*: М. Летић (ур.), *Наука и евроинтеграције*, 10/2, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 47–54.

Пејановић 2016: А. Пејановић, Експресивност као категоријална особина фразеолошких јединица, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 361–367.

Половина 1986: В. Половина, Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/1, 85–93.

Половина 1987: V. Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Половина/Панић Церовски 2013: В. Половина, Н. Панић Церовски, Функције апроксиматора у српском разговорном дискурсу, *у*: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик*, *књижевност*, *уметност*, књ. 1, *Традиција и иновације у српском језику*, Крагујевац: ФИЛУМ, 157–168.

Поповић 2004: Љ. Поповић, Управни говор као грађа за лингвистичка истраживања, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 55–77.

Ристић 2004: С. Ристић, Експресивност у језику и у лексичком систему, *у*: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 13–44.

Ристић 2006: С. Ристић, Нормирање лексике разговорног језика, *у*: С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 53–64.

Савић 1993: S. Savić, *Diskurs analiza*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Савић/Половина 1989: S. Savić, V. Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Filozofski fakultet.

Симић 1995: Р. Симић, Лингвистички статус разговорног језика односно колоквијалног стила, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, 5–17.

Симић/Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Никшић: Јасен.

Стевић 1997: S. Stević, *Analiza konverzacije*, Beograd: Filološki fakultet.

Стевић 2007: S. Stević, Italijanski razgovorni jezik kao izvor didaktičkog dijaloga, *u*: J. Vučo (ur.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, Beograd: Filološki fakultet, 92–103.

Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Шкиљан 1998: D. Škiljan: *Javni jezik*: *pristup lingvistici javne komunikacije*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Milka V. Nikolić

THE INFLUENCE OF CONVERSATIONAL LANGUAGE ON POPULAR SCIENCE TEXTS

Summary

The subject of interest of this paper is popular scientific literature, whose authors are the experts in a particular field, while the readers do not belong to the field. It is expected for an author to strive to adjust the linguistic expression for the readers who have no expertise, and it is also expected that the appropriate instrument for the purpose could be *conversational language*. This paper discusses the influence of conversational language on popular science texts, and the research is conducted on the corpus of printed publications and texts from the internet (fields: natural sciences and psychology). The goal is to examine from the stylistic aspect: (1) which characteristics of conversational language are present in popular scientific literature; (2) which functions an idiom performs in popular science texts. The analysis has shown that the common characteristics of all analyzed texts are the expressiveness and automatization in communication. The authors rely on the expressive means used for everyday communication: (1) the lexis used by an author to express personal evaluation, (2) phrasemes, (3) figures of speech, (4) exclamatory sentences, (5) direct communication. It is concluded that an author, who creates in the context of contemporary printed and electronic media, puts a lot of creative effort to attract the readers' attention. Conversational language has an important role in all of that. Its functions are: (1) to pique a reader's interest and motivate the reader to read the text; (2) to make an interaction with the reader; (3) to verbalize and bring closer the abstract scientific contents to the recipients outside the domain. The tendency of bringing closer the public and private communication, common for modern society, reflects on popular science also, which contributes to it because the authors search for the linguistic forms that are used in both domains.

Keywords: popular science, text, conversational language, expressiveness, automatization, linguo-stylistic means.

811.163.41'276.3-053.6(497.11 Јагодина)"1920/1940"
811.163.41'38
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch22

Илијана Р. ЧУТУРА*
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини

Оригинални научни рад
Примљен: 10.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ПРИСУСТВО И КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗГОВОРНОГ СТИЛА У НЕОБЈАВЉЕНОМ РУКОПИСУ *КЊИГА СЕЋАЊА***

Предмет истраживања представља присуство разговорног стила у необјављеном рукопису *Књига сећања (Учитељска школа у Јагодини 1920–1940. у сећању њених ученика)*.

Стилски разнолики текстови у раду се анализирају са аспекта доминантних карактеристика које их повезују. Пре свега, то су мање или више литерарно уобличена приватна дневничка сведочења или мемоарске цртице. Текстови показују и известан степен стилске и функционалностилске кохерентности с обзиром на то да су њихови аутори сличних година, истог образовања и претежно мушког пола. Показује се да је разговорни језик младих образованих људи тога доба (између два светска рата) у великој мери ослоњен на стандардни српски језик, да показује исвестан степен белетризованости, са немалом дозом еуфемизације, која за циљ има елиминисање вулгаризама и директног упућивања на непожељне чињенице.

Кључне речи: разговорни стил, језичка култура, дијалог, узречице, обраћање, еуфемизми.

1. Уводне напомене

Предмет овог рада јесу присуство разговорног стила и његове карактеристике у необјављеном рукопису *Књига сећања (Учитељска школа у Јагодини 1920–1940. у сећању њених ученика)*. *Књига сећања* је документ који је, прикупивши текстове ученика који су похађали Учитељску школу у Јагодини између два рата, формирао Драгиша Марковић.[1] Састоји се од забелешки анегдотског, мемоарског и дневничког карактера, кратких текстова који су

* ilijana.cutura@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Драгиша Марковић рођен је у Сењу код Ћуприје 1919. године, а преминуо 2011. у Београду. Јагодинску Учитељску школу завршио је 1938. *Књигу сећања*, своју приватну преписку са Драгишом Марковићем, уступио нам је професор Нинослав Станојловић, историчар.

објављени у педагошким гласилима и новинама.[2] За анализу су издвојени само текстови дневничког и анегдотског карактера, који обилују наративним и дијалошким секвенцама.

Циљ анализе јесте да се истраже основне карактеристике разговорног стила специфичне социјалне групе (ученика Учитељске школе) тога доба.

Сам разговорни стил изазива, како Силић каже, низ недоумица, те је „један од честих методолошких 'камена спотицања'" (2006: 110). Како су „говорни и писани језик образованог човека увек два донекле посебна лингвистичка система" (Ивић 1997: 154–155), а реч је о писаним текстовима образованих људи, треба истаћи да је немогуће утврдити време настанка одређених текстова, постојање или непостојање намере да *Књига* једном буде и објављена, и – на крају – степен редакторских корекција. Стога у раду имамо на уму да се ради о реконструкцији разговорног стила представљеног само у делу текстова заступљених у рукопису. Друго, у делу текстова који су обележени белетризацијом свакако се ради о *стилизованом* разговорном функционалном стилу. Такве текстове смо искључивали из анализе.

Писана реализација разговорног стила јавља се у записима, писмима, белешкама, а данас и у кратким смс порукама, електронским ћаскаоницама, на друштвеним мрежама и сл. Садржај писане реализације разговорног стила је, као и код усмене, „свакодневни живот – у најширем смислу" (Силић 2006: 109). Као основне одлике стила Тошовић издваја ненормативност и некодифицираност (2002: 311), али каже: „Слично бонтону, вербалну комуникацију регулише говорна етикеција [...] Овим питањима бави се култура говора/језика (говорна/језичка култура), реторика и стилистика" (Тошовић 2002: 311; о проблемима нормирања лексике разговорног стила в. Ристић 2006: 53–64).

У раду се показује да се разговорни стил представљен у нашем корпусу одликује високом блискошћу са стандардним језиком. Заступљен је, у највернијем облику, у забележеним дијалозима који у аутобиографским текстовима (и усменим казивањима) захтевају „веома јак утисак о читавој слици ванлингвистичке ситуације у којој се остварио говор да би добио своје навођене облике у дискурсу. Најопштија карактеристика те ситуације је контраст: учених и неуких, и њихов мудри говор, као у комуникацији младих и старих, наставника и ученика, и сл. Затим контраст између претходних и потоњих догађаја, опажаја и импресија" (Половина 1999: 134). Управо на оваквој *сцени* одвијају се забележени дијалози у *Књизи сећања*.

Додатно, уколико *сцену* схватимо као „'психичко окружење' или културом одређене прилике" (Хајмз 1980: 102) у којима се одвија комуникација, можемо уочити да се окружење (као физички оквир у којем се комуникатори налазе) и сцена стапају. Наиме, интернатски живот (у приземљу школске зграде биле су школске просторије, а на спрату интернатске) и стално присуство професора, васпитача и директора (који је живео у кући уз саму

[2] Начин организације текстова не омогућује да се наведу бројеви страна на којима се налазе примери наведени у раду.

школу) условљавали су непрестано „мешање" приватног и професионалног односа, присног и службеног, свих актера у комуникацији, што ће се примерима и потврдити.

Одлике *Књиге сећања* које у раду представљамо, а које потврђују да специфичност сцене и окружења пресудно утичу на језик свакодневне комуникације, јесу дијалози, присуство дијалекта, узречица и поштапалица у њима, начини обраћања и ословљавања, специфична лексика и устаљени изрази.

2. Дијалози у рукопису *Књига сећања*

Иако у дијалозима и целокупним текстовима, како смо већ напоменули, преовладава језик који је потпуно близак стандардном, аутори текстова верно преносе и нестандардне идиоме у једној средини која је пуна дијалекатског и језичког „шаренила".[3]

Чести записи о несташлуцима и реакцијама професора и васпитача обилују кратким екскламативним, често и елиптичним заповедним реченицама, као и реторским питањима. Реторска питања често служе за исказивање говорног чина прекора, како потврђују следећи примери:

> Ми умало да повиленимо од радости, но иза нас грмну познати глас: – *Шта тражите овде? Напоље!*; После ме Чика Рака грдио (није ме тукао, као што се некима десило) : – *Срам те било!*; – *Донеси цртеж!* каже наставник. Ја не донесем; – *Код директора!* викну он; Не слушајући нас, васпитач Арса грмну још жешће: *Напоље! Напоље! Срам вас било, лажови једни, преваранти. Досад сте скитали, а сад још овде лажете!*
>
> Позове ме директор Петровић: – *Шта ти то радиш на часу цртања?*; Стојимо збуњени у очекивању страшног суда. Дојури однекуд служитељ и дрекну: – *Ко је разбио прозор?*; – *Шта ти би?!* чуди се он. – *Зашто побеже, побогу?*

У дијалозима су честе узречице, поштапалице и форме заклињања. У том смислу, рукопис не показује значајну разлику у односу на данашњи разговорни стил нити по фреквенцији ових елемената нити по њиховом инвентару. Такве форме – заклетве, узречице (узвике) *море* и *бре*, и сл. – Николић (2008) обједињује термином *поштапалице* и каже: „Пошто изражавају афективно расположење или субјективни однос према предмету о коме се говори, поштапалице имају пре свега реторичку и стилистичку вредност" (Николић 2008: 104). У нашем корпусу налазимо *вала*, *море*, (*и*) *бре*, *богме*, *врага му*, потом заклињања *мајке ми* и *живота ми*:

> – *Вала* ово још нисам видео у свом веку, рече старији човек у сукненом оделу, са врнчаним опанцима; *Море*, пријатељу, поштеније је и овако; *Море*, лако је њему; *Море*, стиже друг; Е јеси, *бре*, права врдалама; – Вечера је, *бре*, завршена! рекох ја, више за себе; *И бре*, немам ситно, како да ти вратим кусур;

[3] Поред ученика из Поморавља, у школи је било и ученика из свих крајева Србије, из Македоније, Далмације. Запослени су били различитих профила – од професора са докторатима до служитеља и куварица чији је говор пренет у дијалозима.

Ти странци су, *богме*, били Енглези; – Како? Како то, *врага му*, „на опрези", прекиде ме професор;

– Тетка Мицо, вечера је издата пола сата раније, ја имам тачан сат, ево видите, најтачнији у интернату, *мајке ми*, понављао је Гиле, држећи сат у руци; Нисам, *живота ми*, све што нађем, ја пријавим.

Партикула *ма* јавља се у корпусу у иницијалној реченичној позицији, као сигнал емфатички израженог, јасно реактивног неслагања (као у примеру „*Ма* ајде, шта ти пада на памет"). Посебан емоционални набој изражава се у ситуацијама када је говорник „потпуно запањен [...] или бар под интензивним утиском изненађења удруженог с неверицом" (Ивић 2005: 91).

У дијалозима су документовани и начини обраћања, који су у разговорном функционалном стилу „често први сигнал формалности или неформалности" (Кликовац 2008: 120). Ученици се професорима обраћају са *(господине) професоре*, директору са *господине директоре*. Осталим запосленима обраћају се сходно њиховој функцији у школи и интернату, али и степену блискости, на пример куварици:

Ко без душе банусмо у празну трпезарију и без оклевања протуримсмо главе кроз шубер кухиње, дозивајући у дуету: – *Тетка Мицо, тетка Мицо*!

И комуникација у другом смеру је слична. Док се професори ученицима обраћају углавном презименом (ређе именом), економ ће, на пример, једном од ученика рећи:

Па ти, *црни сине*, не плаћаш интернат, избациће те...

Ученици се једни другима обраћају надимком или властитим именом (које у разговорном функционалном стилу, осим референцијалне функције, може имати и друге семантичке интерпретације, в. Савић/Половина 1989: 7–9), али често употребљавају именицу *друг* или *друшкан* као елемент њиховог специфичног жаргона:

Знаш, *друшкане*, сат и жена се ником не дају.

Именицу *друг*, међутим, неретко употребљавају и када о себи говоре у трећем лицу, што можемо означити и као специфични вид комуникацијске „моде" тога доба, што показују следећи примери:

Море, стиже *друг*, ти знаш да сам увек бар пола минута био бржи од професора кад треба стићи на час; Шта мислиш, обрати ми се Раша, могао би *друг* да се боље дотера, знаш, према оделцету требало би и ципеле...

Иако је делимично синонимна именици *друг*, именица *пријатељ* у нашем корпусу употребљава се у потпуно друкчијим ситуацијама. Њихова дистрибуција показује изузетну правилност: именица *друг* користи се у обраћању блиским особама, док се именица *пријатељ* употребљава у обраћању непознатим особама, и то од стране необразованих људи:

Море, *пријатељу*, поштеније је и овако него да се мува около, додаде други.

Осим лексеме *пријатељ*, за обраћање непознатим особама у нашем корпусу постоје и именице са значењем животног доба којима старији ословљавају млађе:

> Моје силне невоље прекиде директор: – Хоћеш ли ти, *мали*, и овде да будеш добар ђак, као што си био у гимназији?; Наплати, *момак*, долази воз.

Како се показује, функција апелатива у разговорима није само одржавање комуникације, него и уношење додатне димензије молбе, уверавања, прекора (Половина 1987: 59). Додатно, одабиром појединих апелатива у разговорном функционалном стилу истиче се и статус говорника у односу на саговорника.

2. Специфична лексика и устаљене форме у говору омладине

На лексичком нивоу, у *Књизи сећања* посебно се издвајају архаизми, историзми, омладински жаргон и еуфемизми. Док су архаизми и историзми лексички слој који је условљен временом настанка рукописа, жаргонизми и еуфемизми представљају избор говорника са циљем исказивања припадности социјалној групацији, те их сматрамо функционалностилски дистинктивним јединицама. Међутим, они имају опозитну функцију: жаргонизми су показатељ „прогресивности" и помодарства омладине, а еуфемизми су знак припадности образованом слоју традиционалних схватања будућих носилаца просветне струке.

Присуство историзама и стилски обележених речи као што су архаизми (понекад су то истовремено и дијалектизми) показаћемо следећим примерима:

> Збуњен и уплашен, а мало и посрамљен, изашао је из воде, не само мокар као миш него и блатњав као *ћерамиџија*; Носио га је [џепни сат] у предњем џепићу *брич–панталона*, привезаног нарочитим гајтаном што му га је исплео отац–*абаџија*; Најјевтинији интернат у земљи: *тридесет пет банки* месечно, може и на почек; Лежерно претражује, па, извадивши *двобанку*, пружа је дечаку;
>
> Вероватно је био *дустабанлија*; У једном *залатку* стоји проседи господин; Са себе збацио излизано *сукнено* одело са браон пругама и *кафени* шешир са избледелом траком, ставио машну, дотерао зулуфе у шпиц, скоро да их је саставио са наусницама. А ове је, опет, *нагарио* нагорелом шибицом...; протуримсо главе кроз *шубер* кухиње; Причекај само да скокнем у *ресторацију*.

Анализирајући експресивну лексику урбаног омладинског жаргона и поредећи је са експресивном лексиком српског језика из дугог претходног периода (око 150 година), С. Ристић закључује да у овој сфери постоји континуитет „који се одржава не само у начинима творбе него и великом броју заједничких јединица" (Ристић 2000: 270). У нашем корпусу се издваја специфична жаргонска лексика као одлика припадности групи: *интерци*, *интернатлије* (ученици који живе у интернату), *екстерни* или *екстерци* (ученици који похађају Школу али не станују у интернату), *благодејанци* (ученици који

примају *благодејање* односно државну стипендију која се заснивала на успеху и материјалном стању родитеља). И неки од устаљених израза уско су везани за школски живот и школску терминологију. Неке од таквих форми у највећем делу задржавају своје значење (нпр. радити нешто или бити кажњен *у дуету*), док се значење неких модификује и само парцијално одговара примарном (нпр. „Баш кад су се најлепше брчкали *као свети дух* се појавио васпитач Чика Рака", где се поређење *као свети дух* односи само на тихо, неопажено појављивање). На овом пољу, видљива је компонента емоционалности, која је предуслов да школска терминологија промени регистар и постане део свакодневног вокабулара. Наиме, доминирају термини из области веронауке, коју ученици изразито нису волели, и музике, која им је била омиљени предмет.

Специфична лексика везана за школски живот јавља се и у наредним примерима (прва група). Овој групи би припадао и пример (који наводимо) са глаголом (*за*)*врбовати* као део лексике свакодневног школског живота тога доба (вероватно под утицајем политичке атмосфере и начина изражавања у тој области), док се најбројније лексеме везане за говор младих могу сврстати у фонд опште неформалне лексике (друга група примера). Заступљена је и жаргонска лексика (трећа група):

> Говорећи о детаљу када је лисица послужила чорбу дугокљуној гошћи, у плитком тањиру, предавач откри *апликацију*, остави је тренутак да је деца разгледају, и настави; Сем нас *екскурзиста*, Југословена скоро да нема; Професор историје Миковић [...] стоји у дворишту у друштву неколико ученика („*жртвица*") и нешто *филозофира*, разглаба; Кружоку је најпре припадао и Душан Јовановић, али је касније испао – приграбила га друга струја. Са нама је неко време био и Слободан Крстић, звани Маријана, кога је, по нашем уверењу, директор Ристић био *заврбовао* за денуцијанта...
>
> Е јеси, бре, права *врдалама*, није погрешио онај ко те тако назвао!; Успут попушимо по пола *„ибрића"* и кренемо путем према селу Штипљу; Шта му би те нас овако *„испраши"*; Остали смо без вечере. *Начисто*; За мене су сви попови били нека врста *баксуза*; И тако, *погибосмо*, ето, ко од шале; Најинтересантније је било кад *сам се загрејао* за цртање гробља под месечином; Седећи за столом поред прозора (полуотвореног, пошто је топло време после дванаест сати будног и активног стања, *метнем* главу на књигу и, вероватно, задремам.
>
> И док не сазнах да се не каже „опреза" него „опрез", *шетао ме* тако да ми је још само требало да ми неко отпева „Коларићу, панићу, плетемо се самићу..."; А ти *распалио* па тетка Мици једно, а њему друго. Мислиш ли ти да он није слушао како си тетка Мицу уверавао; Ја сам био полупијан, односно тек „*ћефнут*", и понашао сам се доста нормално, али је било таквих који су се једва држали на ногама, које су вукли у учионицу, који су падали на под пред очима самог директора, повраћали.

Контекст и комуникативна ситуација могу предодредити статус одређене лексеме. Тако у примеру „према оделцету требало би и ципеле" и лексема *оделце* може се окарактерисати као нека врста омладинског жаргонизма, где је видљива додатна семантичка компонента која има „функцију деловања на адресата" (Јовановић 2005: 101). *Оделце* је, наиме, уколико се посматра нарочито у оквиру времена у којем се изговара (када су ученици носили сељачка одела и опанке, а грађанска одела била реткост, о чему у *Књизи сећања*

постоје сведочења), хипокористик који треба додатно да упути и на понос власника и лепоту одеће.

По бројности се међу експресивном лексиком издвајају називи којима се жигоше слобода жена у вези са хетеросексуалним односима, која се „и даље традиционално оцењује као кршење јавног морала" (Ристић 2000: 270). Међутим, у *Књизи сећања* нема таквих назива. Истиче се младићко неискуство у контакту са девојкама. То објашњавају животом у мушком интернату (и читава школа била је мушка) и веома ограниченим временом за изласке у град (према сведочењу некадашњих ученика који су ову школу похађали много касније, шездесетих година двадесетог века, када је школа већ била мешовита, у време предвиђено за шетњу градом на јагодинском корзоу је чак и тада био присутан дежурни наставник).

Не само да у *Књизи сећања* нема негативно обојених експресивних назива за особе женског пола, него се и ретка помињања везана за сексуални живот еуфемизирају:

> „У градићу су постојале две или три куће за пружање љубавних услуга. Те услуге је, зачудо, потражио релативно мали број интернатлија, и то не због цене (20 или 30 динара), колико због невероватно простачког понашања дама које те услуге нуде, због могућности да се младић у првом контакту – обрука (што се још како дешавало) па да после, индискрецијом тих жена буде у интернату предмет пецкања, шала, подсмеха..."

Чинови блиски оговарању, чија је типична али не и једина форма наративна (Милосављевић 2010: 44), такође обилују еуфемизмима. У наредном примеру еуфемизација се не односи на конкретне податке (о ванбрачној вези и детету), већ на догађај којим је веза кулминирала пред широком публиком:

> Петровић је имао недоличан приватни живот. Имао је дете са учитељицом из Мајура, која је од њега захтевала брак. У једној прилици, на прослави десетогодишњице пробоја Солунског фронта, док је Веса Вукићевић држао говор, др Петровић је стајао у друштву госпођице Косовљанин, која је била из имућне породице а иначе није била школована. Учитељица је пришла и *кишобраном дотакла по глави Петровићеву даму*, после чега су се обоје удаљили са свечаности.

Иако, како се види, у записима нема израженог пуризма који одликује отпор према страним речима, „иновацијама, академизам и конзерватизам, у смислу 'повратка на изворе'" (Клајн 2008: 153), очигледно је и да аутори брину о култури изражавања, посебно на плану избегавања вулгаризама и директног описивања непријатних момената.

Устаљени изрази, поређења и фразеологизми такође карактеришу текстове у *Књизи сећања*. На скали фиксираности (Половина 1999: 197) овакви изрази крећу се од формула, које су „говото непроменљиве, попут *Добар дан*" (Исто, 197), преко пословица и изрека. Следе фразеологизми, идиоми и колокације (Исто, 198). Само неки од оваквих израза нису уобичајени и у данашњем разговорном стилу (прва група примера), док се већина, у идентичном или нешто измењеном облику, задржала у свакодневној комуникацији до данас (примери друге групе у којој су посебно издвојене поредбене конструкције):

(1)
Знаш, друшкане, *сат и жена се ником не дају*; Излетесмо из шубера *као пампури из флаше*; Све је то што Ви фанатично заступате и нама страствено говорите *мужа јарца у решето*![4]

(2)
И тако, погибосмо, ето, *ко од шале*; Огласи се друго звоно, а предавач који као да се дотле држао за кваку, груну на врата *као из топа*; У следећем делу секунде, покренут свим опругама мог система самоодбране, *као из топа избачен*, појурим у правцу (отвореног) прозора; Одједном се тргнем, *као зец*: куц–куц у прозорско стакло; *Ко без душе* банусмо у празну трпезарију;

А он је то изговарао тако [...] да *нас је из коже изводио*; Е, сад нешто отпевај, додаде професор, а ја *из петних жила запех*: „Од Босне се турска војска љута диже"; кад бих пролазио поред попа, хватао сам се за дугме „*да ме не бије малер*"; Народна кола *су им ушла у крв*; А он, у тегет „цивилном" оделу. [...] *Ни онај Суља, ни дај боже. Просто човек да не верује.* [...] *Тешко би га и његов Велизар* препознао; Ма, 'ајде, *шта ти пада на памет*, рекох, воз само што није стигао; Мени, међутим, *ни на крај памети није било* да послушам оца; Чак и запева „Зденчице, ја љубим уста твоја", *мртав 'ладан*, упркос журби путника; Требало је „*стиснути петљу*" и отићи на гробље. Наравно да нисам имао „*три чисте*" да идем сам, позвао сам своје добре другове и са њима одлазио више пута. *Чували смо једни другима страх*; Честитам ти, ово је предавање, а не само: *причам ти причу*.

Да су овакви изрази били жаргонски обојени или имали статус устаљених форми као део неформалне комуникације разговорног стила, показује и то што су их аутори текстова стављали под знаке навода или њихову идиоматизацију сугерисали коментаром „како/тако се (то) каже". Осим претходно наведених примера, овај поступак документујемо и наредним:

Једног друга смо сакрили на дрвима у дворишту, где је лежао „*мртав пијан*", *како се то каже*; Друштво је друштво – „*и калуђер се у друштву жени*" – *како се то каже*.

3. Култура говора учитеља у периоду између два светска рата

Иако су лексички и фразеолошки слој разговорног стила учитеља у периоду између два светска рата блиски данашњем стању, њихови писани искази сведоче о изузетно високом нивоу језичке културе. Рукопис *Књига сећања* јасно показује да су ученици јагодинске Учитељске школе и у потпуно неформалним приликама бирали речи, користили се највише страндардним језиком, и да се разговорни стил у њиховој комуникацији приближава узору говорне културе. Шта би могли бити узроци томе?

Питомци јагодинске учитељске школе овакве говорне навике нису донели из породичног окружења. Они нису били завидног социјалног положаја ни имовинског стања, што показују извештаји о раду Школе. У једном од њих наводи се да 83 ученика потичу из породица трговаца, гостионичара,

[4] Н. Вуловић (2019: 275) наводи овај фразеологизам који има значење „радити узалудан, бескористан посао".

занатлија, земљорадника и служитеља, од чега су најбројнија деца земљорадника (чак 34). С друге стране, само 32 ученика су из свештеничких, наставничких и чиновничких породица.

Претпоставку да је у неговању културе изражавања могла превагнути стручност професора српског језика у великој мери оповргавају поуздани архивски подаци. Професори су предавали по више предмета, а примарно образовање најчешће се није односило на српски језик (у то доба Лука Зрнић, Милан Павловић и Емило Цветић, иначе чувени историчар, предавали су уз српски језик с књижевношћу и историју, земљопис, немачки језик, в. *Двадесетпетогодишњица МУШЈ*: 43–45).

Упркос свему томе, ђаци су одржавали књижевне састанке, писали стручне чланке, имали колективно чланство, иако највећим делом сиромашни, као чланови добротвори у Матици српској и Српској књижевној задрузи. Уз подршку Школе издавали су и неколико часописа. Једино што би се могло одредити као поуздани фактор такве бриге о сопственој култури изражавања јесте статус самог занимања за које су се школовали. Судећи према извештајима, архивској и мемоарској грађи, углед и друштвени положај просветних радника у то доба били су изузетни. На путу да постану „народни просветитељи", питомци Учитељске школе трудили су се да у свакој прилици буду достојанствени, одмерени, уредни, а пре свега да воде рачуна о свом изражавању. У *Књизи сећања* чак је забележена епизода о томе да би старији ђаци чврсто опомињали новопридошле уколико би начинили падежну или какву другу погрешку. А у личној преписци Драгутин Прокић, некадашњи ђак Школе а касније редовни професор универзитета, каже о директору школе у време на које се односи наша грађа, доктору педагогије Драгољубу Петровићу: „Кад је пролазио Јагодином, мушкарци су скидали шешире и капе, даме му се клањале, а деца говорила *Љубим руке*. [...] После рата, кад би директори школа пролазили 'Светозаревом', нико их није примећивао и зарезивао ни колико врана скелецију" (Прокић, Писмо 1993).

Нема сумње да је кључни узрок разлике у свакодневном изражавању ондашњих ђака-учитељаца и данашње омладине управо у уважавању просветне струке, угледу и достојанству које је она тада уживала. Своју привилегију да се школују за наставничка занимања ученици су бранили, између осталог, и изузетном бригом о свом изражавању.

ИЗВОРИ

Годишњи извештај 1908/1909: *Српска Краљевска Мушка учитељска школа у Јагодини, Једанаести годишњи извештај 1908–1909. школска година*, уз помоћ више наставника приредио Сретен М. Аџић, управитељ.

Двадесетпетогодишњица МУШЈ: *Двадесетпетогодишњица Мушке учитељске школе јагодинске, са 21 сликом у тексту*, израдио Јосиф В. Стојановић, управитељ. Јагодина, 1924.

Књига сећања: *Књига сећања (Учитељска школа у Јагодини 1920–1940. у сећању њених ученика)*, текстове прикупио и приредио Драгиша Марковић, 1988, (рукопис).

Прокић, Писмо 1993: Писмо др Богољуба Прокића Нинославу Станојловићу, 27. јул 1993.

ЛИТЕРАТУРА

Вуловић 2019: Наташа Вуловић, *Рад – нерад* / Конвенционални суд у систему вредности у српском језику и култури, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 48/1, 271–278.

Ивић 1997: Милка Ивић, Проблеми норме у књижевном језику, у: *О Вуковом и вуковском језику*, Друго, допуњено издање, Београд: Библиотека XX век, 145–157.

Ивић 2005: Milka Ivić, O srpskim partikulama PA i MA (iz perspektive i „fativne" i „reaktivne" funkcije jezika), u: M. Ivić, *O rečima*. *Kognitivni, gramatički i kulturološki aspekti srpske leksike*, Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek), 83–93.

Јовановић 2005: Владан Јовановић, Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних јединица, *Наш језик*, XXXVI/1–4, 100–103.

Клајн 2008: Иван Клајн, Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 153–176.

Кликовац 2008: Duška Klikovac**,** Iz problematike funkcionalnih stilova u srpskom jeziku, u: *Jezik i moć: ogledi iz sociolingvistike i stilistike*, Beograd: Čigoja štampa (Biblioteka XX vek), 111–134.

Милосављевић 2010: Бојана Милосављевић, О наративној форми оговарања, *Наш језик,* XLI/1–2, 37–46.

Николић 2008: Видан Николић, Поштапалице у разговорном функционалном стилу – синтаксички и реторички аспекти, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност, књ. I (Српски језик у (кон)тексту)*, Крагујевац: ФИЛУМ, 101–111.

Половина 1987: Vesna Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

Половина 1999: Vesna Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd: Čigoja štampa.

Ристић 2000: Стана Ристић, Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и развоја), *Наш језик*, XXXIII/3–4, 257–272.

Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Савић/Половина 1989: Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta.

Силић 2006: Josip Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Zagreb: Disput.

Тошовић 2002: B. Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Grac: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität.
Хајмз 1980: Del Hajmz, *Etnografija komunikacije*, Beograd: BIGZ.

Ilijana R. Čutura

PRESENCE AND CHARACTERISTICS OF COMMUNICATION STYLE IN THE UNPUBLISHED MANUSCRIPT *THE BOOK OF REMEMBRANCE*

Summary

The paper studies the presence of communication style in an unpublished manuscript *The Book of Remembrance* (*Teacher Training School in Jagodina from 1920 to 1940, In Students' Testimonies*). The manuscript, which is a worthy testimony about the Teacher Training School in Jagodina, includes texts collected by a former student, Dragisa Markovic.

Stylistically diverse texts are analyzed in terms of the dominant characteristics that connect them. These are, above all, more or less literary shaped private diary testimonies or short memoir paragraphs. The texts indicate a degree of stylistic and functional-stylistic coherence mainly because their authors are of similar age and education level, and are predominantly male. The analysis of selected texts indicates that communication style of young educated people of the period between the two world wars relied to a large degree on the standard Serbian language, possessed somewhat fictional traits, and used euphemisms amply to avoid vulgar language and direct negative judgement.

Key words: communication style, language culture, dialogue, sayings, addressing others, euphemisms.

811.163.41'38
811.164.41'27
316.7(497.11)
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch23

Ирина Й. ИВАНОВА*
Московский государственный университет
им. М.В. Ломоносова
Факультет иностранных языков и регионоведения

Оригинални научни рад
Примљен: 08.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА У *ЛЕКСИКОНУ YU МИТОЛОГИЈЕ*

Године 2004. изашао је из штампе *Лексикон YU митологије* (Андрић 2005), енциклопедија масовне културе бивше Југославије. У почетку је то био интернет пројекат, у коме су учествовали многи бивши грађани заједнице југословенских народа који сада стицајем околности живе и у многим другим, блиским и далеким државама. Упркос томе да је на том издању радио велики број аутора, читалац има утисак да је књигу написао мали тим блиских људи. Такав утисак настаје као резултат за ауторе заједничког погледа на свет и сличног начина изражавања. Формално задржавајући црте енциклопедијске публикације, вокабуларни чланци *Лексикона* подсећају на вицеве, анегдоте, виртуозне монологе знаоца уметности и остављају утисак разговорног идиома. Креатори *Лексикона* се изражавају истим језичким регистром, помоћу којег се шаље порука која указује на њихов заједнички друштвени идентитет, интересовања, старост и поглед на ствари.

Кључне речи: Лексикон YU митологије, разговорни идиом, жаргонизми, масовна култура, интернет пројекат.

Лексикон YU митологије, који је изашао из штампе 2004. године, приказује слој свакодневне културе која се појавила током постојања државне заједнице Јужних Словена. Ово издање одражава југословенски менталитет и његове вредности, с тим што су његови аутори Срби, Хрвати, Словенци и други представници народа и народности бивше Југославије. Карактеристичне особине колективног аутора ове енциклопедијске публикације су живописна визија стварности, пажња према ситним детаљима околног света, према обичном човеку, слобода од свега што је званично, од партијске бирократије, од конвенција филистичког друштва, склоност безазленом хумору, језичкој и верској толеранцији.

Сам избор објеката који се дефинишу у *Лексикону* саставни је део концепта југословенског националног карактера. Стога је значајан део речнич-

* iva53@inbox.ru

ких чланака посвећен предметима и појавама свакодневног живота. Ово издање представља углавном периферне концепте југословенске културе. То су појмови као што је храна (**ајвар**, **бурек**, **бронхи бомбоне**, **цедевита**, **ћачка паштета** итд.), гардероба (**балетанке**, **боросане**, **фрула панталоне** и сл.). То су телевизијски програми, као што су **„Мале тајне великих мајстора кухиње"**, **„Цртани филм у 19:15"**, као и свакидашњи догађаји који су по нечему необични за данашњи живот: например, **буџење**, **крађа јогурта и млека** и још много другог што се тешко даје систематизовати јер наслови не одређују увек садржину чланка, него служе за подстицање асоцијативног изражавања: навођење анегдота, вицева, животних прича – што је карактеристично за разговорни стил. Овде налазимо такође појмовне јединице које су део званичне сфере, али се разматрају из перспективе обичне особе, односно на плану свакидашњег живота.

Лексикон је сачувао нека формална обележја енциклопедијске публикације. Тако је на почетку чланка у многим случајевима дата неутрална или званична дефиниција одговарајућег појма. Што се више приближава крају чланка, то он више личи на анегдоту, а томе се додају шале, народне изреке, дијалози, лингвистичке дигресије или неке накнадне успомене које су слабо повезане с насловним појмом, али су важне за аутора и његову средину.

Периферна природа већине описаних објеката и њихова припадност свакодневној сфери одређују стилске карактеристике говора аутора ове књиге. Она не би могла бити написана другим језиком осим језика свакодневног разговора у пријатељском друштву представника једне или две генерације грађана рођених и одраслих у социјалистичкој Југославији, који се међусобно савршено разумеју. Стога су у тексту *Лексикона* широко представљене појаве којима се одликује разговорни језик тог друштвеног слоја.

Пре свега, треба поменути врло широк тематски распон овог енциклопедијског издања. У неформалној атмосфери може се разговарати с пријатељима и породицом о свему и свачему: о свакодневним кућним пословима, о раду, политици, познаницима, новом филму итд. Стога је тематика *Лексикона* разнолика и неформална, практично неограничена. Наслови чланака нису представљени само именицама у номинативу, већ и глаголима („Iščakijati", „Zglajzati"), предиктивним исказима („Čovječe, to ti je bil Jager!", „Kad bi bio Bijelo dugme", „Hajde da ludujemo!") као и насловима уметничких дела, укључујући дечији и омладински фолклор, као што су „Idemo dalje", „Gorski vijenac", „I tri sulara su!", „Grlom u jagode", „Ana voli Milovana".

Текстови *Лексикона* се одликују богатом стилском разноликошћу. У њима се, као и у неформалној комуникацији са својима, манифестују језичке особине говорника: његова склоност шали, игри речима или укључивању у говор званичне лексике, која у овом случају добија ироничну конотацију. Углавном се то догађа у оквиру истог микротекста. Језичка игра је упечатљива карактеристика овог енциклопедијског издања.

Ауторово дубинско познавање неке професионалне сфере, најчешће у области поп арта или у музици и других праваца, одређује коришћење посебног вокабулара („apstraktni ekspresionizam", „enformel", „bubble gum kultura",

„trash estetika", „camp postupak", „*foršpil*"). Укључивање у говор речи из омладинског и другог жаргона („frajer", „alkos", „spika", „keva", „pržiti džez rok"), појединачних лексема и фразеологије изразитог колоквијалног колорита („Ciga", „zboriti, „navaliti u teretane", „prikačiti se", „šta je tu je", „Zaljubio se do špic-plehova", „dobar kao lebac", „lep kao greh") ствара осећај емоционалне опуштености аутора, представу о њиховој укључености у омладинску средину, као и знање да остају верни данима своје младости и својој социјалној средини.

У улози својеврсног сленга заједничког за одређене социјалне групе јавља се такозвани интелектуални вокабулар. Један његов део сачињавају лексеме латинског порекла – речи попут **новум, импресиван, експлицирати, луцидан, прецизан, дефинисан, конзумирати, консеквенца**. Углавном оне нису представљене у академијским речницима српскохрватског језика, понекад изостају и у речницима страних речи. Али њихово значење се наводи и с њим се поиграва на веб локацијама попут "Великог речника мање познатих речи и израза" (Велики речник), „Вукајлија" (Вукајлија), „Шта значи.цом" (Шта значи), као и на неким интернет форумима који имају за циљ да објасне ретке речи, углавном страног порекла. За већину лексема дотичне групе ови извори указују на њихову ретку употребу и с тим везану нејасноћу значења. Често су такве лексеме истакнуте наводницима и курзивом у тексту *Лексикона*.

У тим изворима налазимо интерпретације следећих позајмица из латинског на које наилазимо у чланку „Beogradski pop art". Адверб **луцидно**: „Warhol je, **lucidno** shvatajući snagu i mogućnosti masovnih medija, svojim delovanjem i sam izrastao u medij". Сајт „Велики речник" даје тумачење : „луцидно – јасно, сјајно", уз објашњење да се „у последње време све више и више шири свакодневним говором, па је важно разјаснити његово значење како би сви могли да тачно користе реч" (Велики речник).

Именица **дигнитет**: „Budući da su pop artisti slavili *bubble gum* kulturu, postavljajući temelje onome što će se ubrzo nazivati '*trash* estetikom', dali su neophodni **dignitet** čitavoj stvari. Значење речи **dignitet** – достојанство – наведено је на истом сајту.

Именица **консеквенца**: „Aux Maniere do krajnjih **konsekvenci** depersonalizuju svoj rad". Реч **консеквенца** са значењем „последица" наводи се у „Рјечнику страних ријечи" Б. Клаића (Клаић 1978), на сајтовима „Вукајлија" и „Велики речник". Овај последњи напомиње да је реч мало позната широј јавности.

У многим случајевима такав терминолошки, интелектуални вокабулар ограничене употребе користи се у „Лексикону" у неочекиваном контексту, за описивање обичних, свакидашњих појава, што ствара ефекат ироније.

О значењу речи софистициран расправља се на интернетском форуму, а један од учесника објашњава значење именице **софистицираност** као „грациозност, префињеност, таленат" (Вокабулар). У „Лексикону" се користи у односу на плес медведа, којег Цигани возе по сајмовима: „Mečkin 'ples' nije bio bogzna kako sofisticiran" („Cigani mečkari"[11]).

[11] Овде и даље наводимо у загради наслов речничког чланка „Лексикона" из којег је преузет цитат.

Придев **профан**, чије је једно од значења „обичан", користи се у причи о београдском уличном саобраћајцу из седамдесетих Јовану Буљу: „Jedan od onih tako retkih ljudi koji nam… dokazuju da se velike umetnosti kriju i u prividno **najprofanijim** zanimanjima" („Jovan Bulj"). „Велики речник" напомиње: „Профаност је реч која се веома ретко користи на нашим просторима, те су шансе да сте се сусрели са њом веома мале " (Велики речник).

Латински израз **бона фиде**, који се у правним текстовима користи у значењу „с добрим намерама" (Šta znači), у „Лексикону" је употребљен за описивање једне од навијачица рокерског бенда која га прати током турнеје: „Latinka 'Meri' Cakić bila je 1970-ih i 1980-ih ako ne jedina a onda najpoznatija **bona fide** *groupie* domaće rock-scene" („Cakić, Latinka Meri").

Придев **екстреман** у изразу екстремни случај, који је карактеристичнији за политичке или медицинске текстове, налазимо у ауторовим успоменама на лоше пионирске кампове са слабом исхраном: „Verovatno postoje i ekstremniji slučajevi koji nisu našli mesta na papiru" („Buljarica").

Латинизам **новум** појављује се у чланку о чувеном голману Владимиру Беари: „Što je onda bio apsolutni **novum** u yu-fudbalu" („Beara, Vladimir").

Последњој лексичкој групи приближава се по стилској обојености и функцији социјалног обједињавања једна друга – стране речи које задржавају правопис изворног језика, речи попут лексема **whatever, anyway, full makeup on**, **the real deal, girls next door** итд., о каквим пише у свом чланку „Омладински жаргон" Р. Драгићевић (Драгићевић 2012). Употреба варваризама указује на навику изражавања преласком са српскохрватског на страни, обично енглески. У једном од речничких чланака аутор експресивно изражава своја осећања узвикујући на енглеском и немачком језику: „SFRJ **at its best**! ", „**Das ist** Zdravko! ", „**Sehen sie dieses Land**?" („Čolić, Zdravko")

Лексикон не користи жаргонизме са изразито негативном конотацијом у односу на личности које се дефинишу, што је у складу с општим позитивним тоном публикација. Али треба напоменути да у књизи често долази до ироничних исказа. Тако је употребљена реч **главоња** – „политичар, богаташ, важна особа" (Сарајчевић 2004, Вукајлија): „da ne zaboravimo samozatajne sumnjivce braću Vrhovec, Ivu i Josipa, obadva **glavonje** 1970-ih" („Braća"). Понекад је опсцена лексема чак и израз дивљења према особи о којој је реч. Појављујући се у *Лексикону*, вулгаризам се може односити на политичке прилике: „Hoćemo li se ikad izvući iz svih **sranja**" („Jovan Bulj").

Функција жаргонизама није само у томе да служе као експресивно средство, него и да означавају припадност млађој генерацији, мада су заправо аутори средњих година или старије особе. Пример такве употребе налазимо у реченици са жаргонизмом **буразер** – „брат, друг, пријатељ" (Герзић 2012): „**Burazer** i ja smo kupovali i instant-napitak**"** („Cedevita").

Често аутори прибегавају клишеима, изразима бирократског стила из социјалистичког периода, као што су **свесни омладинци, стабилизациони програм, земља ригидног социјализма, непријатељи свих боја, црвени барјак самоуправљања**. Такав поступак је манифестација ауторове иронije, језичке игре, карактеристичне за разговорни стил. Садржај чланка често је у

супротности са званичним набојем дефиниција. Тако, тумачење појма **АФЖ** (Антифашистички фронт жена) почиње сасвим класично: „Organizacija za žensku emancipaciju…", али њен наставак нема озбиљан карактер: „…držala je domaćicama predavanja tipa: 'Rad je stvorio čoveka', 'SSSR, prva zemlja socijalizma' и сл." Чланак се завршава анегдотом: „Epska scena: predavač govori o režimu u Španiji, a jedna od slušateljki (pobrkavši diktatora Franka i Franck kavu) povikne: 'Đubre jedno fašističko, dosta je on nas trov'o!'"

Чланак посвећен Џемалу Биједићу такође почиње стандардно: „Bosanskohercegovački kadar, predsjednik Saveznog izvršnog vijeća poginuo u avionskoj nesreći." Онда следи виц: „Koje su bile posljednje riječi zabilježene na crnoj kutiji? 'Daj, bolan, da ja malo vozim!'" („Bijedić, Džemal").

Партијска терминологија социјалистичког периода **у циљу подизања нивоа**, **комунизам људског лика** пародијски се користе у опису мушког часописа „Чик": „Populistički list koji je 1960-ih i 1970-ih godina bio obavezno štivo velikog dela muške populacije **u cilju podizanja nivoa erotskog vaspitanja**"; „intimno iskustvo u suludim kombinacijama… koje je nudila… bogata turistička sezona, **komunizam ljudskog lika**… i ekonomsko blagostanje" („Čik").

Без обзира на то да је на том издању радио велики број аутора, читалац има утисак да је књигу написао мали тим блиских људи. Такав утисак настаје као резултат за ауторе заједничког погледа на свет и сличног начина изражавања. Формално задржавајући црте енциклопедијске публикације, вокабуларни чланци „Лексикона" подсећају на вицеве, анегдоте, понекад виртуозне монологе зналаца уметности и остављају утисак разговорног идиома. Креатори „Лексикона" се изражавају истим језичким регистром, помоћу њега се шаље порука која указује на њихов заједнички друштвени идентитет, интересовања, старост и поглед на ствари.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Андрић 2005: I. Andrić *et al*, *Leksikon YU mitologije*, Beograd: Postskriptum; Zagreb: Rende.

Герзић 2012: B. Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*, Beograd: SA.

Драгићевић 2012: R. Dragićević, Omladinski žargon, *Политика*, 10.05.2012 ‹http://www.politika.rs/sr/clanak/218208/Omladinski-zargon›. 07.09.2019.

Клаић 1978: B. Klaić, *Rječnik stranih riječi i izraza*, Zagreb: NZ Matice hrvatske.

Сарајчевић 2004: N. Sarajčević, *Rječnik sarajevskog žargona*, Zenica: Vrijeme.

Велики речник: *Велики речник manje poznatih reči i izraza*. ‹https://velikirecnik.com/›. 07.09.2019.

Вокабулар: *Vokabular. Srpski jezik – Vokabular forum*. ‹http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=6846.0›. 07.09.2019.

Вукајлија: *Vukajlija*. ‹https://Вукајлија.com/›. 07.09.2019.

Шта значи: *Šta znači.com*. ‹http://staznaci.com/ http:/›. 07.09.2019.

Ирина Й. Иванова

ЭЛЕМЕНТЫ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ В „ЛЕКСИКОНЕ YU МИФОЛОГИИ”

Р е з ю м е

В 2004 году вышел из печати *Лексикон YU мифологии* – энциклопедия массовой культуры бывшей Югославии. Первоначально это был интернет-проект, в котором участвовали многие граждане не существующего более государства. Несмотря на то, что в работе над изданием принимали участие разные авторы, у читателя складывается впечатление, что книга была написана небольшой группой близких людей. Такое впечатление возникает в результате их общего взгляда на мир и близкого способа самовыражения. Формально сохраняя черты энциклопедического издания, словарные статьи *Лексикона* напоминают анекдоты, истории, виртуозные монологи, рассказанные друг другу приятелями в неформальной обстановке. Создатели *Лексикона* выражают себя с помощью единого языкового регистра, указывающего на их общую социальную идентичность, интересы, возраст и видение мира.

Ключевые слова: *Лексикон YU мифологии*, разговорная речь, жаргонизмы, массовая культура, Интернет-проект.

811.163.41'342.8
811.163.41'276.3-057.87(497.113)
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch24

Гордана С. ДРАГИН*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 06.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

УПОТРЕБНА ВРЕДНОСТ ПРОЗОДИЈСКЕ НОРМЕ КОД СТУДЕНАТА У НОВОМ САДУ**

У раду се говори о употребној вредности прозодијске норме код студената новосадског Филозофског факултета. Анализирају се следећи феномени: природа акцента, инвентар и дистрибуција акцентованих прозодема у актуелном говору студентске популације. Што се тиче инвентара прозодема, посебно се скреће пажња на укидање тонских контраста у кратким акцентованим слоговима и на утирање квантитетских опозиција вокала иза акцента. Од дистрибутивних правила обраћа се пажња на стабилизовање силазног акцента ван првог слога у речи и на преношење акцента на проклитику. Од прозодијских алтернација анализирају се оне квантитетског и квантитетско-квалитетског типа, као и алтернација места акцентоване прозодеме. Закључује се да поменуте неутрализације воде до потпуног нивелисања свих разлика међу акцентованим прозодемама и једино истичу као важно место акцента у речи.

Кључне речи: прозодијска норма, употребна вредност, природа акцента, инвентар акцентованих прозодема, дистрибуција акцентованих прозодема, тонска неутрализација.

Позната је ствар да се у циљу успешне комуникације међу образованом популацијом дијалекатске разлике нивелишу усвајањем норми којима је прописан стандардни језик. Наиме, различите су ситуације у којима се употребљава стандард од оних у којима се комуницира на народном говору (дијалекту). Употреба стандардног језика везана је, најпре, за школу на свим нивоима – од основне до универзитета (Јокановић Михајлов 2012).

У раду ће бити речи о употребној вредности прозодијске норме, тј. очекиваним акценатским иновацијама[1] код студентске популације новосадског Филозофског факултета. Корпус представља разговорни језик 40 студената Филозофског факултета у Новом Саду са студијских група *Српски језик и*

* gordanadragin19@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (148001) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] О акценатским иновацијама у стандардном српском језику в. Драгин 2016.

књижевност и *Српска књижевност и језик*. Важно је нагласити да се, пре свега, узимао у обзир дијалог студент – професор у формалним ситуацијама као што су одговарање на испиту, разговор на часу, консултације у вези са израдом семинарског, дипломског, мастер или докторског рада и слично, тј. ситуације када се очекивало да студент као средство комуникације користи стандардни језик. Међу испитаницима било је студената са 4 дијалекатска подручја: шумадијско-војвођанског, смедеревско-вршачког, косовско-ресавског и из призренско-тимочке дијалекатске зоне. Овакав избор испитаника направљен је да би се у њиховом говору занемарио утицај дијалекатских црта на (не)поштовање акценатске норме, заправо, да би се уочиле опште црте поменуте појаве. Поред тога, користиће се подаци из студије *Говор Новог Сада, књига 1: Фонетске особине* који се односе и на говор студентске популације[2].

Обратићемо пажњу на природу акцента, инвентар и дистрибуцију прозодема у актуелном говору студентске популације Новог Сада.

Природа акцента у актуелном говору студентске популације

На основу инструменталних мерења, запажа се да је природа акцената у говору студентске омладине у Новом Саду знатно другачија од оне која се сматра стандардном. Мисли се, пре свега, на чињеницу да је краткоузлазни акценат краћи од краткосилазног (Марковић/Бјелаковић 2009а: 148–158). Експериментална мерења показала су, такође, да у говору млађе генерације, дакле и студентске популације, краткоузлазни акценат на двосложним речима карактерише силазни тон на акцентованом вокалу и велики узлазни интервал између вокала у иницијалном и финалном слогу, што значи да се акцентовани вокал одликује најчешће силазном интонацијом. За тросложне речи са краткоузлазним акцентом на првом слогу, такође, важи да је тон прво силазни, па потом узлазни у интервалу између вокала у иницијалном и медијалном слогу. Међутим, вокал у медијалном слогу има најчешће узлазно тонско кретање иако се ова особина губи ако се реч нађе у финалној позицији у реченици (Средојевић 2009: 190).

Инвентар прозодема

Што се тиче инвентара прозодема, после анализе сакупљене грађе, међу иновације спадају следеће промене:

а) укидање тонских контраста у кратким акцентованим слоговима, што значи пренебрегавање разлике између (̏) и (̀) акцента.

[2] Од укупног броја испитаника који су интервјуисани за потребе студија из монографије која се бави акценатском проблематиком ¼ су студенти.

Забележени су ови примери:

аполи̏тичан, вȍда, Вȍјводина, у *Вȍјводини, гȍри, дȁнас, дȏбро, долѝна, жѐна, жѝвот, извȏлте, јѐсен, Конста̏нтин, кȏса, лепȏта, ми̏нистар, пȏбеди* (3.л.јд. през.), *премѝјер, седмадѐсет, слобȏде, сȏкак, толѝко*;

да *бȕде, заједно, зѐмљу, о̀бласти, пѐсник, рȍдбином, трѐбало, у̀гао, у цѐнтру* (Драгин 2005: 279).

Преовлађују примери са акцентом на пенултими испред кратке ултиме, али се појава шири и према почетку речи, тј. према иницијалном слогу вишесложних речи. Фрекветнија је неутрализација у корист краткосилазног, док се краткоузлазни јавља у знатно мање примера.

б) утирање квантитетских опозиција вокала иза акцента илуструје се следећим забележеним примерима (Бјелаковић/Марковић 2009):
   1) у Гјд. им. ж.р. на *-а* (од нȍве *стра̀нице*, од трȋ *та̏чке,* за при́мер *једнѝне*, без *сѐстре,* нѐма *једѝнице*);
   2) у Ијд. им. ж.р. на *-а* (мла́дом *др̀жавом, кња̏гом,* са *пѐсмом, ја̏сном стра̀тегијом*, са *ба̑јком*, за *пра̑вдом*, са ма̑лом *свѐском*);
   3) у финалном вокалу код Гмн именица, заменица, придева и бројева (вӣше *дѐвојака* од *му̀шкараца*, од нѐпознатих *же́на,* нѐмам *ко̀верата*, од на̏ших *мѝнистара*, пӯно *ра́зличитих на̑ција,* нѐма *о̀ловака,* далѐко од *о̀чију,* дȍста *по̀рӯка,* пѐт *ча̑сӧва*);
   4) у финалном вокалу облика заменичко-придевске деклинације (*амѐричког* фӣлма*, вр̀хӧвна, др̀жа̑вне* ја̏сле*,* са *др̀жавних* ја̏сала*, ја̏сном* речѐницом, *пољопри̏вредни, ра̀дикалне* стра̀нке*, ро̀ђачкој* вѣзи*, ср̑пске* стра̑не*, стра̀тешки* по̀ступак*, сӯнчано,* нѐма *у̀вређених*; *мо̀јој, од нѐких, од о̀не* гра̑ђе, *сво̀јој, тво̀јој*);
   5) само факултативно у инфинитиву на вокалу основе (ако се дужина и чува, то је увек иза краткоузлазног акцента) (*одне̄ти* / *до̀нети* па̀пир и *пи́сати* пи́смо*, у̀зӣти* / *у̀зети* дво̑ кре́де и *по̀че̄ти* / *по̀чети шва̏ћати*);
   6) на тематском вокалу у презенту (*до̑ђем, до̑не, за̀пишем, ја̑вим, ви̏диш, по̀чнеш, до̀каже, нѐстане, да по̀каже, рѐагује, гле̏дамо, но̏симо, ви̏де, но̏се*);
   7) на вокалу у наставку аориста (ако испитаници „препознају” да се ради о аористу, а не о презенту) (*и̏знесе га, по̀диже ме, однѐсоше, по̀стадоше*);
   8) само факултативно на пенултими код глаголског прилога садашњег (*вла́дајући, пи́шући* / *пи́јӯћи, жи́већи* / *жи́ве̄ћи*);
   9) на вокалу испред наставка *-вши* код глаголског прилога прошлог, али само факултативно у позицији иза краткоузлазног акцента (*до̀невши*/*до̀нӗвши, о̀дневши, рѐкавши* / *рѐка̑вши*);
   10) код глаголског придева трпног (*до̏дана* зӓпета, сӓстанак је *о̏држан, о̀кренут* нӓопако*, у̑зета* тѐма, *у̀својен* пла̑н, *у̀стурена* рѐч, *са о̀стварени*м бо́довима);

11) код великог броја именичких суфикса (стȕдентски *лѐкар, дȍгађај, прѐкршај, намѐштање, издáње, сàрадник, одговóрност, ȕмешаност, пȉтање, истòричар, премȉјер*) – али дуг вокал у овим облицима често се факултативно чува иза краткоузланог акцента (*нòсāч* / *нòсач, вòдīч* / *вòдич, дòбитнīк*/*дòбитник, мȉшīћ* / *мȉшић, млàдīћ* / *млàдић, станȉōл*/ *станȉол, хѐрōј* /*хѐрој, телѐфōн*/ *телѐфон*).

Тонска неутрализација је, и иначе, „ много изразитија у говору младе популације (...)”, а скраћивање дугих прозодема „ван акцента (...) је спроведено радикално” и не само у говору млађе популације (Петровић 1996: 97).

Структурално гледајући, грађа показује да се без остатка скраћује дуги вокал иза силазних акцената и иза неакцентоване дужине и краткоће у отвореном, затвореном и медијалном слогу (*вȉде, нȍсе,* од трȋ *тȃчке*; *нéма, дȗне; врхōвна, држāвне* јȁсле*;* за прúмер *једнȉне,* нéма *òловака*; *књȉгом,* са мȃлом *свéском*; са *бȃјком,* за *прáвдом*; *рдȇачкој* вёзи, сȁстанак је *ȍдржан, òкренут* нäопако*, сàрадник*).

Иза узлазних акцената дужина се само факултативно скраћује (за прúмер *једнȉне,* без *сèстре,* од нѐпознатих *жéна, млàдић, одговóрност, свдјој, твдјој,* нéма *ȕвређених*; *врхōвна, дòнēти, држāвне* јȁсле, *млàдīћ, телѐфōн*).

У облицима Гмн. најчешће скраћују се обе дужине (вйше *дèвојака* од *мȕшкараца*), док она дуже опстаје иза кратких акцената, у медијалној позицији у речи, тј. ако је у непосредној близини акцентованог слога (дȍста *пȍрȗка*).

У студији *Фонетика* у зборнику радова са заједничком оквирном темом *Српски језик на крају века*, Драгољуб Петровић говорећи о инвентару и дистрибуцији прозодема у српском стандардном језику истиче да се радикално спроводи скраћивање дужина иза акцента и додаје „Процес је толико узнапредовао да се с правом може рећи да *послеакценатског квантитета данас нема*” (Петровић 1996: 93). Скраћивање овога типа (у стандардном прозодијском систему, бар у његовом разговорном изразу који нам је у фокусу) може се прихватити и као тенденција, као пут ка тонској неутрализацији што у говору студентске популације почиње да се реализује, бар кад су у питању кратки акценти.

На основу презентованих примера јасно је да се дужине које су се раније доследно чувале сада опстају само факултативно, а факултативно сачуване дужине доследно се скраћују.

Дистрибуција прозодема

Најмаркантнија иновација која се тиче дистрибуције акцента у говорној пракси новосадске студентске популације и уопште у вернакулару града (не само Новог Сада) јесте појава силазних акцената у непрвом слогу у речи. Ова појава представљана је често и веома детаљно у радовима наших фо-

нолога (Јоцић и др. 1982; Петровић 1992, 1996; Фекете 2000; Драгин 2005, 2009, 2012; Јокановић/Михајлов 2007, 2012; Средојевић 2009; Бошњаковић/Регодић 2007, итд.). Стабилизовање силазног акцента ван првог слога у речи забележено је у следећим примерима:

а) *асистѐнт, девȍјчӣца* гмн*, емӣсӣја* гмн*, лепȏтӣца* Гмн, *манипулȁнт, фолирȁнт*; *вероватно, пољопрӣвредни, понѐшто*; *у интервјӯу, конкурѐнтна*; *изузѐтно*, *комплѐтно*, поред стандарног лика *асӣстент*, *докӯмент, првȍбитно*;

б) *интервјӯ, макрамѐ*; у *Аустрȃлији, југозȃпадни, територӣји*; *администрȃторима, инвестӣција, појединȃца* гмн, *задȃтака* Гмн*, омладинȃца* гмн*, послодȃваца* гмн*,* али чује се знатно ређе и стандардно *амбȁсадора, телèвӣзију, међӯтим, међӯтӣм, организȁтори, Југослȃвија* – в. Драгин 2005: 281; Фекете 2000: 1314.

Ради се, углавном, о речима које потичу из страних језика, затим ту су домаће сложенице, са спојним вокалом или без њега и облици Гмн (Фекете 2000: 1313, 1314). У вези са овим феноменом, Петровић примећује да долази до нарушавања класичних дистибутивних правила „а томе доприносе и све радикалнија непреношења акцента у проклитичким спојевима" (Петровић 1996: 97).

По усменом сведочењу већине испитаника, студената (без обзира на дијалекатску припадност), појава силазних акцената на непрвом слогу у речи, сматра се регуларном, док се његова стандардна позиција, најчешће сматра необичном, чак неприхватљивом појавом. Овакав став о овој појави сигуран је знак да је дистрибутивно правило о положају силазног акцента само на првом слогу у речи озбиљно уздрмано.

Преношење акцента на проклитику

Прозодијска појава преношења силазних акцената са првог слога у речи на проклитику нормативно је правило (Белић 1951: 232), али говорна пракса све више оповргава ову чињеницу. Исцрпна литература о овој теми представљена је у Петровић 1996: 89–98. Већ је констатовано у литертури[3] да је на локалним новосадским медијима „померање акцента на проклитику само факултативна појава" (Драгин 2005: 281), као и то да „средњошколци и студенти спорадично померају акценат на проклитику" (Бошњаковић 2009: 80). Да се ради о улози традиције у преношењу акцента на проклитике, тврде Ивић и др. (1994: 88–89) и истичу да се акценат неће преносити у синтагмама које су непознате говорном лицу, што значи да се појава преношења акцента на проклитику доживљава као *шум у комуникацији*. Млађе генерације, међу њима и студентска, ову појаву доживљавају као *архаичну и регионалну,* тј.

[3] в. Петровић 1999: 230, Драгин 2005: 281, Јокановић Михајлов 2007.

као јасну маркацију о дијалекатском пореклу, и с тога је избегавају (Суботић 2005: 143).

Нећемо наводити све забележене примере са (не)пренесеним акцентом на проклитику, него ће се сумарно приказати резултати до којих се дошло уз запажања о свакодневном говору младих Новог Сада.

Са највећим индексом фреквенције јесу примери са старим преношењем акцента на проклитику, дакле када је пренесени акценат краткосилазни (*ȳ рȳку, сȁ мном, нȉ на ког*, *нѐ знам*), док је нешто нижи индекс код новог преношења (када је пренесени акценат краткоузлазни) (*ȳ кући, нà нашој, нѐ буде*) (о процентуалним подацима в. Бошњаковић 2009: 79–100). Преношење је, како је напред речено, редовно у сталним синтагмама (*сȁ мном*, *нȉ на ког*), као и код негираних глагола са силазним акцентом на иницијалном слогу у позитивној форми (*нѐ знам, нѐ види*). Присутна је свест код студената да би дошло до малопре помињаног *шума у комуникацији* када се акценат не би пренео на проклитику *не* и остао на пунозначном глаголу (*не знȃм, не ви̏ди*) (Јокановић Михајлов 2012: 30). Маркантан је и податак да је преношења акцента на проклитику знатно ређе, готово га и нема, код студената са територије говорног поручја које не припада дијалектима који су ушли у стандард (херцеговачко-крајишки и шумадијско-војвођански) јер ретко се акценат преноси на проклитику у староштокавским говорима који чувају старо место акцента. У закључак се може додати и чињеница да је преношење акцента на проклитику у актуелном говору новосадске студентске популације знатно ређе него што је то, рецимо, код старијих Новосађана (Бошњаковић 2009: 81).

Скраћивање неакцентованог квантитета о којем је било речи само је део свеобухватне тенденције ка скраћивању квантитета уопште, дакле и под акцентом. Примећене су квантитетске, као и квантитетско-квалитетске, алтернације акцентованих прозодема. Забележени су ови примери:

´ > ` : *библиотѐка,* у *гра̀ду*, нѐколико *да̀на, записѝвала, испѝтати*, у *Нѝшу, преглѐдала* два̑ да̀на*, ра̀спуст*, *учѝница,* на *факултѐту*;

´ > ˜ *: гра̏на* лингви̏стике, нѐдељу *да̀на*, ви̏ше *месе̏ци*, нѐма ви̏ше *коле̏га*, трӣ *пу̏та пола̑гала*, ӣма *ра̀злога*, са *факултѐта*;

ˆ > ˜: нӧва *вѐст, да̀н – два̑, трӣ да̀на, трӣ* пу̀та *днѐвно, ка̀жем, нѐма, пра̏зник,* на *сȳнце, Цр̄на* Гӧра;

ˆ > ` : *ма̀ла* грёшка, *нѐмате, пѝшемо* за̏једно*, ра̀дите*;

О алтернацијама овога типа в. Драгин 2005: 280 и Петровић 1996: 95, 96.

Честа је појава акценатских дублета. Слободан је избор у томе да ли ће се једна или друга стандардна варијанта неког облика усталити у некој говорној заједници. Када се изабрана варијанта наметне као једина могућа и на другим теренима српскога језика (где је дотада била непозната), можемо је с правом сматрати *иновацијом.*

Алтернација места акцента маркирана је код префигираних глагола I и VII Белићеве врсте у презенту, императиву и инфинитиву: *по̀несем, до̀несеш, до̀несе,* где *по̀стоје, до̀неси, за̀неси, ра̀скрстите, по̀пустити, у̀спећи, за̀тећи, про̀нашла, у̀зашла, о̀кречио,* нӧге *на̀текле, за̀текли, о̀дрекла*.

Унифицира се место акцента тако што се помера за један слог ка почетку речи и углавном доспева на први слог, аналошки час према инфинитву час према презенту. Код глаголског придева трпног неких глагола акценат је на 2. слогу: *затѐчена, одсѐчена, залѝвена, покрѝвено*.

У примерима *прекрѝшили, помѝслила, осмѝслила, зáкон* акценат, заправо, остаје на старом месту само мења интонацију, од силазног постаје узлазни.

Алтернација места и квантитета акцента детектована је у прилозима за место (*одáвде* : *òдавде* : *òдāвде, одáтле* : *òдатле* : *òдāтле, одáкле* : *òдакле* : *òдāкле*, *онȕда, òнуда, овȕда, òвуда*), затим у футуру где се избор прави у правцу иницијалног места акцента (*прòнāћи* : *проháћи, ùзāћи* : *изáћи, пòвȳћи* : *повýћи*).

Код прилога за место уочљива је предност акценатских ликова са краткоузлазним на првом слогу без дужине на слогу који следи (*òдавде*, *òдатле*, *òдакле, òнуда, òвуда*).

У примерима *комунѝцīрати*, *пòгȳрају, сàкȳпљају* преузима се акценат херцеговачких и црногорских говора херцеговачко-крајишког дијалекта.

Број дублетних форми у прозодијском систему српског језика веома је висок (Ивић 1965: 135–144) и регуларна је тежња да се он упрости тако што би се озваничиле регионалне варијанте. Другим речима, развој у погледу дублета иде у правцу симплификације. И овде је запажена тежња сложеног српског прозодијског система да се упрости, тј. достигне што већи степен економичности. О акценатским дублетима в. више у Јокановић Михајлов 2012: 58–65.

Поменуте неутрализације, тонске и квантитетске, воде до потпуног нивелисања свих разлика међу акцентованим прозодемама и истичу једино као важно место акцента у речи. То је једна од прозодијских одлика балканског језичког савеза и најмаркантнија одлика, по речима П. Ивића, *иновативне, балканизиране* призренско-тимочке говорне зоне (Ивић 1990: 193). У говору студената забележено је и доста примера са експираторним акцентом од којих доносим само део[4]: *одбрАнила мАстер, полОжила, прИјавим Испит, нИсам дОлазила, понОвила дрУгу, пОништила*. О овоме в. детаљније код Петровић 1996: 97.

Само две студенткиње у групи од 40 испитаника потичу са терена призренско-тимочке говорне зоне, тј. из Ниша, што доказује да ова појава није, како би се очекивало, дијалекатске природе.

На једном месту Петровић примећује да „Прозодијске промене које смо овде поменули (´>`, ̂᷈, ´>᷈, ̂᷈, ᷈>`) Белић, изгледа, није ни приметио, иако се за њих може рећи да спадају у „тековине" српског прозодијског система развоја последњих деценија" (Петровић 2010: 373). Могуће је и да у време кад је Белић писао о променама у нашем прозодијском систему (средина 20. века) поменуте иновације нису биле толико маркантне и широко заступљене у говору, готово, свих представника српског језика без обзира на географско, тј. дијалекатско порекло и узраст као што су то данас. Као што је већ при-

[4] Због техничких немогућности, великим словом биће маркиран вокал у акцентованом слогу.

мећено у ранијим радовима на исту тему (Драгин 2005: 280; Петровић 2010: 380; и др.) и овде је запажено да су поменуте иновације најдаље одмакле у говору младих.

Јасно је да се прозодијски систем стандардног језика у разговорном језику млађе, па и студенетске, популације радикално разграђује. Употребна вредност прозодијске норме у многим детаљима оповргава успостављену норму. Иновације о којима је реч, дијалекатски засноване или бар скоро увек потврђене у неком народном говору, често имају и карактер престижних особина говора града.

После анализиране грађе све више се отвара простор дилеми која гласи: да ли је сазрело време да се прозодијска норма стандардног језика ревалоризује, мења бар у неком детаљу[5] како би се избегао све већи раскорак између прописане норме и њене примене.

ЛИТЕРАТУРА

Белић 1951: Александар Белић, Из новије акцентуације, *Наш језик, н. с.* књ. II, св. 7–10, 227–237.

Бјелаковић/Марковић 2009: Исидора Бјелаковић, Маја Марковић, Послеакценатске дужине у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине,* Лингвистичке свеске бр. 8, Нови Сад, 110–128.

Бошњаковић/Регодић 2007: Жарко Бошњаковић, Небојша Регодић, О неким прозодијском карактеристикама језика новосадских медија (ТВ Панонија), *Прилози проучавању језика*, 38, Нови Сад, 263–315.

Бошњаковић 2009: Жарко Бошњаковић, Преношење акцента на проклитику у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине*, Лингвистичке свеске бр. 8, Нови Сад, 79–109.

Драгин 2005: Гордана Драгин, Прозодијске особине говора спикера (новинара) РТВ Нови Сад, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 48/1–2, 277–282.

Драгин 2009: Гордана Драгин, Дистрибуција послеакценатских дужина у језику медија, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине,* Лингвистичке свеске бр. 8, Нови Сад, 129–140.

Драгин 2016: Гордана Драгин, Иновације на прозодијском плану у српском језику, *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1* (ур. Радмила В. Жугић), Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу, Лесковац – Врање, 303–313.

Ивић/Лехисте 1996: Павле Ивић, Илзе Лехисте, *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику,* Павле Ивић, Целокупна дела, VII/2, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

[5] О проблемима иновирања ортоепске норме в. Јокановић Михајлов 2012: 248–253.

Ивић и др. 1994: Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (увод и фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник,* 40*,* Београд.

Јокановић Михајлов 2007: Јелица Јокановић-Михајлов, *Акценат и интонација говора на радију и телевизији*, Београд: Чигоја штампа.

Јокановић Михајлов 2012: Јелица Јокановић-Михајлов, *Прозодија и говорна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Јоцић и др. 1982: Мирјана Јоцић, Драгољуб Петровић, Љиљана Суботић, Комуникацијске и говорно-језичке карактеристике ТВ Дневника Телевизије Нови Сад на српскохрватском језику, (ур. Ђ. Поповић) *Одељење за истраживање програма и аудиторијума радио-телевизије,* Нови Сад.

Марковић/Бјелаковић 2009а: Маја Марковић, Исидора Бјелаковић, Квантитет наглашених вокала у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине,* Лингвистичке свесеке бр. 8, Нови Сад, 148–158.

Марковић/Бјелаковић 2009б: Маја Марковић, Исидора Бјелаковић, Квантитет дугих посттоничних вокала у говору Новог Сада, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине,* Лингвистичке свесеке бр. 8, Нови Сад, 141–147.

Петровић 1996: Драгољуб Петровић, Фонетика, у: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 87–110.

Петровић 1999: Драгољуб Петровић, Две прозодијске норме?, *Актуелни проблеми граматике српског језика – Зборник радова са другог међународног научног скупа,* Суботица – Београд, 227–231.

Петровић/Гудурић 2010: Драгољуб Петровић, Снежана Гудурић, *Фонологија српског језика,* Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад: Београдска књига, Матица српска.

Средојевић 2009: Дејан Средојевић, Експериментално-фонетско испитивање краткоузлазног акцента у новосадском говору – тонска компонента, *Говор Новог Сада, свеска 1: фонетске особине,* Лингвистичке свеске бр. 8, Нови Сад, 159–191.

Суботић 2005: Љиљана Суботић, *Ортоепска и ортографска норма стандардног српског језика*, Одсек за медијске студије, Нови Сад: Филозофски факултет.

Фекете 2000: Егон Фекете, Неке појаве систем(ат)ског нарушавања акценатске норме, *Јужнословенски филолог,* LVI/3–4, 1297–1329.

Gordana S. Dragin

USE VALUE OF PROSODIC NORM IN THE SPEECH OF STUDENTS IN NOVI SAD

Summary

The paper deals with the use value of the prosodic norm in the speech of students of the Faculty of Philosophy in Novi Sad. The following phenomena are analyzed: the nature of the accent, the inventory and distribution of accented prosodeme in the current speech of the student population, the elimination of tonal contrasts in short accented syllables, the suppression of quantitative oppositions of the vocals behind the accent, the stabilization of the descending accent beyond the first syllable in words, the transfer of accent to a proclitic , the alternations of place, quantity and quality of the accent, the leveling of all the differences between the accented prosodemes.

Key words: prosodic norm, use value, nature of accents, inventory of accented prosodemes, distribution of accented prosodemes, tone neutralization.

811.163.41'373.611
811.163.41'276.3-053.6
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch25

Милан С. АЈДАНОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 22.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

О ТВОРБЕНИМ МОДЕЛИМА ИМЕНИЦА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ОСОБА У ЈЕЗИКУ МЛАДИХ**

У раду се даје семантичко-деривациона анализа 189 мотивисаних жаргонизама, махом суфиксалних деривата, којима се означавају особе с обзиром на неке своје стварне или претпостављене доминантне особине, пре свега карактерне, физичке и/или интелектуалне, при чему већина анализираних лексема представља негативне етикете којима се описује нечији карактер. Међу прикупљеним речима приметан је велик број различитих творбених модела, међу којима има и оних који су непознати у стандардном језику.

Кључне речи: српски језик, сленг, именовање особа, суфиксални деривати, префиксални деривати, сложенице, семантичко-деривациона анализа.

1. Увод. У, како се чини, вечитој тежњи да свет око себе опише, да га вербализује, човек не пропушта прилику да то учини и када је у питању друго људско биће. Наравно, он то чини на различите начине, користећи се најразноврснијим етикетама да код оног другог истакне, похвали или, нажалост и обично, исмеје неку доминантну особину, карактерну или физичку. Наиме, како се чини (исп. нпр. Драгићевић 2010: 115), човеку је прирођено да приликом описивања другог људског бића радије истакне не оно што је позитивно или барем очекивано већ оно што код тог другог не ваља, што представља својеврстан отклон у односу на какво очекивано стање. Наравно, ни млади у оваквим у настојањима томе нису никакав изузетак. Напротив: комуницирајући са својим вршњацима, данас неретко на интернетским друштвеним мрежама и различитим 'ћаскаоницама', они се једни другима обраћају без различитих ограничења која би се иначе могла јавити у неком другом типу дискурса. Стога се као неизоставан пратилац овакве врсте комуникације јавља жаргон, односно, прецизније, сленг, чија су специфичност и различита

* ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

образовања с особом као денотатом, често веома маштовита и несистемска те отуд и захвална за творбену анализу.

1.1. Имајући, дакле, све ово у виду, одлучили смо да предмет овога истраживања управо буду мотивисане лексеме којима млади/млађи носиоци српског језика, заправо они за овакво истраживање нама најдоступнији и најпогоднији као информатори – студенти Филозофског факултета у Н. Саду – на различите начине означавају особе с обзиром на неку њихову доминантну особину, склоност, или, ређе, професију и сл. Ослањајући се на поједина претходна своја истраживања такође посвећена номинацији особа (нпр. Ајџановић 2013, 2014, 2015, 2016), пре самог прибављања грађе формулисали смо одређене претпоставке у вези с обимом и структуром прикупљене грађе. (а) Као прво, сматрали смо да ће именице с особом као денотатом бити сразмерно честе те хетерогене с обзиром на творбену структуру и употребљене творбене моделе, при чему ће међу њима ипак бити доминантни суфиксални деривати. (б) Као друго, међу потоњима ће најзаступљенији бити деноминали, чији ће знатан део чинити именице субјективне оцене и мовирани деривати. Коначно и као треће, (в) у прикупљеној грађи удео деривата којима се особе описују с обзиром на неку своју негативну карактеристику заиста ће бити знатно већи у односу на оне који служе као позитивне или неутралне етикете.

1.2. Када је пак у питању начин прикупљања грађе, он је, изведен анкетирањем студената Филозофског факултета у Новом Саду, и то тадашње прве године Одсека за медијске студије (шк. 2015/2016), њих 30 (18 девојака и 12 младића) и друге године Одсека за српски језик и лингвистику (шк. 2018/2019), њих 20 (18 девојака и два младића). Анкетирани студенти, с два изузетка (Република Српска и Црна Гора), долазе са територије Србије, пре свега Војводине. Све њих смо замолили да напишу што више речи којим би означили особе, при чему би, наравно, у питању биле оне речи које они сами користе приликом, претпостављамо свакодневне, комуникације са вршњацима, било уживо било на четовима и друштвеним мрежама.

1.3. На овај смо начин прикупили чак 368 лексема, не само афиксалних деривата и композита већ и немотивисаних речи, позајмљеница као и семантичких деривата,[1] те смо тај број након селекције грађе свели на следећих 189 мотивисаних лексема:[2] *аброноша*, *алапача*, *алкос*, *баја*, *бајица*, *балавац*, *балавица*, *бандеруша*, *батица*, *бичарка*, *блејач*, *боготац*, *болесник*, *ботина*, *брале*, *братина*, *браца*, *браша*, *брбљивица*, *бруда*, *бубалица*, *бубатор*, *будалетина*, *буњавац*, *буки*, *буразенгија*, *враголан*, *геџо*, *геџован*, *глибуља*, *глупан*, *глупандер*, *глупача*, *глупаџија*, *госпоштина*, *гусарка*, *давеж*, *дебилка*, *дебилчина*, *дериште*, *добрица*, *добричина*, *дођош*, *досадњаковић*, *доца*, *дркаџија*, *дрогош*, *дромфуља*, *дронфуља*, *другарчина*, *друкара*, *душица*, *ђонара*, *женскарош*, *жентурача*, *животић*, *згодница*, *злотвор*, *издајица*, *јадница*, *јадо*, *јуначина*, *камењарка*, *клемпић*, *клемпо*, *кравуља*, *крампача*, *крелац*, *кретен-*

[1] Овог пута изостављена грађа биће предмет неког другог чланка.

[2] Касније у раду дефинисаћемо само оне лексеме које будемо сматрали значењски непрозирним.

чић, *кримос*, *кринџара*, *кркан*, *крупара*, *кумара*, *лажов*, *лажовчина*, *лајавац*, *ленчуга*, *лењивац*, *лепотица*, *ликуша*, *лолица*, *лолишка*, *лопурда*, *лудетина*, *лујка*, *љига*, *љигавац*, *љубавница*, *љубавник*, *љупчић*, *манитаћ*, *милица*, *мићо*, *мицика*, *млакоња*, *мозгић*, *момчекања*, *морончина*, *мрцина*, *мудрица*, *мукица*, *мученица*, *мушкарчина*, *навлакуша*, *накарада*, *наркић*, *носоња*, *оговаруша*, *пајсерка*, *паметница*, *паметњаковић*, *папучар*, *пијандура*, *плавуша*, *позерка*, *покварењак*, *потрчко*, *поштењачина*, *прагњац*, *превртљивац*, *предевојка*, *прериба*, *прика*, *прилепак*, *прљавуша*, *пробисвијет*, *пропалица*, *простакуша*, *простачина*, *профукњача*, *прскотина*, *прсотина*, *распаљотка*, *распандркача*, *распандркуша*, *редаљка*, *самџија*, *сандалар*, *свађалица*, *себичњак*, *сељана*, *сељанчура*, *сељачина*, *сељомбер*, *скрнавуша*, *слаткица*, *слепчина*, *смарач*, *смешко*, *смотанко*, *смотуља*, *спамерка*, *сплаваруша*, *спонзи*, *спонзоруша*, *сталкерка*, *стокерка*, *тебрица*, *типуша*, *токсиканер*, *токсичар*, *топина*, *трачара*, *тротоарка*, *тупан*, *тупсон*, *увлакача*, *увлакуша*, *угљеша*, *удараљка*, *улизица*, *уличарка*, *фолиранткиња*, *фрајерка*, *фрикуша*, *фујчина*, *хваљивџија*, *џугер*, *џиберка*, *шабанка*, *шаљивџија*, *шкртица*, *шлихтара*, *шљункара*, *шоња*, *шопингхоличарка*, *штреберка*, *штреберчина*.

1.4. Већ се на први поглед види да се прва наша претпоставка, везана за бројност деривата и преваленцију оних суфиксалних, показала као тачна. Циљ овог истраживања пак јесте да покаже да ли су и остале две претпоставке тачне, односно да забележене именице класификује с обзиром на морфолошку припадност њихових мотиватора као и творбене форманте употребљене за извођење, те да одреди врсту номинације која се лексемама врши, тј. с обзиром на које се своје особине дата особа обележава.

1.5. Јасно је, међутим, да претензије (ни) овога рада не могу ићи толико далеко да он региструје и опише сав или барем највећи део инвентара оваквих образовања у језику младих,[3] што се уосталом види и из (сужене) грађе којом барата, већ га заправо треба посматрати као још један дијагностички увид у овакву врсту номинације особа који ће, ако ништа друго, описати различите продуктивне моделе, од којих би неки у стандардном језику евентуално били мање части или чак непостојећи.

2. Анализа грађе.

2.1. Творбена структура. У оквиру прикупљене грађе најдоминантнији су, посве очекивано, деривати који су настали афиксалном творбом (185), док су унутар њих, опет нимало неочекивано, најприсутнији суфиксални деривати (183), те је и овог пута, на овом микроплану, потврђен статус суфиксације као најпродуктивнијег творбеног начина.

2.1.1. Међу прикупљеним примерима налазе се и четири композите (*аброноша*, *богатац*, *злотвор*, *пробисвијет*), међу којима је барем једна (*богатац*) веома занимљива за творбену анализу. Наиме, иако је по свој прилици у питању резултат простог срастања двеју именица – центра синтагме и атрибутива, тј. једне фразне лексеме – у композиту, на једном се месту у

[3] Не само због чињенице да је то већ било предмет интересовања српских лингвиста у не тако далекој прошлости (исп. Ристић 2004, Бугарски 2006).

интернетским изворима[4] среће и друкчије тумачење настанка ове речи, које се не може унапред одбацити, не само имајући у виду одлике сленга већ и делимично значењско преклапање наведене именице и лексеме *кум*, потврђено на више места на интернету. Наиме, уколико је овакво тумачење тачно, радило би се о калку који је настао према енглеском предлошку: *godfather* > *god* + *father* > *бог* + *отац* > *богоотац* 'онај који је најбољи у нечем; онај који је кум за нешто'.

2.1.2. Унутар прикупљене грађе налазе се свега два префиксална образовања, представника истог творбеног модела, али оба веома занимљива за творбену анализу. Наиме, ради се о именицама *предевојка* и *прериба*, које су специфичне по томе што се у њима префикс *пре-*, „вероватно најпродуктивнији од свих придевских префикса" (Клајн 2002: 219), везују с именичком а не придевском основом. Будући да мотивне именице означавају 'млађу женску особу', односно 'згодну млађу женску особу', очекивало би се и да значење деривата представља просту елативну модификацију значења мотиватора. Међутим, док други дериват заиста означава млађу женску особу ванредно привлачне спољашњости, први превасходно означава девојку чије су пре свега карактерне и интелектуалне особине вансеријске.

2.1.3. Регистровани суфиксални деривати пак образовани су читавим низом различитих суфикса, њих чак 71, што значи да у просеку скоро три деривата долазе на један формант. Ипак, дистрибуција суфикса ни изблиза није равномерна будући да је чак 45 њих потврђено само једном, док неки други имају знатно више потврда. Међу потоњима се нарочито издвајају форманти -ица и -ка, који имају 21, односно 15 потврда. Заправо, међу забележеним суфиксима има како оних који су и иначе продуктивни у српском језику (нпр. -а̄ч, -ина, -ица, -ка) тако и оних (нпр. -енгија, -омбер) који не само да не спадају у такве већ се обично и не дају као део инвентара именичких суфикса, чак ни у монографијама посвећеним жаргону и жаргонизмима (исп. Бугарски 2006).

Уазбучени инвентар суфикса, дат са њима деривираним именицама и бројем деривата, изгледа овако: -а (5: *бруда*, *доца*, *љига*, *накарада*, *шоња*), -а̄к (2: *покварењак*, *себичњак*), -(а)к (1: *прилепак*), -а̄лка (1: *удараљка*), -ан (3: *глупан*, *тупан*, *кркан*), -ана (1: *сељана*), -анер (1: *токсиканер*), -а̄р (2: *папучар*, *сандалар*), -ара (8: *друкара*, *ђонара*, *кринџара*, *крупара*, *кумара*, *трачара*, *шлихтара*, *шљункара*), -а̄рка (4: *бичарка*, *гусарка*, *камењарка*, *уличарка*), -а̄рош (1: *женскарош*), -аруша (1: *сплаваруша*), -а̄ћ (1: *манитаћ*), -ац (1: *прагњац*), -(а)ц (7: *балавац*, *буђавац*, *крелац*, *лајавац*, *лењивац*, *љигавац*, *превртљивац*), -а̄ч (2: *блејач*, *смарач*), -ача (5: *алапача*, *глупача*, *крампача*, *распандркача*, *увлакача*), -аџија (1: *глупаџија*), -дер (1: *глупандер*), -дура (1: *пијандура*), -еж (1: *давеж*), -екања (1: *момчекања*), -енгија (1: *буразенгија*), -ер (1: *џугер*), -етина (2: *будалетина*, *лудетина*), -еша (1: *угљеша*), -и (1: *спонзи*), -ӣк (1: *болесник*), -ика (1: *мицика*), -ина (11: *ботина*, *братина*, *добричина*, *јуначина*, *мрцина*, *мушкарчина*, *поштењачина*, *простачина*,

[4] Исп. https://vukajlija.com/bogotac.

сељачина, *слепчина*, *топина*), -иħ/-ӣħ (5: *животиħ*, *клемпиħ*, *љупчиħ*, *мозгиħ*, *наркиħ*), -ица (21: *бајица*, *балавица*, *батица*, *брбљивица*, *добрица*, *душица*, *згодница*, *издајица*, *јадница*, *лепотица*, *лолица*, *љубавица*, *милица*, *мудрица*, *мукица*, *мученица*, *паметница*, *сладкица*, *тебрица*, *улизица*, *шкртица*), -ичӑр (1: *токсичар*), -ишка (1: *лолишка*), -ӣште (1: *дерište*), -ја (1: *баја*), -ка (15: *дебилка*, *луjка*, *пајсерка*, *позерка*, *прика*, *редаљка*, *спамерка*, *сталкерка*, *стокерка*, *тротоарка*, *фрајерка*, *џиберка*, *шабанка*, *шопингхоличарка*, *штреберка*), -ки (1: *буки*), -киња (1: *фолиранткиња*), -ко (3: *потрчко*, *смешко*, *смотанко*), -ле (1: *брале*), -лица (3: *бубалица*, *пропалица*, *свађалица*), -нӣк (1: *љубавник*), -њача (1: *профукњача*), -о (2: *јадо*, *клемпо*), -ӧв (1: *лажов*), -ован (1: *геџован*), -овиħ (2: *досадњаковиħ*, *паметњаковиħ*), -олан (1: *враголан*), -омбер (1: *сељомбер*), -оња (2: *млакоња*, *носоња*), -ор (1: *бубатор*), -ос (2: *алкос*, *кримос*), -отина (2: *прскотина*, *прсотина*), -отка (1: *распаљотка*), -ош (2: *дођош*, *дрогош*), -сон (1: *тупсон*), -турача (1: *жентурача*), -ħо (1: *миħо*), -уља (5: *глибуља*, *дромфуља*, *дронфуља*, *кравуља*, *смотуља*), -ура (1: *сељанчура*), -ӯрда (1: *лопурда*), -уша (13: *бандеруша*, *ликуша*, *навлакуша*, *оговаруша*, *плавуша*, *прљавуша*, *простакуша*, *распандркуша*, *скрнавуша*, *спонзоруша*, *типуша*, *увлакуша*, *фрикуша*), -ца (1: *браца*), -чина (6: *дебилчина*, *другарчина*, *лажовчина*, *морончина*, *фујчина*, *штреберчина*), -чиħ (1: *кретенчиħ*), -чуга (1: *ленчуга*), -џија (4: *дркаџија*, *самџија*, *хваљивџија*, *шаљивџија*), -џо (1: *геџо*), -ша (1: *браша*), -штина (1: *госпоштина*).

2.1.4. Због обиља грађе посебну пажњу ћемо посветити само појединим дериватима и творбеним моделима.

2.1.4.1. Први међу њима јесте *бичарка* ’женска особа лоше, непријатне нарави’, који је, заправо, својеврсна секундарно проста лексема будући да је изведена додавањем слабопродуктивног суфикса -ӑрка на енглеску основу *бич-* (енгл. *bitch* 1. женка пса, куја, кучка 2. непријатна жена[5]). Наиме, имајући у виду однос који млади/млађи носиоци српског имају према овом језику – који се данас више и не може сматрати страним већ пре одомаћеним језиком,[6] великим делом познатим младима – с правом се можемо запитати да ли је наведени дериват заиста представник секундарно простих именица, тј. оних чије основе онима који користе дату реч остају непрозирне. У прилог томе иде и чињеница да се приликом суфиксације није променило значење еталона, те да је суфикс употребљен као граматички а не лексички формант.

2.1.4.2. О поменутом односу према англицизмима сведоче и следеће лексеме, међу којима нису ретке ни оне субјективне оцене: *ботина*, *кринџара* (’женска особа која се срамоти својим понашањем, тј. она која је *кринџ* [енгл. cringe]’), *лолица*, *лолишка* (обе: ’симпатична, допадљива особа која код других уме изазвати подсмех’), *сталкерка*, *столкерка* (обе: ’женска особа која некога уходи, пре свега на друштвеним мрежама, тј. жена *сталкер/столкер*

[5] Ова се лексема у сленгу користи и у читавом низу других значења, неретко добијених народном етимологијом и аналогијом према већ постојећој речи *бичари*, којом се означава ред једноћелијских организама, о чему в. више на https://vukajlija.com/bicarka.

[6] Овај смо термин преузели од Т. Прћића.

[енгл. *stalker*]'), *токсиканер*, *токсичар*[7] (обе: 'особа која је изразито непријатног карактера и која око себе шири негативну енергију'), *топина* ('особа која је у сваком погледу, а најчешће физичком, изнад других, тј. она која је више него *топ* [енгл. *top*]'), *фрикуша* ('женска особа необичног изгледа и понашања, чудакиња, тј. она која је *фрик* [енгл. *freak*]'), у којима су управо речи преузете из енглеског послужиле као мотиватори. Међу њима се издвајају именице *лолица* и *лолишка*, творбени дублети, једине изведене од акронима (LOL = Laughing Out Loud 'смејем се наглас').

2.1.4.3. Нашу је пажњу привукао и суфикс -ача, који се, барем на нивоу стандарда, крајње ретко може наћи у деноминалима с обележјем [особа +]. Заправо, понегде се (исп. Клајн 2003: 65) као једино такво образовање наводи именица *мушкарача*. Ипак, прикупљени корпус, иако бележи свега један овакав деноминал (*крампача*, која се у Ристић 2004 (172) одређује као 'ограничена, глупа женска особа', односно, како бисмо га ми дефинисали, 'ружна, незграпна женска особа, најчешће глупа'), даје наговештај друкчије ситуације у сленгу. Да ово није једини такав жаргонизам, видимо у Бугарски 2006 (95–96), где се дају још и *дропљача* 'проститутка' и *сексача* 'нимфоманка'. У свим овим именицама присутна је изразита пејоративна нијанса, проистекла из споја основе и форманта.

2.1.4.4. Суфикс -уша представља свесловенски и прасловенски формант (Скок 1973: 550), плодан и експресиван (Клајн 2003: 198, Бабић 1986: 311), чији деривати, нарочито они који су резултат моције, готово увек имају пејоративни призвук. И заиста, у грађи је чак 13 примера, од којих већина представља и пејоративе (*бандеруша* 'веома висока девојка', *ликуша*, *навлакуша*, *оговаруша*, *плавуша*, *прљавуша*, *простакуша*, *спонзоруша*, *распандркуша*, *скрнавуша*, *типуша*, *увлакуша*, *фрикуша*). Међутим, деривати *ликуша* и *типуша*, иако несумњиви резултати моције (< *лик*, *тип*), нису пејоративи, напротив: оба су пре свега позитивне или неутралне етикете, ређе негативне, те представљају новину у односу на очекивано стање и оно забележено у литератури. Заправо, једина именица која је уједно моционо образовање и негативна етикета јесте *фрикуша*, где, међутим, пејоративност проистиче пре свега из значења мотивне речи (*freak* енгл. 'ствар, особа, животиња или догађај који је изузетно необичан или редак и друкчији од сличних своје врсте'), а не самог суфикса.

2.1.4.5. Сложени аугментативни суфикс -чина, настао перинтеграцијом (нпр. *простак* + -ина > *простачина*; *слепац* + -ина > *слепчина*), обично се сматра веома продуктивним због своје једнозначности (Клајн 2003: 102), чиме се и разликује од изразито вишезначног -ина. То да ли ће се из значења аугментативности јавити и оно друго – пејоративности, као у чак пет од шест забележених примера, наравно, пре свега зависи од значења мотиватора (*другарчина* : *дебилчина*, *лажовчина*, *морончина*, *фујчина*, *штреберчина*). Ипак, оно што представља отклон у односу на ситуацију у стандардном српском

[7] Иако би се ова именица пре свега облички, али и значењски могла сматрати мотивисаном придевом *токсичан*, *-чна*, *-о*, из горенаведених разлога ми предност као мотиватору ипак дајемо енглеском придеву *toxic*.

језику јесте могућност везивања овог суфикса са узвицима (*фујчина*[8]), где се такође јавља значење пејоративности, проистекло из мотиватора, при чему новодобијена реч, како показују поједини примери с интернета, може остати у категорији узвика, али се може транспоновати и у, додуше индеклинабилне, придеве, односно именице.

2.1.4.6. Пажњу нам је привукло и образовање *прагњац*, којим се означава ’дебела, масна мушка особа’. Наиме, као мотиватор овом је деривату послужила сливеница *прагње* ’прасеће и јагњеће печење с ражња послужено заједно’.

2.1.4.7. Коначно, међу анализираним дериватима приметна је и иначе у сленгу честа пракса редуцирања творбене основе, која, међутим, не нарушава значењску везу између мотиватора и мотивисане речи (нпр. *буразенгија* < бураз[ер] + -енгија, *буки* < бу[разер] + -ки, *спонзи* < спонз[оруша] + -и, *прика* < при[јатељ] + -ка), и, додуше у мањој мери, промена творбене основе која се не може објаснити постојећим морфонолошким алтернацијама и законитостима, али може свесним значењским и обличким повезивањем с другим речима (нпр. *распандркача*, *распандркуша*). На трагу ових образовања налазе се поједина друга код којих се у мотиваторима јавља шатровачка пермутација слогова, не само основних облика именица (нпр. *тебрица* < *тебра* < вок. *брате*), те афереза (нпр. *љупчић* < *љубац* < *пољубац*).

2.1.5. Забележени деривати по пореклу су, како смо и претпоставили, најчешће деноминали (95[9]), што се лако да објаснити и чињеницом да је немали део образовања резултат мовирања или су пак у питању речи субјективне оцене (*алкос*, *баја*, *бајица*, *бандеруша*, *батица*, *бичарка*, *ботина*, *брале*, *братина*, *браца*, *браша*, *бруда*, *будалетина*, *буки*, *буразенгија*, *враголан*, *гецо*, *гецован*, *глибуља*, *госпоштина*, *гусарка*, *дебилчина*, *добричина*, *досадњаковић*, *доца*, *другарчина*, *душица*, *ђонара*, *женскарош*, *жентурача*, *животић*, *јуначина*, *камењарка*, *кравуља*, *крампача*, *крелац*, *кретенчић*, *кримос*, *кринџара*, *кумара*, *лажовчина*, *лепотица*, *ликуша*, *лолица*, *лолишка*, *лопурда*, *лудетина*, *љубавница*, *љубавник*, *љупчић*, *мићо*, *мицика*, *мозгић*, *момчекања*, *морончина*, *мрцина*, *мукица*, *мушкарчина*, *наркић*, *носоња*, *пајсерка*, *паметњаковић*, *папучар*, *позерка*, *поштењачина*, *прагњац*, *прика*, *простакуша*, *простачина*, *сандалар*, *сељана*, *сељанчура*, *сељачина*, *сељомбер*, *слепчина*, *спамерка*, *сплаваруша*, *спонзи*, *спонзоруша*, *сталкерка*, *стокерка*, *тебрица*, *типуша*, *тротоарка*, *угљеша*, *уличарка*, *фолиранткиња*, *фрајерка*, *фрикуша*, *џиберка*, *шабанка*, *шљункара*, *шопингхоличарка*, *штреберка*, *штреберчина*), затим, у знатно мањој мери, деадјективи (52: *балавац*, *балавица*, *болесник*, *брбљивица*, *буђавац*, *глупан*, *глупандер*, *глупача*, *глупаџија*, *дебилка*, *добрица*, *згодница*, *јадница*, *јадо*, *клемпић*, *клемпо*, *крупара*, *лажов*, *лајавац*, *ленчуга*, *лењивац*, *лујка*, *љига*, *љигавац*, *манитаћ*, *милица*, *млакоња*, *мудрица*, *накарада*, *паметница*, *пијандура*, *плавуша*, *покварењак*, *предевојка*, *преврtљи-*

[8] Иако није део наше грађе, истозначни дериват *бљакчина*, настао по истом обрасцу, обилује потврдама на интернету.

[9] Збир бројева датих овде и ниже у заградама незнатно је мањи од 185, зато што појединим дериватима нисмо могли са сигурношћу одредити мотиваторе.

ваџ, *прериба*, *прљавуша*, *самџија*, *себичњак*, *скрнавуша*, *слаткица*, *смотанко*, *смотуља*, *токсиканер*, *токсичар*, *топина*, *тупан*, *тупсон*, *хваљивџија*, *шаљивџија*, *шкртица*, *шоња*) и, у још мањем постотку, девербативи (34: *алапача*, *блејач*, *бубалица*, *бубатор*, *давеж*, *дериште*, *дођош*, *дркаџија*, *дрогош*, *друкара*, *издајица*, *кркан*, *мученица*, *навлакуша*, *оговаруша*, *потрчко*, *прилепак*, *пропалица*, *прскотина*, *прсотина*, *распаљотка*, *распандркача*, *распандркуша*, *редаљка*, *свађалица*, *смарач*, *смешко*, *трачара*, *увлакача*, *увлакуша*, *удараљка*, *улизица*, *џугер*, *шлихтара*), те, са само једном потврдом, образовања добијена од узвика (*фујчина*).

2.2. Врста квалификације. Премда није увек лако, неретко чак ни могуће, јасно одредити особину (или, често, особине) које су у фокусу номинације, оно што је ипак знатно лакше одредити, мада ни то не увек са потпуном сигурношћу, јесте да ли се нешто користи као негативна етикета или не. На самом почетку истраживања претпоставили смо да ће међу прикупљеним дериватима удео оних које ће се користити за истицање какве непожељне особине особе бити знатно већи од позитивних етикета или пак оних које се, у зависности од ситуационог контекста, могу тумачити као позитивне, негативне или неутралне етикете. Наиме, таквих деривата који се користе за истицање само онога што код неког не ваља укупно је чак 140 (нпр. *алкос*, *бандеруша*, *бичарка*, *глибуља*, *глупаџија*, *дронфуља*, *кринџара*, *морончина*, *прагњац*, *удараљка*, *редаљка*, *распандркача*), док је оних позитивних 42 (нпр. *боготац*, *добричина*, *другарчина*, *лепотица*, *момчекања*, *предевојка*, *прериба*, *топина*), те оних неутралних и/или контекстуално зависних – седам (*будалетина*, *ликуша*, *лолица*, *лолишка*, *мукица*, *мученица*, *типуша*).

2.2.1. Када је пак у питању хијерархија особина које се истичу, и поред неких недоумица и с њима везаних и неизбежних непрецизности,[10] јасно је да су карактерне особине те које се најчешће издвајају, док су интелектуалне и физичке особине предмет номинације осетно ређе и скоро подједнако, при чему се неретко особе етикетирају и с обзиром на неке своје склоности. Приметна је и једна значењска подгрупа деривата, изразито негативне конотације, којима се означавају промискуитетне женске особе или проституке (*глибуља*, *камењарка*, *навлакуша*, *редаљка*, *тротоарка*, *удараљка*, *уличарка*, *шљункара*). С друге стране, одговарајућа значењска подгрупа с одговарајућим мушкарцем као денотатом знатно је мања, при чему исказани вредносни суд говорника у том случају није нужно негативан (*љубавник*, *женскарош*, *мушкарчина*). Имајући у виду полну структуру испитаника од којих су ови деривати прикупљени као и уопште полну структуру наших испитаника, код којих студенткиње скоро троструко надмашују студенте, можемо овај податак одредити и као (лингво)културолошки занимљив.

3. Закључне напомене. На самом крају, имајући у виду све горе изнесено, можемо закључити да се из анализиране грађе да закључити да се млади носиоци српског језика у међусобној комуникацији не устежу да користе

[10] Нимало не помаже чињеница да се једном речи у фокус могу ставити две или чак три туђе особине (исп. нпр. *фујчина*).

етикете за друге особе, односно, пре свега, за њихов карактер, при чему је велика већина тих етикета у мањој или већој мери негативна. При томе, барем када је у питању афиксална деривација, која нам је овом приликом била у фокусу, млади показују велику језичку креативност, која се, у конкретном корпусу, не огледа само у обиљу забележених примера (189)[11] и форманата (71 суфикс) већ и у разноврности творбених модела, међу којима има и оних непознатих стандардном језику. Такође, докази наведене креативности могу се наћи и у различитим другим техникама, каква је придавање нових значења већ постојећим речима (нпр. *гусарка* 'глупа женска особа, гуска'), шаљива народна етимологија (нпр. *дроља + фукса + буља > дронфуља*) или пак стварање нових речи по узору на већ постојеће (нпр. *папучар > сандалар*). Сасвим очекивано, добијене речи одликује изражена експресивност и емоционална обојеност. С друге стране, једна од често навођених одлика оваквих врста образовања – опсценост (исп. нпр. Василијевић 2012: 633), за коју у овој врсти деривата постоји читав низ потврда на интернету, у грађи је присутна тек у траговима (нпр. *дркаџија*, *редаљка*), што је, несумњиво, последица начина на који је она прикупљана.

ЛИТЕРАТУРА

Ајџановић 2008: М. Ајџановић, *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Ајџановић 2013: М. Ајџановић, Атрибутивне именице у Ћопићевом делу Глава у кланцу ноге на вранцу, у: Branko Tošović (ур.), *Lirski doživljaj svijeta u Ćopićevim djelima: lirski, humoristički i satirički svijet Branka Ćopića*, Banja Luka – Graz: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, 351–360.

Ајџановић 2014: М. Ајџановић, Номинација човека мотивисана његовим негативним особинама у роману Травничка хроника, у: Branko Tošović (ур.), *Andrićeva hronika. Andrićs Chronik. Ivo Andrić u evropskom/europskom kontekstu.* Graz – Beograd – Banjaluka: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige – nmlibris, 625–632.

Ајџановић 2015: М. Ајџановић, Номинација женских особа у делима Б. Ћопића, у: Branko Tošović (ур.), *Frau – Mann: zwei Welten, zwei Motive, zwei Ausdrucksarten in den Werken von Branko Ćopić. Жена – мушкарац: два свијета, два мотива, два израза у дјелима Бранка Ћопића*, Graz – Бањалука: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 233–242.

Ајџановић 2016: М. Ајџановић, Именице с обележјем [особа +] у језику младих корисника интернета, Branko Tošović, Arno Wonisch (ур.). *Wort-*

[11] Наравно, толика и таква грађа може се делом објаснити и чињеницом да испитаници потичу из различитих места.

bildung und Internet. Творба ријечи и интернет, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Kommission für Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee.

Бабић 1986: S. Babić. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: HAZU – Globus.

Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon*, Beograd: XX vek – Krug.

Василијевић 2012: Д. Василијевић, Експресивна лексика за изражавање позитивног става говорника у српском и украјинском омладинском жаргону, *Славистика*, XVI, 632–644.

Гортан Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део. Слагање и префиксација*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Ристић 2000: С. Ристић, Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и развоја), *Наш језик*, XXXIII, 257–272.

Ристић 2004: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику: теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–III (1967–1969), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска; IV–VI (1971–1976), Нови Сад: Матица српска.

Skok 1973: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, *knj. 3, ponii'–Z*, Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti.

Штасни 2007: Г. Штасни, Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику, *Српски језик*, XII/1–2, 469–483.

Штасни 2011: Г. Штасни, Номинација човека мотивисана позитивним карактерним особинама, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LIV/1, 167–180.

Штасни 2013: Г. Штасни, *Речи о човеку*, Нови Сад: Филозофски факултет.

Milan S. Ajdžanović

ON DERIVATIONAL PATTERNS OF NOUNS FOR DENOTING PERSONS IN THE LANGUAGE OF THE YOUNG

Summary

This paper tackles slang words that denote person by focusing on its predominant character, intellectual or physical traits, both positive and negative ones (especially the latter). The analysis has been conducted on 189 derivated nouns in question gathered from 50 students of Faculty of Philosophy in Novi Sad. The analysis has shown that the young use the variety of derivational patterns, among which some are not known to standard Serbian, to name and depict persons in various ways.

Key words: Serbian language, slang, denotation of persons, suffixal derivatives, prefixal derivatives, compound words, semantic-derivative analysis.

811.163.41'373.22:59
811.163.41'276.2
811.163.41'373.22:81'373.612.2
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch26

Слободан Б. НОВОКМЕТ*
Институт за српски језик САНУ

Оригинални научни рад
Примљен: 13.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

НАЗИВИ ЖИВОТИЊА У ФУНКЦИЈИ НОМИНАЦИЈЕ ЧОВЕКА ПРЕМА ДРУШТВЕНОЈ УЛОЗИ У ЖАРГОНУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Предмет рада јесу називи животиња и њихови деривати којима се, у жаргонском регистру, у секундарној семантичкој реализацији реферише на човека као представника одређене професије, друштвеног положаја или националности. Основни циљ рада јесте да на лексичкој грађи, сакупљеној из речникâ српскога језика, жаргонских речника и из електронског корпуса, утврдимо све релевантне лексичке механизме који доводе до преноса номинације са животиње на човека као социјално биће и класификујемо грађу према семантичком критеријуму. У истраживање укључујемо и лингвокултуролошке аспекте који треба да рефлектују аксилошке ставове српске лингвокултуролошке заједнице према представницима одређених животиња и човеку као носицу одређених друштвених улога.

Кључне речи: називи животиња, жаргон, српски језик, друштвена улога.

1. Предмет рада и циљеви

1.1. Предмет нашег рада јесу називи животиња који у примарној семантичкој реализацији денотирају представнике различитих животињских врста, а у секундарној реферишу на човека као носиоца одређене професије, друштвеног положаја/статуса или националности, претежно у жаргонском регистру. Као примарни циљ рада одредили смо успостављање што обухватније лексичке грађе коју смо, због природе реализације ових семема претежно у публицистичком регистру, ексцерпирали из жаргонских речника српског језика – *Двосмерног речника жаргона и жаргону сродних речи и израза*

* slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Рад настао је у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Д. Андрића (РЖ) и *Речника српског жаргона* Б. Герзића (РСЖ). Корпус смо допунили грађом из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речника српскога језика* (РСЈ), и потврдили, где је то могуће, примерима из електронског корпуса српског језика − *Корпус савременог српског језика* (СрпКор2013).[1] Секундарни циљ је утврђивање релевантних лексичких механизама који доводе до преноса номинације са животиње на човека као социјално биће и представника одређене друштвене групе, те испитивање природе мотивације која је у основи тих преноса. С тим у вези, у истраживање смо укључили и лингвокултуролошки аспект, који треба да нам покаже аксиолошке ставове српске лингвокултуролошке заједнице, с једне стране, према представницима одређених животињских врста, и, с друге, према човеку као носицу маркираних друштвених улога, насталим као последица међуљудских односа у друштву. Испитали смо разлоге због којих се зооними у супстандардној језичкој реализацији користе за изражавање става повишене афективне вредности према носиоцима извесних социјалних група и зашто се они, на тај начин, подвргавају критици.

2. Уводна разматрања

2.1. У лингвокултуролошким истраживањима и радовима који су претходили овом, утврђено је како је суживот човека и животиње, те подређен однос животињског света у односу на човеков, у српској језичкој заједници резултирао махом негативним односом према одређеним животињама или групама животиња (в. Ристивојевић/Рајковић 2008, 2014; Ранђеловић 2012; Новокмет 2016, 2017), што се на језичком плану одразило и на различито конотиране лексичке потенцијале зоолошких лексема. Животињско царство, како се истиче у досадашњим истраживањима, једно је од најмоћнијих извора пројектовања, махом стереотипних, особина животиња на особине људских бића (Кјелтика/Клепарки 2005: 86), од чега се посебно издвајају људске карактерне особине у које убрајамо и интелигенцију, карактер, емотиван живот, сексуалност и сл. (нпр. *гуска/кокошка/ћурка* – глупа женска особа; *свиња/џукела* – неморална особа и сл.).

2.2. Полазна лексема у својој семантичкој структури обично има компоненту засновану на колективној експресији, колективном схватању да одређена животиња има какву особину која је својствена човеку или се може приписати човеку (Гортан Премк 2004: 107). Семе колективне експресије носе у себи различите екстралингвистичке и национално предодређене садржаје о томе како се тај појам оцењује и прихвата у друштву. Оне се темеље на искуству и суживоту с различитим животињама, али могу бити и резултат устаљеног доживљаја животињског понашања, који се махом ослања на културолошке предрасуде, представљајући значајан елемент антропоцентрич-

[1] Корпус савременог српског језика који се израђује на Математичком факултету у Београду (JeRTeh – Друштво за језичке технологије и ресурсе).

ног погледа на животињски свет (нпр. домаће птице су мање интелигентне и „брбљиве", свиње прождрљиве и „неморалне" и сл.). Као кључне полазне поддомене концепта одређене животиње који се преносе на човека, поред сема колективне експресије, треба издвојити и њихову величину, станиште, изглед, понашање и однос са људима (различити аспекти друштвене корисности одређене животиње са становишта језичке заједнице) (в. Вјежбицка 1985, Мартса 1999).

3. Теоријска разматрања

3.1. Негативни ставови према неким животињама, карактеристични за наивну слику света, могу дати објашњење често дерогативне употребе зоонима у комуникативним ситуацијама, чиме се потврђује закључак претходних истраживања о томе како је зоонимска метафора учестало средство експресивног истицања непожељних људских карактеристика. Лопез Родригезова, посматрајући зоонимске метафоре као увид у конструкцију социјалних идентитета, подсећа да се преко њих могу истаћи социјалне и етничке разлике (Лопез Родригез 2009). Негативно конотиране зоонимске метафоре, према теорији Великог ланца постојања,[2] имају улогу ниже вредносне категоризације маргиналних група као што су хомосексуалци, имигранти или жене, док се „лингвистичка ксенофобија" испољава називима као што су нпр. *жабари* (енгл. *frogs*) за Французе у Британији (Лопез Родригез 2009: 79). Ауторка каже да такође није необично што се у енглеском и шпанском језику мушкарци чешће поистовећују са животињама веће величине и онима које живе у дивљини (*бик* или *вук*), док се жене чешће виде као мале домаће животиње (нпр. *кокошка*).[3] Иако блиске човеку, животиње као што су *пас* и *мачка* (чак и у својим хипокористичким облицима у енглеском – *pussy, kitten, puppy*) често се конотативно доводе у везу са промискуитетном женом.[4] Слична конотација у енглеском језику у вези је са називима мањих пти-

[2] Према појмовној хијерархији ове теорије, људи имају особине и понашање вишег степена и одликује их рационално мишљење, док животиње располажу само инстинктивним понашањем.

[3] Оваквом поделом између мушкараца и жена може се наслутити каква је улога наметнута женама од стране друштва – ситне домаће животиње са којима се углавном поистовећују жене упућују на то да женска улога у друштву треба да буде ограничена на кућу и домаћинство, док мушкарци, будући повезивани са дивљим животињама, треба да буду слободни и без граница (Лопез Родригез 2009: 83).

Наравно, величина животиње (тј. њен физички изглед) овде је само један од неколико параметара који утичу на контекстуализацију животиње у одређеној култури, у које убрајамо и њен положај у религији, фолклору, литератури (нпр. басне), начин храњења, станиште, односа човека према њој и сл. Тако се изразито ситне животиње, као што су *црв* или *мрав*, могу односити и на мушкарца и на жену истичући негативне карактерне особине; неке изразито крупне животиње, као што су *пастув* или *бик*, могу се односити на мушкарце позитивних особина (снажни и потентни) и сл.

[4] Ову појаву у шпанском и енглеском језику Лопез Родригезова покушава да елаборира преко Личовог (Лич 1964: 42–45) објашњења везе између животињских назива и табуа. Личова карактеризација животиња почива на двама параметрима: *социјална дистанца* и *јестивост*. По

ца, као што су *папагај* или *канаринац*, а оглашавање птица доводи се у везу са женама које много причају (2009: 86–87).[5] С друге стране, виђење жена као домаћих, сеоских животиња (*крава*, *кобила* и сл.) доводи се у везу са њиховом биолошком и репродуктивном улогом (И. 87), док се повезивање са неким другим животињама у српској култури, пре свега из категорије птица, као што су *кокошка*, *гуска*, *ћурка*, пре доводи у везу са њиховим социјално улогама и интелектуалним капацитетима, тј. тако се номинују брбљиве или мање интелигентне женске особе.

4. Анализа грађе

4.1. Примере у раду издвојили смо из лексикографских извора лексичко-семантичком анализом лексикографских дефиниција секундарних семантичких реализација зоонима које се односе на човека, маркирајући у оквиру дефиниција квалификације које се тичу његовог друштвеног положаја.

Социјалне групе или носиоци одређених занимања	Зооними у функцији номинације друштвених улога
ПРИПАДНИЦИ ПОЛИЦИЈЕ	*ала*[6] (полицијски инспектор, РЖ), *гавран* (милиционар, РЖ), *глодар* (милиционар, РЖ), *кер* (милиционар, полицајац, РЖ/РСЖ),[7] *керавац* (позорник који води пса, РЖ), *кобац* (полицијски инспектор, РЖ), *кртица* (обавештајац убачен у туђе редове, РЖ),[8] *цукела* (милиционар, РЖ), *пас* (полицијски агент, РЖ/РСЈ), *ластавица* (полицајка, шпијун, РЖ), *лисац* (линијски милиционар, РЖ)
ПРИПАДНИЦИ КРИМИНАЛНИХ ГРУПА	*ајкула* (шеф криминалистичког одељења, РЖ), *зверка* (моћан криминалац, РСЖ), *мрав* (ситан препродавац дроге, РЖ/РСЖ), *мазга/мула* (особа која преноси дрогу, РСЖ), *паук* (лихвар, зеленаш, РЖ), *пацов* (потказивач, РЖ/РСЖ), *птичица* (преступник, РЖ), *скакавац* (провалник, потрчко, РЖ/РСЖ)

њему, постоји структурална коресподенција између начина на који се жене класификују као потенцијални сексуални партнери и начина на који се животиње посматрају као јестиве или нејестиве. Чињеница да се *пас* и *мачка* доводе у везу са женом која је промискуитетна може да значи да се у тим називима крије порука о незаконитом односу (Лопез Родригез 2009: 84).

[5] У српском језику то би биле нпр. *чавка, сврака*, док се женско „брбљање" може поистоветити и са *кокошкама*.

[6] У наш корпус убрајамо и митолошка бића као што су *ала* и *аждаја*, које имају зооморфне карактеристике.

[7] *Већ се било окупило педесетак сведока који су почели да протестују і policiji govore kerovi* (Politika, 29.01.2001). (СрпКор2013)

[8] *Glavni lik je pripadnica CIA Evelin Solt (Džoli), koja iznenada biva optužena da je ruski špijun* – krtica (rts.rs, 5.8.2010). (СрпКор 2013)

ЗАТВОРЕНИЦИ И ЗАПОСЛЕНИ У КАЗНЕНИМ УСТАНОВАМА	*зебра* (затвореник, РЖ), *канаринац* (затвореник, онај који све открије полицији, РЖ/РСЖ), *кербер* (строги чувар, РЖ/РСЈ/РСЖ), *курјак* (затворски стражар, РЖ)
ПРИПАДНИЦИ ВОЈСКЕ	*гуја* (млад војник, неискусан, РЖ/РСЖ), *галеб* (блажи војни старешина, РЖ), *гуштер* (млад војник, новајлија, РЖ/РСЖ),[9] *комарац* (слаб војник, РЖ), *орао* (строг војни старешина, РЖ)
ПРОСТИТУЦИЈА	*буба* (проститутка, РЖ), *глодарка* (полегуша, РЖ), *кока* (проститутка, РЖ), *галеб* (подводач, жиголо, РЖ), *чавка* (проститутка, РЖ), *сова* (проститутка, РЖ), *џица* (проститутка, РЖ)
ШКОЛСКИ НАСТАВНИЦИ	*аждаја* (строг наставник, РЖ), *звер* (строг наставник, РЖ)
ПРИПАДНИЦИ ОБЕЗБЕЂЕЊА	*горила* (телохранитељ, РЖ/РСЈ),[10] *мајмун* (телохранитељ, РЖ), *булдог* (телохранитељ, РСЖ)
НАЦИОНАЛНОСТИ	*делфин* (ватерполо репрезентативац Србије, СН), *орлови* (репрезентативци Србије у фудбалу, СН)
ОСТАЛО	*ајкула* (брокер, СН),[11] *глодар* (клошар, РСЖ), *жаба* (ронилац, РЖ), *кенгур* (поштар, РЖ), *овца* (човек одан богу, РСАНУ), *бубамара* (девојка фудбалера, РЖ), *папагај* (радио-водитељ, РЖ), *петлић* (члан подмлатка спортског друштва, СН)[12], *слоница* (девојка која ради преко везе, РЖ), *бумбар* (утицајна личност, РЖ/РСЖ), *лав/лаф* (човек који има успеха у друштву, РСАНУ), *лавица/лафица* (женска особа која има успеха у мушком друштву, РСАНУ)[13]

4.2. Примећујемо да се зоонимским метафорама конотативно маркирају припадници полиције, криминалних група, припадници војске, школства, казнених установа, што не треба да изненађује с обзиром на то да је у пи-

[9] *Pres je utvrdio da je Milikić, već kao „gušter" u prvom mesecu vojnikovanja, samo sedam dana nakon položene zakletve putovao u Strazbur* (rts.rs, 27.1.2009). (СрпКор 2013)

[10] *Kad sam već raskrvavljen pao na zemlju, pršao treći, gorila i repetirao na mene automatsko oružje* (Политика, 11.10.2000). (СрпКор 2013)

[11] *Poznatiji i kao bezimeni menadžer, uspešan biznismen, ajkula Vol strita* (Политика, 27.11.2008). (СрпКор 2013)

[12] *U predigri glavnog meča, od 18 . 30 časova, sastaće se „petlići" (1991 . godište) Crvene zvezde i Rudara iz Kosovske Mitrovice* (Политика, 29.5.2001). (СрпКор 2013)

[13] *Oni se najzad behu sreli, laf i lafica, oboje puni čežnje, ona sita svoga poštenog braka, on željan jednog događaja* (Бранимир Ћосић, Два царства). (СрпКор 2013)

тању жаргонски регистар, а да се жаргон реализује као језички варијетет који служи за комуникацију унутар неке друштвено одређене групе (в. Бугарски 2003: 9), било да је у питању потреба за језичким „прикривањем" у деловима вокабулара кримогених група, било да су у питању професије чије чланове повезује заједнички интерес, као што је то војска.

4.3. По речима Ј. Јовановић, језичка слика света показује да говорници српског језика имају изразито негативан став и презрив емотивни однос према полицијској професији, посебно према носиоцима нижих полицијских звања/чинова.[14] И анкетни тип истраживања потврђује нам да је „најстереотипније занимање у српској лингвокултуролошкој заједници *полицајац*" (Николић 2018: 149).[15] Негативно конотиран однос према припадницима полиције, оличен у секундарним значењима зоолошких назива, представља социјалну димензију употребе жаргона и потврђује отпор корисника овог нестандардног језичког варијетета према симболичким представницима извршне власти. Припадници полиције углавном се доводе у везу са животињама из категорије паса (*кер, керавац, џукела, пас*), чиме се потврђује да у српском друштву преовлађује негативна репрезентација *пса* на вредносној скали људског односа према животињама (в. Новокмет 2016), за шта узрок можемо тражити у различитим друштвеним и религијским факторима.

Семантичке компоненте понашања − 'прождрљиво митско биће, неман' у структури лексеме *ала*, 'птица злослутница' у лексеми *гавран* и 'птица грабљивица која највише уништава птице певачице' у лексеми *кобац* предодредили су негативну конотираност секундарних жаргонских значења ових лексема која се у жаргону такође односе на припаднике полиције у различитим чиновима (инспектор, милиционар). Традиционална негативна конотираност *лисице* и *глодара* (као штетних животиња) такође утиче на то да се ови зооними жаргонски употребљавају за представнике полиције у нижим чиновима (милиционар, линијски милиционар, позорник, улични полицајац и сл.).

4.4. Припадници криминалних група номинују се преко представника животињског света на основу неке изразите карактеристике која доминира у њиховом изгледу или карактеристичне црте животињског понашања. Тако се 'шеф криминалне групе' назива *ајкулом*[16] због диференцијалних сема које обухватају њене особине – 'снажна, крволочна, главни грабљивац у мору'.

---

[14] О томе сведочи велики број синонимних лексема у овој сфери: *дрот*, *дустабанлија*, *жандарак*, *жандарало*, *жандарина*, *жандарица*, *жандарчина*, *жаца/жацо*, *жацман*, *комесарчић*, *мундирџија*, *наредничић*, *пандур*, *пандурентина*, *пандурија*, *пандурина/пандурчина*, *пандурица*, *полицијот*, *прашинар*, *табанаш*, *ћошкаш*, *штрумф* (Јовановић 2018: 359).

[15] Резултати анкетног истраживања преузети су из рада В. Николић (2018). Први део анкете односи се на одређивање најстереотипнијих занимања за говорнике српског језика (њих 60) који су бирали између 50 занимања. Други део анкете (у којој је учествовало 70 испитаника) захтевао је од испитаника да наведу први стереотип који им у вези са одређеним занимањем падне на памет. Испитаници су на упит о првом стеретипу који им у вези са одређеним занимањем пада на памет оставили следеће одговоре који се односе на полицајца: глуп, корумпиран, строг, подмитљив, надмен, неинтелигентан, необразован, неодговоран (И. 150).

[16] Грађа нам потврђује и пример у коме се *ајкулом* назива и 'берзански мешетар', чија је особина окрутност, немилосрдност. Иако је овај назив могуће калк из енглеског језика, његова мотивација у српском језику је прозирна.

Имплицитне семе негативне колективне експресије које се везују за *пацова* и *паука* условљавају и секундарне реализације у виду ’пљачкаша’, ’лихвара’ и ’потказивача’. Сема величине активна је и у жаргонској реализацији лексеме *мрав* – ’ситан препродавац дроге’. Сема кретања, која подразумева специфичан начин кретања, односно скакање, активирана је у секундарној реализацији лексеме *скакавац* у жаргону – ’провалник који ускаче у стан кроз прозор’. Сема функције (товарна и теглећа животиња) у оквиру семантичке структуре лексеме *мазга* мотивисала је жаргонизовано значење ’кријумчар дроге’.

4.5. К. Хајнс (1999) на материјалу енглеског језика потврђује метафоричку концептуализацију жена као ситних животиња када се у први план истиче њихова сексуалност. Таква концептуализација последица је табуизираног односа према животињама које могу да се лове и које служе задовољењу неке човекове потребе. Такође, на тај начин изражава се и социјална дискредитација жена. У питању су најчешће мање животиње (енгл. *cat*, *chicken* / срп. *мачка*, *пиле*) које могу да се лове (енгл. *grouse*, *fox*, *plover* / срп. *фазан*, *лисица*, *вивак*), или држе као домаће животиње (енгл. *pussy cat*, *canary*, *filly* / срп. *маца*, *канаринац*, *ждребица*) (Хајнс 1999: 12). Најпрозирнија веза између животињских назива и особа женског пола код којих се истиче сексуална компонента у енглеском језику огледа се у случајевима када се о проституткама и јавним кућама говори као о *галебовима*, *кунама*, *ждребицама*, које раде у *кавезима за птице*, *кућицама за мачке* и *ранчевима за пилиће* (И. 14). Тако се жаргонски и у српском језику женској особи која се бави проституцијом могу дати називи из домена ситних животиња: *буба*, *глодарка*, *кока*, *чавка*, *сова*, *цица.* Такође, повезивање жена са ситним, пре свега крзненим животињама када се у први план истиче њихова полна и сексуална улога у друштву, има везе са називима за женске гениталије (па се назив преко синегдохе део за целину, преноси на женску особу). У словенском свету то су – *куна, ласица*, *дабар* и сл., док у романским језицима имамо називе ит. *cavalla* – коњ; ит. *capra* – коза; фр. *chatte* – мачка; фр. *minou* – мače (Бајдер/Ђезуато 2003: 17–18).

4.6. Ухапшеник се може назвати *зебром* због карактеристике светлих и тамних пруга на њеном телу, које се асоцијативно повезују са пругастом затворском одећом (изглед полазног појма). *Курјак* може да буде ’стражар’ у затвору и строги чувар због особина крволочности, а *кербер* због митског наслеђа које га представља као стражара подземног света. Овакво учитавање значења у лексему *кербер* очиглено је културолошки и митолошки мотивисано, па тако мотиве за овакву врсту мотивације можемо тражити и у прецедентним текстовима, као што су Библија или антички митови. Врло је специфична жаргонска дефиниција за *канаринца* ’кажњеник под специјалном истрагом … у логору за политичко преваспитавање на Голом Отоку’ (РЖ), која се делом темељи на сегменту наше друштвено-политичке стварности, а делом на секундарној семантичкој реализацији глагола *пропевати* (’почети говорити истину, у истрази’, РСЈ), која се преко птице чија је традиционална

карактеристика *певање* повезује са затвореником од кога се очекује да „цинкари".

4.7. Поред општевојног језика, који спада у тзв. професионалне (стручне) језике, у војсци постоје специјални језици другог типа – аргои, који имају пре свега експресивну функцију и оцену субјективног карактера (в. Поповић 1970: 55–57), а једна од његових посебних функција је издвајање младих од старијих војника. Тако бележимо примере као што су *гуја* или *гуштер* ('млад војник, на почетку служења војног рока') због особине зелене боје која се традиционално повезује са младошћу и неискуством, што нам потврђује лексикографска дефиниција придева *зелен* – **3. а.** 'који није сазрео, недозрео, млад'... фиг. 'неискусан, наиван, због младости' (РСАНУ). Слаб војник се именује *комарцем* захваљујући физичким особинама сићушности, а Љ. Поповић бележи и пример *фазан* (или *репоња*) за младог војника (Поповић 1970: 56), који има у себи елементе потцењивања.[17] *Орао* је 'строги војни старешина' захваљујући особинама које *орла* сврставају у ред супериорних птица грабљивица велике снаге и значајне митолошко-фолклорне конотације на словенском простору.

4.8. Компоненте понашања које се доживљава као агресивно, у структури лексема *аждаја* ('која прождире људе и животиње', РСАНУ) и *звер* ('назив за сисаре ... који се хране претежно месом и крвљу других кичмењака', РСАНУ) пројектују се на наставника који показује строгост и нетолеранцију према ученицима. Такође, овакав начин номинације карактеристичан је за школски жаргон.

4.9. Припадници обезбеђења називају се погрдно *горилама*, *булдозима* или *мајмунима* због особина њихове величине, агресивног понашања и колективне експресије која ове животиње сврстава у ред интелектуално ограничених и раздражљивих. Од свих животиња *мајмун* је најближи човеку са којим дели и сличан генетски материјал. Управо је та сличност са човеком извор негативне конотације у домену физичког изгледа; иако је најсличнији човеку, његова припадност животињској врсти удаљава га од човека на кључном категоријално-класификационом плану (плану врсте, или генуса), те се мајмун, појмовно и културолошки, доживљава, заправо, као *измењени човек* (Брем 1967: 1).

4.10. Поједине номинације, поготово оне које именују конкретна занимања, реализују се преко сема изгледа, нпр. *жабом* се може назвати 'ронилац са ножним перајама', а *кенгуром* 'поштар', преко особине ове животиње да има торбу на трбуху у којој носи младе. Особине полазних појмова темеље пренос номинације на човека у примерима као што је *овца* (3. фиг. 'човек одан богу', РСАНУ), захваљујући особинама кроткости и наивности које се доводе у везу с овцом, али и њеним симболичим вредностима познатим из

[17] У свом раду „Касарнски арго" Љ. Поповић издваја још неке зоолошки мотивисане називе у војничком аргу, као што су *канцеларијски пацов* (војници које раде у канцеларији), *папагај* (везиста), *комарци* (ваздухопловци), *лептир* (онај који је свилен, плачљив) (1970: 58–60).

хришћанске традиције (у којој је Христ пастир);[18] *папагај* (’радио-водитељ који сувише често понавља назив станице’). Активирање метонимијског обрасца потврђује пример *бубамара* (’девојка фудбалера – према метафоричном жаргонском називу за фудбалску лопту’), тако да је ово пример лексичке метафтонимије. У ретким примерима позитивне конотације и пожељно схваћеног друштвеног понашања, *лав* (*лаф*), односно *лавица* (*лафица*)[19] представљају мушкарца, односно жену који се добро сналазе у друштву, који су успешни у друштву супротног пола.[20]

4.11. Одређеним зоонимским примерима изражава се вредносно ниподаштавајући однос према одређеним типовима друштвеног понашања или друштвеног статуса, тј. положаја који се сматрају непожељним, па бележимо да је *слоница* ’девојка одн. жена која конкурише за посао, а има везу’ (негативна конотација према животињи која се види као крупна, неспретна и сл.), док је *бумбар*, због семе величине, ’утицајна, моћна личност’.

4.12. Стереотипи у вези са одређеним народима и националним припадностима углавном изостају у оваквом преносу номинације, осим ако у обзир не узмемо и традиционалне начине исхране које практикују поједини народи, а који наилазе на негативну интерпретацију других култура и називе из творбено-семантичке категорије *nomina agentis* у ширем смислу (тако постоје називи *жабари*, односно *мачкари* за Италијане, тј. Далматинце)[21]. Називи *делфини* или *орлови* за припаднике националних домаћих репрезентација (у ватерполу и фудбалу) одлика су пре симболичких вредности које те животиње имају у националној култури и део су навијачког дискурса.

5. Закључна разматрања

5.1. Као што нам примери показују, секундарна значења зоолошких лексема у жаргонској и неформалној употреби реализују махом негативне конотације које се односе на човека као социјално биће и доминантно се темеље на колективној експресији коју доводимо у везу са одређеним животињама.

---

[18] У питању су цитати, парафразе преузети из превода Библије или настали под утицајем библијских текстова; најзаступљеније животиње у Библији су *овца*, *овчица* и *јагње* као симбол плахости, нежности и кроткости.

[19] Хрњак (Хрњак 2014: 1–3) примећује да се у фразеологији „jasno očituje rod kao društveno-kulturološka kategorija” и да се жена у фразеологији поистовећује с животињама повезаним с „predodžbom o opasnosti koje one predstavljaju za čoveka”, нпр. *храбра као лавица* истиче женску храброст у складу са њеном традиционалном улогом мајке, али и приписују жени особине одлучности и храбрости у брањењу својих ставова, мишљења и идеала.

[20] Међутим, из разговорног искуства за *лавицу* бисмо рекли да је борбена жена, поготово она која се бори и жртвује за своје потомство. Слично нам потврђује и одломак из рада Н. Силашки: „Lavica ’lioness’ was selected as the term which would be used by male respondents to refer to a strong, ambitious, persistent, self-confident, and self-sacrificing woman, devoted to her husband and children” (Силашки 2014: 327).

[21] Суфиксом -ар „из имена животиња изводе се називи за узгајиваче, пастире, гоничаре” и сл. (Клајн 2003: 36), док у овом конкретном случају реч је о особама које лове или једу одређене животиње.

Оне су засноване на двоструким предрасудама које, превасходно, дискриминишу (или маркирају) припаднике одређених занимања и друштвених група (нпр. полиције, војске итд.), показујући критички однос према непопуларним обрасцима друштвеног понашања или друштвеног положаја (као што су непотизам, негативна селекција, директорска места, ауторитети и сл.), и, секундарно, представнике одређених животињских врста (као што је нпр. *пас,* глодари − *пацов*, одређене врсте птица − *гавран*, *чавка*, дивљих животиња – *горила, звер, курјак, лисица* итд.). Мотивација за овакве називе, осим у семи колективне експресије, може се наћи и у особинама физичког изгледа животиње (боја, величина и др.), њихове функције, специфичног човековог односа према њима или њиховог статуса у религији, литератури и сл. Оваквом употребом зоонима постиже се емоционално-експресивна обојеност исказа углавном унутар жаргонског регистра чији говорници показују потребу за маркирањем својих чланова, а уједно се остварује и комуникативна потреба за изражавањем негативног става према представницима одређених друштвених класа и скупина.

ИЗВОРИ

РЖ 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Zepter Bookwork.

РСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

РСЖ 2012: Б. Герзић, *Речник српског жаргона*, Београд: СА.

ЛИТЕРАТУРА

Бајдер/Ђезуато 2003: Fabienne Baider, Sara Gesuato, Masculinist Metaphors. Feminist Research, *Das online Journal metaphorik.de* [интернет]; доступно на: http://www.metaphorik.de/05/baidergesuato.htm.

Брем 1967: Алфред Едмунд Брем, *Како живе животиње*, Ријека: „Отокар Кершовани”.

Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Жаргон*, Београд: Библиотека XX век.

Вјежбицка 1985: A. Wierzbicka, *Lexicography and conceptual analysis*, Karoma, Ann Arbor.

Гортан Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Јовановић 2018: Ј. Јовановић, *Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику*, Београд: Филолошки факултет [докторска дисертација].

Кјелтика/Клепарски 2005: R. Kiełtyka, G. A. Kleparski, The scope of English zoosemy: The case of DOMESTICATED ANIMALS, *Studia Anglica Resoviensia* 3, 76–87.

Клајн 2003: *Творба речи у савременом српском језику, Други део: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Лич 1964: E. Leach: Antropological aspects of language: Animal categories and verbal abuse, in: Eric Lenneberg (ур.), *New Directions in the study of language*, Cambridge, MA: MIT Press, pp. 23–63.

Лопез Родригез 2009: I. Lopez Rodriguez, Of Women, Bitches, Chickens and Vixens: Animal Metaphors for Women in English and Spanish, *Culture, language and representation*, 77–100.

Мартса 1999: S. Martsa, On exploring the conceptual atructure of folk knowledge: the case of animal terms, *Lingustica c Filologia* 9, 73–87.

Николић 2019: В. Николић, Језички стереотипи код именица којима се означавају занимања у српском језику, *Стереотипът в славянските езици, литератури и култури, Сборник с доклади от Четиринадесетите международни славистични четения*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски", 147–154.

Новокмет 2016: С. Новокмет, Метафорична значења лексема из лексичко-семантичке групе назива за псе која се односе на људске особине, *Књижевност и језик*, 63/1–2, 49–66.

Новокмет 2017: С. Новокмет, Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 60/1, 103–119.

Поповић 1970: Љ. Поповић, Касарнски арго, *Књижевност и језик*, XVII/I, 55–64.

Ранђеловић 2012: А. Ранђеловић, Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине, *Наш језик*, XLIII/3–4, 89–107.

Ристивојевић Рајковић 2008: Н. Ристивојевић Рајковић, Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама, *Philologia*, бр. 6, Београд: Филолошки факултет, 45–52.

Ристивојевић Рајковић 2014: Н. Ристивојевић Рајковић, Погрдни називи за мушкарце и жене – прилог проучавању концептуализације рода, *Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш: Филозофски факултет, 133–142.

Силашки 2013: N. Silaški, Animal metaphors and semantic derogation – do woman think differently from man?, *Gender studies*, Volume 12, Issue 1, 319–332 https://doi.org/10.2478/genst-2013-0020

Хајнс 1999: C. Hines, Foxy chicks and playboy bunnies: A case study in metaphorical Lexicalization, у: Misako K.H. (ур.) *Cultural, Typological and Psychological Perspectives on Cognitive Linguistics*, Amsterdam: Benjamin's, 9–23.

Хрњак 2014: A. Hrnjak, Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji, *Zbornik Radova sa međunarodnog znanstvenog skupa „Animalistički frazemi u slavenskom jezicima. Životinje u frazeološkom ruhu"*, Zagreb: Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 1–16.

Slobodan B. Novokmet

ZOONYMS REFERRING TO HUMANS AS SOCIAL BEINGS IN SERBIAN SLENG

Summary

The subject of this paper is a lexicological and linguo-cultural analysis of zoological lexemes (zoonyms) whose basic meanings denote animals, and whose secondary realisations refer to humans as social beings, including their professions, social status or nationality. Examples are collected through Serbian slang dictionaries and Serbian language dictionaries. The main purpose of this paper is to give an answer to the question of why zoonyms in the said categories are productive in this kind of metaphorical transformation of names and references to humans as social beings through linking a lexical-semantic analysis of examples and analysis of extra-linguistic, social, and culturological circumstances.

Key words: zoonyms, Serbian sleng, humans as social beings.

811.163.41'27
316.64-057.874:811.163.41(497.11)
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch27

Наташа Б. КИШ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 07.10.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА ИЗ УГЛА СРЕДЊОШКОЛАЦА**

У овом раду анализирани су ставови средњошколаца према језичкој култури и стандардном језику. Језичка култура, посматрана у ширем социолингвистичком смислу, састоји се из више слојева, а централну позицију заузима култура говора. Задаци овог рада јесу да се укаже на одређене тенденције у степену развијености појединачних сегмената језичке културе и на то како средњошколци схватају улогу и положај стандардног језика у друштву и вишејезичној средини.

Кључне речи: култура, стандардни језик, ставови, социолингвистика.

1. Увод. Планирање језика, једна од макросоциолингвистичких дисциплина (Радовановић 2004: 27), подразумева низ практичних и теоријских питања везаних за нормирање језика, односно за обликовање стандардној језичке норме у одређеној говорној заједници (Радовановић 1986: 187). Процес нормирања језика састоји се од низа корака који, између осталог, подразумевају прописивање експлицитне норме једног језика на свим језичким нивоима, а потом и њено ширење, неговање и унапређивање.[1] Управо у овим фазама процеса стандардизације садржан је традиционални концепт *културе говора*, односно поштовања нормативних принципа који се највише тичу правилности и чистоте у употреби стандардног језика (Бугарски 2001: 101). Идеал правилности односи се на „максимално поштовање норми књижевног језика у говору и писању, и то на свим нивоима језичке структуре, док чистота упућује на избегавање дијалектизама, провинцијализама, жаргонизама

* natasakis14@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[1] Милорад Радовановић понудио је једну могућу систематизацију процеса нормирања језика, засновану да дотадашњим решењима, која обухвата десет фаза. Детаљније о језичком планирању и фазама у процесу нормирања језика в. Радовановић 1986: 186–197.

и сличне нестандардне лексике и фразеологије, а изнад свега на избегавање страних речи" (Бугарски 1996: 59). Оваква врста бриге о језику свакако је неопходна и оправдана. Последњих година свест о потреби неговања *културе говора* добија свој израз и кроз различите акције и пројекте званичних институција уз подршку медија: кампања *Негујмо српски језик*,[2] а у оквиру ње покренут је 2019. године *Караван културе говора*; у емисији *Кад зазвони* која је емитована на РТВ Војводине 2013. и 2014. године лектор Коста (Константин Кнежевић) имао је своју сталну рубрику *Језичке недоумице* и сл.

Култура говора централни је део једног шире схваћеног социолингвистичког концепта *језичке културе*, али свакако не и једини. Ранко Бугарски истиче да свако модерно друштво, посебно ако се ради о вишенационалном и вишејезичном друштву, треба да ради на развијању језичке културе (Бугарски 1997: 250) чији је акценат „на стваралачкој употреби језика, на сврсисходном вербалном општењу, на активном развијању језичке и комуникативне способности" (Бугарски 2001: 102). Језичка култура обухвата различита знања, вештине и ставове у вези са стандардним матерњим језиком, другим варијететима тог језика као и другим језицима у употреби у одређеном друштву, али и онима који имају статус светских језика (Бугарски 1997: 250). Овако схваћена *језичка култура*, сматра Бугарски, осим *културе говора* обухвата и *културу вербалне комуникације*, *културу мишљења* и *слушања*, као и *лингвистичку културу* (Бугарски 1991, 1996, 1997, 2001).

Задатак овог рада је да покаже одређене тенденције у степену развијености појединачних сегмената шире схваћеног концепта језичке културе код средњошколаца. Основни циљ јесте да се на основу ставова средњошколаца добијених у анонимној анкети укаже на њихово схватање улоге и положаја стандардног језика у друштву и вишејезичној средини. Желели смо да утврдимо колико се у њиховој свакодневној комуникацији примењују неки од принципа вербалне комуникације, те какав однос у том смислу имају према својим саговорницима. Важан део истраживања јесте издвајање ставова према језичким правима националних мањинских заједница, али и о вишејезичности уопште.

У истраживање је укључено 90 ученика трећих разреда новосадске Гимназије „Исидора Секулић", 49 момака и 41 девојка. Сви испитаници су припадници српске националности, а само је један ученик навео да је по националности Србин и Буњевац. Матерњи језик готово свим испитаницима је српски, а два ученика изјаснила су се да имају два матерња језика – српски и мађарски.

Основни инструмент за прикупљање података у овом истраживању јесте анкета, која се састоји из више сегмената. У првом делу су питања у вези са

[2] Акција *Негујмо српски језик*, која се бави неговањем и заштитом српског језика, писма, опште језичке културе и писмености, организована је у априлу 2015. године на нивоу града Београда, уз учешће Секретаријата за културу, Филолошког факултета Универзитета у Београду и Библиотеке града Београда. Формирањем Посебног одбора у октобру 2016. године акција је проширена на државни ниво, уз учешће Министарства културе и информисања, Министарства просвете, науке и технолошког развоја и РТС-а.

демографским подацима, затим питања отвореног и затвореног типа везана за одређене сегменте језичке културе. Други део анкете чине тврдње у вези са којима су ученици исказивали степен свог слагања или неслагања према Ликертовој петостепеној скали ставова.

2. Резултати анализе. Подаци добијени у анкети статистички су обрађени, тачније израчуната је фреквенција одговора на питања затвореног и отвореног типа, као и фреквенција одговора везаних за понуђене тврдње у оквиру Ликертове скале.

2.1. У анализи ставова средњошколаца у вези са стандардним језиком и језичком културом полазимо од *лингвитичке културе* која обухвата знања о природи, структури и функцијама језика. То је „фонд чињеничних и теоријских знања о језику и језицима, као и језичким варијететима, којима располажу говорне заједнице, друштвене групе и појединци" (Бугарски 1997: 252).

Најпре ћемо погледати како средњошколци дефинишу појам матерњег језика. Готово 50% ученика сматра да је то језик који се прво научи, њих 29% матерњи језик одређује као језик мајке и оца, док само 5% каже да је то језик којим говори мајка. За по 6% средњошколаца матерњи језик је онај на којем се сања или који се најбоље зна. Испитаницима су у анкети били понуђени ови одговори, а резултати показују да је примарни критеријум ученицима био *порекло*, тачније редослед усвајања језика, а тек потом језик родитеља, док је малом проценту ученика основни критеријум био *степен компетенције* или пак *популарни критеријуми*.[3]

Колика је улога школе у развијању овог сегмента језичке културе показује податак да се 99% ученика изјаснило да је вишејезично, притом, из одговора који су сами давали можемо закључити да појам вишејезичности везују за знање страних језика, по правилу неког од светских језика, које уче или у школи (49%) или у приватним школама језика (23%) (15% ученика наводи оба начина учења језика истовремено), а не за знање неког од многобројних језика националних мањина у Новом Саду и Војводини, који имају или немају статус службених језика. Два ученика изјаснила су се да имају два матерња језика, те да ове језике усвајају у својој породици, али истовремено у одговору на питање јесу ли вишејезични наводе и стране језике које, као и њихови вршњаци, уче у школи.

Занимљиво је, међутим, да, иако се Војводина и Нови Сад одликују мултијезичношћу и мултикултуралношћу, нико од ученика не зна који су језици у службеној употреби у Војводини, а само један испитаник знао је све службене језике у Новом Саду.[4] Њих 57% у својим одговорима наводи само неке од службених језика у Покрајини и 39% у Новом Саду. Важно је указати на чињеницу да чак 37% ученика сматра да је једини службени језик у Војво-

[3] Тове Скутнаб Кангас наводи пет основних критеријума за одређивање матерњег језика: *популарни критеријуми* (нпр. језик на којем сањамо, мислимо, рачунамо и сл.), *порекло*, *степен компетенције*, *функцију* и *ставове* (Скутнаб Кангас 1991: 21–71).

[4] Према Статуту Војводине статус службених језика у Покрајини имају: *српски*, *мађарски*, *словачки*, *хрватски*, *румунски* и *русински* језик и њихова писма, а у неким општинама такав статус имају још и *чешки*, *македонски* и *бугарски* језик. У Новом Саду статус службених језика имају: *српски*, *мађарски*, *словачки* и *русински* језик.

дини српски, а 52% ученика има исто мишљење када је у питању Нови Сад,[5] што нас наводи на закључак да ова тема није у довољној мери заступљена у наставном процесу. Може се претпоставити и да сами ученици не обраћају пажњу на ово питање иако се, на пример, свакодневно сусрећу са таблама на којима су истакнути називи различитих јавних и културних установа исписаних на четири службена језика у Новом Саду.

2.2. Када су у питању ставови у вези са *стандардним језиком* и *културом говора* издвојићемо став 68% ученика да је улога школе, основне и средње, најважнија за њихово очување и неговање, само 12% супротног је мишљења, а 20% нема посебан став у вези са тим. Такође, чак 79% средњошколаца труди се да увек користи правилан и чист књижевни језик, 8% њих не слаже се са овом тврдњом, док 13% нема одређен став.

Будући да у овом „пилот истраживању" нисмо били у могућности да детаљније испитујемо ставове у вези са сваким појединачним слојем језичке културе, намера нам је била да кроз ставове у вези са употребом жаргона и дијалектизама укажемо на тенденције у општим ставовима о *култури говора*.

Истраживање показује да ученици имају изражену свест о постојању различитих варијетета језика, као и о ситуационом раслојавању језика.[6] Они се труде да на часовима у школи, у разговору са старијим или непознатим особама не употребљавају жаргон (87% испитаника), али њихов став о овом типу социолекта подељен је. Иако готово половина испитаника сматра да је жаргон важан варијетет сваког језика и око 41% у њему види испољену језичку креативност, очигледно је да га не сматрају делом стандардног језика, те му отуда нема места ни у њиховим уџбеницима (тако мисли 38% ученика, 28% има позитиван став у употреби нестандардне лексике овога типа у уџбеницима, а 35% није сигурно у вези са овим питањем).

Много јасније дефинисан став имају испитаници у вези са дијалектизмима и регионализмима. Њихово присуство у стандардном језику не смета им и чак 75% ученика сматра да би требало да се чувају као део идиолекта сваког појединца, а само 4% има негативан став у вези са њиховом употребом.

2.3. Следећи слој језичке културе јесте *култура вербалног комуницирања* која своје основе има у прагматици и реторици. Под реториком се првенствено мисли на вештину организовања говорних догађаја и смењивања говорних чинова у различитим говорним ситуацијама. Ранко Бугарски је, издвајајући овај сегмент језичке културе, имао у виду прагматичке елементе које је као *конверзационе принципе* установио амерички филозоф Пол Грајс (Paul Grice) (Бугарски 2001: 102–103).

У нашем истраживању покушали смо да утврдимо неке сегменте понашања испитаника према саговорницима, као и њихово перципирање реализације Грајсових конверзационих принципа у говорним доменима као што су,

[5] Овим статистичким показатељима ваља додати и 7%, односно 8% оних који су се експлицитно изјаснили да ове податке не знају.

[6] О раслојавању језика видети у књизи *Социолингвистика* Милорада Радовановића (1986: 165–185).

на пример, телевизијске емисије у којима се развија дискусија међу гостима, односно учесницима у комуникацији.

Но, најпре нас је занимало како процењују сопствене комуникативне вештине и стратегије. Више од половине испитаника (52%) осећа се сасвим пријатно приликом јавног изношења свог мишљења, што је у случају ученика ситуација у школи или на часу, 16% је у овом погледу неодлучно, а 32% се изјаснило да се у овој врсти комуникације не осећа добро. Уједначене ставове добили смо и у вези са усменим и писменим одговарањем. Наиме, истраживање показује да 36% ученика радије одговара на часу усмено, 42% радије пише тест, али је и проценат оних који немају проблем ни са једним обликом провере знања веома висок – 22%.

У односу према својим пријатељима у приватној свакодневној комуникацији већина ученика показује уважавање и учтивост. Са тврдњом да увек сачекају да саговорник заврши своју мисао, па тек онда они преузму улогу говорника слаже се 65% ученика, 24% нема посебан став у вези са тим, а 11% свесно упада у реч својим саговорницима. Ипак, будући да већина ученика има изразито негативан став према саговорницима који говоре полако, дуго и досадно (66%), а само 17% њих у томе не види никакав проблем, не изненађује податак да 40% ученика сматра да је сасвим у реду да саговорници прекидају једни друге кад у таквој ситуацији имају нешто важно да кажу. С друге стране, са оваквим начином смењивања комуникацијских улога не слаже се 34% ученика, што указује на то да се према свим својим саговорницима односе са поштовањем (26% ученика има неутралан став). У школи би свакако требало посветити више пажње овом сегменту језичке културе, тим више што примере лоше културе вербалног комуницирања могу да виде, између осталог, у различитим телевизијским емисијама. Већина ученика има негативан став према вербалном понашању гостију телевизијских емисија у којима они говоре у глас и не дозвољавају саговорницима да кажу оно што желе (то је став 73% ученика, 13% у томе не уочава ништа лоше, а 14% нема нити негативан, нити позитиван став).

2.4. Наредни слој језичке културе јесте *култура мишљења* која подразумева да се на основу тога како неко говори може наслутити и како мисли. У својој књизи *Језик у друштву* (1996) Ранко Бугарски је, издвојивши неке негативне тенденције у савременом језику (релативно велики број формално и функционално неписмених, неприкладна и неумерена употреба страних речи, бирократизација језика[7]) показао чврсту везу између културе говора и писања, с једне стране, и *културе мишљења*, с друге стране.

Будући да се ово истраживање тиче тенденција у степену развијености језичке културе средњошколске генерације, пажњу смо усмерили првенствено на употребу страних речи. Овај део лексичког фонда има посебно истакнуто место када се говори о језичкој култури. Иако се лаицима чини да у језику постоји јасна граница између „страног" и „домаћег", лингвисти истичу постојање континуума између ова два пола као резултат различитог степена

[7] О процесу бирократизације језика в. Кликовац 2001, 2008, Клајн 2004.

адаптације и степена одомаћености у језику примаоцу.[8] Често се може чути став да управо њихова употреба негативно утиче на језичку културу. Наша средина по традицији није пуристичка, у смислу екстремног, емотивног и милитантног пуризма који би из језика избацио све стране, „туђе" елементе, већ је одликује рационални и селективни пуризам као неопходна „претпоставка неговања језика, макар у смислу препреке неконтролисаној најезди и незналачкој употреби страних елемената" (Бугарски 1997: 96). Бројне студије и радови баве се страним речима и процесом језичког позајмљивања на различитим нивоима језичке структуре. Важно место у неговању и унапређивању језичке културе у том смислу имају специјализовани речници страних речи. Поменућемо само најновији *Велики речник страних речи и израза* Ивана Клајна и Милана Шипке (2006), као и речник који се, као пример рационалног пуризма, на најбољи начин супротставља незналачкој употреби англицизама: *Du yu speak anglosrpski? REČNIK NOVIJIH ANGLICIZAMA* (Васић/Прћић/Нејгебауер 2001). Такође смо рекли да се у „највидљивијем" сегменту језичке културе који се тиче *културе говора* заиста доста пажње посвећује управо страним речима које у том контексту добијају негативну конотацију. Младима се неретко приписује улога „увозника" и неумерених „корисника" страних речи, првенствено англицизама. У нашем истраживању желели смо да утврдимо ставове средњошколаца управо у вези са овим проблемом.

На основу њиховог степена слагања са понуђеним тврдњама можемо закључити да немају јасну слику о томе да ли употреба страних речи угрожава или не угрожава неки језик. Анкета показује да 49% средњошколаца сматра да је савремени српски језик у опасности због употребе страних речи, притом велики број испитаника није сигуран шта да о овом проблему мисли (27%) или се са овом тврдњом не слаже (24%). Истовремено, ставови испитаника у вези са неопходношћу позајмљивања речи такође су подељени. Иако ниједно савремено друштво не би могло функционисати без бројних позајмљеница из различитих језика, чак 27% наших испитаника не слаже се са неопходношћу употребе позајмљеница, док 33% мисли супротно, а 40% њих нема издиференциран став у вези са тим. Негативни предзнак језичког позајмљивања уочавамо у ставу ученика да у говорној ситуацији као што је школски час не би требало користити стране речи[9] (то је став 38% испитаника, а чак 44% нити се слаже нити се не слаже са тим).

Покушали смо потом да издвојимо и неке прикривене ставове испитаника на основу њихове језичке праксе. Интересантно је да 78% средњошколаца мисли да може да разликује речи домаћег и страног порекла, али када смо им дали задатак да из низа именица издвоје оне које су домаћег порекла (*чарапе*, *папуче*, *сандале*, *чизме*, *ципеле*), само 13% знало је да су све наведене именице страног порекла, 86% погрешно је идентификовало неке од понуђених

[8] Детаљније о самом процесу језичког позајмљивања в. Филиповић 1986.

[9] Било би занимљиво упоредити ставове средњошколаца према позајмљенцама које су део стручне терминологије различитих области, оних које припадају жаргону различитих друштвених група или које су постале део стандардног лексикона савременог српског језика будући да обим овог истраживања није дозвољавао да се сам појам страних речи на овај начин сегментује.

речи као домаће, а једна је особа мислила да су све речи домаћег порекла. Такође, иако се 49% испитаника експлицитно изјаснило да стране речи негативно утичу на језичку културу и савремени српски језик, више од половине каже да англицизме често користи у свакодневној комуникацији (60%), а 28% каже да им је то уобичајена пракса (12% нема јасан став у вези са тим). За нека будућа истраживања остаје да се испита у којим ће се ситуацијама, у вези са којим темама, и у зависности од којих саговорника, средњошколци опредељивати за стране речи или њихове домаће синониме, што би јасније указало на њихове прикривене ставове у вези са овим проблемом.

2.5. *Култура слушања* подразумева прихватање и поштовање другачијег говора и другачијег мишљења (Бугарски 1996; 2001). Овај сегмент језичке културе тиче се првенствено односа говорника у вишејезичним срединама, као и односа стандардног језика и различитих нестандардних варијетета.[10] Наше истраживање својим обимом и примарним циљевима није могло обухватити детаљнија бављења овом врстом ставова, те смо извојили само неке опште ставове ученика према дијалектима српског језика и ставове према језицима националних мањина.

Показало се да испитаници уочавају разлику између сопственог говора и других варијетета одређених територијалним критеријумом. Податак да 75% ученика сматра да може да одреди са којег дела српског говорног подручја неко долази указује на важност дијалекатске припадности у одређивању нечијег друштвеног идентитета (14% не уочава дијалекатске карактеристике других говорника, а 11% нема посебан став у вези са тим). У прилог овоме говори став 75% испитаника о важности и потреби чувања језичких особености града или регије којој говорник припада (само 4% не подржава чување дијалекатских црта у језику, док је 21% ученика неопредељено).

Када је реч о ставовима према вишејезичности и језицима мањинских националних заједница, ситуација је нешто другачија. Приближна уједначеност процената позитивних, негативних и неутралних ставова у вези са понуђеним тврдњама указује на комплексност овог проблема као и неопходност даљих истраживања.

Видели смо да се од 90 испитаника само двоје изјаснило да имају два матерња језика, а 99% ученика да су вишејезични будући да осим српског знају и неки светски. Истраживање је показало да више од трећине испитаника (38%) сматра да у Новом Саду говорници српског језика као већинског углавном знају и неки од мањинских језика, иако они сами не припадају тој групи говорника. С друге стране, проценат оних који мисле супротно или немају став у вези са тим готово је уједначен (32% испитаника се не слаже, а 30% је неопредељено), притом 56% анкетираних средњошколаца мисли да је у вишејезичној средини потребно да сви говорници уче и други, нематерњи језик ради лакше комуникације (18% се не слаже са овом тврдњом, а 26% је неопредељено).

[10] Детаљније о томе в. Пауновић 2009.

Већина испитаника заступа став да припадници мањинских националних заједница могу да се школују на свом матерњем језику (81%) и да се њихова језичка права поштују (54%). Али релативно висок проценат оних који немају формирано мишљење о испуњености језичких права националних мањина (35%) и о заступљености мањинских језика на телевизији (47%) указује на то да ово нису теме које су, било са позитивним или са негативним предзнаком, у средишту интересовања ученика.

Следеће две тврдње односе се на ставове испитаника који сасвим извесно нису утемељени на познавању чињеница, већ имају основу у постојећим стереотипима и предрасудама. Наиме, висок проценат испитаника сматра да у Војводини представници националних мањина не знају српски језик (став 43% испитаника, док се са овим ставом не слаже 11%, а без одређеног става је чак 46%) и не желе да га уче (став 48% испитаника док се са овим ставом не слаже 10%, а без одређеног става је 42%).

Истраживање које претходи овом (Киш 2019) показује управо супротно, да, на пример, говорници две највеће мањинске националне заједнице у Војводини, мађарске и словачке, имају позитиван став према учењу српског језика. Више од половине испитаника мађарске националности у Суботици и Сенти и словачке националности у Ковачици и Бачком Петровцу према спроведеном истраживању сматра да припадници њихових националних и језичких заједница желе да уче српски, као и да им је знање српског као матерњег језика потребно у свакодневним интеракцијама и према томе имају позитиван став.[11]

3. Закључци. У овом раду покушали смо да покажемо однос једне групе новосадских средњошколаца према језичкој култури схваћеној у ширем, социолингвистичком смислу, а с тим у вези и однос који имају према друштвеној улози и статусу стандардног српског језика. Шири концепт *језичке културе* у свом средишту има *културу говора*, а обухвата и *лингвистичку културу*, *културу вербалног комуницирања*, *културу мишљења* и *културу слушања*.

Полазећи од *лингвистичке културе*, која се понајпре стиче у школи, испитивали смо како ученици одређују појмове *матерњи језик* и *вишејезичност*, те да ли знају језике са статусом службених у Војводини и у Новом Саду. Видели смо да испитаници одређују матерњи језик првенствено према критеријуму *порекла*, а значајно мањи проценат њих према *језичкој компетенцији* односно степену знања језика и према неким *популарним критеријумима*. Истраживање је показало да се готово сви испитаници изјашњавају да су вишејезични, а на основу спроведеног истраживања може се рећи да готово све ученике који су у њему учествовали карактерише *школска*[12] *двојезичности* / *вишејезичност* која подразумева учење страних језика у школи, а може се претпоставити да ученици нису имали много прилика да користе ове језике као природно средство комуникације (Скутнаб Кангас 1991: 115).

[11] До сличних резултата дошли су и други истраживачи који су се бавили темом језичких права националних мањинских заједница на територији Војводине, в. Киш 2019.

[12] Према начину усвајања другог језика може се разликовати: *природна* двојезичност, *школска* и *културна* двојезичност. Детаљније о овоме в. Скутнаб Кангас 1991.

Лингвистичка култура и познавање чињеница о језику и у вези са језиком умногоме утичу на сузбијање предрасуда и различитих стереотипа, што је у свакој вишејезичној и вишенационалној средини посебно важно. Отуда је веома важно радити заједно са младима на њеном ширењу и унапређивању, што смо нашим истраживањем и покушали да покажемо.

Према *култури говора* и *стандардном језику* испитаници имају изразито позитиван став, што за њих подразумева употребу правилног и чистог књижевног језика.[13] Ученици праве разлику између различитих варијетета српског језика – његове стандардизоване форме и варијетета попут жаргона и дијалеката. Показало се да према жаргону и жаргонски обојеној лексици имају позитиван став, али и да сматрају да их треба држати одвојено од стандардног језика. С друге стране, дијалектизме сматрају важним елементом језика сваког појединца, важним одредницама личног и групног идентитета.

Када је реч о *култури вербалног комуницирања* овом приликом истраживали смо ставове ученика о њиховим способностима организовања исказа у формалној ситуацији, односно на часовима у школи. Приликом усменог изражавања пред наставником и осталим ученицима половина испитаника не осећа тескобу, трему или несигурност, и има једнак однос према провери знања у виду теста или усмено. Важно место у шире схваћеном концепту језичке културе и *култури вербалног комуницирања* свакако заузима однос учесника у комуникацији. Иако се на основу резултата анкете може закључити да ученици сасвим добро владају основним принципима вербалне комуникације, они их у појединим ситуацијама свесно не примењују. Управо на овом проблему треба радити у школи будући да на прилично лоше стање овог сегмента језичке културе указују бројни примери са којима се свакодневно срећемо кроз медије, у различитим телевизијским програмима који укључују разговор, дискусију гостију и водитеља програма.

Појам *културе мишљења* тешко је прецизно дефинисати и одредити све аспекте друштвеног живота и елементе језика који стоје у директној или индиректној вези са овим слојем језичке културе. Ми смо покушали да кроз ставове о страним речима уочимо степен отворености према „страном" и „туђем" у језику. Према резултатима истраживања видимо да ученици показују изражену свест о постојању опозиције „наше/домаће" – „туђе/страно", али је њихов однос према страним елементима нејасно дефинисан. Уочава се утицај у друштву раширеног става да стране речи угрожавају српски језик, а вероватно су испитаници свесни и тога да се млади неретко оптужују, поред још неких друштвених група, да у томе имају значајног удела као чести „корисници" страних речи. Отуда половина ученика сматра да су стране речи један од елемената који негативно утиче на савремени српски језик. Ово истраживање показало је да би у циљу унапређења језичке културе ученицима ваљало јасније истицати разлику у степену одомаћености страних речи,

[13] Овим истраживањем није нам била намера да испитамо ниво културе говора ученика, већ само њихов став првенствено према стандардном језику и његовој симболичкој вредности.

те проблемима везаним за неадекватну адаптацију новијих позајмљеница, првенствено, англицизама, и њихову незналачку употребу.

Као један од резултата истраживања видели смо да *култури слушања* треба дати више простора у настави, медијима и у јавном, културном и друштвеном животу у нашој средини. Овај део језичке културе треба посебно развијати у мултијезичним и мултинационалним заједницама каква је наша, треба активно радити на отклањању узрока појаве негативних ставова међу различитим друштвеним групама, неретко утемељеним на стереотипима и предрасудама.

Напослетку, треба нагласити да су анализирани ставови групе ученика само једне новосадске гимназије. Општи закључак који би се на основу њихових ставова могао извести јесте да је код њих изграђена добра основа за развој језичке културе као и то да имају изражену свест о важности друштвене улоге стандардног језика као и потребе да се он чува и развија. С друге стране, уочени су и ставови везани за питања и теме које би требало да добију више пажње у областима планирања језика, језичке, па и опште друштвене политике. Свакако да би у нека будућа истраживања на овом пољу било потребно укључити ученике других гимназија и стручних школа, али и спровести слична истраживања у другим градовима. На тај начин, поређењем добијених резултата добила би се јаснија слика о односу овог дела популације према шире схваћеној језичкој култури и указало на могућности њеног унапређења.

ЛИТЕРАТУРА

Бугарски 1991: R. Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika.

Бугарски 1996: R. Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd: Čigoja štampa.

Бугарски 1997: R. Bugarski, *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa.

Бугарски 2001: R. Bugarski, *Lica jezika. Sociolingvističke teme*, Beograd: Čigoja štampa.

Васић/Прћић/Нејгебауер 2001: V. Vasić, T. Prćić, G. Nejgebauer, *Du yu speak anglosrpski? REČNIK NOVIJIH ANGLICIZAMA*, Novi Sad: Zmaj.

Киш 2019: Н. Киш, О неким аспектима језичке политике у Војводини кроз ставове према језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LXII/2, 173–196.

Клајн 2004: И. Клајн, Избор речи и обрта у књижевности, *Српски језички приручник*, Београд: Београдска књига, 165–203.

Клајн/Шипка 2006: И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Кликовац 2001: Д. Кликовац, О бирократизацији српског језика, *Наш језик*, 34/1–2, 85–110.

Кликовац 2008: Д. Кликовац, *Језик и моћ,* Београд: Библиотека XX век.

Пауновић 2009: T. Paunović, *Sociolingvistički pogled u susedovo dvorište: stavovi prema jezičkim varijetetima*, Радови Филозофског факултета, Филолошке науке, 11/1, Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 77–100.

Радовановић 1986: M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik.

Радовановић 2004: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Скутнаб Кангас 1991: T. Skutnab-Kangas, *Bilingvizam da ili ne*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Филиповић 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.

Nataša B. Kiš

STANDARD LANGUAGE AND LANGUAGE CULTURE FROM HIGH SCHOOL STUDENTS' PERSPECTIVE

Summary

In this paper we present the results of a sociolinguistic research into the high school students' attitudes towards language culture and standard language. Language culture, viewed in a broader sociolinguistic sense, is made up of several layers, and the culture of speech is in its central position. The main aim was to show certain tendencies in the degree of development of separate segments of language culture and how high school students understand the role and the position of standard language in society and in a multilingual environment. The results show that the high school students have positive attitudes towards the isolated elements of language culture and towards the role of the standard language. On the other hand, the analysis shows some negative tendencies that should get more attention in the context of language planning and curriculum design in schools.

Key words: linguistic culture, standard language, attitudes, sociolinguistics.

811.163.41'34
811.162.1'34
811.163.41'373.611:811.162.1
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch28

Robert BOŃKOWSKI*
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Оригинални научни рад
Примљен: 18.11.2019.
Прихваћен: 12.02.2020.

ФОНЕТСКЕ СКРАЋЕНИЦЕ У СРПСКОМ И ПОЉСКОМ ФАМИЛИЈАРНОМ ЈЕЗИКУ – СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ

У раду је реч о лексици у фамилијарном/разговорном/жаргонском језику у смислу редукције појединих гласова и/или целих група гласова код Срба и код Пољака. За анализу су изабране апокопе, синкопе и аферезе у једном од јужнословенских и једном од западнословенских фамилијарних језика – то јест у српском и пољском језику. У раду је примењена поредбена метода анализе појаве елизије у два језика. Анализа језичке грађе довела је до закључка да српски и пољски фамилијарни језик често користе елизију и сва три типа фонетских скраћеница су присутна и у једном, и у другом језику (уз мало одступање од правила – једино је аферeза чешћа појава код Срба, него код Пољака).

Кључне речи: српски језик, пољски језик, фамилијарни језик (говор), фонетика, елизија.

1. Увод

Анализирајући богату српску литературу, а пре свега различите речнике, може да се констатује да се фамилијарни језик мање више поистовећује са разговорним језиком. И још даље – са жаргоном. Битно је овде нагласити да је такав приступ проблему видљив у јужнословенској лингвистици. Добро образложење овог проблема, чини се, дао је Никола Кошћак у књизи *Šrajbenzi spiku? Stilovi hrvatske žargonske i žargonizirane proze 1990-ih i 2000-ih*[1] (Кошћак 2018). Како пише аутор:

> *Odnos kolokvijalnog spram standardnog jezika u hrvatskom je kontekstu prilično kompleksan, i to ne samo zato što se kao varijante kolokvijalnog jezika mogu smatrati razni žargoni i dijalekti ili zato što je status jednog vrlo važnog dijela (opće)kolokvijalnog leksika – vulgarizama*

* robert.bonkowski@us.edu.pl

[1] Приступ свим цитираним веб-страницама у раду је од 10.09.2017. до 31.10.2019.

i raznih pejorativnih izraza – spram norme često neodređen. Naime sudeći prema nekim funkcionalnostilističkim opisima, i tzv. razgovorni stil standardnoga jezika mogao bi se smatrati jednom – društveno osobitom – varijantom kolokvijalnog jezika. Tako o tom stilu na nekim mjestima piše Josip Silić, smatrajući ga „potkodom standardnog jezika" (iako istovremeno „bez stroge ‚kontrole' kodifikacijskih normi"), koji se kao „neusiljen, prirodan, familijaran [подвукао – Р.Б.], *‚srednji' stil (...) rabi u običnome govoru (dakako: u govoru obrazovanih ljudi)" (...). Izričito ga razlikujući od „supstandarda", za Silića razgovorni stil ipak može sadržavati „i vulgarizama, i dijalektizama, i regionalizama (provincijalizama), i barbarizama". Silićev koncept razgovornoga stila pripušta dakle i ponešto dijalekatskih obilježja u sebe, i to – sudeći prema opisu – isključivo na leksičkoj razini, no žargonskih nimalo. (Točnije, prema njemu pojedine žargonske riječi – a žargone Silić određuje kao „specijalne jezike pojedinih socijalnih skupina ljudi" – u razgovorni stil ulaze tek kada postanu dijelom općega govora zajednice i prestanu biti žargonizmima, rekli bismo dakle: kad takve riječi postanu općekolokvijalizmima.)* (Кошћак 2018).

Пошто је проблем комплексан, Кошћак пише даље:

Uobičajenije je međutim da se kao socijalno osobite varijante kolokvijalnoga jezika shvaćaju razni žargoni. Na tom je tragu određenje žargona Ranka Bugarskoga, prema kojemu se on može definirati kao „neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe – po profesiji, socijalnom statusu, uzrastu i slično – čije članove povezuje zajednički interes ili način života, a koja uz to može biti i teritorijalno omeđena" (...). Bugarski razlikuje profesionalne, supkulturne i omladinske žargone, napominjući da su neki supkulturni žargoni istovremeno i karakteristično omladinski (Кошћак 2018).

Имајући у виду посебности између појединих стилова, тако схваћен појам фамилијарног/колоквијалног језика ипак, чини се, поједностављено оправдано омогућава ставити знак једнакости између фамилијарног језика и жаргона посебно, ако се узме у обзир компаративна анализа грађе двају језика и различити погледи на фамилијарни језик (то јест схватање и дефинисање) у српској и пољској литератури. На такав став утичу такође обимна српска литература и речници[2].

2. Општа лингвистичка дефиниција жаргона

По мишљењу пољског лингвисте Кажимјежа Полањског (Kazimierz Polański), жаргон (али и арго, сленг, а у српској терминологији понекад и шатровачки говор –као нпр. језик криминалаца) јесте језик одређене друштвене групе, као што су ђаци, студенти, спортисти, војници, лекари и сл., који се рачуна као нижи по рангу у културном смислу. Разликује се од општег језика пре свега на лексичком, а не граматичком нивоу, као што је видљиво у односу на дијалекте. Лексичка одвојеност жаргона може бити мала, али и значајна – у овом другом случају жаргон престаје бити разумљив онима које га не користе и по својој природи такав жаргон се приближава тајном, шифрованом језику (Полањски 2003: 708). Жаргон карактеришу: посебан избор речи, честе посуђенице из страних језика и то, што се тиче овог текста, деформација облика речи. Сам термин ’жаргон’ обухвата две следеће појаве:

[2] Уп. наведену литературу.

1) стручни, професионални жаргон (нпр. докторски жаргон, спортски жаргон и сл.);
2) супкултурни жаргон (везан за неку супкултуру, нараштај – на пример ђачки жаргон, студентски жаргон, жаргон наркомана и сл.).

3. Начини творбе жаргона у српском и пољском језику

Велика већина жаргонских лексичких особености како у српском, тако и у пољском језику (Самарџија/Селак 2001: 766–767) односи се на:

а) семантичко проширење општестандардних лексема, нпр.:

срп. мачка 1. 'девојка'; 2. 'згодна девојка'; пољ. *kicia* 'исто';
срп. *шљива* '1. женски полни орган'; срб. и пољ. (*śliwa*) 2. 'модрица на оку/очима' и сл.

б) деривацију уз помоћ непродуктивних суфикса у српском стандардном језику, али веома продуктивних у жаргону, који су баш карактеристични за ту врсту језика, као што су суфикси –(ар)ош, – (ј)ак, а у пољском језику уз помоћ продуктивних суфикса *–ek* или *-ka* нпр.:

срп. *цинкарош* 'информатор' < *цинкарити* vi (< нем. *zinken* 'информисати, дати на знање'); *двособњак* 'двособни стан' < *две собе* и сл.
пољ. *uniwerek* m < *uniwersytet* 'универзитет'; *legitka* f < *legitymacja* 'карта, лична исправа';

в) метатезу – поремећај гласова или слогова у речи, нпр.: срп. *бродо* < *добро*; *чкоде* < *дечко* и сл.[3]
Ова је појава позната и у пољском жаргону, но знатно је ређа него у српском – нпр. пољ. *juchu* < *chuju!* 'вокатив за вулг. мушки полни орган или *wiśnia* обично значење 'вишња' < *świnia* 'свиња' и сл.

г) губљење гласова у речима, скраћење речи које припадају стандардном језику, нпр.: **срп.** *бус* < *аутобус* **(пољ.** *bus* **у значењу** *комби***); срп.** *факс* < *факултет***; срп. и пољ.** *профа* < *професор(ка)* / *profa* < *profesor(ka)* и сл.

д) посуђенице из страних језика, поготово (али не само) из енглеског, нпр.:

срп. *фаца* 1. 'битно лице'; 2. 'позната особа'; 3. 'згодан мушкарац' < итал. *faccia* 'лице';
срп. *фајтер* 1. 'насилна особа'; 2. 'борац (нарочито у спорту)' < енгл. *fighter* 'борац';
срп. и пољ. *флеш* / *fleš* 1. 'нагла еуфорија под дејством дроге'; 2. 'стање по престанку дејства дроге' < амер. сленг. *Flash*;
фрајер у српском језику има више значења, најчешће: 1. 'згодан, млад, леп мушкарац'; 2. 'помодни младић'; 3. 'обестан младић', али исто и 'наиван мушкарац, незналица, почетник и слично' (пољ. *frajer* је познато само у овом последњем трећем значењу.) < нем. *der Freier* 'фрајер, конкурент' и сл..

[3] Потпуну анализу овог типа у савременој жаргонизацији у српском језику (у поређењу са другим јужнословенским језицима) представила је пољском читаоцу Ана Скиба (2011: 405–412).

ђ) сложенице и полусложенице, нпр:

срп. *говнојед* m ’аморална особа’ < *говно* н + *јести* (* стсл. *јєдти*) vi + ø;
мамојеб m ’кретен’ < мама f + вулг. *јебати* vi и тако даље.
пољ. *mózgojeb* m ’јефтино, хемијско вино (након његове употребе обично боли глава, а сам човек може да се понаша чудно’ < *mózg* m ’мозак’+ вулг. *jebać* vi + *ø*
oczojebka f < *oczy* f pl. ’очи’ + вулг. *jebać* vi + *-ka* ’батеријска лампа, светиљка’.

е) врло честу творбу вулгаризама.

Поред својствених лексичких и лексичко-семантичких конструкција жаргон карактерише такође врло богата, карактеристична фразеологија, нпр. срп. *појавити се у новом издању* 1. ’постати бољи’; 2. ’постати млађи’ или *бити у другом стању* срп. ’бити врло пијан’ и ’бити трудна’, пољ. *być w innym stanie* ’бити трудна’.

Грађа за анализу је преузета из српских речника жаргона, пре свега из *Београдског фрајерског речника* П. Имамија (Имами 2007), и пољских интернетских речника: *Wasistdas.pl. Slang. Neologizmy. Mowa potoczna*[4] и *Miejski słownik slangu i mowy potocznej*[5].

4. Типови фонетских скраћеница у српском и пољском фамилијарном језику

4.0. Уводне напомене

Фонетске скраћенице, иначе гласовне редукције (у лингвистичкој литератури познате такође под називом елизија) један су од типова жаргонизације. Ова појава, с једне стране, јесте лингвистичке, фонетске природе, а с друге је повезана с културом језика.

Предмет такве анализе нису акроними, речи које се користе да се означи да су нека слова, која се пишу заједно, само почетна, прва слова неких других речи која, иако сама за себе не значе ништа, заједно написана означавају неки појам. „Скраћеницу” разумемо у том случају као скраћени запис речи, која је саграђена од једног или неколико гласова (фона) и написана словима. Скраћенице могу да се односе на изостављање (прескакање) задњег, средишњег или почетног дела речи. Схваћен на овај начин термин у односу на српски (и пољски) омладински жаргон (као и колоквијални језик уопште) дозвољава да се нагласе три његова типа, то јест: 1) иницијалне скраћенице – **апокопе**, 2) медијалне скраћенице – **синкопе** и 3) финалне скраћенице – **аферезе**. Језичка економија јесте један од разлога за појаву скраћених речи. Према Весни Мухвић Димановски:

[4] http://www.vasisdas.pl/.
[5] https://www.miejski.pl/.

Језична се економија често доводи у везу і с језичним посуђивањем (...), тј. управо се разлогом за уporабу туђица (у касније фази посуђеница) наводи жеља за што краћим начином изражавања. То заиста у много случајева і јест тако, јер су се многобројне посуђенице задржале у некоме језику баш захваљујући томе што су краће па стога і погодније од домаћих еквивалената који се нуде као замјена или чак од већ постојећих домаћих истозначница или блискозначница. У данашње се вријеме због све ужурбанијега темпа живота језични израз, посебице у свакодневној уporаби, настоји свести на што је могуће манју мјеру; чини се да човјек више нема времена за опширност, него своју комуникацију обавља брзо, кратко і сажето. У том смислу не само да се јавља честа уporаба кратких, садржајно обично врло прецизних, посуђеница, него се і многе ријечи из домаћега вокабулара скраћују і рабе у такvome скраћеном облику у многим ситуацијама. Када говоримо о домаћем вокабулару, мислимо на изворне, аутохтоне ријечи некога језика, али і на старе, давно удомаћене посуђенице (Мухвић Димановски 2001: 193).

Анализирајући језичку грађу може се приметити да највећи део скраћеница, како у српском, тако и у пољском језику чине апокопе. Ситуација је нешто другачија у нашим језицима кад је реч о синкопи и аферези.

4.1. Апокопа

Апокопа се етимолошки изводи из грч. *apokopç* досл. ’одбијање, одсецање, одрезивање; *apokopto*: одбијем, одсечем), то јест од *apokóptein* ’одсећи’. Претпоставља се фонетска трансформација, која се базира на изостављању гласова на крају речи, на испадању једног или више гласова или слогова на крају речи. Ово је стилска фигура која настаје отпадањем гласова, а каткад и целог слога. Ова појава посебно се тиче самогласника без нагласка[6] и слична је (или иста) у другим језицима (уп. нпр. пољ. *tak* из старопољског *tako*, или *iż* ’да’ < из старопољског *iże*. У наше време апокопа се потврђује и у чешком [нпр. фамилијарно *lip* < *lípe* (из *lépe*) ’боље’] или у немачком језику (*in Schlaff* < *in Schlaffe* ’у сну’) (Полањски 2003: 50). Може се такође често срести у фамилијарном / жаргонском језику Срба и Пољака. Апокопе се могу поделити на неколико подгрупа. Прву од њих чине, могло би се рећи, „чисте” апокопе, то јест оне које не мењају или мењају граматички род у односу на изворни облик. У стварности, у току овакве промене долази само до изостављања гласа или гласова. Овај тип скраћеница у српском и пољском фамилијарном/жаргонском језику веома је продуктиван, уп.:

4.1.1. Апокопа без промене рода са мушким граматичким родом

Ово је врло популаран тип творбе у српском и пољском фамилијарном језику. Могућности и учесталост њихове творбе су (могло би се рећи) без ограничења. Ево неколико српских и пољских примера:

срп. *Амер* m < *Американац* m (*Ameri su 1945. trebali da odluče: baciti atomske bombe ili poslati Čak Norisa. Odlučili su se za humaniju varijantu*[7]); *бураз* m hip. < *буразери* m 1. ’брат’; 2. ’пријатељ’ (Халиловић и др. 2002: 101) [< тур.-перс. *birader* (Имами 2007: 66) (*baradar*)

[6] У српском фамилијарном језику сугласници такође могу да буду предмет апокопе.

[7] http://www.ludomanija.net/vicevi/Chuck_Norris.htm (цитирани примери употребе са вебстраница у оригиналном запису).

’брат’ (Акопцањан 2010: 79)] (*...bas sam to komentarisao sa burazom neki dan dok sam gledao ovaj film...*[8]); *деген* m < *дегенерик* m ’будала’ (*Maja bolesnu djecu naziva DEGENIMA?!...*[9]); *фуш* m ’лоше обављен посао’ < *фушер* m 1. ’забушант’; 2. ’надримајстор’ < нем. *Pfuscher* m ’надримајстор’; *гут* m < *гутљај* m; *хаш* m < *хашиш* m (*Nestalo je sarme, hasam paprikaš, nestalo je hedova zato pušim haš)*[10]*; кас* m < *касетофон* m; *моб* m < *мобител* m; *најт* m < *најташ* 1. ’друг, пријатељ’; 2. ’цимер’; 3. ’ортак (у сумњивом послу)’; 4. ’истомишљеник’ < mađ. *pajtás* ’друг, пријатељ’; *шиз* m < *шизофреничар* 1. ’психопата’; 2. ’ексцентрик’; 3. ’луда забава’ [*постати шиз* ’постати ексцентричан’, *jesi li za neki šiz?* ’јеси ли за неку луду забаву?’ (Имами 2007: 470)]; *Таш* m < *Ташмајдан* ’парк и спортски центар у Београду’ и сл.

У пољском језику су скраћенице овог типа такође бројне. Начин творбе је исти као и у српском фамилијарном језику, уп.: *alko* m < *alkohol* m; *bro* m < *browar* m ’место, где се производи пиво, само пиво’ *buk* m < *bukmacher* m ’кладионичар, кладионица’; *dezo m* < *dezodorant* m ’дезодоранс’; *w porzo* пропозициона фраза < *w porządku* пропозициона фраза ’у реду’ и сл.

4.1.2. Апокопа с променом рода

4.1.2.1. Апокопа с додатним суфиксом

Овај тип апокопе карактеристичан је за знатан број жаргонизама. Овде можемо наћи такве српске примере као што су нпр: *брис* m ’бежање’ < *брисање* n (од *брисати*) [*bris! – gubi se!*, *uvatiti bris* ’побећи’ (Imami 2007: 62)]; *цим* m < *цимање* n 1. ’убеђивање, наговарање’; 2. ’досађивање, гњаважа’; 3. ’исцрпљивање’; 4. ’позивање телефоном’ < *цимати* vi (*Inače, sve vreme razgovori preko mobilnog idu na naš račun, on samo pusti cim, a mi ga zovemo*[11]); *дрп* m < *дрпање, дрписање* n 1. ’еротско пипање, грљење и миловање’; 2. ’крађа’ < *дрпати*, *дрписати* [*Radi se o velikoj pljački po srbijanskom „drp” sistemu – od svakog po malo, da se kao ne primeti* (Герзић Б./Герзић Н. 2002: 66)]; *фриз* m < *фризура* f [*što Ti je friz!* – što imaš lepu frizuru! (Имами 2007: 148); *Vrše se poslednje popravke friza, zateže se garderoba*) (Герзић Б./ Герзић Н. 2002: 85) или *фур* m < *фурање* n ’бежање’ и сл.

Пољски језик, чини се, није баш толико креативан у творби апокопе с променом граматичког рода у односу на изворну реч. У пољским интернетским речницима наведеним на почетку рада пронађен је само један пример апокопе овог типа, уп. : *insta* f < *Instagram* m.

4.1.2.2. Апокопа с додатним суфиксом

У оквиру ове групе налазе се апокопе, које у односу на основни облик не мењају врсту речи, као и оне које мењају врсту.

4.1.2.2.1. Апокопа с додатним суфиксом без промене врсте речи

Апокопе с додатним суфиксом без промене врсте речи у односу на изворну лексему чине доста бројну групу, како у српском, тако и у пољском језику, уп. нпр. српске примере: *амфи* m < *амфетамин* m; *факс* m < *факул-*

[8] http://vukajlija.com/zabava/posteri/245270.
[9] http://www.forum-srbija.com/viewtopic.php?f=1&t=2&start=8980.
[10] www.inkarp.com/Youtube/profile/TheGenocyd96/.
[11] http://www.putovanja.info/forum/topic/5362-jahorina/page__st__30.

mem m (*promašiti faks* 'umesto na fakultet otići na neko drugo mesto' (Имами 2007: 125); *Otišao sam do faksa i normalno pao ispit jer nikako nisam mogao da verujem u ono što mi se dogodilo*[12]); *физа* f < *физика* f (*Da stvar bude josh bolja svi iz fize imaju reshenja*[13]) и сл.

Додатни суфикс често је деминутивне природе, што само потврђује да многе скраћене речи добијају наставке за деминутив и, премда немају изразито хипокористичко значење, ипак су афективно обојене и одражавају одређени ступањ присности с објектом који означавају (Мухвић Димановски 2001: 201). Ево неколико примера: *компић* m < *компјутер* m; *хомић* m < *хомосексуалац* m или *цртаћ* m < *цртани филм* m.

У пољском језику овај тип творбе је такође врло популаран, уп. нпр.: *fotka* f < *fotografia* f 'фотографија'; *uniwerek* m < *uniwersytet* m 'универзитет'; *legitka* f < *legitymacja* f 'карта, лична исправа' и сл.

4.1.2.2.2. Апокопа с додатним суфиксом и с променом врсте речи

У већини случајева проблем појављивања ових скраћеница тиче се конверзије. Ова појава припада једној врсти деривације именица од глаголских основа и базира се на томе што се глаголска парадигма мења са именичком парадигмом. У пронађеној српској грађи могуће је издвојити мушки тип са нултим суфиксом. Ова врста творбе скраћеница у српском фамилијарном језику је веома продуктивна, уп. нпр.: *исфур* m 1. 'избацивање'; 2. 'протеривање (из неке државе)' < *исфурати* vt 1. 'истерати, избацити'; 2. 'протерати (из неке државе)'; *кец* m 1. 'обмана'; 2. 'самообмана' < *кецнути (se)* vt 'обманути (се), преварити (се)'; *кок* m 1. 'ударац'; 2. 'хитац' < *кокати* vi 1. 'туђи'; 2. 'убијати'; 3. 'обављати сношај'; 4. 'ждерати'; 5. 'неумерено пити алкохолно пиће' [*Pa, kok u glavu!* 'Pa, udarac (ili hitac) u glavu (Имами 2007: 233)]; *маз* m 'крађа' < *мазнути* vt 1. 'украсти'; 2. 'отети'; 3. 'не питајући узети што'; 4. 'успети у удварању'; 5. 'преотети љубавног партнера' [*maz!* 'grabi!' (Имами 2007: 293)]; *упиш* m 'врло смешно' < *упишати се (од смеха)* vt 'смејати се јако много' [*upiš živi* 'смешно да не може бити смешније'(Имами 2007: 514)] и сл.

И у пољском језику ћемо наћи доста примера сличних српским, нарочито оним насталим у најновијем времену. Занимљиво је, такође, што при оваквој творби могу да учествују и пропозиционе фразе у функцији прилога, сами прилози и, наравно, глаголи, уп. нпр.: *naraska* f < *na razie!*, *do zobaczenia!* 'ћао, довиђења, поздрав, збогом' или *narka* f < *na razie*!, *do zobaczenia!* 'ћао, довиђења, поздрав, збогом'; *nawza* f < *nawzajem* (прилог) 'такође'; *brecht* m < жарг. *brechtać się* vi 'смејати се' и сл.

4.2. Синкопа

Синкопа се етимолошки изводи из грч. *sinkope* 'сећи, прекидати, сузети'. Ово је фонетска појава која се тиче губљења неакцентованог самогласника који стоји у средини речи (али може бити и губљење сугласника)

[12] http://www.backatopola.in.rs/erotika/erotske_price_12.php.
[13] http://www.mg-forum.net/index.php?showtopic=2026&mode=threaded&pid=46730.

или губљење целог слога у вези с чим долази до скраћења речи (Полањски 2003: 580). Ова је појава типична за брзи, мање тачан, мање пажљив, или чак непрецизан, непажљив изговор. Она се може упоредити с пољским примерима (пољ. погрешно *wogle* – ispr. *w ogóle* 'уопште' ili *trza* – ispr. *trzeba* 'треба'). У српском и пољском фамилијарном језику/ жаргону синкопу можемо наћи много ређе него апокопу. У српској језичкој жаргонској грађи нашли смо само следеће именичке падежне и глаголске личне облике, уп.: *б'ате!* < *brate!* (Vok. 'iron. *пријатељу!*); *изем* < *изједем* 1. Sg j. [у смислу *изјести* 'уништити, убити'; *izem Ti…!* 'da ide do đavola...!' (Имами 2007: 189)]; *мош* < *можеш* 2. Sg j. (*moš misliti!* 'можеш замислити'); *мрш! (м'ш!)* < *марш!* 'губи се' [*mrš odavde!* 'губи се одавде!' (Имами 2007: 305)] и *ша* < *шта* [*ša kaže?* 'што говори?' (Имами 2007: 461)]. Овој групи такође припада скраћени облик броја *јен* < *један*.

У пољском језику синкопе можемо наћи у примерима као што су: *orginalny* < *oryginalny* N. 'originalan' *chrzesny* < *chrzestny* N. 'kum', *nastka* < *nastolatka* N. 'tinejdžerka' или *siora* < *siostra* N. 'sestra'.

4.3. Афереза

Афереза се етимолошки изводи из грч. *apheíresis* 'одузимање, отимање, скидање'. Ова фонетска појава подразумева губљење гласа или гласова на почетку речи (Полањски 2003: 19). Афереза је у српском жаргону на другом месту што се тиче фреквентности творбе скраћеница, а само скраћивање се тиче губљења једног или два почетна слога. Због тога што се скраћивање врши на почетку речи, наравно, не долази до промене рода. Српски речници жаргона пружају различите скраћенице овог типа, као што су нпр.: *бач* < *јебач* m 1. 'мушкарац склон сексу'; 2. 'супериоран мушкарац'; *бил* < *дебил* m 1. 'глупан'; 2. 'ограничена особа'; *блем* < *проблем* m (*nema blema* 'нема проблема'; *Kad budes menjao akumulator onda tad kupi sa tom amperazom i njega i nema blema*[14]*);* *цајац* < *полицајац* m; *церт* < *концерт* m (*mandarina i ja idemo na cert*[15]); *ција* < *полиција* f; *деса* < *стјуардеса* f; *фон* < *телефон* m; *љубац* m < *пољубац* m; *мић* < *грамић* m 'грам дроге' и сл. У овом типу скраћивања можемо наћи такође два лична глаголска облика: *бем ти* < *jebem ti* 1. Sg j. (*Bem ti ove debile što sebe nazivaju „patriotama"*[16]) и *шем* < *плешем* 1. Sg j.

При аферези понекад такође може да дође до скраћивања самих жаргонизама и додавања суфикса женског рода. У сакупљеној грађи два су таква примера, то јест: *цана* ф 1. 'млада проститутка'; 2. 'женски полни орган' < *испрцана* adj и *сошка* f < *насош* m + *-ka* [*Pretio je da će se dokopati soške…* (Герзић Б./Герзић Н. 2002: 251)].

Што се пољског језика тиче, афереза, иако је позната у језику (уп. нпр. пољ. *skra* < *iskra* 'искра'), у фамилијарном језику је упадљиво одсутна. У

[14] http://www.opelclub.rs/forum/viewtopic.php?t=49957.
[15] http://twitter.com/#!/billyjane/statuses/136138652161032192.
[16] http://bemtisve.com/.

сакупљеној пољској грађи пронађена су само три примера, то јест: *bus* < *autobus* ’најчешће у смислу комби’, *uj* < *chuj* vulg. ’мушки полни орган’ и *bry* < *dzień dobry* ’добар дан’.

5. Закључак

Поређење скраћивања речи у оба словенска језика доказује да наши језици имају велике сличности, а много мање разлика. Скраћени се облици јављају у сва три типа фонетских скраћеница. Највећи је број апокопа – како у српском, тако и у пољском језику. Што се тиче синкопе, она је такође присутна у српском и пољском фамилијарном језику, но ипак је то ређа појава. Занимљиво је да за аферезу, а у том случају се језици понешто међусобно разликују – у српском језику чешће долази до творбе аферезе него у пољском. У оба језика појава скраћења је обележје понајпре фамилијарног језика и жаргона, али један део скраћених облика прелази честом употребом у више жанрове, чак и у стандардни језик. Многе скраћене речи добијају наставке типичне за деминутив и премда немају изразито хипокористично значење, афективно су обојене и одражавају одређени ступањ присности с објектом који означавају (Мухвић Димановски 2001: 201). У српском, најчешћи је такав суфикс *-ић* и по значењу се може упоредити с пољским суфиксом *-ek* (за женски род *-ka*).

Природу фонетских скраћеница овог типа, наравно, правописи не узимају у обзир, све док такав облик не уђе у стандардни језик.

Сам проблем фонетских редукција везан је за сваки језик. Треба ипак нагласити да се српске жаргонске скраћенице, које су творене од вулгаризама, у многим случајевима могу рачунати као једна „врста еуфемизама”, зато што немају толико вулгарну нијансу као „вулгаризми у целости”, и често прелазе границу жаргона и општег језика. Такве скраћенице, на пример, могу се чути у српским позориштима, у којим глумци који учествују у некој позоришној представи замењују пуне вулгаризме њиховим скраћеним обликом.

ИЗВОРИ

Андрић 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи*, друго, знатно допуњено издање, Београд: Zepter Book World.

Правопис 2002: М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика. I. Правила и њихови основи*. *II. Речник уз правопис*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Завод за уџбенике и наставна средства.

Хлебец 2006: Б. Хлебец, *Енглеско-српски, српско-енглески речник сленга*, друго, допуњено издање, Београд: Београдска књига.

ЛИТЕРАТУРА

Акопцањан 2010: Ž. Akopdžanjan*, Reči persijskog porekla u govoru naroda bivše Jugoslavije*, Beograd: Društvo srpsko-iranskog prijateljstva.

Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon. Lingvistička studija*, drugo prerađeno i prošireno izdanje, Beograd: Čigoja štampa.

Герзић Б./Герзић Н. 2002: B. Gerzić, N. Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Beograd: Istar.

Халиловић и др. 2010: S. Halilović, I. Palić, A. Šehović, *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.

Имами 2007: P. Imami, *Beogradski frajerski rečnik*, III dopunjeno izdanje, Beograd: NNK International.

Кнежевић 2010: Z. Knežević, *Čovek u žargonu (Semantičko-derivaciona analiza žargonizama sa arhisemom „čovek")*, Beograd: Alma.

Кошћак 2018: N. Košćak, *Šrajbenzi spiku? Stilovi hrvatske žargonske i žargonizirane proze 1990-ih i 2000-ih*, Stilistika.org; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za kroatistiku – Katedra za stilistiku, Zagreb 2018 <издање on-line: https://stilistika.org/zargon-i-kolokvijalni-jezik> 31.10.2019.

Ласковски/Вробел 1964: Laskowski R., Wróbel H., Użycie paradygmatu w funkcji formantu słowotwórczego, *Język Polski*, Kraków, z. 4, 214–220.

Милојковић 2000: M. Milojković, *Reči – rečnik đačkog žargona*, Vršac: Viša škola za obrazovanje.

Мухвић Димановски 2001: V. Muhvić-Dimanovski V., Apokopa i afereza u funkciji jezične ekonomije, *Suvremena lingvistika*, Zagreb, Vol. 51–52 No. 1–2, 2001., 191–202.

Полањски 2003: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wydanie trzecie bez zmian, Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.

Самарџија/Селак 2001: M. Samardžija, A. Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Zagreb: Pergamena.

Скиба 2011: A. Skiba, Metateza w serbskim żargonie, *Bałkański folklor jako kod interkulturowy*, tom 1, red. J. Rękas, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 405–412.

Интернетски извори

http://bemtisve.com/.
http://tweetmeme.com/story/5512429840/medija-centar-beograd.
http://twitter.com/#!/billyjane/statuses/136138652161032192.
http://vukajlija.com/zabava/posteri/245270.
http://www.backatopola.in.rs/erotika/erotske_price_12.php.
http://www.forum-srbija.com/viewtopic.php?f=1&t=2&start=8980
http://www.ludomanija.net/vicevi/Chuck_Norris.htm.
http://www.mg-forum.net/lofiversion/index.php?t2026.html.
https://www.miejski.pl/.

http://www.opelclub.rs/forum/viewtopic.php?t=49957.
http://www.putovanja.info/forum/topic/5362-jahorina/page__st__30.
http://www.vasisdas.pl/.
www.inkarp.com/Youtube/profile/TheGenocyd96/.
(приступ свим веб-страницама цитираним у раду од 10.09.2017. до 31.10.2019.)

Robert Bońkowski

PHONETIC ABBREVIATIONS IN SERBIAN AND POLISH FAMILIAR LANGUAGES. SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Summary

The article addresses vocabulary in familiar language / conversational language / jargon in terms of the reduction of individual sounds and/or entire sound groups by Serbian and Polish people. Apocope, syncope and apheresis in one South Slavic and in one West Slavic language – that is, in Serbian and in Polish – were selected for analysis. A comparative method for the analysis of the elision in the two languages was employed in the paper. Analysis of the language material led to the conclusion that the Serbian and Polish familiar languages often use elision, all three types of phonetic abbreviations being present in both languages (with a slight deviation from the rule – only apheresis proved to be more common among Serbian than Polish people).

Keywords: Serbian language, Polish language, familiar language (speech), phonetics, elision.

САДРЖАЈ

Радоје Д. СИМИЋ
Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ (Београд)
СТАНДАРДНОСТ И ВАРИЈАЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА 5

Димка В. САВОВА (София)
ИМПУЛСИВНЕ СИНТАКСИЧКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ
'ГЛАГОЛ + *МИ СЕ*' У СРПСКОМ РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ 19

Душка Б. КЛИКОВАЦ (Београд)
О УПОТРЕБИ ПРИЛОГА *ТУ* И О ПРИРОДИ СИСТЕМА
ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА ЗА МЕСТО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 29

Милош М. КОВАЧЕВИЋ (Београд)
О ТМЕЗИЧКОЈ ПЕРМУТАЦИЈИ ЕНКЛИТИКЕ
„ЛИ" У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ 49

Бојана С. МИЛОСАВЉЕВИЋ (Београд)
О ЕМПАТИЈИ И ИЗРАЖАВАЊУ САОСЕЋАЊА –
ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ ИНТЕНЦИЈЕ СЛАГАЊА 61

Веран Ј. СТАНОЈЕВИЋ (Београд)
НЕКИ АСПЕКТИ УПОТРЕБЕ ЛЕКСЕМЕ *ЈЕДАН*
У РАЗГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ И ФРАНЦУСКИ
ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ 73

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ (Косовска Митровица)
ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПАРТИКУЛА У РАЗГОВОРНОМ
ДИСКУРСУ 85

Александар М. МИЛАНОВИЋ (Београд)
МОГУЋНОСТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ СРПСКОГА
РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА У СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОХИ 97

Ирена Р. ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ (Ниш)
ЈЕЗИК ЈЕРОМОНАХА АЛЕКСАНДРА – ПРИМЕР
ДИГЛОСИЈЕ У НИШКОЈ СРЕДИНИ У ПРВОЈ
ПОЛОВИНИ XVIII ВЕКА 111

Ненад Б. ИВАНОВИЋ (Београд)
ЛЕКСИКОГРАФСКИ РАД МИЛАНА КУЈУНЏИЋА
(1842–1893) У СВЕТЛУ ЊЕГОВОГ ПРИСТУПА
ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ 123

Томислав М. МАТИЋ (Београд)
ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ СТИЛА КАО РЕПРЕЗЕНТИ
НАРОДНОГ ЈЕЗИКА У ДРАМАМА ЈОАКИМА ВУЈИЋА 137

Катарина В. БЕГОВИЋ (Београд)
ФРАЗЕОЛОШКИ МОДЕЛ ’ИНТЕНЗИФИКАТОР
И КВАЛИФИКАТОР *ЖИВ* + ИМЕНИЦА’
СА ЗНАЧЕЊЕМ ЉУДСКЕ ОСОБИНЕ 149

Галина Г. ТЯПКО (Москва)
(КЊИЖЕВНО)ЈЕЗИЧКИ ИДИОМИ У НАСТАВИ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ 161

Љиљана М. БАЊАНИН (Torino)
РАЗГОВОРНИ ЈЕЗИК У УСВАЈАЊУ СРПСКОГ
КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА 173

Ксенија Ј. КОНЧАРЕВИЋ (Београд)
СРПСКА И РУСКА КОМУНИКАЦИОНА КУЛТУРА
У ШКОЛСКОЈ СФЕРИ (У СВЕТОВНИМ И ДУХОВНИМ
ШКОЛАМА) 185

Јасмина Д. МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ (Београд)
О ДИСКУРСУ ЗАДИРКИВАЊА У ГОВОРУ
ОДРАСЛИХ УПУЋЕНОГ ДЕЦИ 195

Горан Н. ЗЕЉИЋ (Београд)
КОМБИНОВАЊЕ ВЕРЗАЛНИХ СКРАЋЕНИЦА
И НЕСКРАЋЕНИХ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 205

Росица СТЕФЧЕВА (София)
МЕТАТЕКСТУАЛНИ МАРКЕРИ У СЛУЖБИ
МОНИТОРИНГА ПРОДУЦИРАЊА И ИНТЕПРЕТАЦИЈЕ
ДИСКУРСА 217

Миодраг В. ЈОВАНОВИЋ (Никшић)
ОСОБИНЕ РАЗГОВОРНОГА СТИЛА У ЗБИРЦИ АНЕГДОТА
УЧИНИ МУ ЂЕФ ПОСА’ МУ НЕ СВРШИ
РАДОСАВА ЦИЦА ПОПОВИЋА 231

Драгана Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ (Београд)
МИМИЧКО-ГЕСТОВНА ПОТПОРА ДИЈАЛОГА
У ПРИПОВЕТКАМА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА 241

Милка В. НИКОЛИЋ (Крагујевац)
УТИЦАЈ РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА НА ТЕКСТОВЕ
ПОПУЛАРНЕ НАУКЕ 255

Илијана Р. ЧУТУРА (Јагодина)
ПРИСУСТВО И КАРАКТЕРИСТИКЕ РАЗГОВОРНОГ
СТИЛА У НЕОБЈАВЉЕНОМ РУКОПИСУ *КЊИГА СЕЋАЊА* 267

Ирина Й. ИВАНОВА (Москва)
ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ ЈЕЗИКА У *ЛЕКСИКОНУ*
YU МИТОЛОГИЈЕ 279

Гордана С. ДРАГИН (Нови Сад)
УПОТРЕБНА ВРЕДНОСТ ПРОЗОДИЈСКЕ НОРМЕ
КОД СТУДЕНАТА У НОВОМ САДУ 285

Милан С. АЈДАНОВИЋ (Нови Сад)
О ТВОРБЕНИМ МОДЕЛИМА ИМЕНИЦА ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ
ОСОБА У ЈЕЗИКУ МЛАДИХ 295

Слободан Б. НОВОКМЕТ (Београд)
НАЗИВИ ЖИВОТИЊА У ФУНКЦИЈИ НОМИНАЦИЈЕ
ЧОВЕКА ПРЕМА ДРУШТВЕНОЈ УЛОЗИ У ЖАРГОНУ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА 307

Наташа Б. КИШ (Нови Сад)
СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА ИЗ УГЛА
СРЕДЊОШКОЛАЦА 319

Robert BOŃKOWSKI (Katowice)
ФОНЕТСКЕ СКРАЋЕНИЦЕ У СРПСКОМ И ПОЉСКОМ
ФАМИЛИЈАРНОМ ЈЕЗИКУ– СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКЕ 331

Зборник Научни састанак слависта у Вукове дане
излази једанпут годишње

За издавача:
Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Уредник:
Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*

Редакција:
Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*
Проф. др *Ана Кречмер*
Проф. др *Александар Милановић*
Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*
Проф. др *Слободан Павловић*
Проф. др *Галина Тјапко*

Рецензенти:
Проф. др *Јелена Јовановић Симић*
Проф. др *Јелица Јокановић-Михајлов*
Проф. др *Александар Милановић*
Проф. др *Драгана Мршевић-Радовић*
Проф. др *Слободан Павловић*
Проф. др *Душка Кликовац*
Доц. др *Милена Ивановић*
Доц. др *Јован Чудомировић*

Техничко уређење:
Катарина Тодоровић

Коректор:
Томислав Матић

Графички дизајн:
Биљана Живојиновић

Издавач:
Међународни славистички центар
Филолошки факултет, Београд,
Студентски трг 3

Рукописи се не враћају

Штампа:
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13

ISSN 0351-9066
ISBN 978-86-6153-614-4
https://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'26(082)
811.163.41'271(082)
811.163.41:811(082)
821.163.41:81'42(082)

НАУЧНИ састанак слависта у Вукове дане (49 ; 2019 ; Београд)
49. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 12–16. IX 2019. 1, Разговорни језик и српски књижевни/стандардни језик / [уредник Драгана Мршевић-Радовић]. – Београд : Филолошки факултет, Међународни славистички центар, 2020 (Београд : Чигоја штампа). – 345 стр. ; 24 cm. – (МСЦ, ISSN 0351-9066)

Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. – Summaries; Резюме; Résumé.

ISBN 978-86-6153-614-4

а) Српски језик -- Стандардизација -- Зборници б) Српски језик -- Употреба -- Зборници в) Српски језик -- Страни језици -- Зборници г) Српска књижевност -- Језик -- Зборници

COBISS.SR-ID 19193865